ВСЕ СВІТ 2

ВСЕ СВІТ 1976

ОРГАН
СПІЛКИ
ПИСЬМЕННИКІВ
УКРАЇНИ
ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА
ДРУЖБИ
І КУЛЬТУРНОГО
ЗВ'ЯЗКУ
З ЗАРУБІЖНИМИ
КРАЇНАМИ

ВСЕСВІТ

1976 2

(566)
ЛЮТИЙ

Журнал
засновано
1925 року

ЛІТЕРАТУРНО-
МИСТЕЦЬКИЙ
ТА
ГРОМАДСЬКО-
ПОЛІТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

Видавництво «Радянський письменник» Київ

ЗМІСТ

НАЗУСТРІЧ XXV З'ЇЗДУ КПРС

Чому я став комуністом. Відповіді ДЕЛЧО ПИСКОВА, ВОЛОДІ ТЕЙТЕЛЬБОЙМА, МАКСА НЮБЛА, СВЕНА ХОЛМБЕРГА, ГЕРХАРДА ХЕННІГЕРА, ФАБІО ГРОБАРТА, КАЗІМЄЖА ЖИХЛІНСЬКОГО, САЛЬВАТТОРІ КОППОЛИ, ЛУСІО МАЛКИ, СИМЕОНИ РУСИНОВОЇ, РУДОЛЬФА КАЛЬЧИКА, КАЛЬМАНА ШОША на анкету журналу «Всесвіт». 3

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА

ГУСТАВО ВАЛЬКАРСЕЛЬ. Пентаграма антифашистів Чілі. (Переклад з іспанської С. Борщевського.) 16

ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКА НОВЕЛА

АРГЕНТІНА
ХОРХЕ АБАЛОС. Цинік. 20
ХОРХЕ ЛУЇС БОРХЕС. Безсмертний. 27
ХУЛІО КОРТАСАР. Усі вогні — це вогонь. 38

БОЛІВІЯ
ХЕСУС ЛАРА. Ньято Мендес. 46

БРАЗІЛІЯ
ЖУАН КЛІМАКУ БЕЗЕРРА. Втеча. 51
МОРЕЙРА КАМПУШ. Нічне купання. 53
ЖУАН ГІМАРАЙНШ РОЗА. Третій берег річки. 55

ВЕНЕСУЕЛА
АРТУРО УСЛАР П'ЄТРІ. Танок під барабан. 59

ГВАТЕМАЛА
МІГЕЛЬ АНХЕЛЬ АСТУРІАС. Дзеркало Ліди Саль. 64

ГОНДУРАС
ВІКТОР КАСЕРЕС ЛАРА. Випалювання лісу. 77

ДОМІНІКАНСЬКА РЕСПУБЛІКА
ХУАН БОШ. Луїс П'є. 79

ЕКВАДОР
ХОРХЕ ІКАСА. Шаблі. 83

КОЛУМБІЯ
ГАБРІЕЛЬ ГАРСІА МАРКЕС. Стариган із крилами. 87

КОСТА-РІКА
ХОАКІН ГУТЬЄРРЕС. Повітряний листок. 91

КУБА
АЛЕХО КАРПЕНТЬЄР. Мандрівка до початку. 103
РАУЛЬ ГОНСАЛЕС ДЕ КАСКОРРО. Вони спробують вирватися з оточення. 114

МЕКСІКА
ХУАН РУЛЬФО. День стихійного лиха. 117
КАРЛОС ФУЕНТЕС. Ціна життя. 120

НІКАРАГУА
СЕРХІО РАМІРЕС. Центровий. 128

ПАНАМА
БАЯРД ЛЕРМА. Червоне дерево. 133

ПАРАГВАЙ
АУГУСТО РОА БАСТОС. Брати. 135
КАРЛОС ГАРСЕТЕ. Сплачений борг. 141

ПЕРУ
МАРІО ВАРГАС ЛЬОСА. Гість. 145
ХУЛІО РАМОН РІБЕЙРО. Значок. 151

ПУЕРТО-РІКО
ЕМІЛІО ДІАС ВАЛЬКАРСЕЛЬ. Це споконвічне сонце. 154

САЛЬВАДОР
САЛАРРУЕ. Різдво. 158

УРУГВАЙ
МАРІО БЕНЕДЕТТІ. Закортіло пожартувати. 160

ЧІЛІ
АЛЬФРЕДО ГРАВІНА. Коли йдеться про Колумба. 164
ЛЕОНАРДО КАРВАХАЛЬ БАРРІОС. Розшуки. 166
ФРАНСІСКО КОЛОАНЕ. Курка, яка несла чарівні яйця. (Переклад з іспанської Д. Андрухова, С. Борщевського, М. Жердинівської, О. Козачук, В. Моляко, Ю. Негіна, В. Олевського, Л. Олевського, А. Перепаді, Ю. Покальчука, І. Сидоренко, О. Стаєцького, В. Хазіна, В. Шовкуна та з португальської М. Литвинця, І. Салика.) 173

ПОЕТИ ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

ДЕННІС БРУТУС, БАРРІ ФЕЙНБЕРГ, А. Н. С. КУМАЛО, ОСВАЛЬД Р. МТШАЛІ, КОСМО ПІЄТЕРСЕ, МОНГАНЕ УОЛЛІ СЕРОТЕ, МЕЗІСІ КУНЕНЕ, СКАРЛЕТ УІТМЕН. Поезії. (Переклад з англійської О. Мокровольського Л. Скирди). 177

ЖИТТЯ І СЛОВО

АЛЕКСАНДР ОБРЕТЕНОВ. (НРБ). Актуальні проблеми соціалістичного реалізму. 186
ВІТОЛЬД НАВРОЦЬКИЙ (ПНР)). Інтелектуали, ідеологія, література. 192
ВІЛЕН ГОРСЬКИЙ. Безвихідь буржуазної історичної свідомості. 196
ЮРІЙ ПОКАЛЬЧУК. Нове слово латиноамериканської літератури. 200

СЕРЕД КНИЖОК І ЖУРНАЛІВ

МАРГАРИТА ЖЕРДИНІВСЬКА. Антиімперіалістичний роман. Гутьєрреса. (Хоакін Гутьєррес. Загинемо. Федеріко. Видавництво «Коста-Ріка», 1973.) 204

НА РУБЕЖІ ВОГНЮ

ЄРАН ПАЛЬМ. Рік на заводі «ЛМ». (Переклад зі шведської О. Сенюк.) 205

ПАНОРАМА «ВСЕСВІТУ»

ГЮНТЕР КАРАУ. Азбука класової боротьби 218
Проблеми Кіпру. 222
ЯКІВ ВАЛАХ. «Яструби» з Касто. 225
Скарби Ерденету. 229
ІРЖІ СТАНО. Справжня мить. 232
Літературно-мистецька хроніка. 234
Політична карикатура. 238

© «Всесвіт», 1976. Український переклад художніх творів, літературно-критичних і публіцистичних матеріалів. Статті й нариси, написані спеціально для «Всесвіту».

ЧОМУ Я СТАВ КОМУНІСТОМ

Готуючись до великої історичної події — XXV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, редакція журналу «Всесвіт» звернулася до деяких зарубіжних письменників, робітників, діячів культури з проханням відповісти, що привело їх до лав комуністичних і робітничих партій.

ДЕЛЧО ПИСКОВ

(журналіст, Болгарія)

Ще на початку тридцятих років мою дитячу душу полонила ідея комунізму. В ті часи вдома у нас збиралися сільські комуністи і допізна говорили про майбутній, зовсім новий світ, де всі робітники й селяни житимуть щасливо і рівноправно. Їх повні віри слова глибоко западали в мою душу; я протирав очі, щоб не заснути, слухав і починав мріяти про той новий світ. Мені здавалося, що вони, немов у казці, володіють чарівним ключем, який одного дня відчинить замкнені досі двері, і всі люди з царства злиднів перейдуть у царство достатку. Я слухав їхні розмови про наших сільських визискувачів, крамарів та куркулів і починав розуміти, що земля належить робітникам та селянам і що світ існує завдяки їхній праці.

Я походжу з родини комуністів, але сам як комуніст сформувався не зразу. В юнацькі роки читав праці класиків марксизму, намагався самотужки дотягтися до істини. Поступово переконувався, що світ і умови життя в ньому необхідно змінити, і це можливо лише за допомогою боротьби. Тоді ми станемо щасливим народом із власною економікою, промисловістю і культурою. А з темного, неписьменного люду вийдуть талановиті письменники, інженери, лікарі, техніки. Я вірив у силу свого народу, який сьогодні довів своє право на існування, на щасливе життя.

Ось так я став комуністом.

ВОЛОДЯ ТЕЙТЕЛЬБОЙМ

(громадський діяч, письменник, Чілі)

Великі життєві рішення рідко зумовлюються якоюсь однією причиною — навпаки, вони виникають і зріють завдяки безлічі різних обставин. Одні походять із колективного досвіду, інші коріняться у світі внутрішніх переживань людини.

Світ, у якому я народився — аграрна, відстала Чілі,— змалку видавався мені несправедливим, а то й просто ворожим людині. Зокрема, мене вражало гірке, безпросвітне животіння трударів — ціле море неписьменних, нерідко голодних селян навколо островів міст. Та й нашій родині доводилось жити у злиднях і нужді.

Ще дитиною я відчув могутнє відлуння Жовтневої революції — тоді цій революції не сповнилося й десяти років. Вона, як блискавка, розпанахала життя нашої глухої провінції, що доти більше скидалася на застояну заводь.

Великий вплив на мене справили твори радянської літератури, що саме тоді народжувалась і міцніла. Вони вчили нас, що суспільство і саме життя можна змінити революційним шляхом. І, звичайно, вони спонукали мене систематично вивчати праці Маркса, Енгельса, Леніна.

Потім була зустріч із першими комуністами маленького села, революційним ядром, що складалося з робітників залізниці та дрібних ремісників. У невимовно складних умовах, у глибокому підпіллі вони працювали заради майбутнього — достойнішого і щасливішого життя.

Ще юнаком я хотів стати таким, як вони. Я знав, що тільки так я зможу боротись із суспільним ладом, який унеможливлює для величезної більшості людей право на щастя, на гармонійний розвиток особистості.

Обрати щось інше я просто не міг. Вступаючи у шістнадцять років до Спілки Комуністичної молоді Чілі, я прагнув збагатити своє життя високими духовними інтересами, бути в перших лавах борців за щастя народу.

Відтоді минуло більше ніж сорок років; це був період великих випробувань для чілійського народу, а тим самим і для всіх нас. Часу для відпочинку не було. Комуніст не дасть своїй душі припасти порохом. Він не може порвати з батьківщиною, з її проблемами та турботами (хоч би й жив у вигнанні), не може постаріти. Він усталює живий зв'язок між людьми. Він ніби дарує людям душевну молодість.

Ми навчилися боротись, навчилися бути стократ сильнішими в дні лихоліть батьківщини; ми навчилися віддавати їй усі сили, усвідомлюючи, яка велика відпові-

дальність лежить на нас у спільній боротьбі проти фашизму, імперіалізму, проти класових ворогів, у боротьбі за соціалізм, за справу, якій ми присягнули ще в юності, знаючи, що тільки так можна по-справжньому жити й творити життя.

МАКС НЮБЛА

(мер міста Шалет, Франція)

Я народився 1931 року в незаможній родині: мій батько був шофером, мати — хатньою робітницею. Мати померла, коли мені сповнилося два роки, і я її не пам'ятаю. Батькові самому було важко виховувати малого, і мене забрали до себе дід та бабуся з материного боку. Це була бідна селянська родина, яка вигодувала одинадцятеро дітей; я зберігаю про неї сердечний і вдячний спогад. Живучи в них, я вперше усвідомив усю несправедливість суспільства, де такі, як мої батьки, дід та бабуся, працюють і живуть у злиднях, а інші, нічого не роблячи, купаються в розкошах.

Почалася війна, до Франції прийшли фашисти. У 1940 році батька вбили, і я лишився круглим сиротою. Мій дід був патріотом. Навіть у найтяжчі часи він не втрачав віри в перемогу — вона була і моєю вірою. Ми стежили за успіхами французького Опору, рушійною силою якого стали комуністи, раділи успіхам військ антигітлерівської коаліції, передусім — Радянської Армії. Дізнавшись про поразку гітлерівців під Сталінградом, мій дід, пригадую, сказав: «Німців розбито, ми перемогли». Воєнні роки не могли, звичайно, не позначитись на моїй майбутній політичній діяльності.

Після визволення французький народ пережив велике піднесення. Але невдовзі, на вимогу американців, комуністів було усунуто з уряду. Ось тоді я і вирішив приєднатися до комуністів, стати в лави борців за краще життя. Ішов 1948 рік — мені саме минуло сімнадцять. Відтоді я в міру сил своїх брав участь у справах партії: активно виступав проти колоніальних війн в Індокитаї та Алжірі, боровся за створення у Франції широкого народного фронту, за нову демократію, яка відкрила б шлях до соціалізму. Гадаю, мій вступ до партії був закономірним, і я не уявляю себе поза великою визвольною боротьбою комуністів.

Сьогодні моя партія і виборці довірили мені бути мером Шалета-на-Люені, маленького робітничого містечка, розташованого за 100 кілометрів на південь від Парижа. З жовтня 1974 року Шалет став побратимом Дніпровського району Києва, столиці Радянської України. Друзі з Дніпровського району подарували нашому місту чудовий бронзовий пам'ятник Тарасові Шевченку. Делегація киян та група українських митців узяли участь у фестивалі дружби в Шалеті. У травні 1975 року мені випала честь у складі делегації нашого міста відвідати Київ.

З великою радістю приймаємо ми в себе наших радянських друзів. Так, 16 вересня минулого року Шалет відвідав космонавт О. І. Макаров, а 23 листопада відбулась товариська зустріч з футболу між командою юніорів київського «Динамо» та спортсменами нашого міста. Кілька молодих музикантів і танцюристів з Шалета проходили курс удосконалення в Києві. Я хочу, щоб наші зв'язки ставали ширшими і зміцнювалися й надалі.

Я став комуністом, бо хочу, щоб моя батьківщина мала справедливий лад, стала суспільством вільних людей, які жили б під мирним небом і були б господарями своєї долі.

Разом з комуністами всього світу ми можемо нині пишатися досягнутими успіхами: з часів Великої Жовтневої соціалістичної революції капіталізм постійно відступає, колоніалізм агонізує, імперіалізм зайняв оборонні позиції. На землі утверджується мир.

Світ змінюється завдяки соціалізму. Я комуніст, бо хочу взяти участь у встановленні соціалізму також у Франції.

СВЕН ХОЛМБЕРГ

(робітник, Швеція)

1924 року я вперше відчув на собі соціальну несправедливість. Наша родина, що складалася з 12 чоловік, жила в дуже поганих умовах, як і всі робітники Швеції. Батько мусив іти шукати роботу на півночі країни, і мати лишилася сама з дев'ятьма дітьми віком від двох до дванадцяти років. Місцева влада взялася поліпшити нам житлові умови. І як їх поліпшили? На одинадцять душ (з нами жила ще й батькова мати) ми одержали помешкання площею 20 квадратних метрів без води, світла, каналізації і з земляною підлогою. Зате місцевий пастор, що мав лише одну дитину, оселився в новій

віллі з восьми кімнат. Пам'ятаю, я запитав у матері, як таке могло статися? Вона не була комуністкою, але добре мені все пояснила, розповівши, чим відрізняється простий робітник від пастора.

Потім я вступив до Спортивної спілки шведських робітників, у якій ми, крім занять спортом, розширювали політичний світогляд. Ми захоплювалися досягненнями СРСР в усіх галузях людської діяльності і на його прикладі наочно бачили, що несе соціалізм трудящим масам.

Події в Німеччині на початку 30-х років, коли до влади прийшли фашисти, відома книга Георгія Димитрова «Народний фронт» зміцнили нашу переконаність у необхідності організованої боротьби робітників усього світу за свої права. 1939 року я вступив до комуністичної партії.

Ми приділяємо багато уваги масовим робітничим організаціям, активно працюємо в профспілках. Не забуваємо й про виховання молоді, яка рано чи пізно замінить нас, ветеранів.

Наприкінці хочу сказати, що успіхи Радянського Союзу в будівництві комунізму — це й наші успіхи. Ніщо так переконливо не впливає на свідомість широких мас, як приклад країни, де успішно втілюються в життя благородні комуністичні ідеї.

ГЕРХАРД ХЕННІГЕР

(письменник, НДР)

Народився я 1928 року, отже, в 1945-му мені було сімнадцять. В школі нам постійно прищеплювали фашистську ідеологію, а час мого становлення припав на час боротьби людства з фашизмом, розгромленим завдяки зусиллям переможної Радянської Армії, зусиллям багатьох народів, що боролися за своє визволення.

1945 рік став для мене не роком кінця, а роком початку. Злочинний характер і крах фашизму загострювали необхідність шукати свою лінію життя. І я знайшов її в політичній програмі та діяльності німецьких комуністів, які в союзі з усіма демократичними силами і

при підтримці радянської адміністрації прокладали шлях до соціалізму. Особливо вплинули на мене дві речі: усвідомлення того, що демократичні перетворення в нашому суспільстві відповідають високим ідеалам письменників-гуманістів і мислителів минулого, і радянська література, яка стала невичерпним джерелом для молоді, що після падіння фальшивих ідолів фашизму шукала собі прикладів для наслідування. «Мати» Горького, «Тихий Дон» Шолохова, «Залізний потік» Серафимовича, «Як гартувалася сталь» Островського — ось лише декілька з довгого списку творів, які допомогли мені стати комуністом. Вони вчили мене, щó таке справжній героїзм, щó таке справжня мужність і людяність. Вони відкрили мені джерело сили народів Радянського Союзу, їхньої моральної переваги над фашизмом.

У 1946 році я став членом Соціалістичної єдиної партії Німеччини.

Відтоді належність до партії завжди мобілізувала мене: у навчанні, в щоденній роботі, у суспільно-політичній діяльності. Я зрозумів: бути комуністом означає завжди вести перед у роботі й навчанні, бути стійким борцем за мир і соціалізм.

ФАБІО ГРОБАРТ

(Директор Інституту історії комуністичного руху і соціалістичної революції Куби)

До комуністичної партії привело мене веління серця, класова ненависть до визискувачів — тобто ті самі причини, що змусили стати до лав борців за світлі ленінські ідеї тисячі кубинських трудящих та мільйони людей в усіх частинах земної кулі.

Я вийшов з робітничої сім'ї, з 15 років почав трудове життя: був підмайстром, потім робітником. На собі пізнав нелюдську капіталістичну експлуатацію та знущання хазяїв. Щоб відчути нездоланне прагнення стати під осяйні знамена справедливості й свободи, піднесені Великою Жовтневою соціалістичною революцією, не обов'язково було знати одразу досконало науковий комунізм; знання марксистсько-ленінської теорії прийшло пізніше.

До комуністичної групи Гавани я вступив 1924 року, за рік до установчого з'їзду Комуністичної партії Куби. Мета нашої партії та боротьба за здійснення цієї мети відтоді стали суттю й змістом мого життя. З моменту створення першої марксистсько-ленінської партії на Кубі минуло чимало років. І для нас, комуністів, котрим випала честь бути в лавах цієї партії, довгі роки вести

підпільну боротьбу проти імперіалізму й засилля монополій, найкраща нагорода — це бачити, як під керівництвом комуністичної партії, очоленої товаришем Фіделем Кастро, втілюються сьогодні в життя ідеали нашої вільної батьківщини, за щастя якої віддало своє життя стільки революціонерів.

Озираючись на пройдений шлях, не можна не захоплюватись перетвореннями, які відбулися. Незважаючи на імперіалістичну блокаду, на брак досвіду в перші роки, будівництво соціалізму в нашій країні йде твердим курсом. Наші успіхи, досягнуті в сільському господарстві, промисловості, будівництві, народній освіті й охороні здоров'я, служать прикладом для інших країн Латинської Америки. Завдяки самовідданим зусиллям народу, згуртованого навколо партії, завдяки співробітництву з Радянським Союзом та іншими соціалістичними державами, Куба швидко позбувається рис слаборозвиненої країни. Революція ліквідувала безробіття, неписьменність, проституцію, азартні ігри, жебрацтво — соціальне лихо, ще й досі таке «типове» для Латинської Америки. Куба впевнено йде шляхом індустріалізації.

З величезним ентузіазмом зустрів наш народ звістку про скликання Першого з'їзду Комуністичної партії Куби. На ньому ми обговорили проект програми і статут партії, проект конституції, новий політико-адміністративний поділ країни, перший п'ятирічний план розвитку народного господарства, нову систему економічного керівництва, аграрне питання і стосунки з селянством, політику органів народної влади, проблеми освіти, культури, ідеологічної боротьби. З'їзд обрав керівні органи партії.

Завдяки послідовній політиці мирного співіснування, яка провадиться Радянським Союзом під керівництвом Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнєва, останнім часом стало можливим приборкати сили війни й агресії. Видатним підтвердженням успіхів цієї політики служать зобов'язання, взяті 35 державами — учасницями Хельсінкської зустрічі, включаючи Сполучені Штати Америки, поглиблювати співробітництво, будувати свої стосунки на принципах миру, незастосування сили, незмінності існуючих кордонів, поваги до суверенітету, територіальної цілісності інших країн та невтручання в їх внутрішні справи. Ці принципи складають закон, що його нікому не дано права порушити.

Мені, як комуністові старшого покоління, радісно бачити величні досягнення Радянського Союзу та інших соціалістичних країн у всіх галузях економіки, культури, науки й техніки.

XXV з'їзд Комуністичної партії СРСР, безперечно, стане новим етапом у боротьбі за остаточну перемогу комунізму.

Успіхи Радянського Союзу мають вирішальне значення для всього людства. Без братнього єднання з великою батьківщиною В. І. Леніна, без її допомоги були б неможливі перемога революції на Кубі та збереження нашої незалежності.

КАЗІМЄЖ ЖИХЛІНСЬКИЙ

(майстер заводу «Урсус», Польща)

Коли про мене кажуть «комуніст», я нерідко замислююсь: а чи все я зробив у свої 46 років, щоб бути гідним цього високого звання?

Гадаю, комуністом я став ще перед тим, як вступив у партію, коли вперше зустрівся з людьми нелегкої долі, що боролися за волю мого народу. Вони навчили мене працювати, віддаватися громадській роботі, навчили мене жити повнокровним життям. Ці люди були комуністами, вони й досі залишаються для мене взірцем. Зустрів я їх, коли прийшов на завод.

Тоді, після війни, найвище цінувалася буденна праця людей, що піднімали країну з руїн. Я хотів якомога більше зробити для відбудови своєї країни і, мабуть, тому став передовиком.

Я пишаюсь, що мені присвоїли звання «Будівник Народної Польщі». Така увага до простого робітника можлива тільки в нашому, соціалістичному суспільстві.

Свідомість того, що праця робітника в нас шанується, допомагає мені і при вихованні молодої робітничої зміни. Вважаю, що кожен із нас має обов'язки вихователя не тільки щодо своїх дітей. Я люблю працювати з молодими, хочу передати їм духовні цінності і професійні знання, які свого часу передали мені старші товариші. Молоде покоління починає сьогодні інакше, ніж ми: воно має освіту, воно підготоване до життя. Доводиться й нам, представникам старшого покоління, постійно вчитися, щоб не відставати. Я, наприклад, недавно закінчив вечірній заводський технікум. Та й не один я, а десятки людей, кому свого часу не пощастило здобути освіту.

Останні міжнародні події, успіхи політики розрядки, дозволять нам спокійно думати про наше майбутнє та майбутнє наших дітей. Я вірю, що зусилля соціалістичних країн на міжнародній арені принесуть плоди, якими скористаються всі люди доброї волі на землі.

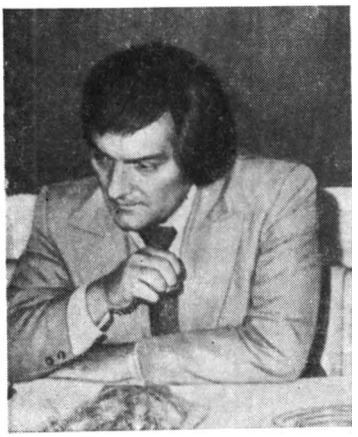

САЛЬВАТТОРІ КОППОЛА

(письменник, Чілі)

У другу річницю фашистського перевороту в Чілі мої друзі з колективу, в якому я працюю в НДР, виконали наш бойовий гімн «Ми переможемо!» і хвилиною мовчання вшанували пам'ять загиблих товаришів. У цю хвилину в мене, людини, що стала політичним емігрантом, ніби в якомусь запаморочливому кінофільмі, постав перед очима день 11 вересня 1973 року, коли міжнародний імперіалізм і чілійські фашисти розстріляли наше чисте й ніжне дитинство.

В моїй пам'яті постало наше минуле, коли ми мріяли мирним шляхом з допомогою міжнародного робітничого класу збудувати на своїй батьківщині соціалістичне суспільство. Я вірю, що наші мрії здійсняться.

І коли мене запитують, чому я став комуністом, я можу відповісти лише так: я комуніст, тому що вірю в незламність свого народу, вірю, що він вистоїть у боротьбі з фашизмом і доведе до переможного кінця розпочату нами справу. Я комуніст, тому що борюсь за щастя народу, тому що живу.

ЛУСІО МАЛКА

(лікар, Перу)

Народився я 1942 року. Мої батьки були апристами. АПРА (національно-реформістська народна партія, що виникла 1924 року і тепер посідає відверто реакційні позиції) в ті часи мала великий вплив серед селян і робітників, особливо на півночі країни. Наша родина, як і більшість селянських родин, була велика, але через жахливі побутові умови та відсутність елементарної медичної допомоги майже всі мої брати й сестри вмерли маленькими. Пізніше, коли ми жили в Кальяо і батько працював у порту вантажником, померла моя старша сестра. Рішення стати лікарем, певно, виникло в мене

як реакція на смерть улюбленої сестри, на безсилля таких, як я, у боротьбі за життя рідних. І сталося так, що моє бажання здійснилося,— рідкісний випадок, як на ті часи. Мої батьки зуміли зібрати потрібні кошти, і я опинився в Буенос-Айресі на медичному факультеті університету.

Студентські роки стали поворотними в моєму житті, в формуванні моєї політичної свідомості. Тут я вперше зустрівся з комсомольцями, членами Федерації комуністичної молоді Аргентіни. Тут я познайомився з практичною революційною діяльністю студентських організацій, тут у палких суперечках моя апристська ідеологія вперше зіткнулася з ідеями наукового комунізму. Я дедалі більше переконувався у фальшивості й безгрунтовності політичних настанов АПРА.

В університеті я вперше взяв до рук революційну літературу. Величезне враження справив на мене роман Миколи Островського «Як гартувалася сталь», відкривши мені очі на багато сторін життя. Мої власні спостереження над життям портових робітників Кальяо, приречених на жалюгідне існування, також приводили до висновку, що єдиний вихід для трудящих — це революційна боротьба, а єдиними захисниками інтересів трудящих є комуністи.

В останню ніч 1964 року я став членом Федерації комуністичної молоді Аргентіни, а в грудні 1967 року повернувся на батьківщину. За плечима в мене була участь у багатьох політичних демонстраціях, поширення комуністичної газети «Нуестра палабра», допомога селянам, потерпілим від повені, участь у національному з'їзді комуністичної молоді, перший арешт за антиурядові виступи.

У червні 1973 року я вступив до лав Перуанської комуністичної партії, маючи вже майже десятирічний досвід активної роботи в організаціях комуністичної молоді Аргентіни та Перу.

Кальяо — головний порт країни, через нього проходить майже третина всього експорту й три чверті імпорту. В місті багато промислових підприємств. Це один з найважливіших індустріальних центрів Перу, осередок пролетаріату. Довгий час робітничий рух у Кальяо перебував під впливом і контролем апристських профспілок, був засмічений різними ревізіоністськими течіями. Тому своїм головним завданням ми вважали посилення впливу справді революційних профспілок. Провінційна федерація ЗКТП (Загальної конфедерації трудящих Перу), яку ми підтримуємо, завоювала міцні позиції, тепер вона об'єднує понад сто профспілкових організацій Кальяо, і її вплив дедалі зростає.

Велику увагу в своїй діяльності ми приділяємо піднесенню культурного рівня трудящих. Фестивалі літератури, кінофестивалі, що їх ми організуємо, розширю-

ють світогляд людей, збагачують духовно. Ми усвідомлюємо, що досягли ще порівняно небагато, але наші успіхи свідчать, що ми на правильному шляху.

СИМЕОНА РУСИНОВА

(начальник цеху з-ду «Георгій Димитров», Болгарія)

Я народилася в селі Ерден, Михайловградського округу. Поблизу села височать історичні пагорби Пестрина і Калето. Там під час Вересневого повстання 1923 року відомий революціонер Христо Михайлов намагався з однією гарматою стримати поліцейські юрми, що рвалися до станції Бойчиновці. Мій батько Русин Ангелов, зв'язківець повстанців, літав на білому коні між Бойчиновцями й Калето. Брат моєї матері Магдалени був убитий. Вночі, під кулями, мати виловлювала трупи загиблих з річки Огости й сама ховала їх.

Мої односельці були майже всі люди прогресивні. Я росла в атмосфері громадянської чесності й революційного духу. Не раз я слухала розповіді про трагедію героїв антифашистського повстання і засвоювала їхні заповіти. В гімназії я була комсомольським ватажком. Зовсім молодою обрала собі друга життя — підпільника, засудженого царським урядом, активного борця проти фашизму. Я цінувала його за працелюбність і чесність, бо й сама виросла в бідняцькій родині і змалку працювала на чужому полі.

Для зміцнення сільського господарства народної Болгарії ми з чоловіком виїхали в село Долна-Рикса, де мене, ще зовсім молоду, прийняли до лав БКП.

Тепер я за професією хімік. На заводі «Георгій Димитров» працюю вже п'ятнадцять років. Спершу була лаборанткою, потім змінним майстром, а останні п'ять років — начальником передового на заводі чавуноливарного цеху. Як комуністка я працювала в міському жіночому комітеті Софії, тепер—член райкому БКП. Неодноразово виступала я з раціоналізаторськими пропозиціями. Завжди знаходжу час і для заводу, і для двох синів, один з яких тепер в армії. Гадаю, що виховала їх гідними громадянами, завтрашніми комуністами. Працелюбність, чесність, любов до справедливості — це,

на мій погляд, якості, притаманні кожному комуністові. Сама я стала комуністкою, бо всмоктала комуністичні ідеї з молоком матері, вони з дитинства в мене в крові.

РУДОЛЬФ КАЛЬЧИК

(письменник, Чехословаччина)

Одного теплого квітневого дня воєнного 1941 року я читав, сидячи на лавочці в парку, підручник для гімназистів із закону божого. Мені було сімнадцять років, і я вірив у бога. Нараз переді мною зупинився молодий учитель, що приїхав у наше південноческьке місто з Праги. Він викладав у нашій школі природничі науки.

— Що ви читаєте? — запитав учитель.

Я саме студіював природничі «докази» існування бога і сказав йому про це. Тоді він підсів до мене, узяв мою книжку й заглибився в неї.

— Навчилися аргументувати, — замислено мовив він. — І ви у все це вірите?

— Так.

— А я ні... в мене інші погляди. Чи не хотіли б ви коли-небудь вислухати мої думки з цього приводу?

Відтоді ми регулярно зустрічалися з тим учителем двічі-тричі на тиждень. Він просто і мудро вчив мене марксизму — і за кілька місяців я став прихильником матеріалістичної філософії, захоплено читав заборонені марксистські книжки, які він мені приносив. А коли через рік учитель Карел Шатал — член нелегального районного комітету партії — був заарештований і страчений у баварському місті Штадельгейм, я вже упевнено йшов по шляху, який він мені вказав. І не я сам, а ціла група студентів і молодих робітників; серед страхіть війни і фашистського терору ми шукали і знаходили шлях до партії.

У травні 1945 року наше місто визволили солдати армії маршала Малиновського, а за кілька днів потому я став членом Комуністичної партії Чехословаччини.

Вже багато років я піклуюсь про виховання молодих чеських літературних талантів. У цій роботі мені часто допомагає спогад про далекий день 1941 року — квітневий парк і тихе запитання: «що ви читаєте?» — запитання людини, яка стала для мене взірцем на все життя.

КАЛЬМАН ШОШ

(студент, редактор університетської газети, Угорська Народна Республіка)

Перші громадські доручення я одержав ще піонером, на початку 60-х років, у маленькому селі, що лежало, мабуть, у найвідсталішому куточку країни.

Вчився я добре, і після закінчення початкової школи батьки віддали мене до гімназії. На новому місці мене спершу обрали секретарем первинної організації Спілки комуністичної молоді, а через рік довірили керівництво комсомольською організацією всієї гімназії. Вчителі давали дедалі важчі завдання і завжди нам допомагали виконувати їх. Багатьох із них я вважав для себе прикладом, і всі вони були членами нашої партії.

Перед іспитами на атестат зрілості я не раз виступав від імені учнів на партійних нарадах, на зборах. Я тягнувся до комуністів, і невдовзі мені запропонували вступити до партії. Я дуже зрадів, хоч і сумнівався спершу: а чи гідний я такої високої честі, чи зможу виправдати довіру товаришів?

Я усвідомлював, що тільки завдяки соціалізму дістав освіту, можливість вільно обирати шлях у майбутнє, отже, мій обов'язок — відкрито і твердо підтримувати цей лад, бути зразком для інших, працювати й приносити користь суспільству. Тепер я студент Будапештського університету, моя майбутня професія — фольклористика.

Наша молодь активно бореться за краще майбутнє. Після Наради в Хельсінкі ми ще згуртованіше будемо йти разом з нашими друзями із соціалістичних країн і Радянського Союзу в лавах борців за мир. Моє покоління не зазнало страхіть воєнних років, але справа миру нам близька так само, як і нашим батькам. Ми будемо боротися за всебічний розвиток людських можливостей, за ліквідацію різниці між розумовою і фізичною працею.

ГУСТАВО ВАЛЬКАРСЕЛЬ

Густаво Валькарсель (нар. 1921 р.) — перуанський поет, автор збірок «Пісні земної любові» (1957), «Його найкращі вірші» (1961), «Куба — такі» (1961), «Революційна поезія» (1962) та ін. Також автор кількох книг із публіцистики.

ПЕНТАГРАМА АНТИФАШИСТІВ ЧІЛІ

I

По східцю східець — тільки чиста кров,
та слізний млин, та ще кісток лавина,
загусла кров до горла підступає,
свинець на вулицях, а в Ла Монеді — дим,
засохлі ледве згустки, чола вбитих;
вздовж поручнів конання, по щаблях
ненависті, між подихів останніх,
товариші, зійдімо трохи нижче —
прийшла у Чілі смерть із автоматом.

II

Ти мої сльози спопели, Сантьяго,
спали в огні мою щемку тривогу,
вклади мій плач в чотири пори року,
в'яжи мої боління до стовпа,
сховай мої ридання у гніздечку,
розвій мої терзання між дахами,
путь укажи моїм ногам і світ — моїй торбині;
товариші, помовчмо ще хвилину:
прийшла у Чілі смерть із автоматом.

III

Гітара божевільна, спів замовк;
вже взулися у чоботи злочинці,
вже одяглася у мундири нечисть,
вже сяє покидь злотом позументів —
йде хунта з почтом найманих убивць.

Осли пасуться нині в ректоратах,
книжки летять у полум'я, ридають
обкладинки і сторінки роздерті.
Товариші, вчитаймося в цей попіл:
прийшла у Чілі смерть із автоматом.

IV

В Сантьяго стадіон — це інший світ, планета
червоних мрій, розтоптаних чобітьми,
арена зради та людського горя
і п'єдестал насильницької смерті.

Співають з небуття відтяті руки
Віктора Хари, солов'я німого,
чий голос і сьогодні — найлункіший.
Товариші, вслухаймося в цю пісню:
прийшла у Чілі смерть із автоматом.

V

Ось Піночет — це він, новітній Каїн,
стандартний кат і педантичний цербер,
взірцевий зрадник і холуй слухняний,
та гидь, якій немає в світі рівних!

Вручіть йому мерщій диплом тирана!
Вручіть йому патент жахного вбивці!
Вручіть йому свідоцтво казнокрада!
Нагородіть медаллю «Made in USA»
і титулом «Почесний доктор смерті»,—
по праву заслужив він ці відзнаки!

Його довіку не забуде Чілі
серед ночей своїх довгоскорботних:
зродивсь із гною, а дозрів наривом,
учивсь на павука — на гада вивчивсь,
снив генеральським чином, а на ранок
прокинувся він Юдою. Владико
вошей, черви могильної королю!
Далеко ти підеш, аж ген туди,
куди ведуть усі клоаки світу!

VI

Змарнілий час згортає риштування,
тремтливий вітер якось враз постарів:
фашистські літаки сьогодні стерли
з лиця землі наймення — Марта Бульнес.
Ясна лелітко з безпросвітних нетрів,
знай — інший вересень твої побачать діти;
їм час і вітер ще не раз повторять,
що Марта Бульнес вірила в майбутнє
знедолених і гідно смерть зустріла.

VII

Сьогодні знов, як у печальні роки,
встає зі снів моїх Антофагаста;

в душі у мене — порт Вальпараїсо
із гомоном його підводних дзвонів.

В імлистім небі тихо плаче хмара,
приносить вечір аромати півдня,
зіщулилися вулиці од жаху,
став виноград покровом поховальним,
і не співають вже квітки копіуе.

Розбився, Чілі, голос твій, і серце
схилилось, щоб зібрати його скалки.

VIII

Шахтарю із Чукікамати, горно
роздмухай, щоб фашизм згорів у ньому!
Хай полум'я ще дужче розгориться,
щоб зникла навіть тінь його проклята,
бо хунта — крук, що пожирає очі.
Товаришу! Будь пильний і рішучий,
бо знову насуваються знегоди,
арешти, розстріли, гірке вигнання.

Товаришу! Бездомний, безпритульний,—
ти виверни ганебного стовпа
і виберись із братської могили,
і розірви єдиний спільний саван,
бо в Чілі є ще місце для надії!

IX

Я віддаляюсь, Пабло, щоб ще більше
наблизитись до тебе: знову бачу
твої підводні виноградні лози
і чорні острови твої безживні,
і овдовілі квіти у жалобі,—
тебе оплакують, сліпі від сліз,
хліби й дерева, і рибини, й птахи.

Та не замовк твій голос — він зробився
віднині порохом та пелюстками,
і ті, що викрали з могили прах твій,
не викрадуть твого життя у Чілі,
бо в ньому є предивний смак Неруди.
бо весь народ іде сьогодні, Пабло,
в одній шерензі з піснею твоєю,
і славна пісня ця в майбутнє лине.

X

Ось Корвалан, улюбленець народу,
який пройшов науку тюрм, підпілля

і класових боїв, зберігши ніжність
солдата, батька, чоловіка й друга,
зберігши стійкість лицаря без страху,
солдата, що не скориться ніколи.

Коли тебе я бачу серед тисяч
в'язничних стін, душа моя тріпоче,
вливаючись в єдиний хор великий,
жадаючий для мрій твоїх свободи.

Не можеш ти не знати, Корвалане,
що крутиться планета наша вліво
і хочуть побрататися навіки
троянда й хліб, уже надходить день,
коли любов їх поєднає міцно,
і їх відтоді вистачить для всіх.

Знай, будівничий завтрашнього Чілі:
сьогодні я схопив своє безсоння,
схопив за патли самоту свою
і кинув, і замкнув у кліть залізну.
Вдивляюсь в ніч. Міркую. Чую. Бачу:
за дротом таборів концентраційних,
за гратами заціпенілих тюрем
і за рядами шибениць безмовних,
що тягнуться з кошмарних снів у дійсність,
крізь темряву одна палає мрія —
твоя червона віра комуніста.

XI

Сама відвага вчилася у тебе,
коли, життя уклавши в мить єдину,
із зброєю в руках, незламний духом,
ти простий диктувати став урок:
як умирати з гідністю, обличчя
звернувши до небесної блакиті.

О, Чілі Сальвадор, Вальпараїсо Альєнде:
відкриються дороги тополині,
які ти в мріях бачив перед смертю,
і гордо станеш ти на перехресті,
і з люттю битимеш прокляте «вчора»,
і цілуватимеш південні щоки «завтра»,
і обійматимеш старезних індіанців,
і слухатимеш музику прибою.

Товаришу народний Президенте,—
відкриються дороги тополині,
в будущину прийде надія наша.

З іспанської переклав
Сергій БОРЩЕВСЬКИЙ

ХОРХЕ АБАЛОС

Хорхе Абалос (нар. 1917 р.) — аргентінський письменник; за фахом біолог. Автор книжок «Тварини й легенди» (1954), «Шунко» (1954), «Північ у кактусах» (1964).

ЦИНІК

Містечка, які нараховують до п'яти тисяч мешканців, дуже схожі між собою. Однакові в них і звичаї: в кожному з таких містечок є, наприклад, зачаровані будинки, що, наче димарі для диму, служать для виходу фантазії міщан. У цих будинках нібито діється все те, що не сумісне з правдою й логікою. Бо ж вони зачаровані! І кожен додає свою піщинку до гори легенд, населених дивними голосами, привидами та злими духами.

І ті легенди живуть доти, аж поки якийсь незабобонний приїжджий переночує там і розвіє всю їхню таємничість. Звичайно, йому за це ніхто не дякує й цього не прощає, бо зрештою знати правду про подібні будинки нікому нецікаво.

Таким містечкам щотижня потрібна, як повітря, якась пригода, щоб було про що гомоніти цілих сім днів: бал, футбольний матч із командою найближчого міста — їхнього вічного суперника, смерть когось із сусідів, сварка між лікарем і аптекарем за те, що перший торгує саморобними ліками, а другий лікує ними хворих і таке інше. І постійна тема, якої вистачає на дванадцять місяців року: плітки, поговори, інтриги.

В Сухому Селищі теж мешкало близько п'яти тисяч населення. Називалося воно так, мабуть, тому, що було єдиним у цьому районі, де вистачало води.

Приїзд до містечка доктора Маріо Прієто, інженера-хіміка, що прибув аналізувати воду, якою заправляли на станції паровози, став подією тижня.

Поважні люди містечка одразу ж спробували завести з ним знайомство. Комісар поліції, лікар, інтендант та інші «знамениті» особи по черзі нанесли йому візити і з'ясували для себе, що це вихований і чемний добродій, який поводиться з усіма стримано. Він був молодий і пристойно одягався.

Минув тиждень, а доктор Прієто навіть не думав завітати до когось із міських знаменитостей, отож комісар якось влаштував йому обережний допит:

— Докторе Прієто, чому ви не завітаєте до мене в гості?

Відповіді довго чекати не довелося, і вона просто-таки приголомшила комісара:

— Бо нам із вами нема про що говорити...

А коли комісар, отямившись, почав наполягати:

— Але ж, до дідька, ви зовсім не виходите з дому! Чому б вам просто хоч раз не провести якусь годину-дві зі своїми друзями? Ви, мабуть, уже зовсім занудилися, сидячи дома.

Доктор на те спокійно відповів:

— З друзями? У мене тут немає друзів. Що ж до нудьгування, то мені нема коли нудьгувати.

Він чемно відмовлявся від усіх запрошень на свята й вечірки і дуже цим заінтригував мешканців Селища; вони ніяк не могли зрозуміти, чому цей дивак ні з ким не хоче знатися?

Та врешті їм таки пощастило затягти його «на чай» до лікаря. Вдалося виманити ведмедя з барлога!

Зібралося невелике, але добірне товариство — комісар поліції, інтендант Сехас з дружиною, комерсант Родрігес з дружиною, кілька міських панянок і, звичайно, лікар з дружиною. Доктор Прієто мимоволі опинився в центрі загальної уваги.

Та він поводився дуже незалежно, ба навіть зухвало, і згодом ті, хто його запросив, жалкували про свій вчинок.

Після чаю розмова набрала інтимнішого характеру, і сеньйора Родрігес, голова ради католичок парафії, спитала його:

— Скажіть, ви ходите до церкви?

— Звичайно, ні, сеньйоро.

— Як це «звичайно, ні»? Ви можете вірити чи не вірити в бога, це ваша особиста справа, але навіщо така крайність?

Доктор Прієто посміхнувся, і в свою чергу поцікавився:

— А коли б я спитав вас, чого ви ходите до церкви, що б ви мені відповіли?

— Ну... Я ходжу тому, що це обов'язок кожного католика. Я релігійна, а релігія зміцнює мій дух, — відповіла сеньйора, дивлячись на присутніх.

— Тобто, — провадив далі Прієто, — якби я вас запитав, чи ходите ви до церкви, ви б мені відповіли: «Звичайно, ходжу». А тепер я вам скажу, чого ви ходите до церкви. Ви не розумієте багатьох речей, і ваша релігія дає вам їхнє тлумачення, яке нічого не пояснює, але ви вірите в нього, «бо це обов'язок усіх католиків». А ще ви тому ходите до церкви, що формула «все на світі діло рук господніх» — дуже зручна для життя, і ви з задоволенням приймаєте її. Та, на жаль, повинен вам сказати, що це суперечить науці.

Сеньйора Родрігес з побожною стриманістю уникнула дальшої дискусії й пішла в контратаку:

— Отже, ви атеїст...

— Ні, сеньйоро, я байдужий до релігії, а це ще гірше.

— О, тоді це не так страшно. Я думала, що ви атеїст.

Та потім це не завадило сеньйорі Єлені Родрігес сказати, що хімік — атеїст.

Розмова точилася в тому ж плані й далі. Доктор Прієто приготувався до захисту.

Діждався своєї черги й інтендант Сехас:

— А як ви ставитеся до політики? Очевидно, у вас є свої міркування й про політику...

— Ні, — відповів доктор Прієто, трохи зверхньо дивлячись на нього. — Мене цікавить тільки моя робота...

Інтендант і комісар поліції багатозначно закахикали і засовались на своїх стільцях. Лікар і комерсант Родрігес навіть не приховували своїх посмішок.

— Взагалі... — кахикнувши, мовив інтендант, — я мав на увазі соціальні ідеї...

— О, звичайно!.. У мене є свої ідеї... Вони трохи ліберальні, бо суперечать усталеним порядкам. Але я сприймаю світ таким, яким він є, і відповідно до цього поводжуся. Коли про це починаєш багато думати, все закінчується неприємностями, а я цього не хочу — краще жити спокійно.

Після вечірки всі зійшлися на тому, що Маріо Прієто — комуніст «чи щось подібне».

Потім його взяли в облогу панянки. Одна з дочок плантатора Гомеса запитала його:

— Ви вірите в кохання?

— Хто ж може його заперечувати?

— А що таке, по-вашому, кохання?

— Відверто кажучи... Я ніколи над цим не замислювався. Помоєму, кохання — то пастка, в яку природа прагне заманити чоловіка й жінку, які в нормальному стані в неї ніколи б не спіймались. І найгірше те, що воно безсердечне й жорстоке. Кожен, отямившись згодом, бачить, яку дурницю він зробив: але відкривається це тоді, коли суспільство вже зв'язало його «непорушними узами шлюбу» з іншою людиною. Відтепер двоє цих нещасних стараються завдати одне одному якнайбільше прикрощів, та врешті-решт вони звикають і терплять...

— Отже, ви не визнаєте одруження з любові?..

— Я цього не сказав. Але я питаю вас, чи є рація закохуватись, щоб потім одружитися. Чому ми мусимо робити найсерйозніший крок у своєму житті саме в той момент, коли ми ненормальні й бачимо довколишній світ крізь рожеві окуляри?

— Отже, по-вашому, шлюб має диктуватися розумом, а не почуттями. Оригінально, правда?

— Не настільки, як ви гадаєте. Ця тема стара, як світ.

— Що стосується мене, то я б ніколи не дозволила, щоб чоловік, який збирається зі мною одружитися, почав піддавати мене дослідженню, мов хімік якусь речовину, щоб потім зважитися на цей крок, одержавши дані. Я бажала б, щоб той, хто одружиться зі мною, зробив це з кохання, а не з розрахунку.

— Ну звичайно! І щоб шлюб став своєрідною лотереєю. Ну, а потім що? Справа в тому, що ваша молодість і сентиментальні романи навчили вас сприймати життя у вельми прикрашеному вигляді... Задумайтесь над цим самі, і ви побачите, що всі ваші романи закінчуються одним: «І вони побралися». Але в них не говориться про те, що було далі. І це цілком правильно, бо коли б там було про це сказано, то од чарівності всієї попередньої розповіді не зосталося б ніякого сліду.

— Все одно я не можу звикнути до думки про «аналіз»...

— І чекаєте, коли з'явиться «ваш принц»... Ви, мабуть, чули казку про Попелюшку, правда ж? Так от, одружившись, вони були щасливі всього... тиждень. А потім принц побачив (ви пам'ятаєте, він за-

кохався в маленьку ніжку), що його дружина була лише... маленькою ніжкою. Уявляєте собі трагедію чоловіка, одруженого на нозі, якою б мініатюрною вона не була? Попелюшка виявилася вульгарною, грубою й некультурною. Незважаючи на всі зусилля, яких він докладав, щоб виховати її, вона не змогла навчитися за один рік того, що мала робити все життя. І вона була така неотесана, що принц не наважився представити її при дворі. Він терпів приховані глумливі погляди придворних, і його життя стало нестерпною мукою. Вона теж не почувалася добре. Принц здавався їй вишукано солоденьким, і вона не могла звикнути до етикету і пихатості його середовища. Скінчилося це тим, що через кілька років стали відомі пікантні пригоди принца з придворними дамами, а Попелюшка... не гребувала зв'язком із сержантом королівської гвардії.

— Ой, який ви матеріаліст! Я гадаю, ви говорите так про подружнє життя тільки тому, що вам довелося пережити особисте розчарування.

— Не обов'язково треба щось пережити, щоб його зрозуміти.

— Ви, мабуть, могли б розповісти якусь історію зі свого життя, — сказала одна з сеньйорит. — Чому, наприклад, ви досі не одружений?

— Нічого дивного. Я не одружився досі тільки тому, що ви, жінки, вважаєте чоловіка бездушною річчю. І ставитеся до нього, як до своєї власності, — додав він, сміючись.

— Атож, — мовила сеньйорита з лукавими іскорками в очах. — Ви вважатимете так доти, поки не знайдеться та, яка змусить вас змінити свої погляди.

— Оце, на жаль, вада всіх шлюбів. Одружуючись, кожне з молодят потай надіється перевиховати свою «половину»: згодом вони помічають, що ніхто нікого не перевиховав, навпаки — кожне ще більше чіпляється за свої давні звички, щоб чинити опір, захищатися від партнера по шлюбу, і тоді в дію вступає той цикл, про який я вже говорив.

— Я бачу, ви ворог одруження.

— Думаю, що ні. Але, крім усього іншого, в жінок дуже слабо розвинуте відчуття доречності... Пригадую одного свого товариша, дружині якого хотілося цілувати його саме в той момент, коли він виходив з лабораторії, де щойно займався вирощуванням мікробів. Я ніколи не забуду, як він кричав і просив її, щоб вона не підходила до нього. І коли я іноді починаю думати про одруження, я пригадую цей крик, і він діє на мене, як протиотрута.

— Але ж не всі такі... — несміло зауважила дочка лікаря.

— А я вважаю, що всі. Розповім вам іще один випадок: одному моєму приятелеві треба було написати термінового листа. Та в цю хвилину до нього підійшла дружина і почала обнімати його. Він обертається і просить її: «Потерпи хвилинку, люба, я скоро звільнюся, от тільки закінчу цього листа». Вона відходить, а за три хвилини повертається знову. Він благає її: «Дуже тебе прошу, не заважай мені, я зараз закінчу й буду весь твій». Та вона за хвилину знову підійшла і почала заважати йому. «Може, ти все-таки не заважатимеш мені, люба?» — каже чоловік уже сердитим тоном. Вона ображено відходить, але на порозі обертається і з типовим жіночим егоїзмом питає: «Скажи: ти кохаєш мене чи живеш зі мною тільки за звичкою?» Чоловік кладе ручку, дивиться на годинник, — з листом він уже запізнився, —

і покірно відповідає їй: «Так, люба, я кохаю тебе, але... не можу звикнути до того, що...» Та всі його зусилля виявилися даремними, — закінчив доктор Прієто. — Є три речі, до яких жінки ніколи не зможуть привчити себе: робити все в свій час, знімати волосся з гребінця після того, як розчешуться, і витирати лезо після гоління ніг. Усе це доводить до відчаю їхніх чоловіків.

Сеньйорити вирішили, що доктор Прієто був одружений, але розлучився, й розмова потекла звичним руслом.

По якомусь часі лікар знову пішов у наступ:

— Чому ви такий самотній? Ви ж іще надто молодий, щоб зовсім стати на позиції мізантропа. Колись вам таки обридне ваша самотність, і ви повернетеся до людей, від спілкування з якими, бачу, ви тепер відмовляєтесь.

— По-перше, я повинен вам сказати, що моє усамітнення має серйозніші підстави, ніж ви гадаєте. Моя самотність — наслідок довгих роздумів. Я надто зайнятий для того, щоб виявляти турботу про інших. А друзів я не заводжу тому, що не хочу бути з ними фальшивим. Чуже життя мене не цікавить. До того ж... я маю звичку говорити те, що думаю, а ви знаєте, як це не бажано в товаристві. З другого боку, моя аргументація точно відповідає моїй логіці. Щоб не дратувати щодень інших людей, я живу в спокійній самітності, й мене мало хвилює, що вони думають про мене. Як ви бачите, я не народжений для самотності, але, дійшовши до такого стану, запевняю вас, почуваюся дуже зручно.

— Який ви все-таки дивак! — вигукнула дружина інтенданта.

— Це ви кажете мені, а іншим заявите, що я ненормальний, та це мене зовсім не турбує, — закінчив він, сміючись, і не помилився — після тієї вечірки всі зійшлися на думці, що новий хімік — людина ненормальна.

Доктор Прієто іноді вступав у розмову з Сегуддо Рамосом, молодим соціалістом, який працював бухгалтером у кількох торгових закладах. Той теж шукав дружби з хіміком, бо вбачав у його поглядах щось нове для себе.

Якось Рамос сказав хімікові:

— Ви чули, що про вас балакають у містечку? Ті, що чаювали з вами в лікаря, кажуть, що ви ненормальний.

Доктора Прієто це ніскілечки не здивувало.

— Я цього сподівався. Це означає, що вони не вважають мене рівним собі, і це мене цілком улаштовує.

— Хіба вам це не боляче?

— А чому мені має бути боляче? Я ж тільки того й бажав, щоб мені дали спокій.

Минуло кілька місяців.

Доктор Прієто жив спокійним самітним життям, цілком віддаючись своїй роботі. Але цей спокій був тільки уявний — йому ніхто не пробачив байдужості, і всі чекали нагоди відплатити йому.

І така нагода незабаром трапилася.

Докторові Прієто ніхто не міг закинути, що він заводить у містечку шури-мури. Та якось він привів до себе молоду дівчину, яка залишилась у нього.

Оскільки він привів її не в ролі секретарки чи помічниці, а про-

сто як жінку, цей факт викликав у громаді Сухого Селища справжнє обурення.

На адресу доктора відпускались найобразливіші репліки. Незабаром і сам Прієто помітив, що чоловіки вітаються з ним дуже стримано, а жінки вдають, ніби не помічають його. Та все це нітрохи не ображало його.

Якось увечері до нього завітали інтендант Сехас, комерсант Родрігес і лікар.

— Ми прийшли, — спокійно, церемонно мовив інтендант, який, здається, був серед них за старшого, — побалакати з вами і засвідчити вам свою щиру повагу.

Лікар і комерсант на підтвердження цих слів закивали головами.

— Ми вважаємо, що помилятися властиво всім людям, — вів далі інтендант. — І ми будемо щасливі, якщо нам удасться вчасно допомогти вам виправитись.

— Ми звертаємося до ваших почуттів, знаючи, що ви людина вихована, і ми певні, що ви проявите тверезість, — втрутився у розмову комерсант.

— Ми врахували рівень вашої культури й тільки тому зважилися нанести вам цей візит, — додав лікар.

Доктор Прієто уважно вислухав кожного зі своїх співрозмовців.

— Гаразд, — відповів він, — чого ж ви хочете?

— Ми говоримо з вами в ім'я моралі...

— ...Добрих звичаїв...

— ... Того прикладу, який повинні подавати ми, культурні люди...

— Але я нічого не розумію, — перебив їх Прієто. — Поясніть мені...

— Добре, — набрався нарешті сміливості лікар. — Нам не хотілося бути з вами грубими, але якщо ви наполягаєте... Громадськість цього містечка почуває себе ображеною вашим поводженням, тим, що ви привели до себе жінку, яка не є вашою дружиною перед богом і законом, і через те ми прийшли просити вас, щоб ви обміркували свій вчинок і негайно поклали край цьому ненормальному становищу. Подумайте про те, що ваш поганий приклад може знайти послідовників! Наш обов'язок в ім'я моралі не допустити цього.

— Саме так, — підкреслив інтендант.

— В ім'я моралі? Якої моралі?

Доктор Прієто гучно зареготав.

— Сеньйори, — мовив він, трохи заспокоївшись, — залиште ці балачки для старих дів, які зберегли свою цнотливість тільки тому, що були страшенно потворними. Мораль — це дуже тонка штука...

— Мораль існує лише одна, — заперечив лікар, — і в ній не може бути чогось проміжного. Не можна бути більше чи менше моральним, ні більше чи менше аморальним. Можна бути моральним або аморальним.

— І ви вважаєте себе людьми моралі?

— Так, — поважно відповіли вони в один голос.

— Охоче вірю вам. Ви чисті, бо вершите свою аморальність потай, щоб інші про неї не дізналися. Коли б я вчинив так, як це робить кожен із вас, мораль була б урятована.

— Ваш вчинок, сеньйоре...

— Мій вчинок обурив ваше товариство, бо мене аніскільки не цікавила його думка. Ви б мені пробачили, коли б я дотримувався зовнішньої пристойності. Хочете, щоб я це пояснив? Будь ласка. Не сприймайте як образу моє поводження. Я не мав ніякого наміру образити громадськість. Я поводився так, як мені було зручно. На що ж ви нарікаєте?

— Але ж таким чином ми зовсім розхитаємо мораль, — обурився комерсант Родрігес.

— Так, звичайно, мораль у містечку підтримується лише завдяки таким, як ви. Знаючи, що ваша дружина живе з ось цим сеньйором, — показав він на лікаря, — ви все одно мовчите.

Комерсант Родрігес почервонів, як буряк, а лікар став білий, як стіна.

— Що ви сказали?

— Послухайте, з вашого боку, було б дуже смішно, коли б ви переконували мене, що нічого не чули про це.

— Ми з вами поквитаємося! Ви кров'ю заплатите за цю образу! — загорлав Родрігес, побагровівши від люті.

— Знаєте що? — відповів Прієто зовсім спокійно. — Це схоже на французьку комедію. Ваша дружина живе з лікарем, і ви про це знаєте. Вони вдають, ніби нічого не сталося, не кажуть вам і слова, і це, звичайно, правильно! В глибині душі ви вдячні їм за те, що вони роблять це потай і не виставляють вас на посміховище. І раптом тут з'явився якийсь зайда, тобто я, і порушив цю прекрасну рівновагу. Без сумніву, я тут зайвий, ви це добре розумієте й замість того, щоб убити свою дружину чи її коханця, хочете вбити мене.

— Я пришлю до вас своїх секундантів!

— Вони тільки даремно ходитимуть. Я наперед заявляю, що не дам вам можливості «врятувати мораль».

— Ви боягуз!

— Помиляєтесь. На дуель я не прийду, проте хочу довести до вашого відома, що коли б ви на мене напали, я захищався б. Але попереджаю — я з великою радістю зіб'ю вас із ніг, щоб ви гарненько вивалялися в багнюці і стали загальним посміховиськом.

Відвідувачі квапливо вийшли, навіть не попрощавшись.

Докторові Маріо Прієто дали нарешті спокій. Але цей спокій коштував йому дуже дорого: його прозвали циніком, і позбутися цього прізвиська він так уже й не зміг.

З іспанської переклали
Лев ОЛЕВСЬКИЙ та Олександр СТАЄЦЬКИЙ

ХОРХЕ ЛУЇС БОРХЕС

Хорхе Луїс Борхес (нар. 1899 р.) — видатний аргентінський письменник. Автор збірок новел, поезій та есе — «Загальна історія підлості» (1935), «Історія вічності» (1936), «Сади, де стежки роздвоюються» (1941), «Смерть і компас» (1951), «Алеф» (1952), «Творець» (1960), «Нова особиста антологія» (1968), «Конгрес» (1971) та інших. Двадцять років тому письменник осліп, але продовжує працювати.

БЕЗСМЕРТНИЙ

Соломон говорить: «Немає на світі жодної нової речі». Отже, як Платон уявляв собі, що всяке пізнання — це лиш пригадування, так Соломон говорить протилежне, що всяка новина — це тільки забуття.

Френсіс Бекон, «Есе», 1. VIII.

У Лондоні на початку липня 1929 року антиквар Джозеф Картафілус зі Смірни подарував принцесі Люцінзі «Іліаду» в перекладі Попа (1715—1720)—шість невеличких томиків. Беручи їх, принцеса обмінялася з антикваром кількома словами. Вона розповідає, що антиквар був виснажений, землистий, з сірими очима і сивуватою бородою, з на диво невиразним обличчям. Вільно і невимушено розмовляв він різними мовами, за кілька хвилин з французької перейшов на англійську, з англійської на таємничу суміш іспанської з Салонік і португальської з Макао. В жовтні принцеса почула від одного з пасажирів «Зевса», що Картафілус помер на кораблі, пливучи додому, до Смірни, і що поховано його на острові Іос.

В останньому томі «Іліади» принцеса знайшла цей рукопис. Оригінал написаний по-англійськи і рясніє латинізмами. Подаємо його дослівний переклад.

I

Наскільки пригадую, мої поневіряння розпочалися в одному з садів у Фівах Стобрамних, за часів імператора Діоклетіана. Я воював (без слави) у недавніх єгипетських війнах, був трибуном легіону, що стояв у Вероніці, якраз навпроти Червоного моря; лихоманка і магія вигубили багатьох воїнів, яких великодушно помилувала криця. Маври були переможені; земля, яка раніше належала бунтівним містам, була довічно присвячена плутонічним богам. Повержена Александрія марно благала імператора про милосердя; легіони тріумфували майже

рік, але я встиг тільки глянути в обличчя Марса. Те, що я не відчув усіх жахів війни, мучило мене, і, може, саме тому я й кинувся крізь страхітливі неосяжні пустелі на пошуки таємничого Міста Безсмертних.

Поневіряння мої розпочалися, як уже я згадував, в одному з садів у Фівах. Всю ту ніч я не міг заснути, бо щось виборювалось у моєму серці. Ще перед світанком я піднявся. Раби мої спали, місяць був такого самого кольору, як і пісок. Якийсь вершник, змучений і закривавлений, під'їжджав зі сходу. За кілька кроків од мене він упав з коня. Кволим голосом, задихаючись, спитав мене, як називається ріка, що омиває мури міста. Я відповів, що це Єгипет, який живиться дощами. «Я шукаю іншу ріку, — мовив він сумно, — таємничу ріку, яка очищає людей від смерті». Стікаючи темною кров'ю, він сказав мені, що його батьківщина — у горах, аж за Гангом. Від співвітчизників своїх він чув, що далеко-далеко на заході, там, де кінчається світ, є ріка, вода якої дає людині безсмертя. А на другому боці ріки лежить Місто Безсмертних; пишне воно своїми чудовими балюстрадами, амфітеатрами й храмами.

Ще не зійшла ранкова зоря, як він помер, а я надумав розшукати Місто Безсмертних і ріку. Кілька мавретанських в'язнів на тортурах підтвердили оповідь подорожанина; хтось згадав Єлісейські поля на краю світу, де люди живуть вічно; хтось інший — вершини, на яких народжується Пактол [1] і мешканці яких живуть по сто років. В Римі я розмовляв з філософами, котрі вважали, що продовження життя людей є продовженням їхньої агонії і множенням їхньої смерті. Я не знаю, чи вірив сам коли-небудь в існування Міста Безсмертних; проте в той час мені вистачило рішучості відшукати його. Флавій, проконсул Гетулії, дав мені двісті воїнів на цю справу. Я завербував також найманців, які сказали, що добре знають дорогу в той край і які згодом утекли перші.

Пізніші події майже витіснили з моєї пам'яті спогади про перші дні нашого походу. Вирушили ми з Арсіноя і незабаром опинились у розпеченій пустелі. Проминули країну троглодитів, котрі їдять змій і не вміють розмовляти; країну гарамантів, у яких спільні жінки і які харчуються м'ясом левів, країну аугілів, для яких єдиною святинею є Тартар. Ішли ми й іншими пустелями, де пісок чорний, де мандрівець змушений подорожувати у нічний час, бо вдень сонце обпікає вогнем. Здалеку я побачив гору, що дала ім'я Океанові: на її схилах росте гостролист, який знешкоджує отруту; на вершині її живуть сатири, дикий, кровожерний і розпусний люд. Нам здалося неймовірним, щоб у такому варварському оточенні, де земля народжує потвор, могло ховатися Місто Безсмертних. Ми посувалися далі, бо повернутись назад було б для нас ганьбою. Деякі сміливці спали, підставивши обличчя місячному сяйву — їх згубила лихоманка; інші, тамуючи спрагу смердючою водою з цистерн, напилися до божевілля й смерті. Дехто з воїнів утік, а решта згодом збунтувалася. Я втихомирював їх рішучими й суворими заходами. Я чинив правильно, але один центуріон сказав, що бунтівники (які жадали помсти за те, що одного з них розіп'яли на хресті) готують мені смерть. Я утік з табору з кількома воїнами, що були мені вірними. У пустелі я загубив їх серед піщаних

[1] Пактол (тепер Сарт-Чайї) — річка в Малій Азії, на якій стояла столиця стародавньої Лідії — м Сарди (прим. перекл.).

горбів і довгої ночі. Бронзова стріла поранила мене. Кілька день я блукав, шукаючи води; а може, то був один день, до нескінченності збільшений сонцем, спрагою і страхом перед спрагою. Вибирати до-

Хорхе Луїс БОРХЕС.

рогу я довірив своєму коневі. На світанку далина наїжачилась пірамідами і вежами. Мене мучила жага — снився невеличкий і прозорий лабіринт: всередині лабіринту я бачив глек з водою, руки мої майже торкались його, але такі заплутані і покручені були повороти, що я знав — помру раніше, ніж дотягнуся до того глека.

II

Коли я виринув нарешті з того страхіття, то побачив, що лежу із зв'язаними руками у довгастій камінній печері з домовину завбільшки, вирубаній у якийсь надлюдський спосіб у схилі гори. Схил був вологий, вигладжений швидше часом, ніж якоюсь цілеспрямованою дією. Серце в мене болісно калатало; груди палила спрага. Я вихилився з печери і слабо крикнув. Під горою безшумно котив свої води каламутний потік, пробиваючись крізь нечистоти й пісок; а на тому березі ясніло в промінні (вечірнього, а може, раннього) сонця Місто Безсмертних. Я побачив мури, склепіння, будинки і вежі. Стояло місто на камінному крузі. На горі вдалині рясніли печери, подібні до тієї, в якій лежав я. В піску чорніли не надто глибокі колодязі. З печер і колодязів вилазили люди — голі, з сірою шкірою, з закустраними бородами. Здалося мені, що я пізнаю їх: належали вони до тваринного поріддя троглодитів, які населяють узбережжя Аравійської затоки і ефіопські гроти, не здивувало мене й те, що вони не розмовляють і що їдять змій.

Нестерпність спраги зробила мене зухвалим. Роздивившись, що лежу в якихось тридцяти ступнях від підніжжя, я, заплющивши очі, — руки в мене були зв'язані за спиною, — скотився униз. Занурив скривавлене обличчя в темну воду. Пив так, як п'ють звірі. Перед тим, як знову поринути в сон і марення, невідомо чому, я проказав по-грецькому: «Люд багатої Зелеї, що Езепу чорну воду п'є...»

Не знаю, скільки днів і ночей пролинуло наді мною. Зболений, нездатний вернутися до печери, голий, на байдужому піску, я дозволив місяцеві й сонцю бавитись моєю нещасною долею. Марно просив я їх, щоб наслали на мене смерть. Проте якогось дня гострим каменем я розрізав свої пута. Іншого дня я встав і спромігся випросити або й поцупити — я, Маркус Фламініус Руфус, військовий трибун одного з легіонів Риму — свій перший шматок огидного, ненависного мені зміїного м'яса.

Шалене бажання побачити Безсмертних, торкнутися надлюдського Міста, майже позбавило мене сну. Ніби вгадавши мої наміри, не спали й троглодити: спочатку мені здавалося, що вони мене охороняють, потім, що перейнялися моїм неспокоєм, як можуть перейнятися собаки. Щоб залишити їхнє варварське селище, я вибрав найлюдніший час — годину, коли западав вечір, коли всі троглодити вибиралися з печер та колодязів й невидющими очима вдивлялися у захід. Я голосно помолився, не для того, щоб привернути до себе божу ласку, а для того, щоб налякати плем'я гучними словами. Тоді перетнув потік по піщаних мілинах і попростував до Міста. Збентежено услід за мною пішло двоє чи троє людей. Вони були (як і інші з їхнього роду) дрібні на зріст і не викликали страху, а саму лиш огиду. Мені довелося обминути кілька нерівних западин, що скидалися на каменярні; засліплений величністю Міста, я уявляв, що до нього йти зовсім близько.

Аж опівночі ступив я на чорну тінь його мурів. Мене охопив священний трепет. Настільки відворотними для людини є новизна і пустеля, що я зрадів, помітивши одного з троглодитів, який ішов слідом за мною до кінця. Я заплющив очі і чекав (не засинаючи), аж поки заясніє день.

Я вже казав, що Місто стояло на камінному крузі. Цей круг був подібний до крутої скелі; заввишки він був такий же, як і мури. Дарма я пришвидшував ходу — на чорній основі не було найменшої нерівності, а стіни здавалися глухими — в них не виднілось жодних дверей. Немилосердна спека змусила мене сховатися в якусь печеру; там я побачив колодязь, а в ньому сходи, що вели круто вниз у темряву. Я спустився; серед хаосу глухих галерей набрів на просторе кругле підземелля, ледве помітне. В цьому підземеллі було дев'ять дверей — вісім з них вели до лабіринту, який зрештою приводив у те саме підземелля; дев'яті двері вели до іншого підземелля — теж круглого. Я не звертав уваги, скільки було їх, отаких підземних круглих залів — мої нещастя і неспокій душі їх примножили. Тиша стояла ворожа і майже мертва; ні шереху, ні шелесту в цих глибоких камінних лабетах, окрім підземного вітру, походження якого було мені незрозумілим; в щілинах безшумно губились краплини іржавої води. Хоч як було мені моторошно — незабаром я призвичаївся до цього химерного світу; здавалось неймовірним, що може існувати щось інше, ніж підвали, обладнані дев'ятьма дверима, великі підвали, що розгалужуються. Я не пригадую, чи довго ходив отак підземеллями; знаю лише, що якось сплутав, у ностальгічній тузі, бридке селище варварів і своє рідне місто, повите виноградниками.

В глибині одного з ходів несподівано перепинила мені дорогу стіна, і десь згори упав на мене промінчик світла. Я підвів засліплені темрявою очі — і на карколомній, неймовірній височині побачив цятку неба, такого блакитного, що воно могло здатися мені пурпуровим. У стіні були залізні східці. Я став підійматися ними. Вряди-годи зупинявся,— не відпочити, хоч і зовсім знесилів,— а виплакатись. Це були радісні сльози. Я бачив шпилі веж і астрагали, фронтони і куполи — безліч пишнот з граніту і мармуру. Я підіймався, залишаючи позаду сліпий обшир чорних лабіринтів, вплутаних у світлосяйне Місто.

Нарешті я вибрався у щось на зразок невеличкої площі, точніше — у внутрішній двір. Його оточував єдиний будинок неправильної форми, неоднакової височини, з куполами та колонами. Перш за будь-які інші риси цієї неймовірної споруди, мене приголомшила прадавність її походження. Я відчув — вона давніша за людей, давніша за землю. Ця знаменна прадавність хоч у певний спосіб і жахала око, але, здалося мені, була доказом праці безсмертних робітників. Спершу обережно, потім байдуже, зрештою у відчаї блукав я сходинками і хідниками цього чудернацького палацу. Згодом я дізнався, що ширина і висота кожної із сходинок були різні; тим-то я так і знемігся. «Цей палац збудували боги», — промайнула в мене думка. Обдивившись порожні зали, я поправився: «Боги, що збудували оце, померли». Помітивши химерність побудови, я сказав собі: «Боги, що збудували оце, були божевільні». Проказав я це, добре пам'ятаю, з якимось незрозумілим осудом, що скидався на докір сумління, з більшим жахом розумовим, ніж зі страхом чуттєвим. До враження про неймовірну давність споруди додались інші — про її нескінченність, про її потворність, про її цілковиту безглуздість. Я пробився крізь лабіринт,

але ясне Місто Безсмертних налякало і відштовхнуло мене. Лабіринт — приміщення, призначене, щоб заплутати людину; його побудова, щедра на симетрію, підпорядкована цій меті. У цьому палаці, який я досить поверхово оглянув, побудова не мала мети. Навсебіч розбігалися глухі коридори; вікна були на недосяжній височині; розкішні двері вели або в нішу, або в колодязь; я бачив дивовижні зворотні сходи, з поручнями і сходинками, збудованими знизу. Інші ж, щільно припасовані до якоїсь монументальної стіни, не вели нікуди, після двох чи трьох звивин гублячися у високій темряві купола. Не має значення, чи всі ці описи — точні: адже я знаю, що за багато років мої страшні сни втратили детальність; зараз я не можу сказати, що та або інша риса це точне відтворення дійсності чи форм, від яких я божеволів ночами. «Це Місто,— думав я,— неймовірно жахливе; вже саме те, що воно існує і триває в часі, хоч і лежить посередині таємничої пустелі, отруює минуле, отруює майбутнє, якоюсь мірою компрометує навіть зорі. Доки воно існуватиме, ніхто в світі не зможе осягнути своєї мети й бути щасливим». Я не хочу його описувати; хаос різноманітних слів, — тіло тигра або бика, в якому потворно кишать, ненавидячи одне одне, зуби, нутрощі й голови, — може (якоюсь мірою) дати про нього приблизне уявлення.

Не пригадую детально, як я повертався, пробираючись запилюженими й вогкими підземеллями. Єдине знаю; не полишав мене страх, що вийду до останнього лабіринту, який приведе мене знову до огидного Міста Безсмертних. Нічого більше згадати не можу. Це забуття, зараз непереборне, було почасти зумисним, а почасти обставини моєї втечі були такі, що якогось дня, не менш забутого теж, я вирішив забути їх.

III

Ті, хто уважно читав оповідь про мої поневіряння, пам'ятають, що один чоловік з племені троглодитів ішов за мною вслід, як ішов би собака, до нерівної тіні мурів. Вийшовши з останнього підземелля, я побачив його біля входу печери. Він лежав на піску, незграбно викреслюючи і стираючи на ньому низку химерних знаків, схожих на літери зі снів, які ти ось-ось зрозумієш, але, які в останню мить зливаються. Спочатку я був подумав — він намагається написати щось якимись варварськими письменами, але потім зрозумів: безглуздо уявляти собі, що люди, які не навчились розмовляти, можуть писати. До того жоден зі знаків за формою не нагадував інший, що виключало навіть віддалену можливість вважати їх символічними. Троглодит креслив їх, розглядав і поправляв. Зненацька, ніби йому набридла ця гра, він стер усе рукою. Глянув на мене, але, здається, не впізнав мене. Незважаючи на це, я відчув таке полегшення (чи така велика і страхітлива була моя самотність), що дозволив собі подумати: цей недорозвинений троглодит, який дивиться на мене біля входу в печеру, очікував мене тут. Сонце цілий день пряжило рівнину; коли ми під першими зірками прямували назад у селище, пісок у нас під ногами був гарячий. Троглодит ішов попереду; цієї ночі я вирішив спробувати навчити його розрізняти, а при нагоді й повторювати деякі слова. Собака і кінь (міркував я) спроможні на перше, багато з пта-

хів, як ось Цезарів соловей,— на друге. При всій обмеженості, яку може мати сприймання людини, мозок її завжди сильніший за мозок тварини.

Покірність і ницість троглодита викликали в моїй пам'яті образ Аргоса, старого, конаючого пса з «Одіссеї», і я назвав троглодита Аргосом, і намагався привчити його до цього імені. Ніяк це мені не вдавалося. Хитрощі, рішучість, упертість — все було намарне. Нерухомий, з безвільним виразом очей, він, мабуть, не сприймав звуків, які я намагався вбити йому в пам'ять. Був за кілька кроків від мене, а здавалось, знаходиться дуже далеко. Лежачи на піску, схожий на невеличкого напівзруйнованого сфінкса, він давав небесам обертатися над ним од початку дня до початку ночі. Я не міг повірити, що не досягну бажаного. Згадав ефіопську легенду про мавп: вони нібито не розмовляють навмисне, щоб їх не примусили працювати. Отже, ймовірно, що й Аргос мовчить зі страху чи підозрює щось недобре. Від цього уявлення я перейшов до інших, ще дивовижніших. Подумав, що Аргос і я належимо до різних світів; що наші сприймання однакові, але що Аргос комбінує їх по-іншому і будує з їхньою допомогою інші уявлення про предмети; що, може, для нього нема предметів, а є лиш запаморочлива і тривала гра надзвичайно коротких вражень. Я думав про світ без пам'яті, без часу; уявив собі існування мови, в якій нема іменників, мови з безособовими дієсловами і невідмінюваними прикметниками. Ось так умирали дні, а з днями роки, але щось подібне до щастя сталося одного ранку. Випав дощ, рясний і повільний.

Ночі в пустелі бувають холодні, але ця була вогняна. Снилося мені, що якась ріка Фессалія (у її води я кинув золоту рибину) піднялася, щоб омити мене; я чув, як вона підступає по червоному піску і чорному камінню; холодне повітря й одноманітний шум дощу розбудив мене. Голий побіг я привітати його. Ніч минула під жовтими хмарами, троглодити, не менш щасливі, ніж я, підставляли тіла свої цілющій зливі майже в екстазі. Вони здавалися жерцями, яких пойняло божество. Аргос вищав, підвівши очі до неба, струмені води спливали по його обличчю; але не тільки води (про це я довідався згодом), а й сліз. «Аргосе! — гукнув я. — Аргосе!»

І тоді, з лагідним захопленням, ніби відкриваючи щось втрачене і забуте дуже давно, Аргос пробелькотів: «Аргос, пес Одіссея». І потім, так само не дивлячись на мене: «Цей пес лежить на гноїську».

Ми легко сприймаємо реальність, можливо, тому, що передчуваємо — нема нічого реального. Я спитав його, що він знає про «Одіссею». Він ледве говорив по-грецькому, я мусив повторювати запитання.

«Дуже мало,— сказав він.— Менш, ніж найбідніший рапсод [1]. Минуло вже тисячу сто років, відколи я її склав».

IV

Того дня я все зрозумів. Троглодити були Безсмертними; потік із водою, повною піску, був Рікою, яку розшукував вершник. Що ж до міста, слава про яке докотилась аж до Гангу, — минуло вже дев'ять століть з часу знищення його Безсмертними. З його руїн вони збуду-

[1] Рапсод — у стародавній Греції мандрівний співець, виконавець епічних пісень (прим. перекл.).

вали на тому самому місці безглузде місто, яке я оглянув: щось на зразок пародії чи протилежності і водночас святині ірраціональних богів, які керують світом і про яких ми нічого не знаємо, крім хіба, того, що вони не схожі на людей. Споруда ця — останній символ, який дозволили собі Безсмертні; вона знаменувала етап, на якому, переконавшись, що кожне починання — безплідне, Безсмертні постановили жити для чистої думки. Поставили будівлю, забули про неї і пішли жити в печери. Заглиблені в роздуми, вони майже не помічали зовнішнього світу.

Про все це оповів мені Гомер — в спосіб, яким розмовляють з дитиною. Розповів про свою старість і про останню мандрівку — він звершив її, як Одіссей, щоб дістатись до людей, що не знають моря, не їдять солоного м'яса і не мають уявлення про весло. Прожив тисячоліття в Місті Безсмертних. Коли місто було знищено, порадив закласти те, друге. Нічого дивного: оповідають, що, оспівуючи війну з Іліоном, він згодом уславив війну жаб з мишами. Був він, як бог, що, створивши космос, потім створив хаос.

Бути безсмертним — не так-то вже й незвично; крім людини, всі звірі безсмертні, бо не усвідомлюють смерті; знати, що ти безсмертний — це щось страшне, незбагненне для богів. Я помітив, що всупереч численним релігіям, впевненість у безсмерті — надзвичайно рідкісне явище. Ізраїльтяни, християни і мусульмани проголошують безсмертя, але повага, яку складають першому життю, доводить, що єдино в нього вони вірують,— бо призначають всю нескінченність життя наступного на кару чи винагороду за це перше. Мудрішим здається мені коло в деяких релігіях Індостану; в тому колі без кінця й початку кожне життя є наслідком попереднього й породжує наступне, але жодне не визначає їх у сукупності... Навчена віковою практикою республіка безсмертних людей осягнула досконалість терпимості і майже байдужості. Вони знали, що в нескінченному плині часу на долю кожної людини випадає все. Завдяки своїм колишнім чи майбутнім достоїнствам кожен вартий всієї доброти, але водночас і всієї зневаги через свою нікчемність — в минулому чи в майбутньому. Як в азартних іграх парні й непарні цифри тяжіють до рівноваги, так само анулюються і підправляють одне одного розум і дурість, і, можливо, грубувату «Поему про Сіда» врівноважує один лише епітет з «Еклог» чи єдина сентенція Геракліта. Найпобіжніша думка підпорядковується невидимому обрієві і може увінчати чи уславити якусь таємну форму. Чув я про таких, що чинили зло, яке в наступних століттях обернулось на добро або було ним для вже померлих... Коли розглядати їх у такий спосіб, усі наші вчинки — слушні, але водночас і не варті уваги. Немає заслуг моральних чи інтелектуальних. Гомер створив «Одіссею»; якщо закладемо нескінченний час з нескінченною кількістю умов і варіантів, не написати, хоча б один раз, «Одіссеї» — неможливо. Ніхто не є кимось, одна безсмертна людина є всіма людьми. Я, Корнеліус Агріппа, — бог, герой, філософ, демон і водночас світ, а це лиш малоприємний спосіб сказати, що я не існую взагалі.

Поняття світу як системи досконалих компенсацій справило величезний вплив на Безсмертних. Передусім зробило їх несприйнятливими до співчуття. Я вже згадував про старовинні каменярні, що перетинали пустелю на другому березі; один із Безсмертних упав у найглибшу з них; він не міг собі заподіяти якоїсь шкоди ані вмерти, але палила його

спрага; доки кинуто йому мотузку, минуло сімдесят років. Не цікавила Безсмертних також і їхня власна доля. Тіло було покірливим домашнім створінням, і йому вистачало щомісяця як милостині — кількох годин сну, трохи води і шматка м'яса. Хай не намагаються понизити нас до звичайних аскетів. Немає приємності, складнішої за мислення, і ми йому цілком віддавалися. Часом якийсь надзвичайний подразник повертав нас зовнішньому світові. Як, приміром, цього ранку — прадавня, елементарна радість від того, що пішов дощ. Правда, такі хвилини траплялися зрідка, всі Безсмертні були здатні на погірдливий спокій; я запам'ятав чоловіка, який ніколи не зводився на ноги: птах звив гніздо на його грудях.

Серед висновків з доктрини, яка проголошує, що немає нічого не врівноваженого іншим, існує один, невеликої теоретичної ваги, який схилив все ж нас наприкінці чи на початку X століття розійтися по поверхні землі. Його можна висловити так: «Існує ріка, що її води дають безсмертя; отже, в якійсь країні мусить бути ріка, що його знищує». Кількість рік не є нескінченна. Безсмертний мандрівник, який обійде світ, колись та нап'ється з усіх річок. Вирішили відшукати ріку, яка відбирає безсмертя.

Смерть (або натяк на неї) робить людей вартісними й гідними жалю. Люди хвилюють, бо щось у них є від привидів; кожен людський вчинок може бути останнім; кожне обличчя мусить стертися, як обличчя, що ми бачимо в сновидіннях. Все серед смертних набуває вартості як безповоротне і залежне від випадку. Серед Безсмертних, навпаки, кожен вчинок (і кожна думка) — це відлуння інших, що вже були в минулому, або запорука інших, які в майбутті (до безконечності) знову його (чи її) повторюватимуть. Немає речі, яка не була б ніби відображена в безлічі дзеркал. Ніщо не може трапитись лише один раз, ніщо не має безперечної вартості. Все урочисте, все, освячене обрядами, — не стосується Безсмертних. Гомер і я розійшлися у брамах Танжеру; здається, ми не попрощались.

V

Я побачив нові королівства, нові імперії. Восени 1066 року я бився на мосту під Стамфордом, не пам'ятаю вже, чи в лавах Гарольда, якого спіткала там лиха доля, чи в лавах того нещасливця Харальда Хардрада, який виборов шість п'ядей англійської землі, а може, трохи більше. В сьомому столітті за літочисленням Хіджри, в передмісті Булака, неспішним каліграфічним письмом, на мові, яку я забув, абеткою, якої вже не знаю, я переписував сім подорожей Сіндбада й історію міста Бронсе. У дворі в'язниці в Самарканді я багато грав у шахи. В Біканері займався астрологією, як і в Чехії. 1638 року побував у Колошварі, а пізніше в Лейпцігу. В Абердіні 1714 року я замовив собі шість томів «Іліади» Попа; знаю, що не раз з насолодою повертався до них. Близько 1729 року дискутував про походження цієї поеми з одним професором риторики, який звався, наскільки пам'ятаю, Джамбаттіста; його докази здалися мені неспростовними. Четвертого листопада 1921 року пароплаву «Патна», який віз мене до Бомбея, довелося кинути якір в одному з портів на узбережжі Ерітреї [1]. Я вийшов на берег; пригадав собі колишні, давно минулі дні, проведені

[1] В цьому місці рукопис забруднений: можливо, було витерто назву порту (прим. автора).

тут над Червоним морем, коли я був римським трибуном і лихоманка, магія та неробство мучили моїх солдатів. Неподалік я помітив чисту воду: покуштував її, спонуканий звичкою. Давно не відчуваний біль видався мені дуже гострим. З недовірою, спокійний і щасливий, приглядався я до повільного утворення неоціненної краплі крові. «Я знову смертний, — повторював сам до себе, — знову подібний до всіх людей». Тієї ночі я не спав до ранку.

...Сплинув рік, і я переглянув ці сторінки. Переконався, що все це було насправді, але водночас помітив ніби щось фальшиве. Мені здається, що я відкрив причину цієї фальші. Опишу її; якщо сприймуть це за фантастику — байдуже.

Історія, яку я оповів, видається нереальною, бо в ній змішуються випадки з життя двох різних людей. У першому розділі вершник хоче дізнатися назву ріки, що омиває мури Фів; Фламініус Руфус, який перед тим дав місту епітет Стобрамні, каже, що ріка зветься Єгипет; жоден з цих виразів для нього не характерний, а підходять вони швидше Гомерові, який в «Іліаді» називає Фіви стобрамними, а в «Одіссеї» вустами Протея й Одіссея незмінно називає Ніл Єгиптом. У розділі другому римлянин, п'ючи воду безсмертя, вимовляє якісь слова по-грецькому; слова ті належать Гомерові, і їх можна знайти в кінці відомого переліку кораблів. Пізніше, в химерному палаці, каже про «осуд, що скидався на докір сумління»; слова ці походять від Гомера, який і запроектував цю потворну споруду. Такі аномалії занепокоїли мене; інші, естетичного плану, дозволили дізнатись правду. Містить її останній розділ; там написано, що я бився під Стамфордом, що переписував у Булаку мандри Сіндбада-мореплавця і замовив собі в Абердіні англійську «Іліаду» Попа. Жодне з цих свідчень не викликає сумніву; показовий самий факт їх наголошення. Перше з них свідчить, що це людина військової професії, але пізніше помічаємо, що оповідач акцентує не воєнні справи, а людські долі. Подальші факти викликають ще більший подив. Неясна первопричина, що змусила мене їх занотували; я зробив це, бо знав — вони чимось знаменні. Оповідані римлянином Фламініусом Руфусом, вони такими бути не можуть. Натомість такими вони є, оповідані Гомером; дивно було б, якби цей останній копіював у тринадцятому столітті пригоди Сіндбада, іншого Одіссея, й відкривав по перебігу стількох віків у якомусь північному королівстві, та ще й якоюсь варварською мовою форми своєї «Іліади» [1]. Коли наближається кінець, в пам'яті немає вже образів, спогадів,— лишаються самі слова. Тож нічого дивного, що час переплутав слова, які колись були властиві для мене, зі словами, що належали комусь, хто мандрував зі мною стільки століть. Я був Гомером; невдовзі буду Ніким, як Одіссей; невдовзі буду всіма: буду мертвий.

Постскриптум 1950 року. Серед коментарів, які викликала попередня публікація рукопису, найцікавіший, і напевне не найвічливіший, називається «A Coat of Many Colours» (Манчестер, 1948); це праця завзятого пера доктора Наума Кордоверо. Налічує вона близько ста сторінок. Йдеться там про грецькі компіляції, про компіляції з давньолатинської, про Бена Джонсона, який змалював своїх сучасників, користуючись цитатами з Сенеки, про твір «Virgilius evangeli-

---

[1] Ернесто Сабато вважає, що Джамбаттіста, який дискутує на тему походження «Іліади» з антикваром Картафілусом, — Джамбаттіста Віко; цей італієць захищав думку, що Гомер — постать символічна, як, приміром, Плутон чи Ахіллес (прим. автора).

cans» Александра Росса, про ідеї Джорджа Мура й Еліота і, нарешті, про «оповідання, що приписується антикварові Джозефу Картафілусу». Він виявляє у першому розділі невеликі інтерполяції з Плінія («Historia naturalis», V, 8); у другім — з Томаса Де Квінсі («Writings», I, 439); у третьому — з одного листа Декарта до посла П'єра Шану; у четвертому — з Бернарда Шоу («Back to Methuselah», V). З тих вкраплень чи плагіату він робить висновок, що весь документ — апокриф.

Як на мене, такий висновок — безпідставний. **«Коли наближається кінець,** — написав Картафілус, — **в пам'яті немає вже образів, спогадів, — лишаються самі слова».** Слова, слова, несуттєві і покалічені, чужі слова, були вбогою милостинею, яку полишили йому години і століття.

З іспанської переклав
Юрій ПОКАЛЬЧУК

Добірка оповідань латиноамериканських письменників супроводжується репродукціями творів мексіканських художників.

Хосе Клементе Ороско. Прометей. (Фреска).

ХУЛІО КОРТАСАР

Хуліо Кортасар (нар. 1914 р.) — видатний аргентінський письменник. Автор романів, збірок оповідань та есе — «Звіринець» (1951), «Таємна зброя» (1959), «Нагороджені» (1960), «Історії про кронопів та славу» (1962), «Гра в класи» (1963), «Кінець гри» (1964), «Усі вогні — це вогонь» (1966), «62: модель для збирання» (1968), «Книга Мануеля» (1973), «Восьмигранник» (1974) та інших.

УСІ ВОГНІ—ЦЕ ВОГОНЬ

Отакий колись поставлять мені пам'ятник, подумки іронізує проконсул, підносячи руку в жесті вітання, і кам'яніє так серед бурхливих оплесків публіки, якої не стомили дві години циркового видовища і спеки. Ось вона, мить приємної несподіванки, що її пообіцяв проконсул дружині. Він опускає руку й зиркає на Ірену; та відповідає невиразною усмішкою, яка буває у неї на свята. Ірена знає і не знає водночас, що має трапитись, — вона звикла до несподіванок, навчилася зносити примхи володаря з байдужістю, такою ненависною для нього. Не обертаючись до арени, вона бачить близьку, неминучу долю, жорстокий, одноманітний ланцюг причин і наслідків. Виноторговець Лікас та його дружина Уранія перші вигукують ім'я того, хто з'явився на арені; їм вторує натовп. — «Це мій подарунок тобі, — говорить проконсул. — Мені казали, що ти високо цінуєш стиль цього гладіатора». Все так само посміхаючись, Ірена схиляє голову на знак подяки. «Ти робиш нам честь своїм товариством, хоч тебе й зморюють ігрища, — додає проконсул, — і мій обов'язок дати тобі те, що ти найдужче любиш».— «Ти — сіль землі! — кричить гладіатору Лікас.— Ти наближаєш блиск самого Марса до нашої бідної провінційної арени!» — «Ти бачила не найкраще»,— каже проконсул, пригублюючи вино і частуючи дружину. Ірена робить великий ковток; легкий аромат вина ніби відганяє густий і стійкий запах крові та гною. Марк виходить на середину арени, переслідуваний невблаганною очікувальною тишею, що запала так раптово; його короткий меч виблискує на сонці там, де падає скісний промінь, що пробився крізь старий полотняний дах; бронзовий щит недбало звисає з його лівої руки. «Чи не збираєшся дати йому в супротивники переможця Смірніо?» — питає збуджений Лікас. «Маю щось краще, — каже проконсул. — Я хотів би, щоб завдяки цим ігрищам твоя провінція запам'ятала мене і щоб моя дружина розважилася хоч раз». Уранія з Лікасом плещуть у долоні, че-

каючи, що відповість Ірена, але та мовчки віддає келих рабові, байдужа до галасу, яким публіка вітає появу другого гладіатора. Марк стоїть посеред арени і теж, здається, не звертає уваги на оплески, даровані його супротивникові; кінчиком меча легко торкає золочені щитки на гомілках.

«Алло»,— озивається Ролан Ренуар, беручи цигарку, наче без неї не обійтися, коли знімаєш трубку.

На лінії чути тріск, уривки якихось плутаних розмов, хтось диктує цифри; зненацька западає темна тиша, ще темніша за ту пітьму, яку телефон вливає в око слуху. «Алло»,— повторює Ролан, кладучи цигарку на край попільнички і шукаючи в кишені халата сірники. «Це я», — каже голос Жанни. Ролан стомлено заплющує очі і вмощується зручніше в кріслі. «Це я», — навіщось повторює Жанна. Ролан не відповідає, і вона додає: «Соня щойно вийшла від мене».

Він повинен обернутися і привітати, як годиться, тих, хто в імператорській ложі. Він знає, що повинен це зробити, і, можливо, дружина проконсула усміхнеться йому так, як усміхнулася на останніх ігрищах. Думок у нього в голові немає, він не може думати, але інстинкт підказує йому, яка лиха ця арена, це велетенське бронзове око, заскороджене граблями й віниками з пальмового листя, щоб приховати темні сліди минулих битв. Цієї ночі йому снилася риба, снилася безлюдна дорога поміж потрісканих колон, а коли готувався до бою, раб, який споряджав його, пробурмотів, що цього разу проконсул не заплатить йому, Марку, золотими монетами. Марк не потурбувався запитати чому, а раб вибухнув злісним сміхом і щез, не подавши йому лат; потім інший раб сказав, що то був брат гладіатора, якого Марк забив у Масілії, але вже його випхнуто до галерей, назустріч вигукам. Спека нестерпна, давить шолом, що відбиває сонячне проміння до даху та сходів. Риба, потріскані колони, невиразний сон з провалами саме там, де Марк міг би щось зрозуміти. Раб, що споряджав його, сказав, що проконсул не заплатить йому золотими монетами; може, дружина проконсула не усміхнеться до нього сьогодні. Галас натовпу його не бентежить, бо зараз вітають іншого, тільки не так гучно, як перед тим його, але серед оплесків чути й здивовані вигуки. Він зводить голову й дивиться на ложу, де Ірена розмовляє з Уранією, а проконсул недбало подає якийсь знак, і все тіло Марка напружується, а пальці стискають руків'я меча. Досить подивитися на галерею навпроти, одначе супротивника там не видно. Піднято грати темного виходу, там, звідки звичайно випускають диких звірів, і Марк бачить, як вимальовується велетенська постать сіткаря-нубійця, доти непомітного на тлі замшілого каміння. Тепер він уже знає, чому проконсул не заплатить йому золотими монетами, відгадує, що означають риба й потріскані колони. Мало його обходить і те, що зараз станеться поміж ним і сіткарем (це професія і доля), м'язи його корчаться ніби зі страху, щось у його плоті запитує, чому сіткаря випущено крізь вихід для звірів, публіка теж, плещучи в долоні, думає про це саме. І Лікас питає про це проконсула, той без слів, усмішкою дає зрозуміти, що це сюрприз, а Лікас протестує, сміючись, і почуває себе зобов'язаним поставити на Марка. Ще й не почувши слів, що будуть вимовлені, Ірена знає: проконсул подвоїть свою ставку на нубійця і погляне на неї, усміхаючись люб'язно, і накаже подати їй охолодженого вина. А вона питиме і перемовлятиметься з Уранією про поставу і дикий вигляд нубійця. Ко-

жен рух її розрахований, хоч вона того й не свідома, хоч, може, й не вистачить вина чи Уранії набридне дивуватися торсові велета. Тоді Лікас, жива історія цирку, зверне їхню увагу на те, що шолом нубійця торкається нижніх зубців грат, за якими тримають диких звірів, а ці зубці піднято на два метри вгору, і стане розхвалювати повільність, з якою той складає на ліву руку сітку. Ірена зіщулюється десь глибоко в душі, як уже не раз зіщулювалася з часу тієї далекої шлюбної ночі, хоч на її обличчі грає задоволена, поблажлива посмішка. Тією вільною і чистою глибиною вона відчуває подих смерті, яку проконсул замаскував під веселу публічну розвагу, і цей подих можуть відчути лише вона та ще, можливо, Марк, проте Марк не відчує, страхітливий, мовчазний, схожий на машину, і його тіло, якого вона прагнула минулого разу тут, у цирку (і це спромігся зрозуміти проконсул, спромігся сам, без допомоги своїх магів, зрозумів одразу, як завжди), його тіло заплатить високою ціною за саму її уяву, за те, що вона двічі позирнула на Марка, який одним вдалим порухом меча саме перетяв горло фракійця.

Перш ніж набрати Роланів номер, Жаннина рука торкнулася журналу мод, скляної трубки із снотворними ліками, спини кота, що згорнувся клубочком на дивані. Тоді в трубці почулося «алло», Роланів голос був трохи сонний, і несподівано Жанна відчула комізм ситуації, усвідомила, що приєднується до тих жінок, котрі плачуть по телефону перед цим єдиним іронічним свідком, який у поблажливій тиші палить цигарку. «Це я»,— озивається Жанна, але то сказано швидше собі, ніж суперниці-тиші, в якій, як у глибині сцени, танцюють іскорки звуку. Вона дивиться на руку, яка несамохіть погладила кота, перш ніж набрати номер (але хіба не чути якихось інших розмов у телефоні, якогось далекого голосу, що диктує цифри комусь, хто не озивається, хто є там лише для того, щоб слухняно записувати диктоване), і не вірить, що рука, яка взяла, а потім відклала трубку з порошками, це її рука, що голос, який повторює «Це я», то її голос на краю провалля. Зберегти гідність і замовкнути, обережно покласти трубку на важелі, залишитись зовсім-зовсім самою. «Соня щойно вийшла від мене», — каже Жанна і межу перейдено, фарс починається, маленьке зручне пекельце.

«Ох», — промовляє Ролан, запалюючи сірника. Жанна чує це виразно, немов бачить обличчя Ролана, коли той затягується, мружить очі, відкидаючись назад у кріслі. Річка блискучої луски виплюскується з рук чорного велета, і Марк має якусь мить, щоб дістатися до тіла з сіткою. Він не раз уже — проконсул знає це й повертає голову до Ірени, щоб тільки вона бачила його посмішку,— використовував цю слабкість кожного сіткаря: прикрившись щитом від довгого тризубця, блискавкою кидався до незахищених грудей суперника. Але Марк тримається трохи задалеко, ноги в нього зігнуті, ніби перед стрибком, і нубієць встигає стягнути сітку й приготуватися до нового нападу. «Пропав», — думає Ірена, не дивлячись на проконсула, що бере ласощі з таці, яку піднесла йому Уранія. «Вже не той, що був»,— думає Лікас, і йому стає жаль свого закладу. Марк прогнувся трохи, стежачи за кружлянням нубійця. Він єдиний ще не знає того, що передчувають усі, і причаєно вичікує іншої нагоди, шкодуючи в глибині душі, що вчасно не зробив так, як підказувала гладіаторська наука. Треба б йому більше часу, тих понурих годин після тріумфів, щоб зрозуміти, чо-

му проконсул не заплатить йому золотими монетами. Похмурий, він чекає на другу зручну мить; можливо наприкінці, ставши ногою на груди мертвого сіткаря, він удруге побачить усмішку проконсулової дружини; але про це він не думає, а та, що про це думає, вже не вірить, що Марк наступить на груди мертвого нубійця.

«Зважся нарешті, — каже Ролан. — Чи ти хочеш, щоб я цілий вечір слухав, як хтось комусь диктує свої цифри? Чуєш його?» — «Так,— говорить Жанна,— чую, ніби здалеку». Триста п'ятдесят чотири, двісті сорок два. Якусь мить лунає лише той далекий монотонний голос. «У кожному разі, — каже Ролан, — цей вживає телефон з практичною метою». Ось тепер у відповідь можна б заплакати, але Жанна мовчить ще кілька секунд і повторює: «Соня щойно вийшла від мене». Вагається і додає: «Напевне, вже біля твого дому». Ролан дивується — Соні він тепер не чекає. «Не обманюй»,— каже Жанна, а кіт вислизає їй з рук і дивиться на неї ображено. «Я не обманюю, — каже Ролан. — Маю на увазі час, а не те, ходить вона до мене чи ні. Соня знає, що я не люблю ані візитів, ані телефонних дзвінків о такій порі». Вісімсот п'ять, диктує здалеку голос, чотириста шістнадцять, тридцять два. Жанна заплющила очі, чекаючи паузи в рахунку, щоб вимовити те єдине, що їй залишилося сказати. Якщо Ролан урве розмову, з нею ще буде цей голос із глибини телефонної мережі; вона не покладе трубки і, вмощуючися зручніше на дивані, бавлячись ліками, слухатиме цифри, поки навіть той голос утомиться і не залишиться нічого, зовсім нічого — тільки страхітливо-обважніла трубка в її пальцях, мертва річ, яку треба відкинути, не дивлячись на неї. Сто сорок п'ять, говорить невідомий. Десь ще далі, мов легенький начерк олівцем, шкряботить несміливий жіночий голос: «Чи це Північний вокзал?»

Вдруге щастить йому ухилитися від сітки, хоч він не розрахував відскоку назад і послизнувся на вогкому піску. Різким вимахом меча Марк відбиває сітку і водночас викидає вперед ліву руку, приймаючи дзвенючий удар тризубця. Натовп реве. Проконсул не слухає захоплених пояснень Лікаса і відвертається до незворушної Ірени. «Зараз або ніколи», — каже проконсул. — «Ніколи», — відказує Ірена. «Ні, вже не той, що колись!— повторює Лікас.— Це йому дорого обійдеться. Трапила коса на камінь. Гляньте-но на нубійця». Завзятий Марк, здається, зрозумів свою помилку. Піднявши щит, він утупився в сітку, вже знову стягнуту, в тризубець, що гіпнотизує, похитуючись за два метри від його очей. «Авжеж, він не той, що колись, — підтверджує проконсул. — Ти поставила на нього, Ірена?» Причаєний, готовий до стрибка Марк відчуває всім єством, що публіка не на його боці. Коли б хоч хвилю перепочинку, він міг би розрубати той вузол, що паралізує його, той невидимий ланцюг, який починається десь далеко поза ним (але він не знає де) і який у певний момент стає побажанням проконсула, обіцянкою великої плати, а також сном про рибу, і те, що він відчуває тепер, коли вже немає часу, є саме образом того сну, сітка танцює в нього перед очима і, здається, ловить кожен промінь сонця, що просмикується крізь дірки в даху. Усе це кайдани, все пастка. Випроставшись, погрозливо наступаючи під оплески публіки, Марк вибирає єдиний можливий шлях. Збентеження, піт і запах крові, то ось якою смертю він загине. Хтось думає про це під усміхненою маскою — та, що захотіла його над тілом конаючого фракійця. «Отрута,— каже собі подумки Ірена. — Колись знайдеться отрута, але зараз бери від

нього келих вина, будь сильнішою, чекай своєї години». Пауза тягнеться, як підступна чорна галерея, звідки долинає голос, що повторює цифри. Жанна завжди вірила, що є речі, які часом говорять більше, ніж усі слова. Може, й ті цифри говорять більше, є чимось більшим за будь-яку розмову для того, хто їх уважно слухає, так як для неї парфуми Соні; дотик її долоні на плечі за хвилину перед тим, як Соня пішла, означали куди більше за всі її слова. Але, ясна річ, Соня не могла задовольнитися шифрованим повідомленням; вона хотіла сказати їй усе словами, смакуючи кожну літеру. «Розумію, що тобі буде дуже тяжко, — повторювала Соня, — але я ненавиджу ошуканство і хочу сказати тобі всю правду». П'ятсот сорок шість, шістсот шістдесят два, двісті вісімдесят дев'ять. «Мені байдуже, йде вона тепер до тебе чи ні,— каже Жанна.— Тепер уже все мені байдуже». Замість наступної цифри западає довга мовчанка. «Ти слухаєш?» — питає Жанна. «Так»,— каже Ролан, кладучи недопалок на попільничку, шукаючи неквапливо пляшку коньяку. «Ось чого я не можу зрозуміти...» — по-

Хуліо КОРТАСАР.

чинає Жанна. «Вибач, кохана, але в таких випадках небагато зрозумієш, а коли й зрозумієш, то нічого не зарадиш. Дуже мені прикро, що Соня так поспішила, не її справа була з тобою розмовляти. Та чи замовкне колись отой із своїми цифрами!» Тонесенький голосочок, що викликає в уяві образ світу, де панують мурашки, поновлює свій акуратний диктант із тиші, яка стала ближча й густіша. «Але ж ти, — каже безглуздо Жанна, — ти...»

Ролан наливає коньяку, робить ковток. Йому завжди подобалося вибирати слова, уникати зайвих розмов. Жанна любить повторювати по кілька разів кожну фразу, повертаючи її так і сяк. Нехай говорить, нехай повторює — він тим часом налаштує кілька розумних відповідей, щоб дати якийсь лад цьому хаосові. Він робить глибокий вдих, уникає удару й випростується. Щось йому підказує, що зараз нубієць нападе інакше, спершу вдарить тризубцем, а потім кине сітку. «Зверни увагу, — пояснює дружині Лікас, — я бачив, як це робилося в Апта Юлія, завжди їх цим відволікають». Не захищений, ризикуючи попасти в тенета сітки, Марк кидається вперед і лише тоді підіймає догори щит, щоб оборонитися від блискучої ріки, вихлюпнутої з руки нубійця. Він розриває край сітки, але тризубець шугнув униз і кров пирскає з Маркового стегна, тоді як закороткий меч марно вдаряється об держално тризубця. «Я ж казав!» — кричить Лікас. Проконсул так і прикипів очима до пораненого стегна, до крові, що спливає на золочений наголінник. І майже з жалем думає, що Ірена охоче притулилася б до того стегна, шукаючи його тепла, стогнучи так, як вона вміє стогнати, коли він стискає її, щоб зробити їй боляче. Він оповість їй це ще сьогодні вночі. Цікаво буде вдивлятися в її обличчя, шукати вразливого місця на тій масці. Вона вдаватиме байдужість до кінця, так, як тепер вдає, що тільки з ввічливості цікавиться боєм, коли плебс аж виє, збуджений близькою розв'язкою. «Щастя зрадило його, — каже проконсул Ірені. — Я почуваю за собою вину, що витяг його на цю провінційну арену. Щось від нього залишилось у Римі, це видно». «А решта залишиться тут, разом із грішми, поставленими на нього»,— сміється Лікас. «Слухай, дай мені спокій, — каже Ролан, — це безглуздя балакати по телефону, коли можна побачитися сьогодні ввечері. Повторюю — Соня поспішила, я хотів запобігти цьому, зробити так, щоб ти уникла цього удару». Мурашка перестала диктувати свої цифри, і тепер слова Жанни чути дуже виразно. В її голосі не бринять сльози, це бентежить Ролана, що наготував чимало відповідей на лавину докорів. «Щоб я уникла цього удару? — каже Жанна.— Брешеш, ясна річ, ошукуєш мене знову». Ролан зітхає і вже мовчить, щоб не розтягти аж до позіхань цю нудну розмову. «Мені дуже шкода, але коли збираєшся розмовляти зі мною і далі так, то краще облиш це,— каже він і вперше в голосі його чути люб'язність. — Краще завтра вранці я зайду до тебе, врешті-решт ми ж цивілізовані люди». «Не приходь,— каже Жанна, і їй цікаво чути, як її слова змішуються з цифрами: — не-вісімсот-приходь-вісімдесят вісім-ніколи більше не приходь, Ролане». Драма, погроза самогубством, нуда, як з Марі Жозе, як із тими всіма, хто сприймає це трагічно. «Не дурій, — радить Ролан, — завтра зрозумієш це все, так буде краще для нас обох». Жанна замовкає, мурашка диктує круглі цифри: сто, чотириста, тисяча. «Добре, ну то до завтра», — каже Ролан, розглядаючи захоплено сукню Соні, що саме відчинила двері і спинилася з питально-іронічним виразом на обличчі.

«Уже подзвонила», — каже Соня, кладучи сумочку й журнал. «До завтра, Жанно»,— повторює Ролан. Тиша в трубці напружується, як лук, коли її раптом розриває далека цифра — дев'ятсот чотири. «Досить уже тих дурних цифр!» — кричить Ролан на повен голос і, перш ніж покласти трубку, чує ще тріск на другому кінці лінії, ніби лук послав свою безневинну стрілу. Паралізований, нездатний уже уникнути сітки, Марк випростується перед велетнем-нубійцем, короткий меч є ніби нерухомим продовженням витягнутої руки. Нубієць випускає сітку раз, другий, збирає її, шукаючи вигіднішої позиції, крутить нею ще, ніби для того, щоб публіка поверещала довше, заохочуючи, його забити суперника, і опускає тризубець, відхиляючись водночас убік, щоб дужче вдарити. Марк іде назустріч сітці, піднісши вгору щита, баштою падає на чорну масу, меч грузне в чомусь, що трохи вище реве оскаженіло. Пісок лізе йому в рот, в очі, сітка навіщось падає на рибу, що задихається.

Він байдуже приймає пестощі, не відчуваючи, що рука Жанни тремтить і чимдалі холоднішає. Пальці ковзають по його бокові, затримуючись у хвилинному корчі, кіт ображено нявкає, потім перевертається на спину й махає лапами, сподіваючись розсмішити Жанну, та ні, рука її й далі лежить біля нього нерухомо, тільки палець шукає його тепла, швидко перебігаючи по його спині, перш ніж знову спинитися між ним і трубкою з таблетками, що скотились аж сюди. Поцілений в самий шлунок нубієць виє, падаючи назад, і в цю останню мить, коли біль вибухає як полум'я ненависті, всі сили, що покидають його тіло, зосереджуються в руці, яка вгороджує тризубець у спину ворога, розпластаного ницьма на землі. Він падає на Маркове тіло, конвульсивно повертається на бік; Марк поволі ворушить рукою, пришитий до землі, ніби велетенська блискуча комаха.

«Це рідкість, — каже проконсул Ірені, — щоб гладіатори такого класу повбивали один одного. Можемо себе поздоровити, що були свідками такого рідкісного видовища. Сьогодні увечері опишу це моєму братові, хай розважиться в нуді свого шлюбу».

Ірена бачить, як ворушиться рука Марка, повільно й марно, ніби хоче вирвати тризубець із поперека. Вона уявила проконсула голим на піску з тим самим тризубцем, вгородженим у його тіло аж по держално. Але проконсул не водив би рукою в тому останньому повному гідності жестові. Він верещав би, дригаючи ногами, як заєць, просив би ласки в обуреної публіки. Приймаючи руку, яку подає чоловік, щоб помогти їй підвестися, ще раз киває головою своїй думці. Маркова рука завмерла. Єдине, що можна зробити, це, усміхаючись, зберегти власний розум. Кіт, незадоволений з нерухомості Жанни, знову вивертається на спину, очікуючи пестощів, тоді, ніби йому заважає той палець, що торкається його боку, нявкає ображено і йде геть.

«Вибач, що прийшла в таку пору, — каже Соня. — Я побачила твій автомобіль перед ворітьми і не втрималася. Вона дзвонила тобі, правда?» — Ролан шукає цигарку. — «Ти недобре вчинила, — каже він. — Вже так повелося, що такі обов'язки виконують чоловіки, зрештою, я знався понад два роки з Жанною, вона порядна дівчина».— «Але ж яка то втіха була,— каже Соня, наливаючи собі коньяку.— Не могла я їй пробачити тієї наївності, ніщо мене так не дратувало, як це. Коли я тобі скажу, що на початку вона навіть сміялась, думаючи, що я жартую...» Ролан дивиться на телефон і думає про мурашку. Зараз Жан-

на задзвонить удруге, буде незручно, бо Соня вмостилася поруч і гладить йому волосся, переглядаючи літературний тижневик так, ніби шукає в ньому малюнків. «Недобре вчинила», — повторює Ролан. «Що прийшла в таку пору?» — сміється Соня, поступаючись рукам, що бездумно шукають застібки. Фіолетова вуаль спадає на плечі Ірени, що обернулася спиною до публіки, яка чекає останнього вітання проконсула. Серед оплесків чути вже гамір розмов, швидкий біг тих, хто поспішає до виходу і нижніх галерей. Ірена знає, що раби витягають трупи, і не обертається. Рада, що проконсул прийняв запрошення Лікаса і що вони підуть вечеряти до його вілли на березі озера, де нічне повітря допоможе їй забути запах цирку, останні крики, руку, що ледь ворушиться, ніби хоче погладити землю. Забути неважко, хоч проконсул мордуватиме її спогадами про минулий бій. Колись Ірена зробить так, щоб і він забув про це назавжди і щоб люди думали, що він просто вмер. «Побачиш, що вигадав наш кухар, — каже Лікасова дружина.— До мого чоловіка знов повернувся апетит...» Лікас усміхається і вітається з приятелями, очікуючи, щоб проконсул рушив до галереї після останнього привітання. Але той гається, розглядаючи арену, де раби тягнуть трупи. «Я така щаслива»,— каже Соня, припадаючи щокою до грудей сонного Ролана. «Не кажи цього, — бурмоче той. — Це тільки з люб'язності». — «Ти мені не віриш?» — сміється Соня. — «Вірю, але не кажи цього тепер. Давай краще закуримо». Він помацки шукає на низенькому столику цигарки, одну вкладає до вуст Соні, другу собі й запалює їх водночас. Вони сонні, очі у них заплющуються. Ролан махає сірником і кладе його на стіл — там десь є попільничка. Соня засинає перша, він обережно виймає цигарку з її рота і разом із своєю кладе на столик, притуляючись до неї у важкому сні, позбавленому видінь. Газовий шарф тліє на краю попільнички, спалахує і падає на килим поруч із купкою одягу і чаркою коньяку. Публіка в одному місці верещить і скупчується на нижніх східцях. Перший зрозумів усе Лікас, він показує на шмат старого полотна вгорі, що розпадається, сиплючи іскри на публіку, яка розпачливо пробивається до виходів. «Швидше, поки не заповнили нижню галерею!»— кричить Лікас, випереджаючи дружину. Ірена перша чує запах киплячої оливкової олії — спалахнули підземні склади. Полотняний дах спадає на плечі сплутаної маси людських тіл, яка в боротьбі за вихід забила надто вузькі галереї. Сотні людей стрибають на арену, шукаючи інших виходів, але все застеляє оливковий дим, шмат полотна падає на плечі проконсула в ту хвилину, коли той майже досяг проходу, що веде до імператорської галереї. На крик чоловіка Ірена озирається, двома пальцями бере й скидає з нього вогняне полотно. «Нам не вдасться вийти,— каже вона.— Там унизу всі збилися як звірі». Тоді Соня верещить, намагаючись розірвати гарячі обійми, що почали пекти ще уві сні, її перший зойк зливається з криком Ролана, який даремно намагається підвестися, душений чорним димом. Вони ще кричать, але щоразу слабіше, коли пожежна машина влітає на вулицю, де стоїть юрба роззяв. «Десятий поверх, — каже лейтенант. — Здається, буде важко, вітер з півночі. Нумо, хлопці!»

З іспанської переклав
Юрій ПОКАЛЬЧУК

ХЕСУС ЛАРА

Хесус Лара (нар. 1904 р.) — болівійський письменник і літературознавець, автор численних повістей та романів про життя індіанців-кечуа, зокрема — «Репете» (1937), «Сурумі» (1943), «Янакуна» (1952), «Наша кров» (1959), «Сінчікай» (1962), «Інкальахта—Інкаракай» (1967), а також дослідження «Поезія кечуа» (1947).

НЬЯТО МЕНДЕС

Кажуть, що мертві не воскресають. Я думаю інакше. Я знаю, що людина може ожити й після смерті. Звісно, в казочки про святого Лазаря я не вірю. І в надприродні чудеса теж. На цій полові мене не зловиш. Справді, є мертві, які не повертаються. От, приміром, Хосе Карільйо і Маріо Монхе — вони пішли назавжди й більше ніколи не переступлять поріг життя. А якщо й з'являться серед нас на часинку, то їх чекає лише презирство. Ті ж, хто за життя не втратив гідності й мужності, здатні ожити знов. Дарма, що вони житимуть тільки в спогадах. Це дуже важливо, коли людину згадують після її смерті й вона живе далі хоча б у наших думках і являється нам уві сні. Я теж явився, щоб ожити в твоєму сні.

Ти запевняєш, ніби не пригадуєш мене. Тоді це просто прогалина в твоїй пам'яті. Ми часто зустрічались у домі твого зятя в Ла-Пасі, і наші розмови завжди були такими приємними. Ти сідав на край старенької розкладушки, я — на стілець, який твоя дочка ставила посеред кімнати. Ти буквально засипав мене запитаннями про життя в сельві, і мені ніколи не вдавалося задовольнити твою цікавість.

Але ти — небезпечний співрозмовник, товаришу. Навіть уві сні. Ледве воскресивши в уяві мій образ, ти оживляєш чисте джерело споминів і знову бентежиш мене своїми запитаннями.

Чому ти розпитуєш мене про Коко Передо? Адже ти знав його краще, ніж я. Хіба тобі невідомо, що 1965 року капітан Гарфіо запросив Коко, мене, Лоро Васкеса і Салданью на Кубу, де ми мали пройти курс партизанської підготовки? Чи, може, ти не знаєш, що після закінчення навчання Тресемес, партійний керівник, залишив нас на Кубі й ми невдовзі заходилися формувати партизанський загін?

Так, тебе цікавить саме участь Коко у воєнних діях? Але ж про це йдеться в «Щоденнику» нашого Че. Невже ти не читав його?

Так, ти перечитував «Щоденник» багато разів, але хочеш дізнатися про подробиці його смерті. Зрозуміло. В «Щоденнику» справді є лише коротка згадка про його загибель. Коко тяжко поранили 26 вересня на дорозі до Хагуея. Він не міг далі йти й попросив Анісето, щоб той його пристрелив. Анісето подумав, що Коко ще видужає, взяв товариша на плечі й поніс, але тут його наздогнала друга куля...

Смерть Коко була для загону непоправною втратою. Важко знайти другу таку людину, як Коко. Ніякі труднощі не лякали його. Навіть найважче завдання здавалось йому здійсненним. Він був справжнім партизаном — стійким і чесним. Ти не вважаєш, що Коко назавжди увійшов в історію визвольної боротьби нашого народу?

Тепер ти просиш, щоб я розповів тобі про Че. Не знаю навіть, чи мені вдасться виконати твоє прохання. Короткої ночі не вистачить, щоб розповісти про таку людину, як наш Че. Про нього можна написати цілі томи. Ну, а я щонайбільше зможу розказати тобі, яким він був і як керував нами. О, він був прекрасним командиром і чудовим товаришем, вимогливим і справедливим. Він ставився до нас, як рівний, без найменшої нотки зверхності, відмовлявся від будь-яких привілеїв. Він вимагав, щоб усі права й обов'язки розподілялись порівну. Він ніколи не з'їв би зайвого шматочка хліба; він стояв на варті вдень і вночі, коли надходила його черга, так само, як і ми. Прямий і відвертий, він вважав лестощі найогиднішою людською вадою. В години дозвілля Че любив читати. Читав він дуже багато — книжки з політекономії, медицини, художню літературу. Під час переходів майже всю свою бібліотеку він ніс сам, решту книжок ніс Тума. Він нітрохи не зважав на те, що фізично не був такий сильний, як ми,— нерідко його мучили приступи астми Його авторитет серед нас був цілком природний і такий необхідний, як світло для очей і повітря для легенів.

Бачу, тобі кортить дізнатися від мене, як загинув наш Че. Гаразд, я дещо розповім тобі, але небагато, бо не був поруч нього в ту лиху годину. Певна річ, я волів би вмерти, захищаючи його, та все склалось інакше.

В одному з ворожих донесень повідомлялось, ніби нас оточили. Че запропонував план, згідно з яким ми мали дійти до річки Сан-Лоренсо, переправитися на другий берег, дістатися до річки Піраймірі й заглибитися в сельву. Ми обов'язково здійснили б цей задум, якби восьмого жовтня не загинув наш Че. Його смерть перекреслила всі наші плани.

Сьомого жовтня ми перебували в ущелині Сан-Лоренсо на висоті 1750 метрів над рівнем моря, приблизно за п'ять кілометрів від Хагуея і на такий же відстані від Ігераса. Оскільки в цій місцевості було багато населених пунктів і жодного лісу, ми зачекали, поки посутеніє, й вирушили десь о восьмій годині вечора. До другої години ночі ми йшли кам'янистим міжгір'ям. Після короткого привалу, о п'ятій тридцять, Че виділив три розвідувальні групи. Педро і Пачо пішли східним узгір'ям, Урбано і я — західним, Даріо й Анісето — дном ущелини. Ми з Урбано не виявили нічого підозрілого. По дорозі назад мій товариш трохи відстав через те, що натер ногу.

Коли я повернувся до загону, решта розвідників була вже там. Педро і Пачо помітили пересування солдатів на вершині гори. Солдати теж помітили їх. Че сформував групу заслону з шести чоловік, до якої включив і мене. Поки ми займали позицію, Че з дев'ятьма товаришами вирушив у південному напрямку, щоб устигнути вискочити з ущелини.

Наше завдання полягало в тому, щоб стримати ворога. Ми закріпились на краю густого чагарника, який тягнувся вздовж узгір'я. Під захистом кущів, а також наших автоматів і самозарядних гвинтівок, ми розташувались на значній відстані один від одного, зайнявши в такий спосіб досить широку оборону.

Ніби здогадавшись про наш намір, солдати розгорнулись на вершині гори. Близько першої години дня вони відкрили вогонь. Стріляли так, наче мали справу з цілою армією, стріляли не лише з кулеметів і автоматів, а й з мінометів і базук. Ми відповідали досить стримано, оскільки в нас було обмаль боєприпасів.

Тільки-но розпочався бій, як на нашому лівому фланзі, на самому дні ущелини, пролунали автоматні черги. Ми одразу впізнали «гаранд» нашого Урбано. Пізніше ми дізналися, що Урбано повернувся з розвідки й приєднався до Че вже під час переходу. Згодом він одержав завдання прикрити ущелину знизу і тим самим урятувати нас від неминучого оточення, відбивши численні спроби ворога обійти нас із тилу.

Наш Че не зміг вийти з ущелини. Невідомо, чи він помітив попереду солдатів, чи перехід виявився занадто важким. В усякому разі, о чотирнадцятій годині загін повернув назад. Між 15.30 і 16.00 у тому місці, де ущелина розгалужувалася, ворог заступив йому дорогу й нав'язав бій. У Че було лише п'ять чоловік, решту він залишив в ар'єргарді: Антоніо, Артуро, Чапако й Віллі прикривали загін.

Ведучи вогонь по ворогові, що насідав на нас згори, ми не помітили, коли розпочався той бій. Стрілянина наростала. Інті, що був у нас за командира, Даріо й Педро підстрелили чотирьох солдатів. Я, мабуть, теж влучив у когось, бо завжди вважався вправним стрільцем.

Бій припинився близько 19 години, коли посутеніло. Інті наказав мені розшукати Урбано, а сам пішов на з'єднання з рештою товаришів. Дорогою я знайшов мертвого Анісето. Він лежав на невеличкій галявинці за величезним каменем. Кущів тут не було, і ворог ще здалеку помітив Анісето. Куля влучила йому в око. Невдовзі надійшли Урбано й Помбо, і ми втрьох понесли тіло товариша до своїх.

Ми встигли поховати Анісето, бо ночі, як любив повторювати Че, повністю належали нам. Ніщо не наводило на солдатів таку паніку, як нічні атаки партизан.

Поховавши товариша, ми рушили далі і йшли, не зупиняючись, поки не відчули себе в безпеці. Після короткого привалу Інті послав мене на розшуки Че. За кілька годин я облазив усе довкола, імітуючи час від часу виття лисиці — наш умовний знак, але марно. В темряві я не міг навіть побачити слідів недавнього бою і повернувся ні з чим.

Втім, про все, що сталося того дня з нашим Че, ти, певно, знаєш з офіційних повідомлень, плутаних, звичайно, і суперечливих. Для нас же в цій історії дещо й досі лишається незрозумілим. Ми, партизани,— я маю на увазі справжніх партизан,— вирішили нізащо не даватися живими в руки цих виродків. А про Че кажуть, нібито він поранений потрапив у полон. Що перешкодило йому пустити собі кулю в лоб? Він мав тридцятизарядний автомат М-2 і німецький пістолет калібру 7,65 мм. Ходять чутки, ніби в останню секунду автомат відмовив. Ну, а пістолет? Може, він загубив його? Або не встиг ним скористатися? Авжеж, якби він був озброєний, то й загинув би інакше. З приводу його смерті газети здійняли великий галас, намагаючись заховати сліди злочину. І все ж таки злочин вдалося розкрити. Нашого Че підступно вбили, і вбивця відомий.

Хочу розповісти тобі курйозний факт: Че носив у своєму рюкзаку гроші загону — двадцять тисяч доларів і тридцять тисяч болівійських песо. Та ці виродки сказали, що знайшли лише дві тисячі доларів і трохи болівійської валюти. Пояснення тут може бути тільки одне — ці пройдисвіти поділили решту грошей між собою.

Що ж до чотирьох товаришів, яких Че залишив в ар'єргарді, то вони, певно, поспішили йому на допомогу, але запізно. Наших було всього шість чоловік проти цілого підрозділу ворога, який швидко скористався зі своєї чисельної переваги. Можливо, ті четверо зрозуміли, що атакувати роту солдатів означає йти на безглузду смерть і відступили. Через кілька днів з офіційних повідомлень ми довідались, що вони дійшли до річки Міске, де їх оточили і перестріляли солдати.

Незважаючи на всі ці страхіття, моя розповідь не розтривожила твій сон. Я бачу, ти не вичерпав ще й половини своїх запитань, та й мені приємно ожити, бодай у твоєму сні. Отже, продовжимо розмову.

Нас залишилось шестеро. За нами гналися тисячі солдатів. Про збройний опір нічого було й думати. Ми вирішили триматися подалі від ворога, поновити свої сили, поповнити загін новими бійцями і тільки тоді продовжити боротьбу. Де б ми не проходили, де б не з'явились — скрізь на нас чатував ворог. Петляючи по лісах і ущелинах, ми не раз відстрілювалися від переслідувачів.

Одного дня ми брели міжгір'ям, сонце немилосердно пекло, і ми сіли перепочити в затінку величезної скелі. Раптом згори до нас долетіли якісь голоси. Голоси ставали дедалі виразнішими. Безперечно, то були солдати, які йшли по наших слідах. Ми одразу поховалися, тільки Урбано лишився сидіти в тій же позі, спокійно курячи.

Урбано — чудовий стрілець, ми ніколи не бачили, щоб він хоч раз схибив. Тільки-но він затягнувсь сигаретою, як біля самісінького носа його просвистіла куля. Урбано кинув недопалок, звів курок і скочив на ноги. Глянувши на вершину скелі, він побачив солдата, який цілився в нього знову. Урбано випередив його: той якось дивно смикнувся, перевернувся горілиць і застиг. Наповал! Після цього солдати вже не наважувались підходити надто близько.

Згодом ми довідались, що то був сержант-снайпер, нагороджений американською відзнакою.

Ми припустилися помилки, залишившись під захистом скелі, замість того, щоб одразу забратися звідти. Бо коли потім ми вийшли з укриття й хотіли рушати далі, ці виродки зустріли нас густим автоматним вогнем. Ми зрозуміли, що попали в оточення, і зайняли оборону. Вони стріляли люто, безперестану, та ще й лаялись, вимагаючи, щоб ми здавалися.

Інті наказав не стріляти. Отож ми мовчки терпіли і стрілянину, і лайку. Проте ця комедія затяглася і досить-таки всім нам остогидла. Тоді Інті скомандував, щоб ми відкрили вогонь. Четверо хвальків одразу ж поніміли навіки. Ми побачили, що цього поки вистачить, і перестали стріляти. Солдати відразу ж заспівали іншої. Замість брутальних вимог почались умовляння. Тепер вони називали нас «панове» і мало не благали, щоб ми здалися. Нас усіх потішила така переміна, а Урбано реготав, аж за живіт брався.

Проте становище наше лишалось загрозливим. Ніч, мов на те, була місячна. Та незабаром зі сходу посунула величезна чорна хмара й затулила місяць, даючи нам шанс на порятунок.

Інті швидко запропонував свій план дій. «Навіть якщо мене вб'ють, ви все одно врятуєтесь»,— сказав він і першим поповз уздовж ворожих позицій під безперервним автоматним вогнем. Та ось Інті зупинився. Тоді ми, як і домовлялися, поповзли до нього.

Солдати окопалися в довгій вузькій улоговині. Інті обережно заповз туди і наштовхнувся на якогось солдата, що розгубився від несподіванки. Лишалось тільки одне — стріляти. Інті вистрелив солдату в груди, а другою кулею поклав його сусіда, що вже зводив гвинтівку. Решта в паніці кинулась навтіки.

Після цього ми далі блукали лісами й ущелинами в пошуках виходу. Нерідко нам доводилось прориватися крізь вороже кільце, або, зачаївшись у скелях, спостерігати, як солдати безтурботно проходять за кілька кроків од нас, або збивати їх з пантелику, плутаючи сліди. На щастя, ми завжди добре орієнтувалися в місцевості й вибирали вдало шляхи для відступу.

Та оскільки все на світі має свій кінець — пробач мені такий дотеп — і всі ми смертні, настав день, коли я змушений був назавжди розлучитися зі своїми бойовими друзями. Певна річ, не так, як це зробили Каррільйо і Монхе; я попрощався з ними, як наш Коко Передо, як Тума, Хуліо, Анісето та інші товариші.

Ми йшли, не спиняючись, цілу ніч і мало не весь ранок. Відчуваючи смертельну втому, ми забрели в густі зарості біля підніжжя якогось пагорка. Скільки ми не партизанили, а таки не навчились жити без сну. Вартувати випало Бенігно, решту звалив мертвий сон.

Не знаю, скільки ми так проспали. Я прокинувся від того, що Бенігно злегка штовхнув мене дулом гвинтівки. Кроків за двадцять од нас схилом пагорка проходила велика колона солдатів. Все б обійшлося, якби не клятий кашель, що вже кілька днів мучив Даріо. Вороги вже минали нас, коли він, не в силі більше стримуватися, закашляв.

Поки пролунала команда і солдати безладно почали розвертатися й готуватися до бою, ми, не гаючись, кинулися тікати, затулені від них густими заростями. Ці негідники відкрили швидкий вогонь, і кулі засвистіли над нашими головами. В мене була пошкоджена нога, тому я не міг бігти разом з товаришами. Вони вже видерлися на пагорок, а мені лишалось туди ще буквально кілька метрів. Нога дуже боліла. Зібравши останні сили, я пробіг іще кілька кроків, і вже на вершині мене наздогнала куля. Я зрозумів, що це кінець і почав навпомацки шукати гвинтівку, щоб застрелитись, але не знайшов її. Мабуть, вона лежала десь віддалік, і мені не пощастило до неї дотягтися. Тоді я гукнув товаришам, щоб вони мене пристрелили. Підбіг Даріо і хотів узяти мене на руки. Я сказав, що це вже ні до чого.

— В усьому винен я, і помру разом з тобою,— промовив він.

— Не будь сентиментальним,— заперечив я.— Ти ще можеш бути корисним, рятуйся.

В цю хвилину друга куля влучила в мене і припинила нашу суперечку...

Я бачу, ти ось-ось прокинешся. А втім, моя розповідь уже наблизилася до кінця. Я — Ньято Мендес. Невже ти й досі не згадав мене?

— Так, товаришу. Тепер я все пригадав,— відповів я і прокинувся.

Світало.

З іспанської переклав
Сергій БОРЩЕВСЬКИЙ

ЖУАН КЛІМАКУ БЕЗЕРРА

Жуан Клімаку Безерра (нар. 1913 р.) —бразільський прозаїк і літературознавець. Його перу належать романи «Немає зірок на небі» й «Сонце зійшло», книжка новел «Довга ніч», а також багато монографій та критико-біографічних нарисів.

ВТЕЧА

Хлопець помітив машину здалека, й коли вона під'їхала, підняв руку. Водій загальмував і вихилився з кабіни.

— Чого тобі?

Глянувши йому просто в очі, малий запитав:

— Підкинете?

— Куди?

— Хіба я знаю...

Водій засміявся й кивнув. Хлопець поклав у кузов свого клунка, в якому був гамак, усівся й почав розглядати поле. Курна дорога тяглась і тяглась, нудна й нескінченна. Веселий вітер бив його по щоках. Малий присунув клунок і витяг плитку рападури [1], тоді роздумав і поклав назад: «Краще залишу на пізніше. Я тепер не голодний». І заходився насвистувати.

Раптом замигтіли якісь хатки — машина в'їздила до маленького містечка. Хлоп'як схвильовано схопився за борт. Біля дверей першого будиночка сиділо миршаве дівча й жувало гумку, а ще одне, трохи старшеньке й косате, заганяло в двір козу.

Ледве машина стала, хлопець зіскочив на землю і, мов давнього друга, довірливо спитався водія:

— Тут добре?

Навіть не поцікавився, як зветься це місце, лише поспитав: тут добре?

Далі підійшов до непоказного ресторанчика й усівся на тротуар. Йому кортіло знати, чи довго стоятиме водій, але він поборов цікавість. Він, зрештою, зовсім не поспішав. Тоді зненацька схаменувся:

— Ви не через мене стоїте?

Водій був добра людина: йому подобався цей щирий безпосередній хлопець.

— Нічого, посидь; поспішати нікуди.

Хлопець знову почав насвистувати. На церковній дзвіниці висів дуже великий дзвін, і малий розважливо сказав:

— Мабуть, гарно дзвонить. Такий великий дзвін!

---

[1] Пресований неочищений тростинний цукор у плитках.

— І красивий! — додав шофер.

Хлопець задоволено всміхнувся й тільки тоді збагнув, що вже вечоріє. Тіні видовжилися й лягли на тротуарі, м'яка журба оповивала містечко. Хлопець засумував, згадавши матір, що десь-то розпачливо кличе його. Потім подумав про вітчима, який кривдить усіх і всіх б'є: й дружину, й нерідних дітей — кожного, хто трапить йому під п'яну руку. Дві гарячі сльози затремтіли хлопцеві на очах. Він обтер їх долонею й жалісливо всміхнувся. Водій спитав:

— Куди їдеш, малий?

— Хіба я знаю?..

— А все ж таки?

— Світ за очі... Додому повернусь, аж тоді, як виросту.

В цю мить озвався до вечірні дзвін. Хлопець устав з тротуару й, глянувши понад дахи, мовив до шофера:

— Я так і знав. Дзвін справді чудовий!

З португальської переклав
Михайло ЛИТВИНЕЦЬ

Леопольдо Мендес. Спрага (Гравюра).

МОРЕЙРА КАМПУШ

Жозе Марія Морейра Кампуш (нар. 1914 р.) — визначний бразільський прозаїк-новеліст.

Юрист за освітою, знавець півночі Бразілії, Морейра Кампуш присвятив свою творчість простим людям рідного йому штату Сеара́. Опублікував кілька збірок оповідань і етюдів: «Життя на полях», «Зачинені двері», «Голоси мертвого».

НІЧНЕ КУПАННЯ

Щовечора він повертається додому дуже пізно, бо хазяїн поспішає переобладнати крамничку до кінця місяця. Все тіло в їдкому вапні. Коли він чухає голову, шматочки штукатурки дряпають йому тім'я. Він підтягає тісні в поясі штани й стукає в двері. На підвіконні сидить ледачий кіт і зблискує на нього зеленими очима.

— Раймундо... Раймундо!

Жінка підводиться, загортаючись у простирадло, взуває великі капці, й від того її ноги видаються ще стрункішими. Він пробирається вузьким проходом, згинаючись попід гамаками, в яких сплять хлоп'ята; найменше сидить унизу на горщику. Він умикає закіптюжену кухонну лампу, й діти в гамаках здригаються. Тоді бере шматок мила з ніші над брудним умивальником і краном, обмотаним полотняною стрічкою. В пляшці є ще трохи кашаси [1], він дивиться на неї проти тьмяного світла й нахильці п'є просто з шийки. Жінка виносить із кімнати брудний вогкий рушник, і він іде скупатися в ставку біля кладовища. Замикає двері й ховає ключ під черепичний карниз. Місяць м'яко освітлює вузьку піщану вулицю, де на стовпі сумно блимає ліхтар. Усюди тихо, тільки миршаві собаки пораються біля відер із сміттям та чийсь кіт, вигнувши спину, плигає через мур на кладовище. Цей високий білий мур тягнеться вздовж вулиці. Перелізти через мур можна далі — по той бік укритої цинком комори: там повно битої цегли й кришлатиться стара акація. Спочатку він обережно переступає через могили та відкриті ями, скрадаючись поза високим старим надгробком, бо ніч місячна й з хатів на пагорбі все видно. Тут є два ставки: один ближче, другий далі. Він полюбляє цей, ближчий, вода в ньому майже чиста, до того ж одгороджена від стороннього ока будинком поховальної контори, яка доливає ставки із свого потужного водогону. Тут гробокопи миють ломи й заступи. Часом, опинившись без роботи, він і сам підробляв на кладовищі, допомагаючи панові Феліксу споруджувати надгробки, як, приміром, останнього разу, коли тесали з чорного мар-

[1] Горілка з соку цукрової тростини.

муру склеп для судді Акіну. Біля ставків удень вирує життя: жіноцтво поливає грядки, підсобники каменотесів беруть воду. Тут він і роздягається — за кам'яним виступом, і йде до води, затулившись долонями. Він би щиро здивувався, якби йому сказали, що це наруга над небіжчиками.

— Чому?

Пробуючи ногою, чи холодна вода, він мимоволі щулиться й затуляється руками. Й хреститься перед тим, як повільно зануритись. Вода вихлюпується аж на цементову доріжку, зрошуючи траву на березі. Він плаває, й місяць кладе на воду й на білу стіну поховальної контори мереживну тінь високого кипариса. Від ближньої хатки линуть бринькання шестиструнної гітари й уривчасті нерозбірливі слова.

Бруківкою їде якась машина. Він стоїть посеред ставка й дихає ніччю, вода сягає йому до пупа, він сякається, стріпуючи пальцями. Тоді згадує, як купив півкарафки кашаси в барі Мундіку, як потім намагався довести хазяїнові, в котрого працював, що картини в крамниці треба вішати не так. Хазяїн дратувався й червонів.

— Хай йому чорт!

Він довго плаває кругом ставу, нарешті вилазить з води. Намилившись, крутиться під краном, якого сам зробив із шматка труби, щоб митись після купання. Вода ллється на спину й груди, піна збігає в траву. Він закручує кран і знову сякається, витираючись вогким рушником. Підійшовши до штанів, дістає з кишені поламаний гребінець і ще раз глибоко вдихає нічне повітря, щоб прочистити горлянку.

Виходячи з кладовища, він завжди ставить ногу на виступ старого склепу, що притулився до муру. Ключ під карнизом. Він знову згинається під сітками, лаштує й собі гамак.

— Чи не лишилося там якого шматка м'яса, Раймундо?

Найстарший хлопець ворушиться в гамаку. Раймунда озивається через прочинені в кімнату двері:

— Нема. Тільки трохи квасолі.

Він знову йде на кухню. Знаходить каструлю, борошно й бляшанку з маслом, готує собі вечерю. Шукає глечик і алюмінієвий кухоль. Цигарки відвологли у вогкій кишені сорочки. Він одчиняє двері і сідає на поріг, аби ще трохи подихати.

Від місяця навкруг аж біло. Брат отого Мундіку десь-то вже повернувся з гулянок. Ну, й нехай.

Миршаві собаки й досі обнюхують сміття в відрах.

З моря тягне свіжістю, й він вдихає солодке повітря на повні груди, намагаючись не згадувати неприємної розмови з хазяїном про ті картини. Під паском штанів ще лишилася грудочка штукатурки. Він докурює цигарку, плює додолу, і в цю мить старий годинник на залізничній станції вибиває північ.

З португальської переклав
Михайло ЛИТВИНЕЦЬ

ЖУАН ГІМАРАЙНШ РОЗА

Жуан Гімарайнш Роза (нар. 1908 р.) — бразільський прозаїк. Працював лікарем, був на дипломатичній службі. Як письменник дебютував 1937 р. збіркою оповідань «Сагарана». Автор роману «Великий Сертан» (1956), книги повістей «Кордебалет» та збірки новел «Перші історії» (1962), з якої узято новелу «Третій берег річки».

ТРЕТІЙ БЕРЕГ РІЧКИ

Наш батько був статечний, хазяйновитий і завжди ретельно виконував свої обов'язки; таким він був уже замолоду, як мені розповідало багато розумних людей, коли я їх про нього розпитував. Скільки я його пам'ятаю, він не був ні легковажним, ні похмурим. Тільки спокійним. У домі всім орудувала мати і щодня сварилася з нами — з моєю сестрою, братом і зі мною. Якось так сталося, що наш батько замовив собі човна. Це був не жарт. Він замовив особливого човна — з акацієвого дерева, з маленькою лавочкою на кормі, щоб там міг сісти тільки один весляр; човна міцно збитого, стійкого, з високою осадкою, щоб він плавав не менше, як двадцять-тридцять літ. Нашу матір ця забаганка дуже розгнівала. Невже батько, який досі був байдужий до всяких розваг, збирається тепер на риболовлю? Батько не сказав їй на це й слова. Наш дім стояв тоді десь за чверть милі од річки: там вода була глибока, завжди тиха, розливалася так широко, що другий берег губився вдалині. Той день, коли човен був готовий, я ніколи не забуду.

Батько взяв капелюх і почав стримано з нами прощатися. Він нічого нам не сказав, не взяв торби з харчами й одежею, не дав нікому ніякої поради. Я думав, що мати почне сваритися, але вона тільки зблідла як стіна, закусила губи й крикнула: «Ти їдеш? То можеш там і залишитися. Більше не вертайся до нас!» Батько промовчав. Він лагідно глянув на мене й кивнув, щоб я підійшов ближче. Я боявся материного гніву, але послухався, щоб йому догодити. Я навіть наважився запитати: «Тату, може, ви й мене візьмете на свій човен?» Він знов окинув мене лагідним поглядом, попрощався й махнув мені рукою — мовляв, вертайся назад. Я послухався і пішов, але на кручі обернувся. Я хотів побачити, що буде далі. Батько сів у човен і відштовхнувся веслом. І човен поплив — а з ним і його тінь, довга, мов кайман.

Більше наш батько не повернувся. Хоч він нікуди й не поїхав. Він просто вирішив лишитися на річці назавжди, плавати в своєму човні й ніколи з нього не вилазити. Це відкриття буквально нас ошелешило. Наші родичі, сусіди й знайомі зібралися на спільну раду.

Мати поводилася досить стримано, але всі думали про батька

одне — він збожеволів. Проте дехто припускав, що, може, він виконує якусь обітницю, або що він захворів на якусь погану хворобу — прокаву, чи що — і з надмірної делікатності прирік себе на це вигнання. Вісті від різних людей — від мандрівників і тих, хто жив над річкою,— підтверджували, що батько ніколи не причалював до берега, ніколи не ступав на землю ні вдень, ні вночі, а тільки вільно плавав по річці. Мати й наші родичі зійшлися на тому, що запаси, мабуть, сховані в човні, вичерпалися, і що тепер він або вийде на берег і піде звідси геть назавжди,— це зрештою здавалося для всіх найприйнятнішим,— або зречеться свого наміру й повернеться додому

Та вони помилялися. Я вирішив щодня потроху відносити йому крадених харчів: це спало мені на думку першого ж вечора, коли наші запалили на березі річки вогні й при їхньому світлі молилися й гукали батька. Другого дня я непомітно взяв у домі цукру, кукурудзяного хліба, пучок бананів і подався шукати батька. Я вгледів його тільки за годину, нескінченно довгу: він сидів на дні човна, застиглого на гладіні річки. Він помітив мене, але не підплив, не подав ніякого знаку. Я показав йому харчі, які сховав у береговій печері, що була захищена від дощу й роси і куди не міг дістатися жоден звір. Так я робив багато років. Згодом на свій подив я з'ясував, що мати знала про мої хитрощі, але вдавала, ніби ні про що не здогадується; вона сама потай відкладала мені зайвину харчів для батька.

Мати домовилася з дядьком, своїм братом, щоб він допомагав їй у господарстві. Домовилася з учителем, щоб він нас навчав грамоти. Одного дня вона попросила священика надіти ризи й з піщаної відмілини умовити батька, щоб той повернувся додому. А потім якось підмовила солдатів, щоб вони прийшли й нагнали йому страху. Та нічого не допомагало: батько пропливав у далечині, борознив своїм човном річку, але близько до себе не підпускав нікого. Навіть журналісти, які приїхали на моторному човні, щоб сфотографувати батька, не змогли наздогнати його: батько зник на тому боці, сховався разом з човном на болоті, що тяглося цілу милю між очеретом і верболозом і де в сутінках міг орієнтуватися тільки він.

Нам не залишалося нічого іншого, як примиритися з його дивною відсутністю. Тяжко було це усвідомлювати, і, щиро кажучи, ми ніколи так і не примирилися. А надто я, що в усьому, хотів я того чи ні, шукав підтримки лише в батька: ніхто інший для мене не існував. Який він непохитний! Як тільки він може це витримувати. Вдень і вночі, в сонце і в дощ, у спеку, туман і в лютий холод, без постелі, в старому капелюсі, цілі тижні, місяці й роки — він не помічав, як минає життя. На жоден із двох берегів не виходив він, так само як і на острови та річкові одмілини. Хіба що прив'язував човна десь у затишку, щоб передрімати. Але ніколи не розкладав вогню на піщаному березі, не користувався ліхтариком, не витирав сірника. З того, що я ховав йому між корінням смоківниці чи в береговій печері, він брав мало, лише найнеобхідніше. Чи не захворів він? А чого ж тоді не слабшала сила його руки, щоб вести човен і долати опір повені, коли все нестримно мчить униз — тіла втоплених тварин і вивернуті з корінням дерева? В нас про нього більше не говорили. Тільки згадували в думках. Нашого батька годі було забути; а якщо нам починало здаватися, ніби ми про нього забуваємо, образ його наново оживав у нашій пам'яті.

Моя сестра вийшла заміж; мати не захотіла справляти їй бучного весілля, бо ми завжди згадували батька, коли їли якусь смачну стра-

Давід Альфаро Сікейрос. Страх. (Фрагмент).

ву; або вночі в теплій постелі уявляли собі, як він холодної дощової ночі вичерпує з човна воду після бурі. Дехто з наших знайомих дивувався, що я став такий подібний до батька. Але я знав, що він нині зарослий, вусатий і бородатий, що в нього довгі нігті, він змарнів і схуд, став схожий на звіра, бо був майже голий, хоч і брав дещо з одежі, яку ми йому час від часу клали в печері.

Про нас він і чути не хотів, може, він нас розлюбив? А я з любові й пошани до батька, коли мене іноді хвалили за якесь добре діло, відповідав: «Це тато мене так навчив робити...» Це, звичайно, була брехня, але брехня в ім'я правди. Якщо вже він про нас не згадував, не хотів про нас знати й чути, то чому ж він не поплив угору або вниз за течією в далекі, ще не досліджені місця? Тільки йому одному було це відомо. Та ось у моєї сестри народився хлопчик, і вона вбила собі в голову показати батькові онука. Погідного дня ми всі видерлися на кручу, сестра в білій весільній сукні підняла дитя на руках, а її чоловік при-

кривав їх обох парасолькою від сонця. Ми кликали, чекали. Але батько не відгукнувся, ми всі плакали там і обіймалися.

Після цього сестра з зятем виїхали далеко звідси. Брат теж вирішив перебратися до міста. Життя змінювалося, час невблаганно плинув уперед і ніс нас із собою. Мати зрештою переселилася до своєї сестри. Вона була вже зовсім старенька. Я залишився сам. Мені навіть на думку не спадало, що я мав би одружитись. Я покірно ніс тягар життя. Батько відчував у мені постійну потребу, поневіряючись на річці-пустелі, хоч так і не пояснив мені свого вчинку. Але коли я вирішив будь-що дізнатися, чому він це зробив, і почав у всіх допитуватися, то почув, нібито батько колись усе пояснив тому чоловікові, який змайстрував йому човна. Однак той чоловік уже давно помер, і ніхто не пам'ятає, щоб він згадував коли-небудь про це. Я чув тільки те, що коли на річці почалися повені з безперервними дощами і всі злякалися, що настане кінець світу, наш батько, мовляв, виявився мудріший за Ноя і завчасу приготував собі човна. Я не міг осуджувати свого батька. На скронях у мене вже сріблилася перша сивина.

Я був пригнічений. Може, тому, що почував свою провину? Батько не повертався: ріка, ріка, ріка без кінця-краю. Я вже теж почав старітися, життя для мене мало тільки один сенс — чекання. Я захворів, почував нудоту, слабість, мене мучив ревматизм. А як же він? Йому, мабуть, було дуже важко. Він був такий старий, що міг щодня знесиліти, і тоді човен перекинувся б або поплив би безвладно за течією, його потягло б униз через дикі пороги, в безодню водоспаду, у згубні вири. Серце моє стискалося від болю. Я не знаходив собі місця. Я завинив сам перед собою, хоч і не знав чим. Якби знав, усе було б інакше. І тут у мене виникла одна ідея.

Я не чекав і дня. А може, я був божевільний? Та начебто, ні. В нас це слово ніколи не вимовлялося, після стількох років ніхто вже не мав підстав назвати мене божевільним. Я зробив тільки те, що повинен був зробити — пішов на берег річки. З хусточкою, щоб мене було краще видно, коли я махатиму. Я був при здоровому розумі. Чекав. Аж ось нарешті з'явився він, батько, я впізнав його постать. Він сидів на кормі свого човна. Я кілька разів окликнув його. І сказав те, про що вже давно думав, у чому був певен: «Батьку, ви вже старий, своє ви вже зробили... Тепер ви можете піти... Ви йдіть, а я займу ваше місце в човні!..» Як тільки я сказав ці слова, на серці в мене стало спокійніше.

Батько вислухав мене. Хвилину постояв. Потім змахнув веслом і рушив до мене. Я раптом відчув страх, бо він перед цим іще підніс руку й помахав мені — уперше після стількох років! А я більше не міг... Волосся стало в мене диба зі страху, я кинувся бігти, тікати звідти чимдуж. Бо мені раптом здалося, що батько повернувся з того світу. І тепер я прошу в нього за це пробачення.

Мене кинуло в дрож, я захворів. Відтоді про нього вже ніхто не чув. Чи можу я вважати себе мужчиною після цього? Ніколи. Тепер я вже мовчатиму повік. Для мене вже все запізно, і я не встигну набутися на цьому світі. Але коли проб'є моя смертна година, хай мене теж покладуть у човник і пустять плисти річкою, яка вічно котить свої води між далекими берегами. Там будемо тільки ми вдвох — я і річка — річка внизу, річка навколо, річка всередині, річка скрізь...

З португальської переклав
Іван САЛИК

АРТУРО УСЛАР П'ЄТРІ

Артуро Услар П'єтрі (нар. 1906 р.)— венесуельський прозаїк та драматург, автор книжок «Варрава та інші оповідання» (1928), «Червоні списи» (1931), «Сітка» (1936), «Шлях Ельдорадо» (1947), «Література і люди Венесуели» (1948), «Тридцять чоловіків та їхні тіні» (1949), «Невидимий бог» (1957), «День Альтеро Альбано» (1958).

ТАНОК ПІД БАРАБАН

Його кинули на кам'яну долівку тюремної камери й замкнули двері. Все потонуло в темряві. Долівка була прохолодна, й він відчув навіть деяку полегкість. Лежати спокійно і непорушно, позбувшись страху, поринути в забуття.

Важкі кроки комісара Ньйо Гаспара віддалялись. Ньйо Гаспар був самбо [1], схожий на мішок із какао. Він був у білих альпаргатах [2], у сорочці з розстебнутим комірцем, у портупеї, а при боці висіла шабля.

В камеру долинав барабанний дріб, одноманітний і безупинний, і десь у темряві лунав тупіт негрів — танцюючи, вони здіймали на площі хмару куряви.

Закурені ліхтарі, що висіли серед дерев, вихоплювали з темряви їхні спітнілі обличчя.

Там його і знайшов Ньйо Гаспар.

...Він сторожко, поволі скрадався попід стіною, ховаючись за деревами. У такт своїм крокам він наспівував якусь гугняву мелодійку. Трохи згодом він почав пританцьовувати. А потім — він і сам до ладу не знає, як це сталося,— він уже танцював з отією негритянкою, вгадуючи в темряві лише її очі, посмішку.

— Привіт, Соледад! Потанцюємо?

— Привіт, Іларіо! Ти повернувся?

І саме тоді, чи трохи пізніше, чи й значно пізніше, з'явився Ньйо Гаспар. У Іларіо не було ніякого сумніву в тому, що це він. Добре знайомий голос, хода, він одразу зрозумів, що це Ньйо Гаспар, бо знав, що той повинен прийти.

— Агов, Іларіо! Я знав, що ти таки десь вигулькнеш, тож наказав своїм людям не припиняти пошуків. І ось нарешті ти сам прийшов до нас.

Його вмить зв'язали. Танок під барабан не припинявся, але багато хто з людей підійшов до них.

— Це Іларіо.

— Авжеж. Пеон з Монтеко.

[1] Нащадок від шлюбу індіанців з неграми.
[2] Повстяне взуття.

— Він утік із казарми в Каукагуа.

— Йому не уникнути кари.

Він не чинив опору. Очі негрів, які роздивлялись його, блищали в напівтемряві. Коли його вели під ліхтарями, всім було видно, що він худий, аж світиться, що обличчя в нього землисте, губи пошерхли, очі позападали, і блиск їхній згас.

— Від тебе лишилася сама шкіра й кістки, Іларіо. А який же міцний ти був колись негр! — сказав комісар.

Іларіо нічого не відповів. Він наче й не дивився на комісара. До нього долинали уривки жіночих розмов.

— Сердешний! Таки впіймали його!

— А худющий який! Він не витримає покарання.

Іларіо не знав, чи все те він чув насправді, чи йому тільки причулося, коли він ішов площею під звуки барабана. А може, ці слова пролунали тоді, коли він ступив до темної приймальні комісаріату і, не втримавшись на ногах від штурхана, поточився і впав на кам'яну долівку.

Майже в ритмі барабанного дробу пульсувала кров у жилах його перетягнутих мотузкою рук. Його мучила спрага, і він притулив пошерхлі губи до долівки.

Іларіо знав, що все це колись мусить статися. Думав про це вже не раз. Чітко все це уявляв собі, коли, голодний і спраглий, ховався в лісі або спускався до річки напитися води чи вкрасти на ранчо щось поїсти. Він знав, що так буде, вже коли тікав із тієї ненависної казарми.

Іларіо мусив повернутися до села, а Ньйо Гаспар мусив його схопити і зв'язати йому руки за спиною. Як оце зараз. І як у день рекрутського набору.

— Щоб ти навчився розуміти, що добре, а що погане, і щоб став людиною,— сказав йому тоді комісар.

Але найдужче йому хотілося спати. Відіспатися за всі дні й ночі блукань по горах. Тут, у в'язниці, він міг нарешті задовольнити цю свою потребу.

Іларіо поклав голову на долівку; він зовсім не відчував свого тіла. «Я наче зовсім не маю ваги».

Але йому здавалось, що він відчуває вагу довколишніх будинків. Їх було небагато, всього шість на цій площі. Церква. Довга вулиця. Загони для худоби. Іларіо відчував, як вони тиснуть на землю. Він також відчував, як між берегами гойдаються темні, сонні води Туя. Понад дахами, деревами й водами пролітав прудкий вітер і легко торкався землі.

Іларіо здавалося, що він теж гойдається і пливе за водою до далекого моря.

Раптом він наче знову опинився на землі й розплющив очі в темряві.

— Бракує лише батога капрала Сіргуело,— вголос вимовив він, і мороз пробіг у нього поза спиною.

В казармі йому вже доводилося бачити, як карають дезертира.

— Рівняйсь! Струнко! — кричав офіцер, і рота слухняно виструнчувалась.

Так починалося покарання. Задовго до світанку. Капрал Сіргуело з помічником виносили батоги. Дезертира ставили перед строєм. Зрива-

ли з нього одежу, скручували за спиною руки, ставили на коліна й били...

Капрал штовхав дезертира черевиком, і, перш ніж устигав над ним звитися батіг, починав грати оркестр, щоб заглушити розпачливі крики бідолахи.

Удар, другий... Проте криків дезертира не було чути, бо оркестр гучно грав марш. Іларіо наспівував його:

— Грай, грай, грай!

П'ятдесят ударів. Сімдесят...

— Грай, грай, грай!

Перш ніж обернути дезертира на другий бік, свіжі рани його поливали солоною водою.

Капрал Сіргуело знову здіймав батіг, хоч бідолаха не міг уже навіть стогнати.

— Грай, грай, грай!

Ця глумлива мелодія не йшла Іларіо з голови. В капрала Сіргуело були довгі батоги й золотий зуб. Мабуть, він і зараз сидить у казармі Каукагуа.

Вранці по нього прийдуть. Посадять у човен, зв'язавши за спиною руки. Потім знову висадять на берег. І коли його вестимуть повз ранчо, люди визиратимуть, щоб подивитися на нього.

— Дезертира спіймали!

Його приведуть до Каукагуа. Надвечір. Околичною вулицею. Задвір'ям корчми. А там, за рогом, уже й казарма, де на нього чекатиме капрал Сіргуело.

Його звідси заберуть. Спустяться з ним до річки. Лежачи на дні човна, він дивитиметься, як над ним пропливатимуть верхівки дерев... баранці хмар. Вже звечоріє, коли вони пристануть до берега. До них підійдуть цікаві й знову на капрала Сіргуело посиплються ті ж самі запитання:

— Як його спіймали?

— Де він переховувався?

— Його спіймала група розшуку?

І весь час звучатиме те слово, яке чулося вже не раз, яке він і сам собі повторював: «кара». Йому не уникнути кари. Двісті ударів. О, милосердний боже! Це справжні тортури. Золотий зуб капрала Сіргуело. Грай, грай, грай!

Думка про покарання не полишала його, відколи він утік із казарми. Відколи побачив того дезертира, побитого, знівеченого, мов ганчір'яне опудало Іуди.

І тепер, лежачи на кам'яній долівці, Іларіо почувався вкрай слабким і знесиленим. Він не витримає цього. Не витримає навіть половини ударів. «Один! — проспіває капрал.— Два! Три!» Його наче полум'я обпече. А тоді цівкою побіжить кров...

Кам'яна плита, до якої він притулився щокою, потеплішала. Він переповз трохи далі, на прохолодніше місце. Прислухався. Надворі було темно і тихо. Навіть вітер ущух. Лише десь далеко, завалував собака,— валування долинало звідкись із села, з-понад річки, з гір, з ночі, з самотності.

Ох, якби він знову опинився на волі, його вже не спіймали б! Він не раз чув здалеку так, як оце зараз, собачий гавкіт, коли, бувало,

висовував голову з чагарів на схилах і бачив на пагорбі ранчо. Голод змушував його вночі спускатися з гір. Він навчився ходити нечутно й обережно, мов олень. Нашорошувати вуха. Почувши щось підозріливе, тікав знову в гори, й іноді бачив навіть переслідувачів — з мачете, з гвинтівками, із скрученими ковдрами.

Коли, зачувши його кроки, починав гавкати пес, Іларіо тікав якнайдалі від ранчо й заглиблювався в ліс. Жививсь плодами гуайяви й різним корінням. А коли його зовсім змагав голод і він наближався до ранчо, не стривоживши пса, Іларіо блискавично хапав щось їстівне й чимдуж тікав.

Він ніколи не відбивався надто далеко від свого села, бо якби з'явився в незнайомих місцях, його б одразу спіймали. Блукав у довколишніх лісах і горах. Здалеку дивився, як спокійно несе свої води Туй. Іноді річкою пропливало каное, й Іларіо здаля впізнавав когось із пеонів.

Бувало, напившись води, він лежав на березі й, кинувши сухий листочок, зачаровано стежив, як його несе течія, аж поки крик гуачараки [1] в лісі чи галас зграйки папуг, що кружляли в повітрі, не виводив його з забуття.

З деяких пагорбів видно було село. Площу, церкву, комісаріат поліції, довгу вулицю. Людей на порозі крамнички. Який би це викликало переполох, коли б він раптом опинився там!

— Ба! Та це ж Іларіо!

— Дезертир!

— Хапайте його!

Але він був далеко, серед дерев, де лише гуде вітер. А вночі не було видно нічого, окрім мерехтливих вогників. У темряві село здавалось далеким і маленьким.

Іларіо не знав, скільки часу він пробув у горах. Він страшенно схуд. Його темна негритянська шкіра позеленіла, мов хвіст каймана. Він дедалі підупадав на силі й коли підіймався вгору, мусив раз по раз зупинятись, щоб звести дух і перепочити. Руки й ноги в нього наче повсихали, долоні потемніли, нігті стали жовті. Бували ночі, коли він зовсім не мав сили наблизитись до ранчо. Від його штанів лишилися самі клапті, й він сидів десь під деревом і тремтів. Зачувши якийсь шерех, він не мав сили навіть підвестися. То міг бути звір або люди з групи розшуку. Якщо це група розшуку, його схоплять. Він уже не мав сили ні опиратися, ні без упину стерегтися. Тільки напружувався, як струна, а коли шерех більше не повторювався, втікач полегшено зітхав.

Іларіо почувався хворим і безсилим і, замість тікати якнайдалі від села, все більше наближався до нього. «Якщо мене схоплять, я не витримаю покарання. Помру під батогами!» — стриміла в голові одна-однісінька думка.

Він знав, що цього йому не уникнути, і все ж таки наближався до села.

Кілька разів берегом річки він підходив аж до перших будинків. Іноді навіть зважувався заскочити до якогось двору, щоб украсти шматок копченого м'яса, яке сушилось на сонці.

Одного з таких днів його мали схопити. Така йому вже судилася доля.

---

[1] Гуачарака — різновид дикої курки.

— Ой, лихо!

Він наче в напівсні. Відчуває, як нагрівається під ним кам'яна долівка. Як тремтить від хвилювання все тіло, розпластане на камені. Як терпнуть зв'язані за спиною руки. Як болять кістки. Він заплющує очі й силкується заснути. Перед очима в нього палають червоні цятки, кров гарячково пульсує по тілу: там-там-там... Там-там-там... Та-та-там... Мов дріб барабана.

— Іларіо,— каже він.— Іларіо,— повторює.— Іларіо,— вибиває барабан.— Іларіо,— чути в темряві.— Іларіо, Іларіто, Іларіон... Ларіто, Ларіон... Ларіто, іто, іто, іто,— відбиває такт барабан. І в його такт здригається все тіло Іларіо. Щось бринить у темряві, щось гуде, гойдається...

Все довкола ходить ходором. Там-там... Іларіто гойдається. Який морок! Яка ніч! Який барабан!.. Барабан у темряві! Іларіо тремтить. «Іларіо, Іларіто, Іларіон...» То високі, чіткі, то низькі, хриплі звуки. Наче звуки барабана.

Він почув їх ще над річкою, коли, скрадаючись, наблизився до перших будинків. Уже давно не чув він барабана. Лише свист вітру в кронах дерев, гавкіт собак, спів птахів. Тільки не ці пристрасні звуки барабана. Зв'язаний, він тепер відбивав такт ногою по долівці. Там-там, там-там, там-там! Його залила гаряча хвиля.

Він був уже недалеко від вогнів площі й чув тупотіння людських ніг. Темпераментний танок негрів. Здавалось, вогні то виринали з-за гілля дерев, то знов ховалися серед їхнього листя.

Крізь загратоване вікно було видно площу. Від звуків барабана Іларіо трусило, мов у лихоманці. Голова гула, наче величезний барабан, по якому вибивають чорні долоні. Все спливає в пам'яті під барабанний бій. Жінки. Вогні. Назви речей. Його ім'я, повторюване без упину.

Довкола нього стрибали тіні. І тіні, й барабан, і площа, і вогні. І він поміж них. Перед ним пропливали обличчя людей, захеканих, з помутнілими очима.

А ось під барабанний бій перед ним постала і жінка.

— Агей!

— Привіт, Соледад! Потанцюємо?

— Привіт, Іларіо! Ти повернувся?

Іларіо впізнав його кроки. Незважаючи на звуки барабана, він одразу впізнав його кроки. Кроки Ньйо Гаспара. Важкі, тверді кроки комісара...

Він міг порахувати їх. Один, два... Кроки наближалися. Не чути вже нічого, крім кроків комісара Ньйо Гаспара. Не чути ні звуків барабана, ні тупоту ніг танцюристів. Нічого, тільки ці кроки.

Рипнули двері. Іларіо розплющив очі і в сірій світанковій імлі побачив на порозі високу кремезну постать Ньйо Гаспара. А за ним — обличчя людей з гвинтівками й мачете. Людей із групи розшуку.

З іспанської переклала
Олена КОЗАЧУК

МІГЕЛЬ АНХЕЛЬ АСТУРІАС

Мігель Анхель Астуріас (1899—1974) — видатний гватемальський письменник. Автор книг оповідань і романів — «Легенди Гватемали» (1930), «Сеньйор Президент» (1946), «Зелений папа» (1954), «Маїсові люди» (1949), «Сильний вітер» (1950), «Очі похованих» (1960), «Уїк-енд у Гватемалі» (1954), «Мулатка» (1962), «Дзеркало Ліди Саль» (1968) «Страсна п'ятниця» (1972) та інших. Лауреат Ленінської премії за мир між народами» та Нобелівської премії.

ДЗЕРКАЛО ЛІДИ САЛЬ

I

Ріки втрачають снагу, коли кінчається зима. М'який слизькуватий шум глибин поступається висхлій тиші, тиші прагнення, тиші довгої посухи, тиші водоростей, знерухомілих поміж острівцями піску, тиші дерев, листя яких вкривають ніби потом спека й палючий літній вітер, тиші полів, де голі селяни дрімають, прагнучи справжнього глибокого сну. Навіть муха не продзижчить. Спека. Сонце ранить своїм промінням, як стрілами, а земля ніби піч, де випалюється цегла. Очманіла худоба відмахується від спеки хвостами, шукаючи тіні під деревами авокадо. У сухій поріділій траві спраглі кролі та вужі мовчки шукають воду, а птахи важко силкуються злетіти.

Не сказати, як сумує, знуджується око, що охоплює стільки рівнини. Хоч куди повернись, один і той самий краєвид. Лише добре вгледівшись, можна розрізнити купки дерев, поорані поля і дороги, народжені із слідів людей, що завжди ходять одним шляхом, дороги, що ведуть у те саме місце — до огорож, за якими криється те, що втішає людину — вогнище, жінка й діти, подвір'я, де життя ненаситною куркою потрошку видзьобує радість із днів.

О такій розпачливій порі, серед спеки й засухи, повернулася додому з поля донья Петроніла Анхела, яку одні називали так, а інші — Петранхелою, дружина дона Феліпе Альвізуреса, мати дорослого вже хлопця і вагітна на останніх місяцях.

Донья Петроніла Анхела, як щось і робить, то так ніби й не робить, аби чоловік на неї не гримав, що вона, вагітна, втомлюється, але й ніби нічого не роблячи, дає лад господі, і кожна річ у неї на своєму місці: білі простирадла на ліжках, чистота в кімнатах, у дворі й коридорах; добачить, чого не вистачає на кухні, поможе з шиттям і коло печі, вона зазирне всюди — і до курника, і туди, де мелють кукурудзу й какао, і до комори, де складають старе начиння, і на подвір'я, і на город, і до буфета, і в комірчину — скрізь.

Її сеньйор чоловік свариться, коли побачить її за працею; він хотів би, щоб дружина сиділа, або лежала, нічим не займаючись, але й то недобре, бо дитина потім уродиться ледача. Її чоловік, сеньйор Феліпе Альвізурес, із природи людина спокійна, неквапліва, через що ходить і робить усе завжди помаленьку, наче на ньому завелика дерев'яна одежа, і вона йому заважає. Арифметику він знає слабо, але гарно полічить усе до зернинки; мистецтво читання відоме йому ще менше, та й це йому аж ніяк не вадить — скільки є таких, що читати вміють, а не читають ніколи. Дружина твердить, однак, що він і народився такий, бо надто тяжко складається йому слово до слова. Так ніби шукає їх, одне тут, інше там, в усіх кутках свого завеликого, як і його одяг, тіла. І в собі, і на собі сеньйор Феліпе має досить простору, щоб повертатися вільно і не робити нічого абияк, а все обмірковувати до найдрібнішої дрібниці. І як прийде його година («Не дай, боже»,— думає Петранхела), то коли смерть добре не притисне його до стінки, навіть їй він не дасться.

Що є сили пряжило сонце будинок. Зголодніле сонце, що знає одне: пора обідати. Але під дахом із глиняної черепиці було навіть прохолодно. Всупереч своїй звичці Феліпіто, дорослий син, повернувся додому раніше за батька. Перескочив на коні через ворота — не ворота, а дві колоди. Тільки ж перескакувати високо й небезпечно — і поміж вражених курей, гавкоту собак і биття голубиних крил блискавично повернув коня, зупинив його, аж копита викресали іскри з вимощеного каменем подвір'я, і гучно зареготав.

— Що за витівки, Феліпіто... Я так і знала, що це ти!

Таке не подобалося матері. Ані запінений кінь, що виблискував очима, ані пустування Феліпіто, який уже спішився, обіймає матір, усміхається їй.

За мить над'їхав батько, верхи на чорному мулі, якого за лагідність прозвали Самаритянином. Спокійно виліз із сідла, відчинив ворота, які перескочив Феліпіто, замкнув їх знову і спроквола ступив на подвір'я, тільки копита Самаритянина зацокали по кам'яній доріжці.

Обідали мовчки, дивлячись одне на одного, але ніби не бачачи. Сеньйор Феліпе дивився на дружину, вона на сина, а той дивився, як швидко батько з матір'ю ковтають кукурудзяні млинці, яєшню, гострими зубами виривають м'ясо з курячих ніжок, як вони великими ковтками п'ють воду, запиваючи смачний червоний маніок.

— Хай бог дарує, сеньйоре батьку...

Обід закінчився як завжди, і слів опісля пролунало небагато: всі мовчали, тільки Петранхела дивилася на обличчя й руки свого чоловіка, щоб знати, коли наказати служниці забрати одну страву і принести іншу.

Феліпіто, схрестивши руки на грудях, подякував батькові, а тоді похилив голову, підійшов до матері й повторив: «Хай бог дарує, сеньйоро матінко...»

Зрештою дон Феліпе опинився в гамаку, його дружина у кріслі-гойдалці, а Феліпіто всівся на лаві, ніби на коня верхи. Кожен заглибився у свої думки. Сеньйор Феліпе курив. Феліпіто не наважувався палити в присутності батька, лиш очима поводив за димом, а Петранхела, погойдувалась у кріслі, відштовхуючись від землі маленькою ніжкою.

II

Ліда Саль, мулатка, з фігурою, виточеною краще, ніж дерев'яна скульптура, пильно дослухалася не до того, що робилося навколо, а до того, про що розмовляли між собою сліпий Беніто Хохон і Фалютеріо, який керував урочистим вшануванням пресвятої Діви Марії у її день. Сліпий і Фалютеріо закінчили їсти і збиралися йти. Тепер Ліда Саль чула їх краще. Брудний посуд складався до мийниці, що була майже біля самих дверей з їдальні на вулицю.

— «Достойники»,— оповідав сліпий, махаючи руками, ніби хотів стерти собі з обличчя сумовите павутиння зморщок,— «достойники» мають чарівну силу, і хіба може так бути, щоб зараз не знайшлося досить охочих дати гроші на вбрання для «достойників»; саме зараз, коли чоловіки зробилися такі горді? Друже мій, зараз мало шлюбів, а багато хрестин, і це не добре. Не один залишається старим парубком, маючи дітей, не один...

— Але до чого ви ведете, Беніто? Скажіть мені прямо, що ви знаєте про ці справи, я б тоді згодом поговорив з іншими членами братства Пресвятої Діви. Свято от-от надійде, й коли не буде жінок, що займуться вбранням «достойників», то все відбудеться так, як торік, без них і їхньої чарівної влади...

— Говорити, Фалютеріо, дуже просто, а ось робити набагато тяжче. Якщо мені ласкаво дозволять потурбуватися про вбрання «достойників», то я знайду охочих; я знаю чимало дівчат, що хочуть вийти заміж, Фалютеріо, чимало дівчат на порі.

— Тяжка справа, Беніто. То давні забобони. Сьогодні, коли люди стільки знають, важко уявити собі, що хтось повірить у цей клятий забобон! Я, зі свого боку, і від імені всіх членів комітету нашого свята думаю, що не буде в тому нічого лихого, як доручимо вам потурбуватися про вбрання, бо ви, хоч би й хотіли, через незрячість не зможете зайнятися чимось іншим.

— Так, так, я вже подбаю. Підшукаю охочих дівчат і робитиму все, аби не загинули старі звичаї.

— Ну що ж, отже, справу влагоджено. Можемо вважати, що домовились.

— Ловлю тебе на слові, Фалютеріо. А зараз візьмуся шукати, нехай мені бог поможе.

Холодна намилена рука Ліди Саль випустила тарілку, яку саме полоскала, і лягла на плече сліпого, торкаючись рукава його куртки, такої латаної, що була вся, як одна велика латка. Беніто Хохон саме збирався іти й собі додому (за помешкання йому правила ціла базарна площа), але цей щиросердий дотик затримав його. Він запитав, хто це його торкається.

— Це я, Ліда Саль. Я тут працюю на кухні, мию посуд.

— Добре, дочко. Чого ж ти хочеш?

— Щоб ти дав мені нову думку...

— Ха-ха-ха... Отже, ти з тих, хто вважає, що можуть бути думки старі...

— Так, так, саме так. Я хотіла б цілком нову думку, думку, надуману для мене однієї, таку, що ти її нікому іншому не давав, таку, що до цього нею ти не думав. Нову, розумієш? Зовсім нову...

— Побачимо, побачимо, може щось і пощастить зробити...

— Розумієте, річ у тім...

— Та де там, нічого не розумію...

— Що я, як би це сказати, я трохи закохана в одного, а він навіть не хоче на мене дивитись...

— Парубок?

— Так. Парубок гарний, багатий...— зітхнула Ліда Саль,— але хіба може він мене помітити, звичайну дівчину з кухні, він, такий величний...

— Можеш мені більш нічого не казати, я знаю все, що треба. Знаю, чого ти хочеш, але оскільки ти, як оце розповіла, миєш посуд на кухні, подумай собі, чи вистачить у тебе грошей для пожертви на вбрання «достойника». Це дуже дорого...

— О, за це не турбуйтесь. Гадаю, що та пожертва не піднесеться зависоко, а я маю дещо відкладене... Одне лише хотіла б я знати: чи погодитеся ви дати мені одне з чарівних убрань і чи допильнуєте, щоб у день процесії отой невдячний парубок одяг саме це вбрання. Хай переодягнеться в «достойника», у вбрання, що я послала, це найголовніше. Решта все залежить від чарівної сили.

— Але ж, дівчино, мало того, що я не бачу, я ще й не знаю, де повинен шукати того парубка, яким ти так задурила собі голову. Я ніби двічі сліпий.

Ліда Саль нахилилася сліпому до вуха, шорсткого, волохатого й брудного, і промовила:

— У Альвізуресів...

— А-а-а... а-а...

— Феліпіто Альвізурес...

— Розумію, розумію... Хочеш добре вийти заміж...

— Ні! Хай мене бог покарає, якщо це так! Ви таки справді сліпий, якщо тільки корисливість бачите в моєму коханні!

— Якщо не корисливість, то, мабуть, тебе приваблює його тіло.

— Не думайте про це так грубо. Душею його бажаю, бо якби хотіла його тілом, то, поглянувши на нього, вся спалахувала б. А я, коли його бачу, не те, що запалююсь, а зовсім інакше, ніби собою перестаю бути. Стаю якась зовсім інша, і тільки зітхаю.

— Ну гаразд. Гаразд. Скільки тобі років?

— Оце буде дев'ятнадцять. А може, й двадцять. Ой, заберіть руку! Сліпий, а пхається з лапами, куди не треба!

— Хочу переконатись, донечко, яка ти з себе...

— Підете до Альвізуресів чи ні? Я хочу знати!

— Та ще сьогодні піду... А що це ти мені на палець надягла? Каблучку?

— Золоту каблучку, варту стільки, скільки важить.

— Це добре... Дуже добре...

— Даю цю каблучку на завдаток тієї пожертви, яку маю виплатити за вбрання «достойника».

— Розумна ти, дівчинко. Але ж я не можу піти до Альвізуресів, не знаючи, як тебе звати...

— Ліда Саль...

— Гарне ім'я, хоч і не християнське. Піду зараз туди, куди відпроваджує мене твоє серце. І візьмемо чарівні сили на допомогу. А що о

цій порі вози сеньйора Феліпе возять деревину на торг, видряпаюсь на віз, як уже не раз робив, і поїду шукати Феліпіто.

III

Сліпий хотів поцілувати донью Петронілу Анхелу в руку, але та відсмикнула її так швидко, що голосне цмокання залишилось у повітрі. Вона не любила таких ніжностей і тому не зносила й собак.

— Губи, мій Хохоне, створені для того, щоб їсти, розмовляти, молитись, а не для того, щоб торкатися ними людського тіла. Ти хочеш поговорити з чоловіками? Вони там, у гамаках. Дай мені руку, я проведу тебе, а то ще спіткнешся. Але що, власне, сталось? Чого це ти приїхав? На щастя, ти знаєш: усі наші вози до твоїх послуг, і в нас ти, як у себе вдома.

— Знаю, сеньйоро. Нехай вам бог віддячить за ці слова. А як уже я вибрався до вас без попередження, то через те, що час летить, і ми повинні поспішати, аби гідно підготувати свято Пресвятої Діви.

— Твоя правда. Цей день вже от-от настане. Аж не віриться, що вже рік минув від торішнього свята, правда?

— Та що там торішнє... Зараз готується хіба ж таке! Ось самі побачите!

...Сонце хилилось на захід, сеньйор Феліпе гойдався в одному гамаку, а Феліпіто — в іншому. Сеньйор Феліпе палив тютюн, який пахнув фігами, а шанобливому синові не лишалося нічого іншого, як слідкувати за хмарками пахучого диму, що підіймались і розвіювались у повітрі.

Петранхела підвела Хохона за руку до гамаків і сповістила, що прийшов гість.

— Це не гість,— озвався сліпий,— а морока...

— Друзі ніколи не можуть завадити,— проголосив сеньйор Феліпе, звішуючи з гамака свої короткі ноги і наміряючись сісти.

— Це візники тебе підібрали, Хохоне? — спитав Феліпіто.

— Так, мій хлопчику. Як сюди доїхати — знайшов спосіб, не знаю тільки, як виїхати.

— Засідлаю коня та й одвезу тебе,— відказав Феліпіто.— Про це не турбуйся...

— А ні, то з нами залишитесь...

— Ой, сеньйоро, і радо би залишився, якби був шматком дерева, а не людиною. Але знаєте, як воно є: людина говорить, а той, хто говорить, завжди заважає.

Сеньйор Феліпе потиснув тим часом руку сліпого, усю в темних плямах, і провів його до крісла, яке приніс Феліпіто.

— Чи дати вам сигарету? — запитав сеньйор Феліпе.

— Хіба про таке питають? Якщо хочете комусь догодити, навіть не питайте про згоду...

Вдихаючи дим на повні легені, Хохон вів далі:

— Я вже казав вам, що це не гість, а морока. Так воно і є: чиста морока. Мене прислали довідатися, чи не хоче Феліпіто цього року бути головним «достойником»?

— Це його справа,— відказав сеньйор Феліпе Альвізурес, киваючи Петранхелі, щоб наблизилась. А коли дружина підійшла, обійняв її за талію, хоч і не так легко було це зробити — треба було уважно слухати сліпого.

Мігель Анхель АСТУРІАС.

— Щось у цьому, певне, таки є...— підтвердив Феліпіто, спльовуючи на підлогу. Він завжди спльовував, коли нервував.

— Я вам не прикладаю ножа до горла,— додав Хохон.— У вас є досить часу як слід усе обміркувати й вирішити так, як ви хочете, але

не думайте надто довго, бо свято наближається, і затям собі, хлопче: вбрання ж треба приміряти, щоб добре лежало. Ще й пришити на рукави галуни, які повинен носити принц «достойників».

— Я вважаю, що нічого тут роздумувати,— рішуче й енергійно сказала Петранхела.— Феліпіто ще малим був посвячений Пречистій Діві, і як можна краще вшанувати її? Нехай іде «достойником».

— Справді...— підтакнув Феліпе-син.

— А отже,— провістив батько, старанно добираючи слова,— немає тут про що довго розмірковувати чи балакати,— і спроквола додав, звертаючись до старого: — Бачите, таки недарма ви сюди приїхали, мій любий Беніто. А ти, сину, коли вже повезеш гостя, як сказав, то у селищі приміряй вбрання, яке тобі здасться найкращим, бо може доведеться щось допасовувати.

— Галуни принца «достойників» матимеш зараз,— промовив Хохон,— а вбрання я сам тобі принесу згодом, бо мені його ще й досі не дали.

— Хай буде так...— погодився Феліпіто і додав: — Щоб не гаяти часу, піду зараз подивлюся, чи немає там якогось спокійного мула, допоки ніч не запала.

— Зачекай-но, ти, в гарячій воді купаний! — затримала його мати.— Хохон мусить спочатку випити склянку доброго какао...

— Так, так, мамо, я знаю, але поки він питиме какао, я пошукаю мула і сідло. Вечоріє ж...— і Феліпіто зразу побіг до загороди для коней.

«Вечоріє, але ж сліпому байдуже — подорожувати вдень чи вночі»,— говорив собі подумки Феліпіто.

IV

У їдальні було темно й тихо. Вечорами сюди мало хто заходив. Найжвавіше було тут опівдні. Отже, місця вистачало, щоб сліпий, міцно тримаючись за руку Феліпіто Альвізуреса, міг вільно сісти з ним за перший-ліпший стіл і щоб пара чорних очей, у яких блищала надія, змогла роздивитися хлопця.

— Що вам подати? — спитала, підходячи до них, Ліда Саль і почала серветкою витирати стіл, змайстрований зі старого, побитого часом і дощами дерева.

— Два пива,— відповів Феліпіто,— і якщо маєте, дві булки з м'ясом.

Мулатці здалося, що хитається підлога — єдина твердь під її ногами. Їй забракло повітря, але вона трималася з усіх сил. При кожній нагоді торкалася плечей Феліпіто своїми голими руками і твердими персами, високо піднесеними під білою блузкою. А нагод таких вистачало: то склянки поставити, то витерти піну, що пролилась із склянки сліпого, то тарілки з булками і м'ясом подати.

— А ви,— спитав молодий Альвізурес сліпого,— де ночуєте? Бо мені вже час додому.

— Тут, ось тут, в цій їдальні дозволяють мені часом залишитися на ніч, правда, Лідо?

— Так, так,— тільки й вимовила мулатка, і ще тяжче було її вустам сказати, скільки слід заплатити за пиво й булки.

У стиснутому кулаку, ніби в глибині самого серця, відчувала вона невеликі теплі монети, якими заплатив Альвізурес і які ще зберігали тепло його тіла. Не в спромозі більше стримуватись, Ліда Саль піднесла монети до вуст і поцілувала. Поцілувала, потерла об щоку і впустила в пазуху поміж груди.

У глухій темряві, темряві тих ночей, що народжуються в чорноті і в чорноті минають, у чорноті вулканічної скелі віддалявся чвалом кінь Феліпіто Альвізуреса, а за ним біг спокійно мул, на якому приїхав старий Хохон.

О, як тяжко змусити себе говорити про все те, про що нелегко говориться.

— Ну ось, знов, ось,— стільки щастя було в її душі, що мимоволі загравала,— знову ви за свої витівки?..

— Я хотів узяти тебе за руку, ти, нечемо, щоб ти відчула на моєму пальці каблучку, котру дала мені сьогодні, а ця каблучка мені якраз по праву й належить, бо коштувала мені чимало праці та хитрощів. Отже, завтра матимеш вбрання «достойника», яке в день свята одягне Феліпіто.

— І що я маю з ним робити?

— Маєш спати з ним, дівчино, кілька ночей, щоб воно все увібрало твою чарівну силу, бо, бачиш, саме уві сні наливаємося ми тією силою. І коли він убереться у те вбрання на свято, то потім прагнутиме тебе ночами, бо вже не зможе без тебе жити.

Ліда Саль шукала руками навколо себе, за що б схопитись. У неї паморочилася голова. Схопилась рукою за поручень крісла, а другою сперлася об стіл, і з вуст її вирвалося нестримне зітхання.

— Плачеш?

— Ні! Ні! Я так...

— То плачеш чи не плачеш?

— Так, від щастя...

— То ти така щаслива?

— Ой, та що ви, ой, знову?..

Теплі груди мулатки вислизнули з рук старого, а вона сама раптом відчула, як дрібні монети, що ними заплатив Феліпіто Альвізурес, сковзнули вниз до живота, так, ніби то її серце, розтоплюючись на краплини теплого металу, сипало сріблом — сріблом, яким мусила сплатити Хохонові пожертву за те чарівне вбрання.

V

Але ж і незвичайне було оте вбрання для «достойника»! Штани від мундиру швейцарської гвардії, архангельський нагрудник, коротка куртка тореадора, а крім того, черевики, галуни, позолочені візерунки, гаптування і золоті шнури, живі мерехтливі кольори, блискучі бляшки для нашивок, кришталеві підвіски, що іскрились, як коштовне каміння.

«Достойники» виблискували, як сонця серед натовпу, що оточував Пресвяту Діву під час процесії, яка проходила усіма вуличками селища, і головними, і найбіднішими, бо не було такого бідака, повз чий дім не пройшла б ця Вельмишановна Пані.

Сеньйор Феліпе крутив головою. Правду кажучи, не дуже-то йому подобалося, що його син повинен надягати на себе усе те блискотіння, але як же перешкодити цьому, не поранивши почуттів побожної Петранхели, ще побожнішої тепер, на останніх місяцях вагітності. Отож він приховав свою нехіть за жартом, який дружині здався непристойним.

— Знаєш, Феліпіто, що люди говорили після нашого з твоєю мамою шлюбу? Я був так закоханий у неї, що пішов поговір, ніби вона сім ночей підряд спала з моїм вбранням «достойника»,— то було вже з двадцять сім, а може й тридцять років тому.

— Не вір, синку, твій батько ніколи не був «достойником»! — заперечила Петранхела — і страх, і сум бриніли в її голосі.

— Отже, то так собі, без причини, ти спала з тим вбранням, — сміявся Альвізурес, який взагалі-то сміявся дуже рідко. Не тому, що не любив сміятись, а тому, що у день свого одруження сказав собі: «Сміх треба залишити за дверима церкви».

— То що ж, невже я схилила тебе до шлюбу зі мною чарами? Це чиста вигадка! Якщо вже ти одягався у вбрання «достойника», то, напевне, для якоїсь іншої...

— Для іншої? На двадцять миль навколо ніякої іншої не було... — сміявся і сміявся весело Альвізурес, та ще й заохочував Феліпіто, щоб той сміявся з ним разом. — Смійся, мій сину, смійся, поки ще парубок. Сміх — це привілей парубоцтва. Коли одружишся, бо якась дівчина спатиме із твоїм вбранням «достойника», і їй поталанить, щоб саме ти одяг його в день свята,— прощавай, сміху, назавжди. Після одруження ми вже не сміємося, а вдаємо лише, що сміємось, тільки це не одне й те саме... Сміх — це справа парубків... Молодих, звичайно... бо старий парубок теж не сміється, він тільки зуби шкірить.

— Твій батько все переплутав, синку... — втрутилася Петранхела. — Сміх — це справа молодих, чи одружених, чи самотніх, а не старих, а він ось починає старіти, що з ним удієш, потроху вже починає старіти...

Тієї ночі Петранхела не могла заснути. В її пам'яті спливали ті часи, коли таки справді ночами тримала вона в ліжку вбрання «достойника», те саме, котре одяг на себе сеньйор Феліпе Альвізурес у день процесії майже тридцять років тому. Але перед сином мусила того зректися, бо є таємниці, яких не довіряють навіть синам. Не таємниці навіть, а особисті, дрібні особисті справи. Все ще не світає. Холодно! Прикрила ноги м'якою теплою ковдрою, зімкнула повіки. Не заснути. Сон утік від її очей. Боялась, що в ту саму хвилю, в переддень свята Пресвятої Діви, якась дівчина тримає в своєму ліжку шите для Феліпіто вбрання «достойника», щоб наповнити його чарівним теплом свого тіла і в такий хитрий спосіб звести хлопця.

— Володарко неба, Пречиста Діво!..— шептала Петранхела. — Пробач мені цей страх, ці думки, бо це дурні думки... бо це тільки забобон... пустий забобон... Але ж мій син... мій син!

Найпростіше було б не пустити його на свято і не дати йому одягти те вбрання. Але як не пустити, коли він вже погодився і мусить виступити як принц «достойників»! Це зіпсувало б усю церемонію. А крім того, чи не сама вона в присутності чоловіка схилила Феліпіто до згоди?

Все ще не світало. Півні не співали. Губи пересохли. На обличчя, яке так довго і марно шукало сну серед подушок, спадає сплутане волосся.

— О боже, яка жінка, яка жінка в цю мить тримає у ліжку вбрання «достойника», що його одягне мій Феліпіто?

VI

Ліда Саль, що вдень квітне щічками, а вночі виблискує очима, повела поглядом з одного кутка кімнати, де спала, в другий і, переконавшись, що вона наодинці з собою, що тільки глибока темрява їй товаришка, що двері добре замкнені і віконце, яке виходить на глуху стіну складу, зачинене, почала поволі роздягатися; долонями, шорсткими від миття брудного посуду поводила по смаглявому тілі. Горло їй пересохло від хвилювання, очі зволожніли, а стегна тремтіли, коли вкладаючись спати, одягла на себе вбрання «достойника». І дарма, що сон обезвладнював її тіло, сон і втома не перешкоджали їй тихесенько, напівсонно розмовляти з тим вбранням, кожній кольоровій нитці, блискучій бляшці, скляній намистинці, золотому шиттю звіряти своє кохання.

Та однієї ночі вона не вдягла на себе вбрання. Згорнула його в клубочок, засунула під подушку і засмутилася, що немає великого дзеркала, де можна побачити себе в цьому вбранні; не важило, чи пасує їй це вбрання, чи закоротке воно, чи задовге, чи заширокe, чи завузьке, але саме цього й вимагали оті чари одягнутись у вбрання і потім обдивитися себе у великому дзеркалі. Почала потрошку витягати його з-під подушки: спочатку показались рукави, потім ніби ноги, груди і плечі, а вона пестила все те, притуляючись щоками, прикладаючи до вбрання чоло, зважніле від думок, осипаючи його дрібним дощиком поцілунків...

Раненько прийшов на снідання Хохон. Відколи сліпий був у змові з дівчиною, то наїдався досхочу і завжди за спиною господині, яка останнім часом рідко бувала в їдальні, зайнята готуванням до великого свята, коли треба подбати про своїх постійних клієнтів і приїжджих...

— Яке лихо вродитися бідним, — скаржилася Ліда Саль. — Немає в мене великого дзеркала, щоб у ньому себе побачити...

— А це вже справа серйозна, — сказав сліпий, — бо інакше чари можуть не подіяти...

— Що ж робити? Хіба як злодійка залізти до якогось багатого дому в цьому вбранні... Я просто у відчаї. З учорашньої ночі не знаю, що робити. Порадь мені щось...

— Тут і я нічого не вдію. Чари є чари.

— Не розумію, про що ви говорите...

— Бачиш, річ у тім, що чари вимагають того чи іншого, але завжди чогось вимагають. Ось від тебе вимагається, щоб, переодягшись у вбрання «достойника», ти оглянула себе у великому дзеркалі — в такому, щоб усю себе могла побачити.

— А що ж ви знаєте про дзеркала, коли самі сліпі?

— Я, дівчино, сліпий не від народження. Вже був великий, коли від якоїсь хвороби згнили мені повіки, а потім воно пішло й на очі.

— Так, у багатих помешканнях напевне є великі дзеркала... як у Альвізуресів...

— Кажуть, що в них є дуже гарне дзеркало, і навіть кажуть... Та ні, ні, то вже злі язики... Але вже як про це мова, то можу дати тобі гарну пораду. Тільки тобі й розповім. Не для якихось там пліток. Кажуть, що мати Феліпіто, донья Петранхела, не мала дзеркала і не могла оглянути себе, коли зачаровувала свого чоловіка, а в день шлюбу одягла вбрання «достойника» під шлюбну сукню, і коли дон Феліпе сказав їй, щоб роздягалася, вона зняла білу сукню і, замість стати перед ним голою, з'явилася перед його очима в цьому вбранні, просто щоб доповнити те, що вимагали чари, щоб довершити чарівний обряд...

— То заміжні жінки так роздягаються?

— Так, моя маленька...

— То значить і ви були одружені?

— Так, а оскільки тоді ще мені хвороба очей не відібрала, міг побачити свою дружину...

— У вбранні «достойника»?

— Ні, моя маленька, у вбранні Єви...

Ліда Саль забрала склянку, з якої сліпий пив каву з молоком, і швиденько змела зі столу крихти хліба. Ой, хоч би тільки не надійшла господиня...

— Не знаю, як і де, але ти повинна знайти собі таке дзеркало, щоб побачити всю себе в одежі «достойника»,— сказав сліпий наостанок. Цього разу він забув навіть нагадати їй, що скоро треба буде повернути вбрання, бо ось-ось надійде свято, а він повинен занести вбрання до Альвізуресів.

VII

Зірки затоплені ясним світлом місяця, дерева темно-зелені, коралі для худоби пахнуть молоком і спокоєм, на полях стоги сіна жовтіють під світлом молодика.

Ніч западала дуже повільно. Вечірня заграва никла з кожною хвилиною, коли нарешті стала вузенькою, гострою як ніж стрічкою якраз у тому місці, де небо вже засіялося зірками. І в цю гостру як ніж стрічку вечірньої заграви — блакитнувату, червонясту, рожеву, зелену й фіолетову вдивлялась Ліда Саль, думаючи про те, що скоро пора повертати вбрання.

— Сьогодні останній день, — застеріг її Хохон,— бо коли не віднесу вбрання вчасно, то все пропаде.

— Добре, добре, не бійтесь, завтра вам поверну його, а зараз огляну себе в дзеркалі...

— Хіба що насниться воно тобі дівчино, бо не знаю, як інакше ти себе оглянеш...

Блискуче вістря вечірньої заграви стало в очах Ліди Саль щілиною, крізь яку може з'явитися неможливе, крізь яку може проступити небо.

— Ах ти ж зміюко погана!.. — схопила її за коси господиня їдальні. — Сорому в тебе нема, поглянь лишень, скільки посуду немитого

стоїть. Це вже не перший день, що ходиш, як дурна, а до роботи не торкаєшся.

Мулатка не опиралась, хоч її шарпали за волосся і щипали у плечі. За мить після того — диво дивне — лайка припинилась. Але прийшло ще гірше. Вслід за образливими словами посипалися нарікання та поради.

— Вже близько свято, а ти навіть не попросила у мене грошей, щоб пристойно одягтися. За те, що тут заробляєш, повинна купити собі якусь сукенку, туфлі, панчохи. Не підеш же ти до церкви чи на процесію вбрана як той віник! Сором! Що люди скажуть! Що працюєш у мене, а я тебе морю голодом, ще й грошей не виплачую.

— Та якщо хочете, то дайте мені грошей і я завтра піду й куплю собі дещо.

— Аякже, дівчино, аякже. Кожному по заслузі. Тобі годиться гарно в мене працювати, а мені годиться купувати, що тобі бракує. Ти ж молоденька, ще й небридка на вроду. Хто зна, чи поміж тими хлопцями, що прийдуть на свято продавати худобу, не трапиться тобі добрий жених?

Ліда Саль слухала і не слухала. Мила тарілки, звикаючи до думки, що спала їй, коли вона вдивлялася в останню іскорку заграви. Найтяжче було відчищати сковороди і горщики. Просто нещастя. Мусила терти їх з усіх сил пемзою, щоб здерти з дна товстий шар жиру, а потім ззовні подолати шар жирної сажі.

Місяць сяяв, аж не вірилось, що вже ніч. Здавалося лише, що день став трохи прохолодніший, та й усе.

— Це недалеко... — сказала Ліда Саль сама собі, одягаючи думку в слова.— І там чимало води, ціла затока.

Довго не барилась у своїй кімнаті. На світанку повинна була вернутись і віддати сліпому вбрання «достойника», щоб той відніс його до Альвізуресів. Ой, але спочатку треба побачити себе у великому дзеркалі, бо чари того вимагають...

Посеред поля затремтіла від страху. Але потім очі її звикли до дерев, скель і тіней. Дорогу бачила так, що здавалось їй, ніби йде вона вдень. Ніхто не побачив її у тій дивній одежі, бо напевно втік би від неї, як від видіння диявола. Злякався б кожен, побачивши вогнисту з'яву, смолоскип із блискучих бляшок, струмінь скляних намистин, краплинок води, цей величезний діамант — дівчину, що бігла до затоки, у вбранні, яке мав надягти в день свята Феліпіто Альвізурес.

Стоячи на краю пахучого провалля серед оголеного коріння і камінних зсувів, вона вдивлялась у широке водяне дзеркало, зелене або блакитне, яке лежало у долині в сувоях випарів, що підіймаються знизу в місячному промінні та снах темряви. Відчула себе кимось іншим. Чи це таки вона, Ліда Саль? Це вона, та посудомийка з їдальні, мулатка, йде цією дорогою, цієї ночі, серед цього місячного світла, в цьому вбранні з вогню й роси?

Вона йшла, і гілки сосон торкалися її на кожному кроці, нічні квіти з сонним запахом зволожували їй волосся та обличчя поцілунками дрібненьких росинок.

— Пустіть мене, пустіть! — розпачливо говорила вона, посуваючись уперед серед заростей імбірних дерев, які дурманили своїми пахощами.

— Дайте мені пройти! Дайте пройти! — повторювала вона, залишаючи позад себе скелі і величезні метеорити, що скотилися з неба, та земне каміння, недавно викинуте вулканом.

— Пустіть мене! Пустіть! — промовляла до водоспадів.

— Розступіться, бо йде сама краса, — казала до струмків і потічків, які бігли так само, як і вона, оглянути себе у великому дзеркалі води.

— Ой, ой! Вас то воно поглине, — казала їм мулатка, — але мене не поглине, тільки огляне, огляне мене у вбранні «достойника», щоб сповнилось те, чого вимагають чари.

Не було вітру. Тільки місяць і вода. Ліда Саль підійшла до дерева, котре спало плачучи, але враз одсахнулась од нього, бо то було б невдале чарування — вдивлятись у дзеркало разом із деревом, яке плаче уві сні.

Ходила над урвищем з одного кінця в другий, шукаючи місця, де б могла себе побачити усю зразу. З ніг до голови. Хіба що тільки видряпатись на один із величезних каменів на протилежному березі.

— Ось побачив би мене тепер сліпий... ой, та й дурниці ж плету, як це сліпий може побачити...— говорила вона безтямно, водночас міркуючи, як їй побачити себе всю з ніг до голови...

І ось уже стоїть вона, стоїть на базальтовій скелі і вдивляється у своє відбиття у воді.

Чи може бути краще дзеркало?

Посунула одну ногу вперед до самого краю, щоб надивитися на вбрання, яке мала на собі, на блискучі бляшки, намистинки, сяйливі скельця, галуни, позолочене шиття і шнури, а тоді й другу ногу посунула, щоб побачити ще краще і враз втратила опору, похилилась, і тіло її впало на власний відбиток у воді, ударилось об нього так, що не залишилось ні відбитку, ні тіла.

Але вона випливла на поверхню. Намагалася врятуватись... руки, бульбашки повітря... знову мулатка прагне до недосяжного... до берега... тепер недосяжне для неї — берег...

Дві незмірні печалі...

Останні зникли її очі — дві незмірні печалі — очі, що вдивлялись у подаленілий берег невеличкого озера, званого від тих пір Дзеркалом Ліди Саль.

Коли дощить при місяці, мертве тіло випливає на поверхню води. Бачать його скелі. Бачать його і верби, що плачуть листям і відблиском місячного світла на листі. Олені та зайці бачать її. Звістку про це передають одне одному, ніби телеграфують, кроти, вириваючи купки землі, що пульсують, мов невеличкі серця, кроти, перед тим як знову вернутись у темряву...

Сітка мерехтливого срібляного дощу виловлює її образ із розбитого дзеркала, у вбранні «достойника» жене поверхнею, ніби її, блискучу і примарну, наснила сама вода.

З іспанської переклав
Юрій ПОКАЛЬЧУК

ВІКТОР КАСЕРЕС ЛАРА

Віктор Касерес Лара (нар. 1915 р.) — гондураський письменник. Відомий також як політичний діяч та дипломат. В 1952 році опублікував збірку оповідань «Гумус». В 1970 році видав нову збірку своїх творів, що має назву «Вогненна земля».

ВИПАЛЮВАННЯ ЛІСУ

Ціле літо виснажливої праці на маленькому клаптику землі. На густо зарослому крутосхилі! Він зламав тут аж три мачете. Підрубані пеонами дерева з жалібним стогоном котилися схилом униз. У цьому було щось схоже на дивну музику. Пеони наспівно вигукували:

— Де-ре-во! Де-ре-во-о-о!

Праця їхня й справді була пекельна. Він, бідний пеон, рубав ліс за обід і півтора реали в день. Серце його було сповнене безмежної любові до землі. До сельви. До обробленої своїми руками ділянки. До кинутого в ямку насіння. До гінких стебел і до кукурудзяних качанів, зсипаних восени в комору. Однак йому доводилось обробляти чуже поле, бо свого він не мав. А орендувати клаптик землі й віддавати плантаторові п'яту частину врожаю — це вже було занадто. І він вирішив, що прогодує сім'ю працею своїх рук і мачете.

Вирубувати ліс під ріллю почали в лютому. Їх було шестеро: п'ять пеонів і бригадир, який теж завзято працював нарівні з ними. Праця була стомлива, але обід вони одержували ситий, і кожен день, що минав, викликав у них новий приплив ентузіазму.

— Завтра будемо аж ген-ген! — казав бригадир.

І вони працювали, важко, але працювали. Подвоювали енергію. Не зважали на піт, який заливав їм очі. Працювали в сонце і в негоду. Надвечір дісталися до підніжжя горба. Перед очима розкинулось поле, яке вони відвоювали в сельви. Назавтра побачиш попереду жовтолистий дубняк, а ще через день — чагарники, мешканці яких — чорні мурахи — залишали на людському тілі дрібненькі пухирці. І так крок за кроком, щораз ближче до мети.

Ох, як пахнуть свіжозрубані дерева! Дуби, наприклад, мають один запах. Чиміси — інший. Нансові кущі пахнуть солодкаво. Але сосни... Боже мій, які запашні сосни! Правду кажуть, що пахнуть вони, як серце бідного гондурасця! Рубаєш їх — і серце кров'ю обливається. Але іншого виходу немає. Якщо їх не рубати, помреш із голоду...

Пахощі зрубаних дерев проникали в мозок. Збагачували кров. Подвоювали сили.

Він, мабуть, був непоганим математиком, бо не помилився ще ні разу: коли він повертався після розчистки лісу під поле, дружина

завжди дарувала йому по дитині. А що? Гарна робота. Густі пахощі вирубаного лісу. Ніжна колоскова пісня поля, з якого збирали врожай мозолясті руки.

Врешті розчистку було закінчено. На ще недавно гомінке зелене листя сонце лило вогонь своїх променів. Листя почало всихати. Тріщало гілля. Чикірини [1] сповнювали повітря голосним співом: чи-кі-рин! чи-кі-рин! чи-кі-рин! А пеони тим часом прокладали просіку, щоб завадити вогню, коли почнеться випалювання, перекинутись на сусідні ділянки.

Дерево запалили в суботу. Для нього це було хвилююче видовище. Іноді він відчував сум, дивлячись, як вогонь пожирає стовбури й гілля. Серце боляче здригнулося, коли він побачив, як із полум'я почали вискакувати звірки, що в них людина відібрала дім. Але вогненний вихор, який здіймався вгору, з тріском облизуючи стовбури дерев, викликав у нього захват. Учені люди казали, що випалювати ліс — це злочин. Але як оволодіти землею, не зробивши цього?

В суботу всі пішли до церкви. В них стало вже звичкою приносити звідти свячену воду Потім вони подались на ділянку, щоб підпалити дерево відразу по обіді.

День для цього був трохи невдалий. Дув північний вітер. Згодом вітер трохи вщух, і бригадир наказав підпалити ліс із півночі, аби вітер гнав полум'я на південь. Кілька пеонів підпалили з протилежного боку, щоб вогонь не перекинувся на чужі ділянки.

Це було прекрасне видовище. Він думав, що таке, мабуть, полум'я палає в пеклі, якщо для бідняка теж існує пекло. Жар обпікав йому щоки, болю він не відчував. Був ніби в якомусь екстазі. Прикипів до місця. Слухав хрускіт дерева й дивився на чорний дим, що огорнув мексіканську сосну, яка палала, ніби величезний гніт.

— Ага, вже горить стовбур, об який я зламав своє мачете за два песо! Ми з ним квити! Квити!

Раптом сталося щось непередбачене. Мабуть, невчасно погасили супротивний вогонь. Полум'я швидко поширилося, і він навіть не зогледівся, як опинився у вогняному кільці. Спробував проскочити, але даремно. Язики вже бігли по ногах, лизали груди. Він згорить. Перетвориться на попіл. Таке, напевно, і полум'я в пеклі, якщо взагалі для бідняка існує пекло!

Хуліан закричав. Потім ще раз і ще. Але крик його потонув у гуготінні вогню. Він кликав Чудотворця. Уповав на діву Марію. У відчаї зірвав із себе останню сорочку. Душачись від диму, впав на коліна і заплющив очі від жаху...

Несподівано він відчув свіжий подих вітерця. Підвів голову. Віддалік зеленіло кукурудзяне поле. Він перевів погляд на купу золотисто-жовтих качанів і заплакав, заплакав з радощів.

Для бідняка не існує пекла! Для бідняка не існує пекла!

З іспанської переклав
Юрій НЄГІН

[1] Вид лісових комах.

ХУАН БОШ

Хуан Бош (нар. 1909 р.) — домініканський письменник та політичний діяч, колишній президент Домініканської Республіки. Автор книг «Королівська дорога» (1933), «Маньоса» (1936) та ряду інших прозових творів про життя селян і наймитів, що працюють на цукрових плантаціях.

ЛУЇС П'Є

Десь близько сьомої Луїса П'є почало лихоманити. Нога опухла й стала тверда, в паху кілька разів гостро кольнуло. Від головного болю й кволості він майже осліп, і, щоб роздивитися рану, Луїс П'є опустився на сухе листя цукрової тростини й чиркнув сірником. Забруднена рана на великому пальці правої ноги здавалась маленькою й незначною, якийсь дюйм завбільшки... Рубаючи вчора тростину в селищі Хосефіта, він ударився ногою об іржавий залізний шпичак.

Знявся вітер, і гаїтянин запалив другого сірника, щоб остаточно пересвідчитися, чи хвороба й справді від отієї ранки, чи може, то підступи таємничих ворожих сил. Він дивився запаленими очима, аж поки догорів сірник, але сумніви його так і не розвіялись. Тоді він спробував устати, та нога вже зробилася як дубова.

Плантацію огортали сутінки. Луїс П'є припав до прохолодної землі, знесилений жаром. Коли ж знову підвів голову й глянув на світ, йому здалося, що минуло багато часу. Кортіло ще трохи полежати, та його впекла несподівана думка:

— Ох... Мій малий Мішель чекає на мене...

Треба було вибратися на шлях, може, хтось їхатиме візком, а може, й сам добрий управитель, поспішаючи на суботню вечірку в село, допоможе дістатися на цукроварню. Найважче тільки зробити перший крок.

Луїс П'є потягся поповзом, часто припадаючи до землі. Й раптом підняв голову й затамував подих. Десь далеко позаду щось монотонно гуло, й це дуже нагадувало гуркіт автомобіля. Невже дорога аж там? Гаїтянин стривожився. Невже біль так ото запаморочив його, що він у темряві збився з дороги? А що коли до самого ранку так і не виповзе на шлях? Троє дітлахів чекатимуть біля вогнища, яке Мішель, найстаршенький, уже, певно, запалив, щоб батько, повернувшись з роботи, міг швидко зварити мамалигу або банани в солоній воді. Можливо, діти виглядатимуть його цілу ніч, поки сон урешті здолає їх і вкладе біля згаслого вогнища.

Луїс П'є не наважувався й говорити про таке, але його часом охоплював нестерпний страх, що діти голодуватимуть або що Мішель

який удався таким хворобливим хлопчиком, раптом помре, як і дружина. Луїс П'є привів їх із Гаїті аж сюди. Вони довго йшли схилами гір до домініканського кордону, потім тяглися розжареним асфальтом численних автострад...

— О, боже,— простогнав Луїс П'є, важко схиливши голову, відчувши нараз, як нога починає дрібно тремтіти, — малий Мішель чекатиме цілу ніч.— Хотілось плакати, але він опанував себе, вирішивши будь-що вибратися на шлях.

Луїс П'є прийшов у ці краї зовсім недавно й найнявся на роботу спершу в селищі Кароліна, а згодом тут, у Хосефіті. Він і гадки не мав, що поблизу є ще одне селище — Ла Глорія й туди веде шлях, до якого півкілометра. Власник Ла Глорії дон Валентин Кінтеро саме їхав цією дорогою на цукровий завод, щоб випити вина й розважитись із поденницями, які працювали там у сафру за кілька песо в день. Дон Валентин був у доброму гуморі, його наперед тішила думка про веселу суботню ніч. Коли «форд» проїхав повз плантацію, дон Валентин запалив сигару й, поплескавши водія по спині, сказав:

— Ну й бестія ця Лусія, друже, зате жінка яка!

Дон Валентин кинув сірник у зарості тростини, й «форд» швидко довіз його до заводських воріт.

Тим часом Луїс П'є ледве здолав триста метрів. Повз уздовж вирубаного рядка, бо рядки завжди починалися з дороги. Й раптом він помітив заграву далекого вогню. Спершу гаїтянин нічого не второпав, пожеж на плантаціях він ще не бачив ніколи в житті. Аж ось тростина почала тріщати й величезне полум'я знялося до небес, освітивши все довкола рудим сяйвом. Луїс П'є став навколішки й од подиву закляк. Але вогонь наближався так швидко, що за секунду Луїс П'є усе зрозумів.

Ненажерливі язики полум'я нищили плантацію, здавалося, вогонь ось-ось відокремиться од землі й шугне до неба. Гаїтянин збагнув, що пожежа за кілька хвилин оточить його. Він спробував бігти, стрибаючи на одній нозі, та було вже запізно. Його охопив жах.

— Боже! Боже! — скиглив у нестямі Луїс.— Бо-оже-е-е!

Та голос теж урвавсь. Луїс шарпався й марно шукав рятунку, свідомість майже покинула його. Таємничі ворожі сили, що наслали на нього страшний біль, виявились надто могутніми. Луїс П'є тепер уже це добре знав, тому приготувався до найгіршого.

Він лежав на землі, виряченими від жаху очима дивлячись, як наближається вогонь. Зненацька йому почувся кінський тупіт, постріли й уривчасті людські голоси. Надія знову прокинулася в душі гаїтянина.

— Боже! Боже! — закричав він, мало не плачучи.— Врятуй мене від вогню!

Добрий бог усіх невдах повинен прийти йому на допомогу. Небезпека загострила відчуття: гаїтянин ще раз уважно прислухався й почав роззиратися, шукаючи очима рятівників, які витягнуть його з цього пекла. Він щодуху заволав:

— Рятуйте! Я — Луїс П'є! Поможіть мені, добрі домініканці!

Він почув, як хтось гукнув з того краю плантації:

— Сюди! Сюди! Ось він!

Забувши про хвору ногу й про все на світі, Луїс П'є підвівся й побіг, шкутильгаючи, поки спіткнувсь і впав ниць. Над ним знову нависла загроза смерті, й він промурмотів:

— Великий боже, допоможи мені!

Й хвиля радості заполонила його: він уздрів незнайомого вершника, який крізь зарості тростини продирався в його бік.

— Ось він, сюди! — закричав вершник.

На поклик збіглося ще з десятеро чоловіків, хто теж верхи, хто так, майже всі озброєні кийками. Вони накинулися на Луїса П'є.

— Вбити його на місці! Або ні: хай цей чортів гаїтянин трохи підсмажиться! — залунало з усіх боків.

Луїс П'є, який майже не розумів їхньої мови, почав благати, стоячи навколішках:

— Поможіть мені, добрі домініканці, там мої голодні діти...

Чиясь ломака влучила йому просто в голову.

— Стривайте! — владно вигукнув хтось.— Бийте, скільки завгодно, тільки не вбивайте його. Хай спершу викаже спільників, адже Ла Глорія теж горить!

Владний голос належав донові Валентину Кінтеро, це він перебив гаїтянинові ніс ціпком. Інші теж заходилися бити, а Луїс П'є кричав і простягав руки до людей, і досі нічого не розуміючи. В кишені в нього знайшли коробочку й у ній кілька сірників.

— Ну, мерзотнику, тепер кажи: ти підпалив плантацію?!

Гаїтянин ствердно закивав головою:

— Так... так...

Він хотів пояснити, що двічі запалював сірника, аби оглянути свою рану, але знав лише кілька іспанських слів і тому замовк.

— Уставай, негіднику! — наказав якийсь солдат.

На превеликий свій подив гаїтянин відчув, що може звестися. Перший напад уже минув, а Луїс Пьє про це не відав.

Двоє солдатів турнули його на дорогу. Вони били й підштовхували його, й він мусив іти, хоча біль у паху ставав часом нестерпним.

За годину вони були в селищі, де вже зібралася велика юрба. Луїс П'є йшов у подертій одежі з закривавленою головою, йшов шкутильгаючи й відчував, що сили ось-ось його залишать, він знепритомніє й упаде.

Процесія наближалась до жалюгідної хижі з пальмового листя. Біля дверей, осяяні зсередини вогнищем, стояли троє голих дітлахів.

Навіть у півтемряві люди побачили, як змінився Луїс П'є. Очі йому раптом зажевріли, колишньої приреченості мов і не було. Довкруги запала тиша, й почувся голос гаїтянина, сповнений глибокої ніжності й журби:

— Мішелю! Синку мій малий! Ти, бува, не захворів, синку мій?

Старшенький хлопчик, шестирічний Мішель, сказав крізь сльози:

— Ні!.. Ми всі здорові.

Луїс П'є, здивований, що зловорожі сили не зайняли дітей, не міг стримати радості.

— О боже! — вигукнув він і вдячно глянув на небо.

Потім він знову похнюпився, щоб люди не бачили його сліз, і попрямував далі кульгаючи.

Юрба на мить завагалась: іти за гаїтянином чи подивитися на його дітей? Та гаїтянин цікавив більше, й усі посунули далі. Лише якась дівчинка, така сама чорношкіра, як і Мішель, спинилася біля хижі. Вона хотіла щось сказати хлопчині, але тільки кусала губи й урешті теж побігла за іншими, що вже звертали за ріг. Луїс П'є озирнувся— ще раз побачити своїх дітей, та це роздратувало конвоїра:

— Йди, йди, ти вже своє відбалакав! — гаркнув він.

Дівчинка наздогнала юрбу, коли солдат замахнувся на гаїтянина кулаком. Вона заплющила очі, але удару не було — солдат лише замахнувся. В нього й так боліла рука, бо він цілу дорогу стусав гаїтянина. Та й скільки б він його не бив, той уже б нічого не зміг затямити.

Луїс П'є йшов, нічого не усвідомлюючи, мов хмільний, і все дивився й дивився на небо, навіть чомусь усміхався.

З іспанської переклав
Сергій БОРЩЕВСЬКИЙ

Леопольдо Мендес. Жорстокість поміщиків. (Гравюра).

ХОРХЕ ІКАСА

Хорхе Ікаса (нар. 1906 р.) — еквадорський прозаїк і драматург. Найвідоміші його романи «Гуасіпунто» (1934), «Вулиці» (1935), «Ромеро і Флорес» (1958). Останні роки Хорхе Ікаса посол Еквадору в СРСР.

ШАБЛІ

Ландета де Гуаман гукнув, що треба вибити двері, але, перше ніж робітники встигли до цього взятися, будинок оточили п'ятдесят кінних поліцейських з шаблями наголо.

З навколишніх вулиць ринув нестримний потік людей. Великий гурт сунув од мосту Мачангара. Юрба, чимдалі більшаючи, вирувала, дихала грізним неспокоєм, наливалася силою.

— Хай відкриють фабрику — ми хочемо працювати! Ми тільки цього хочемо! — кричав якийсь чоловік, підступившись до цепу поліцейських. Од них ішов дух конюшні, гною, кінського поту, казарми. І юрба, впиваючись цим духом, щільнішала — здавалося, вона — це величезне, збите в одно тіло, і воно настовбурчує шерсть і вищиряє зуби, як озвірілий пес, готуючись напасти. Дзвеніли сталеві шаблі й остроги, цокали підкови, лунали гучні команди...

З усіх боків до цепу кидалися сповнені люті жінки.

— Паскуди!

— Продажні шкури!

— Розійдіться!

— Погляньте на цього героя — в нього штани мокрі зі страху!

— А цей! Нап'яв на себе мундира і вже думає, що може вимахувати перед нами шаблюкою!

— Опудала!

— Розійдіться! Розійдіться! — застережливо вигукував офіцер, спрямовуючи на людей свого коня.

— Ми хочемо на фабрику! Пустіть нас, негідники! — котився над площею крик.

— Розійдіться! Розійдіться! — повторював офіцер.

На розі якась стара жінка гукала до поліцейського:

— Людоньки, настав день страшного суду!.. Навіщо ти нап'яв цей мундир? Ти в ньому, як опудало!..

Поліцейський удавав, що нічого не чує. Стара піднесла голос.

— Я до тебе звертаюся, бовдуре! Кому шаблею погрожуєш? Ти глянь — тут твої батько й мати! Тут я — а я ж тебе малого на руках носила! Чи, може, ти помститися мені хочеш? За те, що я тебе ременем шмагала, коли ти бешкетував або в штани дзюрив...

Люди, що стояли біля старої, зареготали. А вона не вгавала:

— Люди добрі! Ви ж бачите — я знаю його як облупленого! То слухай — ми прийшли сюди тому, що голодні, що груди наші роздирає кашель! Ти не знав? Відтоді, як ти злигався з цією шльондрою Шарлотою і пішов у поліцію, ти вернеш носа від нас, із ким ти все життя ділив горе й радощі!

Поліцейських пік сором; декого охопив розпач. Шаблі мовби важчали в їхніх руках і опускалися до землі. Поліцейські зводилися в стременах — так, наче сиділи на гарячому вугіллі. Водночас їх охоплювала злість і тривога. Щось насувалося, нависало — загрозливе, моторошне. Сліпуче виблискували шаблі...

Босий хлопчисько — продавець карамелі — крутився перед одним із поліцейських.

— Агов, Шукі! Тебе кличе матуся!..

Деякі з робітників підходили впритул до поліцейських і стиха озивалися до них — адже всі вони знали один одного, колись виливали разом, ділили останній шматок хліба... Поліцейські робили якісь непевні жести, відвертали очі.

— Відійдіть, офіцер побачить, — казали вони теж неголосно.

Але робітники напирали — їм було несила повірити, що люди на конях, їхні сини, їхні брати, їхні товариші, їхні друзі можуть кинутись із шаблями, багнетами, рушницями — на них, які могли захищатися тільки криком і кулаками.

Юрба хвилювалася, то клекочучи ненавистю, то враз лагідніючи. Аж тут з'явився Ландета де Гуаман і голосно повідомив, що тільки-но бачив у дворі фабрики управителя.

— Хай цей собака вийде до нас!

— Ми хочемо на фабрику!

— Хай він покажеться нам на очі! — лунали несамовиті вигуки.

Людська ненависть хлюпала вже через вінця. Поліцейські насторожилися. Офіцери ще раз окинули поглядами їхні шаблі, каски, рушниці. Все було напоготові.

Ось один з офіцерів випростався в сідлі. Юрба на мить завмерла — всі очі втупилися в нього. Пролунала гучна команда — і потонула в свисті, в зойках.

Юрба відчула близьку небезпеку.

— Розійдіться, хай вам чорт!

— Ні!.. Ні-і-і-і!

— Розійдіться!

— Ні!

І враз лавина коней і шабель ринула вперед. З розгону ввігналася в тисячеголове тіло юрби, розколовши його крик. Поліцейські змахнули шаблями — і шаблі засвистіли наче дубці. Юрба залементувала. Жінки падали на землю. А шаблі змахували і сікли, сікли... Люди мчали наосліп, наштовхуючись на стіни, розбиваючись об них, падали під кінські копита. Дзвеніли стремена, хрустіли кістки, важко дихали груди — кінські та людські. І над усією цією сарабандою — суміш огидних запахів, лементу, прокльонів; все здригалося, тремтіло і конало під ударами сталевих дубців.

— Боягузи! Вбивці! Гадюки! Наволоч!

Цокають підкови по бруківці. Рубають шаблі, — по спинах, по обличчях, по плечах, по головах.

— Годі! Зупиніться! Стійте, прокляті!

І вже змовкали прокльони, вже вщухав гнів — натомість чувся плач.

Якась жінка затуляла рану на обличчі, пальці її обкипіли кров'ю.

Люди почали розбігатися, зціплювали зуби, тамуючи безсилу лють.

— Хапайте каміння! Каміння — це наша зброя! Хапайте, чорти б вас узяли! — закричав Ландета, вискочивши на сходи, що вели до привокзальної площі.

Шаблі тремтіли в руках поліцейських, але, вимуштрувані, вони корилися командам, які палили їх пекучим вогнем. Руки їхні автоматично підіймались і опускались, підіймались і опускались, і шаблі рубали, рубали, рубали...

Схопившись за вуздечку коня, нестямно кричав Ландета, а шабля сікла, трощила його руку, рубала на криваві шматки.

— Злазь, сучий сину!

— Тягніть його! — вигукнув офіцер.

На Ландету кинулися двоє поліцейських — і все сплелося в божевільний клубок — кров, зблиски шабель, удари ногами, зуби, зуби, які впивалися в обличчя, в руки.

Ошалілий Франсіско, вимахуючи шаблею, лічив удари. Раз! — і, зойкнувши, покотилася стара жінка. Два! — і впав хлопчина з прокльоном на устах... Десять! — і пролунав відчайдушний жіночий крик. Одинадцять! — і руки піднеслися в безпорадній спробі захисту. Дванадцять!.. Ні! Це неможливо!

— Долорес!..

— Я, я, мерзотнику!

— Долорес!.. Ти тут... Як... Ану, геть звідси, паскудо! — вигукнув Франсіско і натяг поводи, щоб жінка встигла врятуватися з-під копит коня. — Геть звідси! — горлав він, як божевільний, вимахуючи в повітрі шаблею.

Жінка врятувалася з-під кінських копит; вхопившись за чобіт свого коханця, вона, здавалось, хотіла виблагати в нього помилування. І раптом ззаду під'їхав офіцер:

— Чого стоїш, дурню? Хочеш, щоб нас оточили?! Не гай часу! Бий її, кляту, бий!

Франсіско спершу ледь торкався шаблею тіла жінки, але офіцерові команди, камінь, що влучив йому в обличчя, кінь, що став дибки, юрба, що збивалась круг нього чимдалі тісніше, — все це пробудило в ньому лють проти тієї, що вчепилася в його чобіт. І, не тямлячи себе від люті, захлинаючись п'яним садизмом, він почав сікти жінку шаблею. Забув про все і сік, бив, рубав — скільки було сили...

— Ось тобі, паскудо... ось тобі... Ось!..

Жінка, порубана, понівечена, лежала на площі, а він все ще гасав довкола неї, й досі відчуваючи на своєму чоботі її важке тіло — воно билося, трепетало, дихало... «Різня... справжня різня! Навіщо все це? Чи буде йому кінець?!» — пульсувала в голові думка. А шабля із свистом розсікала повітря, зляканий кінь іржав, басував, ставав диба...

— Що ти робиш, бовдуре? Ти з глузду з'їхав чи що?

Голос офіцера привів його до тями.

В крамницях на площі перев'язували поранених, поліцейські хапали людей, які не встигли втекти.

Ландету схопили четверо. З пораненого плеча в нього юшила кров, але його все одно зв'язали й поволокли по бруці.

— Наволоч!.. Паскуди!..

Його били ногами. Він хапався за каміння, і кривавий слід позначав його шлях. І все ж таки він вибрав момент і копнув поліцейського в живіт. Той упав на брук.

— Ой! Ой! Ой!

— Куди він тебе вдарив? — кинулись до нього.

— Ось сюди...

— У самісінький пах, негідник, влучив...

— Я його зараз уб'ю!

— Шаблею його, шаблею!

— Надіньте на нього намордник, як на собаку! Тягніть його...

Поліцейський лежав майже без пам'яті. Ландету потягли...

А наступного дня на перших сторінках газет з'явилося коротеньке повідомлення:

«В поліцейському відділку можуть записатися всі робітники, які хочуть працювати на фабриці. Запис триватиме до суботи».

З іспанської переклали
Лев ОЛЕВСЬКИЙ та Ірина СИДОРЕНКО

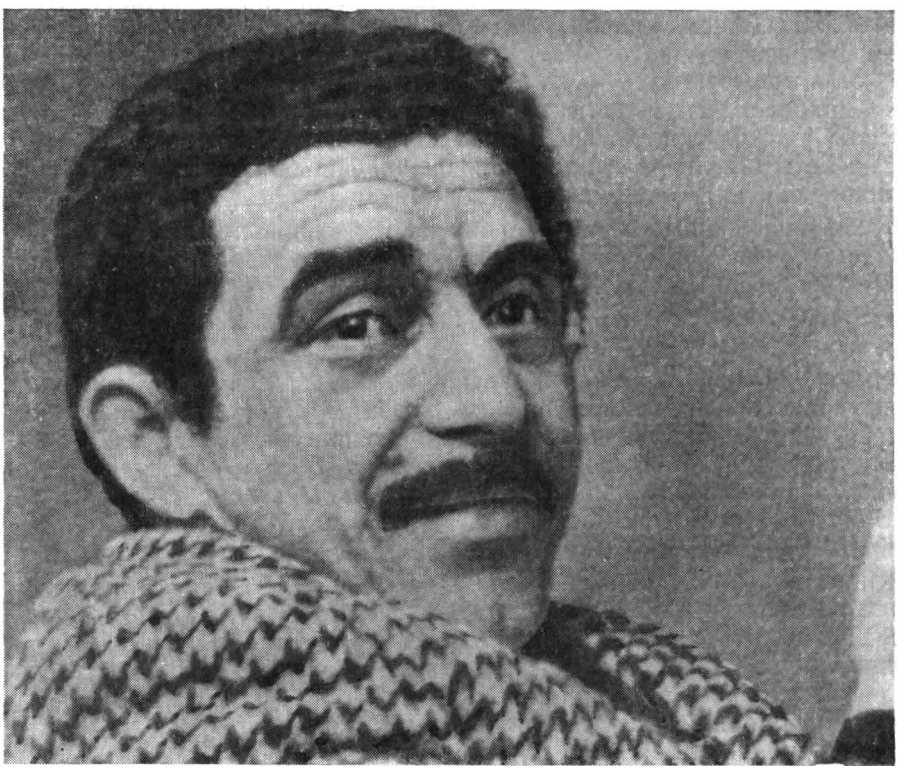

Габріель Гарсіа МАРКЕС.

ГАБРІЕЛЬ ГАРСІА МАРКЕС

Габріель Гарсіа Маркес (нар. 1928 р.) — видатний колумбійський письменник. Автор романів «Опале листя» (1955), «Недобра година» (1962), «Сто років самотності» (1967), збірки оповідань «Похорон Мама-Гранде» (1962) та повісті «Полковникові ніхто не пише» (1958), опублікованої у «Всесвіті» № 3, 1972 р.

СТАРИГАН ІЗ КРИЛАМИ

Дощ не вщухав уже третю добу, і з напівзатопленого подвір'я краби весь час повзли до будинку; Пелайо тільки те й робив, що знищував їх, а на світанку йому довелося винести і викинути в море цілий кошик цих істот. У дитини всю ніч був жар, і Пелайо з дружиною подумали, що то в неї від смороду крабів.

З вівторка світ став похмурим, небо й море були однакового попелястого кольору, а пісок на березі виблискував ночами, мов світлячки. Вранці світло зробилося ще тьмянішим, і коли Пелайо повернувся з моря, він ледве розгледів, що в глибині подвір'я щось ворушиться і стогне. Підійшовши ближче, він побачив, що це старенький дід, який упав обличчям у грязюку, борсається там, але не може підвестися, бо йому заважають великі крила.

Наляканий цим страховиськом, Пелайо побіг по свою дружину Елісенду, яка саме ставила компреси хворій дитині, і привів її на подвір'я. Обоє з німим заціпенінням дивились на старого. Він був одягнений, як жебрак, череп його був лисий, як коліно, рот беззубий, як у старезного діда, великі пташині крила, обскубані й брудні, лежали у болоті, і все це разом надавало йому кумедного і неприродного вигляду. Пелайо та Елісенда довго й уважно дивились на старого, нарешті, трохи отямившись, дійшли висновку, що він навіть симпатичний, і наважились заговорити до нього. Той відповів якоюсь звучною, але незрозумілою мовою, отож вони вирішили, що це, мабуть, людина, яка потерпіла під час аварії якогось іноземного пароплава. Проте подружжя все-таки вирішило покликати сусідку, яка багато всяких див бачила в своєму житті, і вона одразу все пояснила:

— Це ангел. Мабуть, він прилетів по дитину, але сердега такий старий і немічний, що злива збила його на землю.

Наступного дня все село вже знало, що в будинку Пелайо є живий ангел. Сусідка застерігала, що ангели о цій порі року дуже небезпечні, отож Пелайо, сидячи на кухні з кийком альгвасила[1], цілий вечір не спускав зі старого очей, а перед тим, як лягти спати, витяг його з грязюки й замкнув у дротяному курнику. Опівночі дощ нарешті ущух, але Пелайо та Елісенда все ще ловили крабів. Незабаром дитина про-

[1] Альгвасил — сільський поліцейський.

кинулась і попросила їсти; жар у неї спав. Подружжя вирішило, що вранці вони відпустять ангела, посадять його на тин, дадуть прісної води та харчів на три дні і пустять — хай летить у відкрите море. Проте коли вранці вони вийшли на подвір'я, сусіди стояли юрмою перед курником, роздивляючись на ангела без аніякісінької святобливості, й кидали йому їжу крізь сітку, немовби то було не надприродне створіння, а якась циркова звірина.

Почувши про появу в їхньому селі ангела, близько сьомої години з'явився отець Гонзага. Прийшли й інші цікаві й почали разом міркувати, що зробити з цим полоненим. Найбільш простодушні пропонували призначити його головою всесвіту; інші наполягали на тому, щоб зробити його генералом, який, напевне, виграв би всі війни. Були й такі фантазери, які пропонували з допомогою ангела вивести новий рід крилатих людей, які підкорили б всесвіт.

Отець Гонзага перед тим, як стати священиком, був дроворубом. Зазирнувши крізь сітку до курника, він пробубонів молитву, а тоді попросив відчинити двері, щоб ближче придивитись до цього безпорадного діда, який більше скидався на велику старезну курку, ніж на людське створіння. Дід сидів у кутку, розправивши крила, які сохли на сонці; навкруги валялись шкуринки від фруктів та недоїдки, які кидали люди. Отець Гонзага зайшов у курник і привітався по-латині; старий, байдужий до людей, неохоче глянув на нього й буркнув щось своєю мовою. Священикові одразу не сподобалось те, що ангел не розуміє божої мови і не вміє шанувати божих слуг. Потім отець Гонзага помітив, що старий надто вже схожий на земну людину: від нього тхнуло болотом, з крил звисали водорості, велике пір'я було посічене земними вітрами, й нічого в жалюгідній зовнішності старого не свідчило про велич і гідність ангела.

Священик вийшов із курника і в короткій проповіді застеріг парафіян від зайвої наївності, додавши, що крила ще ні про що не свідчать, їх мають і літак, і яструб, отже, це — атрибут не тільки ангелів. Тут же він нагадав, що саме диявол володіє неабиякими здібностями перевтілюватись і дурити необережних людей. Отець Гонзага пообіцяв написати листа єпископові, щоб той у свою чергу написав главі церкви, а той — папі й щоб, таким чином, остаточне рішення прийшло з найвищої церковної інстанції.

Умовляння отця Гонзаги не дали ніякого наслідку. Звістка про затриманого ангела поширювалася з такою швидкістю, що через деякий час у двір Пелайо набилася сила-силенна людей, і довелося викликати військо, щоб розігнати натовп, який трохи не розвалив будинок. Елісенді, яка вже втомилася вимітати з подвір'я сміття, спало на думку брати з кожного, хто хоче зайти у двір і подивитись на ангела, п'ять сентаво.

А люди йшли і йшли. Прибув навіть мандрівний цирк із повітряним гімнастом, що декілька разів пролетів над юрбою, але ніхто не звернув на нього жодної уваги. Прийшли з надією видужати химерні хворі: жінка, яка з дитинства лічила удари серця і їй уже не вистачало для цього цифр; нещасний чоловік, якому заважав спати шум зірок; сновида, який прокидався вночі й ламав усе, що робив удень, та багато інших, хвороби яких були не такі серйозні. Серед цього галасу та безладдя, від яких, здавалося, дрижала земля, Пелайо з Елісендою несподівано виявили, що в них зібралася вже кругленька сума; менш ніж за тиждень, вони заповнили мідяками всі посудини,

які мали в домі, а черзі бажаючих подивитись на живого ангела не видно було кінця-краю.

Очманілий від нестерпної спеки й смороду свічок, що їх віруючі ставили перед курником, ангел намагався якдалі забитися в куток. Спочатку його частували кристаликами камфори, якою, на думку тієї ж мудрої сусідки, харчувалися ангели. Але він навіть не глянув на ці ласощі; так само знехтував він стравами, які ставили біля нього ті, що приходили сповідатися, і нарешті вибрав баклажанну кашу. Здавалось, надприродне терпіння було найголовнішою доброчесністю ангела: його дзьобали кури, шукаючи космічних паразитів, недужі, видирали з крил пір'я, щоб доторкнутися ними до своїх болячок, а безбожники кидали в нього камінням, щоб старий підвівся і вони змогли роздивитись на його тіло. Один сміливець навіть припік йому бік розпеченою залізякою, якою таврують бичків, бо ангел так довго не ворушився, що всі подумали, чи він, бува, вже не вмер; старий злякано підхопився, бурмочучи щось своєю незрозумілою мовою, очі його наповнилися слізьми, він змахнув крилами, здійнявши цілу хмару пилюки в курнику й викликавши страшенну паніку в натовпі. Побачивши, що ангел реагує на біль, вирішили про всяк випадок дати йому спокій.

Отець Гонзага весь час закликав паству набратися терпіння, поки не прийде вказівка від папи. Але час спливав, а папа все ще з'ясовував, чи має це надприродне створіння пуп, чи схожа його мова на арамейську, чи здатний він утриматися на кінчику голки, чи, може, зрештою, це якийсь іноземець. Листування з папою могло б тривати поки світу й сонця, якби одна подія не поклала край усій цій історії.

Сталося так, що на сільському ярмарку серед інших див мандрівний цирк показував дівчину, яка через непослух батькам перетворилася на павука. Плата в цирк була менша, ніж у двір Пелайо, до того ж цій дівчині можна було ставити скільки завгодно запитань, можна було роздивлятися на неї з усіх боків, отож ця жахлива правда не викликала ні в кого навіть найменшого сумніву. Величезний павук-тарантул завбільшки з вівцю мав голову дівчини. Страшною була не тільки її зовнішність, а й той щирий смуток, з яким ця бідолаха розповідала про своє нещастя. Якось, ще зовсім молодою, вона втекла без дозволу батьків на танці, а коли поверталася лісом додому, гучний грім прокотився небом, і воно розкололося на дві половини, із щілини вилетіла блискавка й обернула її в павука. Живилася вона виключно кульками з січеного м'яса, що їх милосердні душі кидали їй у рот. Це видовище, таке правдиве й водночас таке повчальне, відвернуло на якийсь час увагу людей від ангела, що ледве удостоював своїм поглядом смертних. Крім того, нечисленні чудеса, які приписували ангелові, були якимись сумнівними й свідчили швидше про його розумовий розлад, як-от у випадку із сліпим, до якого не повернувся зір, зате виросли три нових зуби, або у випадку з паралітиком, який так і не почав ходити, зате раптом виграв у лотерею велику суму грошей, чи з прокаженим, у якого на уражених хворобою місцях виросли соняшники. Ці чудеса, схожі більше на жарт, похитнули репутацію ангела, а жінка-павук зруйнувала її остаточно. Отець Гонзага знову міг спокійно спати, а подвір'я Пелайо знову зробилося таким безлюдним, як у ті часи, коли дощ лив три дні й краби заповзали до кімнат.

Проте господарі не мали на що нарікати. За одержані гроші вони перебудували свій будинок, зробили його двоповерховим, з балконом, розбили садок, на вікна поставили залізні грати, щоб не залітали ан-

гели. Пелайо почав розводити кролів, тепер у нього була майже ціла кроляча ферма неподалік від села, і він відмовився назавжди від посади поліцейського. Елісенда купила собі лакові босоніжки на високих підборах, кілька барвистих шовкових суконь, у які вбиралася щонеділі, мов багата сеньйора. Єдине, що господарі залишили без зміни, то це курник; щоправда, іноді вони мили його з хлоркою і обкурювали всередині різними пахощами, щоб позбутися гострого запаху курячого посліду, який стояв у всіх закутках.

Коли хлопчик почав ходити, батьки пильнували, щоб він не наближався до курника, а коли в нього почали мінятися зуби і він звик до запаху посліду, вони забули про свій страх, і дитина тепер гралася в курнику, дротяна сітка якого поржавіла й шматками випадала. Ангел і до хлопчика ставився так само байдуже, як і до інших смертних, але покірливо, мов дворняга, терпів усі його примхи та витівки.

Одного дня хлопчик і ангел одночасно захворіли на вітряну віспу. Викликали лікаря. Він не втримався й, оглянувши ангела, знайшов у нього стільки хвороб у серці та нирках, що просто дивно було, як цей сердега ще живе на світі. Але найбільше лікаря здивували крила старого, які були настільки природними в цьому організмі, що виникало логічне запитання, чому їх позбавлені інші люди.

Минуло кілька років, і хлопчик пішов до школи. Новий будинок устиг постаріти, курник розпався зовсім, і безпорадному ангелові не було тепер куди подітися. Він тинявся двором, повитоптував городину, заходив до спальні, а коли його виганяли звідти віником, миттю опинявся на кухні; здавалося, він перебував одночасно в кількох місцях; подружжя дійшло висновку, що він має здатність роздвоюватись, ділитись на безліч своїх особин. Елісенда у відчаї плакала, що в неї вже не вистачає сили жити в цьому пеклі, повному ангелів.

За останню зиму ангел дуже постарів. Він ледве ворушився і майже нічого не бачив, погляд його геть затьмарився, він раз по раз спотикався, а все пір'я з крил попадало. Пелайо, нарешті, пожалів старого, загорнув його в ковдру й відніс у повітку, де ангела кожну ніч трусила лихоманка й він стогнав, бурмочучи щось своєю незрозумілою мовою. Господарі занепокоїлись, щоб старий, бува, не помер, бо тоді ніхто, навіть їхня розумна сусідка, не зможе їм сказати, що робити з померлим ангелом.

Але ангел не помер тієї зими, а, навпаки, почав оклигувати. Кілька днів він сидів непорушно в найвіддаленішому куточку двору, дивлячись майже прозорими очима на перші промені грудневого сонця; потім у нього почало рости тверде та довге, як у старих птахів, пір'я. Іноді, коли ніхто не чув, старий наспівував пісні старих мандрівників.

Одного разу Елісенді, яка вибирала цибулю в городі, раптом здалося, ніби морський вітер зриває бляшаний дашок над балконом; вона пішла до будинку і, визирнувши з вікна, яке виходило у двір, побачила, що це намагається злетіти ангел. Рухи його були невправні, він витоптав усю городину й мало не розвалив повітку. Нарешті йому таки пощастило знятися вгору. Коли він промайнув над останніми хатинами, вимахуючи крилами, мов старий яструб, Елісенда полегшено зітхнула. Вона ще довго дивилася вслід ангелові, який нарешті забрався від них і полетів у бік моря, перетворившись на маленьку чорну цятку.

З іспанської переклала
Маргарита ЖЕРДИНІВСЬКА

ХОАКІН ГУТЬЄРРЕС

Хоакін Гутьєррес (нар. 1918 р.) — костариканський письменник. Тривалий час жив у Чілі. Був московським кореспондентом газети «Ель Сігло», органу Чілійської компартії. За часів уряду Народної єдності працював директором видавництва «Кімакту». Автор книжок «Манглар» (1946), «Пуерто Лімон» (1950), «Кокорі» (1954), «Помремо, Федеріко» (1973).

ПОВІТРЯНИЙ ЛИСТОК

Повітряний листок — велика мрія, що породжує менші, а ті ще менші, дедалі скромніші, аж поки доходить до останньої, крихітної, яку зносить вітром... Як отой повітряний листок, було моє життя, друже.

Геть знудьгувавшись, я врешті виїхав до Мексіки. Коста-Ріка була тоді дуже тісною країною, і ти це розумієш краще, ніж інші, особливо тепер. Коли ми були молоді, тут навіть філателіст не міг знайти колегу, щоб обмінятися марками. То що вже казати про людину, з якою можна було б поділитися думками, посперечатись, поговорити про Вівальді [1] або Вальєхо [2] (уяви собі, мене вабило все це). Та найприкріше, коли тобі хочеться стати актором, а в усій країні не те що драми, навіть лялькового театру нема.

Звичайно, таке життя було нікудишнє. Роки пленталися, як ревматики, а душу роз'їдали зневіра, неспокій і бентежність. От ви — інша річ. Ти, певне, пам'ятаєш, що я теж був членом «Ліги антифашистів» і вчився на курсах, та не всім нам судилося народитись великомучениками чи пророками. І перестань сміятися, я й справді не мав ніякісінького бажання, щоб мене матері ставили за взірець своїм карапузам, коли ті не хочуть їсти. У мене було єдине, скромне бажання — стати актором.

Навіщо ти наполягаєш, щоб я розповів тобі оту історію, нічим не повчальну, не взірцеву, як у твоїх улюблених героїв? Що я можу тобі про себе розповісти? Нещасний мрійник, якому хотілося розказати зі сцени про те, чого він не міг здійснити в житті, розказати лише для того, щоб зіпсувати настрій тим розжирілим подружнім парочкам, які можуть дозволити собі піти в театр. Я не мріяв про великий успіх, коли в газетах дають на цілі сторінки твоє інтерв'ю про успішні гастролі. Ні, зовсім ні! Мої наміри були дуже скромні.

Це правда, що я не зважився б нікуди виїхати, коли б не Тереза й не той листок, який вона подарувала мені. Та я вже бачу, що ти не знаєш такого листя. А воно росте в Картаго на кущиках... Ох, який це давній спогад... Мені було тоді лише сім років. Я захворів на малярію,

[1] Вівальді, Антоніо (1678—1741) — італійський композитор та скрипаль.
[2] Вальєхо, Сесар (1892—1938) — перуанський поет та публіцист.

і батько вивіз мене на тиждень у гори. Ми оселилися в готелі, схожому на замок, з мансардними вікнами і двома гостроверхими башточками, на яких крутилися на вітрі червоні півники. Звичайна річ, я там нудьгував, бо поруч не було моїх друзів. Та перед від'їздом для гостей влаштували прощальний вечір. Як зараз пам'ятаю, нам подали морозиво, а хозяйка готелю почала декламувати якийсь солоденький вірш Амадо Нерво[1] в супроводі мелодії Шуберта. Закінчивши, вона оголосила, що зараз перед нами виступить її донечка. Не знаю, звідки вона там взялася, можливо, відпочивала влітку в бабусі, бо доти я її не бачив. Розсунули столи, і коли вона випурхнула вся в голубому, мені здалося, що це з'явилася голуба фея з казки «Піноккіо»; та вона була дуже маленька, і я подумав, що це, мабуть, дочка феї. Я романтик із самого дитинства, і ти це, очевидно, помітив уже давно. На ній було прозоре, наче хмарка, платтячко, лаковані черевички. Волоссячко її було завито в гарні кучерики. Коли дівчинка почала танцювати, я й зовсім повірив, що діється це в справжньому замку.

Наступного дня під час сніданку я запропонував їй погратися зі мною. Взявшись за руки, ми пішли стежкою. Потім вона кинулася од мене тікати, і я наздогнав її; поки я вибіг на горб, вона була вже на пасовиську і щось шукала.

— Це повітряний листок,— сказала дівчинка, подаючи мені великий блискучий листок.— Ти почепиш його на ниточку, щоб його обвіяв вітер, і побачиш, як у нього народяться дітки.

Я сховав його під сорочку на грудях...

Незабаром ми з батьком сиділи в поїзді, якась негритянка з кошиками пропустила мене до вікна, і я побачив, як зрушив з місця і поплив замок із червоними півниками, дедалі швидше й швидше, аж поки якась велика будівля зовсім затулила його. А коли будівля зникла, замку вже не видно було.

Того ж вечора, повернувшись додому в Лімон, я почепив листок у дворі, і через кілька днів на кожному його кінчику з'явилося по маленькому кущику з корінцями і стебельцем. Я часто бігав дивитися на листок і бачив, як поступово линяє його соковитий зелений колір і як на ньому з'являються плями. «Як то важко,— подумав я,— прогодувати стільки листочків, живлячись самим тільки повітрям». Я взяв бритвочку й пообтинав геть усе, залишивши тільки один листочок. Листочок почав рости тепер іще швидше. Я знову зрізав і вішав листочки, аж поки не народився зовсім маленький листочок. Та якось, повернувшись зі школи, я не побачив його. Мабуть, листочок зірвало вітром.

Тепер ти, сподіваюсь, мене зрозумів? Це був той повітряний листок, який я узяв із собою.

Що я можу сказати про ті роки, прожиті в Мексиці? Там у них світ поділений на мексіканців і гачупіносів[2] та грінго[3]. Якщо ти не мексіканець, на тебе дивляться косо. Звичайно, вони мають деяку рацію, я не хочу цього заперечувати, але моя доля від того нітрохи не була легша. Врешті-решт мені вдалося влаштуватися в Університетському театрі в місті Гуанахуато, але тільки раз пощастило зіграти там справжню роль, та й то лише тому, що троє акторів не з'явилися на спектакль: одного оперували, другий був у жалобі, а третій саме розлучався з дружиною. Тоді мені найбільше поталанило в житті. А потім знову малень-

[1] Нерво, Амадо (1870—1919) — мексіканський поет.
[2] Гачупінос — зневажлива назва іспанців.
[3] Грінго — зневажлива назва американців

кі ролі — такі як альгвасил у фарсі Касони [1]. І врешті, мушу тобі признатися, після трьох років моїх театральних мук мене одного дня зовсім викинули на смітник. А сталося все це ось як. Ми мали виступити із спектаклем перед якимись високими персонами. В останню хвилину мені сказали, що я не вийду на сцену, бо ще не позбувся акценту, а буду за суфлера. Це мене страшенно образило, проте я нічим не виявив своїх почуттів. Під час другого акту, коли глядачам ще не було відомо, хто ж спокусник-коханець, на мене раптом щось найшло, і я перестав суфлірувати. Уявляєш? Я вдавав, що читаю, а тим часом з моїх уст не зривалося жодного звуку, я тільки ворушив губами.

Актори спочатку кидали на мене нищівні погляди, але потім настав момент, коли вони всі збилися біля суфлерської будки, нашорошивши вуха, а я й далі беззвучно ворушив губами, наче нічого й не сталося. Скажу тобі, я тоді мало не лопнув зі сміху! Врешті молода дама, загалом дуже вихована, вилаяла мене останніми словами. Зал вибухнув реготом. Глядачі затупали ногами, здійняли галас, і актори з обуренням покинули сцену. Потім я намагався пояснити їм, що іноді бувають отакі прикрі несподіванки, як утрата голосу, навіть розповів пригоду з нашим сільським священиком, що раптом занімів посеред проповіді... Але нічого не допомогло. Вони мало не лінчували мене і, звичайно, вигнали. Та це було ще не все,— сам губернатор штату заявив, що коли я посмію ще раз поткнути носа в Гуанахуато, він особисто зі мною поквитається.

Нічого не вдієш, я змушений був повернутися в Мехіко, на свою вулицю Посітос. Але треба було якось заробляти собі на шматок хліба. У світі відбуваються надзвичайні події: росіяни гуляють по зоряному шляху, папі римському стала упоперек горла протизаплідна пілюля, а в'єтнамці духопелять американців. Диво та й годі! Та зі мною ніякого дива не сталося, бо ще ніхто не відкривав способу, щоб можна було жити, нічого не ївши. До того ж була ще й Інфантина, яка любила поїсти смачніше, ніж я, а працювала менше. Її справжнє ім'я було Абундія, та їй дуже подобалося, коли називали її Інфантиною. Це не можна було назвати коханням, повір мені. Після Терези я не здатен був покохати когось, але це не заважало їй добре ставитися до мене. «Іди продавати страхові поліси на автомобілі»,— казала вона, день і ніч слухаючи по радіо страшні мексіканські трагедії, які можуть вичавити сльозу навіть з могильника. І я йшов, продавав страхові поліси та ще багато що. О доле, чого я тільки не робив у своєму житті! Найказковішу роботу мені запропонували в цирку. Тут я міг скористатися і зі своїх акторських здібностей, а головне те, що нам давали роботу обом, і тепер Інфантина не нудитиметься вдома, слухаючи по радіо драми й думаючи про молодого сусіду. І я погодився, не дуже охоче, але погодився.

Все було дуже просто: лясь! — ти одержуєш міцного ляпаса, падаєш на спину, потім кульбіт, а коли підводишся, знову — лясь! У другу щоку. Діти заливалися реготом, оце і вся була моя винагорода, бо плата, сам знаєш, яка. Крім того, в мої обов'язки входило прибирати після звірів та ще продавати квитки.

Інфантина — та справді була рада. Їй пошили костюм з блискітками, і вона вважала, що звабливішої за неї з її голими стегнами немає в цілому світі й почала робити кар'єру. З помічниці фокусника вона

[1] Алехандро Касона — іспанський драматург.

перейшла в помічниці приборкувача звірів — їй набавили десять песо,— далі стала секретаркою директора, потім коханкою акробата і, врешті-решт, з нею переспала вся чоловіча половина трупи.

— Лясь! — одержуй і мовчи, ніби це тобі зовсім не болить.

Я спочатку ліз у бійку, та коли вона почала пускати бісики силачеві, зрозумів, що всі мої зусилля марні, і відступився від неї. А роки тим часом теж падали додолу, роблячи кульбіти.

Безперечно, мені було жаль розлучатися з нею. Ми вже звикли одне до одного, вона обшивала мене, була палка в любощах, і життя без неї видалося порожнім... і нічого не вартим... Так було в п'ятсот десятому, і так буде у двотисячному! Але найгірше, мабуть-таки, найгірше було те, що після всього цього я почав знову все більше й більше думати про Терезу.

Я знову зустрів її у Лімоні. Якось я побачив її матір, коли та заходила в будинок. Я сів на парапеті й почав чекати, відчуваючи в грудях якийсь дивний щем. Нарешті з'явилася вона, тримаючись за батькову руку, в панчохах та білій сукні. Вдома я дізнався, що їхній готель згорів. Наступного дня я зустрів її на пристані й запропонував піти скупатися. Вона не вміла плавати. Поглянь на мої руки, друже, ти бачиш їх? Мені варто лише заплющити очі, і я відчуваю її кожною пучкою, я не брешу тобі, кожним кінчиком пальців відчуваю, ніби знову підтримую її на воді, щоб вона пливла, а тут набігає хвиля, і Тереза злякано повисає в мене на шиї.

Так, так!.. Це було, як сон чи скоріше як повітряна бульбашка, що лопнула через ті прокляті ящірки.

Якось надвечір вона побачила мене з вікна й покликала. Батьків дома не було, і вона, взявши мене за руку, повела в двір. Двір був великий, і в ньому росли двоє дерев — манго й смоківниця. Я все пам'ятаю, як зараз, там іще на жердці сидів папуга й сушилась білизна.

— Правда, гарна місцина? — мовила Тереза.— Але тут дуже багато ящірок.

Вона боялася їх і вірила, що ящірки, виростаючи, перетворюються в драконів. Коли я сказав їй, що вмію ловити їх, вона поцілувала мене в уста. Побачив би ти, як я притьмом кинувся нишпорити поміж корінням! За кілька хвилин у нас у пляшці було вже п'ять ящірок з гарними, мінливими спинками. Терезі вони дуже подобались. Але раптом вона глянула на них якось дивно і суворо.

— Нам доведеться їх убити,— мовила вона несподівано жорстоко.— Давай наллємо в пляшку оцту.

— Ні,— відповів я поблажливо,— оцтом їм нічого не зробиш, у ящірок молоко таке, як оцет, вони звичні до нього.

Тоді вона запропонувала вкинути в пляшку жарину і втопити пляшку в морі. Але мені було шкода тваринок, і я все знаходив причини, щоб не вбивати їх. І тоді вона, нічого мені не кажучи, пішла до будинку й повернулася з грілкою, повною гарячої води.

— Зараз побачиш, що з ними буде,— сказала вона, випустивши ящірок у грілку.— Помацай їх.

На її вимогу ми назбирали паперу й сухого листя, розклали вогонь і повісили над ним грілку. Душачись від диму, ми зачаровано дивились, як полум'я лиже її; вона поступово роздувалася, один її бік розпух, як м'яч, лопнув, і ящірки висипались у багаття. Тільки одна з них, зробивши карколомний стрибок, сховалася в кущах.

Тереза скрикнула. Мені здалося, що вона божеволіє. Вона раптом

зайшлася плачем, почала бити мене своїми маленькими кулачками по голові, по плечах і кричати, що згоріла мамина грілка і що тепер її за те покарають. Врешті мені вдалося заспокоїти її, я пообіцяв, що украду таку ж саму грілку вдома і принесу; ніхто, мовляв, ні про що не дізнається. Тулячись одне до одного, ми залізли під смоківницю, і саме в цю хвилину з'явилася мати. Мені пощастило втекти, але Терезу жорстоко покарали й заборонили зустрічатися зі мною.

Відтоді я й почав мріяти про неї. Я часто бачив її в снах; пропливаючи повз мене в танці, вона витягувала з-за пазухи ящірку і кидала мені в обличчя. А то вона мчала на ковзанах, і за нею летіли ножі, я хотів їй допомогти, та індіанці прив'язали мене до рейок, які гули під колесами поїзда, що наближався. Іноді сни були ще страшніші: раптом розчинялися двері й заходила струнка постать, обличчя якої було закрите маскою. Маска показувала язика, який спалахував полум'ям і те полум'я переслідувало мене.

Всі ці привиддя повернулись до мене в Мексіці. І вони мучили мене щоночі. Щоправда, іноді до мене навідувалися й інші сни, привабливіші — із третьої нашої зустрічі.

Ми вже були дорослі, коли якось я побачив її в місті на святі. Ти сам можеш собі це уявити — з першої ж хвилини нас наче наелектризували! Ми встигли побувати скрізь: і на каруселі, на чортовому колесі, і на шалених автомобільчиках, і на гірці. Ніби мимохіть, я доторкнувся до її грудей. Це було таке чудо, що в мене аж голова пішла обертом! Потім ми цілувалися в темряві «Дому жахів», незважаючи на волохатих павуків, скелети й галасливу малечу, що товклася там. Так почалося наше велике кохання, яке словами не виразиш, бо таких слів немає в світі. Ми були Ромео і Джульєтта, Дафніс і Хлоя, і Анна Кареніна, і Отелло, і Суламіф. Всі, всі разом! Це була велика радість, ні, більше, ніж радість, це було шаленство, й нам здавалось, ніби ми ось-ось помремо од щастя...

І все це мені згадалося тоді, коли я сидів сам на розхитаному стільці й дивився на іржаві дахи, які було видно з вікна моєї комірчини. Я геть забув про їжу. Признаюсь тобі, Кінчо, після цирку до мене прийшли голодні часи. Так-так, можеш мені повірити, друже, я голодував по-справжньому. Помер Очас, єдиний, хто інколи заходив до мене і давав пару песо. Ти повинен пам'ятати його. Так от він помер. Прийшов якось додому напідпитку, закурив і ліг спати. Загорівся матрац... На щастя, я не бачив його, бо, мабуть, не витримав би, кажуть, це було жахливе видовище. На похорон я все-таки пішов. Але що то був за похорон: удова і дві сирітки, бліді, заплакані, та ще старенька бабуся. Це було в квітні. Я трохи пройшовся, і мене почав мучити лютий голод. Але я не наважився попросити в них їсти. Як я міг у них що-небудь просити! Я висловив їм своє щире співчуття, бо мені й справді було жаль їх, і знову повернувся до себе в комірчину.

А голод — не тітка, правда ж? Тобі, певно, не доводилось цього зазнати. Гаразд-гаразд, я тобі вірю, але, мабуть, не так, як мені доводилося. Ні, іноді дещо й перепадало. Я обдурював туристів на базарі в Лагунільї, був помічником у педікюриста, у чому тільки не пробував свій хист — складав навіть гороскопи, але ніде не затримувався надовго. А то мене почала мучити якась підозріливість, якийсь душевний неспокій. Може, психіатр і зміг би пояснити, що це зі мною коїлося, а я на цьому зовсім не розуміюся і не знаю, що й сказати тобі. Мене на якийсь час поклали в лікарню, і звідти я вийшов цілком нормаль-

ний. Думаю, що вилікувала мене сама обстановка, в яку я потрапив. Подивився б ти на цей зоопарк ізсередини... Та лихо з ним, це була хвороба, як і всі інші, і не треба страхатися, правда ж? Одні захворюють на сухоти, другі — на запалення передміхурової залози, а я захворів на спомини.

Врешті,— я вже й не знаю, коли точно це було,— мені всміхнулося щастя: один приятель, який мав автомобіль, запропонував мені поїхати з ним на батьківщину. За таку можливість треба хапатися обома руками, бо в консульстві й слухати не бажали, коли я просив, щоб мене репатріювали.

З Манагуї мені довелося їхати сюди автобусом. Я продав усе, що в мене ще було, те, що я найбільше любив: стілець, повне зібрання творів Шекспіра, греків, «Систему Станіславського»... З цими речами я не розлучався навіть у найскрутніші часи. Другові я дав грошей на бензин,— тут я хочу сказати тобі, що друзів, які не беруть на бензин, на цьому світі ти не знайдеш,— і мені не вистачило на автобус. Здається, бракувало ще три долари, це, звичайно, дрібниця, але ти знаєш, як це багато — три долари, якщо весь твій скарб, рухоме й нерухоме майно, як кажуть юристи,— це фланелеві штани шоколадного кольору, піджак, у якому ти наче палиця в мішку, пара черевиків і одна сорочка. Що ж ти тут продаси, скажи мені? Черевики? І повернеться на батьківщину блудний син, блискаючи п'ятами? Може, штани? І ти вийдеш з автобуса на Центральному бульварі, прикриваючи грішне тіло газетою? Так, іншого виходу не було: я пішов до Інфантини. Вона розкошувала— срібляста лисиця, парчеве вбрання. Вона була догадлива жінка і, можливо, в ній іще не вмерли добрі почуття до мене. Інфантина зрозуміла мене, тільки-но я розтулив рота. Того, що вона дала, мені вистачило на цілих два дні. Так ситно я не їв уже багато років. Я ходив вулицями й посміхався сам до себе. Не міг же я повернутися на батьківщину дохлий, як муха, правда ж?

Я пожвавішав, наче там, позаду, скинув із себе брудну білизну і спалив її. Я повертався на батьківщину, був березень, і я знав, що побачу буйно-зелені дубові гаї і кавові плантації. Що знову дихатиму чистим повітрям після того, як стільки років задихався в духоті ацтекської, ольмекської чи тонтонекської столиць. Ти, мабуть, дивуєшся? Тоді послухай — мене навіть у в'язниці тримали. Це було в ті часи, коли я працював на таксі. Якось у неділю я поволі їхав у бік Чепультепека й помітив двох закоханих, які чогось сварилися. Відштовхнувши коханця, дівчина кинулася навтьоки й налетіла на вітрове скло. З нею нічого не сталося, але вона була гарненька, і я запропонував їй поїхати до лікарні, щоб її оглянули там. Викликали поліцію. Лікар сказав, що дівчина не потерпіла, але його змусили записати струс мозку. Сучі діти! Вони це зробили, щоб настрахати мене, розумієш? Та що я міг їм дати, коли в кишені у мене не було жодного песо? Тоді вони пришили мені ще й аварію, в якій один тип скрутив собі в'язи, і запроторили до в'язниці. Я просидів там вісім днів, і ти навіть не уявляєш собі, скільки грошей довелося заплатити Інфантині, щоб вони мене випустили. Потім вона мені сказала, ніби заклала свій перстень, і я їй повірив. Лише після роботи в цирку я зрозумів, що це була неправда — саме тоді бідолаха вперше стала на слизький шлях...

Я вже тобі казав, що в дорозі почував себе так, ніби мене випрали, накрохмалили й випрасували. Бо тільки людина здатна на таке воскресіння. Ти виходиш із могили — і поганий запах од тебе зразу ж вивіт-

рюється. Лазар. Хто посміє за тиждень сказати щось Лазареві? Уяви собі таке: «Послухай, Лазаре, чому б тебе не збризкати одороном?»[1] Звичайно, цього ніхто не зробить, ніхто!

Мій друг, на щастя, був небалакучий, отож я усю Центральну Америку проїхав біля відчиненого віконця, вдихаючи свіже повітря й поринувши в думки. А рідна земля дедалі наближалася, і я ставав дедалі нетерплячішим, навіть пісні патріотичні почав співати: «Вперед, вперед, хоч кулі б'ють безперестанку»... Пригадуєш? І коли мій друг запитав, сміючись, відколи це постріли породжують пристрасті, повір, я мало не вискочив з його машини.

В Манагуї ми попрощалися. Ніч я перебув на лавочці в парку, а наступного дня сів у автобус, вибравши собі місце біля вікна. Ліберія, Пальмарес, Алахуела... Вже близько, зовсім близько, тільки б не розплакатись... Далі Ередія, така ж сама, як я її покинув. Там в автобус сіли кілька стариганів з якимись клунками. І ось Пуенте дель Вірілья та Сінько Ескінас. Нарешті, Пласа де лос Кампонес!

Коли я висів на Центральному бульварі, мені здалося, що замість ніг у мене розмоклі ганчірки. Майже двадцять років не бути тут, це тобі не жарт! На молодь я не звертав особливої уваги, підросло ціле нове покоління, яке не впізнавало мене, і я теж із них нікого не знав. Я придивлявся до кожного лисого, до кожного сивоголового, до кожного ревматика, може, когось та впізнаю. Першим, кого я впізнав, був Педро Змій, як ми його прозивали, пам'ятаєш? Він завжди горбився, але я ніколи не думав, що він може так постарітися. Обличчя його взялося такими зморшками, ніби його намазав клеєм учень столяра. І все ж він намагався бути привітним зі мною, навіть почастував мене чашечкою кави. Коли він брав чашечку, руки в нього тремтіли. Від чого б це? Від алкоголю, від чого ж іще? Він пив роками і допивався до білої гарячки. Потім він таки схаменувся і тепер захищає хазяїв у трудових конфліктах, нещасний.

Я стримався, щоб не наговорити йому грубощів, і слухав далі розповідь Педро Змія про його життя. Врешті він запитав, як мені жилося всі ці роки. І тоді я вигадав історію, яка годилася б для широкоформатного кінофільму, про те, як я грав у «Сірано» з Лопесом Тасо і про свою дружбу з Сікейросом.

— Так,— сказав мені цей пройда,— ми чули, що після смерті батьків ти вирішив залишитися в Мексиці назавжди, але про ці твої успіхи тут ніхто не знав.

«Звідки ж ви могли про них знати?» — подумав я.

— А хто ще був у мене з рідні в Коста-Ріці, крім батьків? — запитав я.

Він збентежено глянув на мене.

— У тебе була ще сестра...— мовив він так, наче констатував, що в мене є ніс і очі.

— А й справді,— озвався я,— коли б ти оце не сказав, то я навряд чи й згадав би про неї.

Він мало не випустив чашки з рук, і я знав, що тепер цей тип постарається якнайшвидше здихатись мене. Та я випередив його і пішов сам, навіть не попрощавшись. Дай боже, щоб я не бачив і не чув більше про цього гнилодухого підлотника.

---

[1] Одорон — засіб проти поту.

Мені було дуже сумно й прикро, що перший, кого я зустрів удома, виявився саме такий. Щоб розвіяти свій гнітючий настрій, я прогулявся трохи пішки по місту і повертався назад уже в кращому настрої. І тут мені раптом здалося, що на мене падає небо: по той бік вулиці, десь за півквартала від мене ішла Тереза! Вона йшла під ручку з подругою, в другій руці вона несла сумку з крокодилячої шкіри. Справжня тобі дама! Я став посеред тротуару, щоб зупинити її. Та коли вона наблизилась і подивилася на мене, я відчув такий біль, наче мені в серце загнали шило! Уявляєш? Вона, здавалось, зовсім не бачила мене.

— Терезо,— промовив я нарешті, затинаючись.

— Не чіпляйтеся,— сказала вона.— Ідіть геть, бо покличу поліцію

Не вірячи своїм вухам, я пішов за нею до крамниці «Ла Міль Колорес», зачекав навпроти, і коли вони знову вийшли на вулицю, подруга показала на мене пальцем. В цей час до тротуару підкотив велетенський автомобіль, з кухнею й телевізором і, проковтнувши їх, поїхав униз бульваром.

Я ще довго стояв на місці й ніяк не міг отямитися. Потім зайшов до аптеки й попросив телефонний довідник. Пошуки мої були марні — сестриного імені там не було.

— Ви часом не знаєте родину Агуеро?

— Їх тут є кілька,— відповів аптекар підозріливо й оглядаючись на мене. Ще б пак, адже я не голився вже цілих три дні.

— Дон Феліпе Агуеро,— не здавався я.— Звичайно, дон Феліпе помер, але, може, ви знаєте щось про його дочку?

Та аптекар дивився на мене скоса, і я вирішив збрехати.

— Не подумайте чого лихого,— провадив я,— мені сказали, що доньї Лусінді потрібен майстер, а я, роззява, десь загубив адресу, отож доводиться тепер розпитувати.

Я ж усе-таки був якийсь актор, то чому б мені не вдатися й тут до гри? Та цей аптекар виявився хитруном, чого я ніколи від нього не сподівався.

— А про те, що батька сеньйори звали Феліпе і що він помер, вам сказали ті, хто дав адресу? — в'їдливо запитав він.

Як бачиш, цю роль я зіграв погано, і мене викрили. Доведеться вдосконалювати своє акторське ремесло.

Не спускаючи з мене очей, аптекар вирвав з моїх рук довідник з такою злістю, ніби я був прокажений. Це вже зовсім розсердило мене, і я наговорив цьому типові цілу купу неприємностей, сказав навіть, від чого він здохне. Аптекар розкричався й почав кликати якусь Ядвігу, напевне, помічницю, що, мабуть, десь у глибині аптеки готувала ліки. Я вирішив, що мені краще ушитися. Та, вже виходячи, раптом згадав про тітку, яку теж звали Ядвігою. Ця бідолаха була трохи несповна розуму.

Знайшов я її в молочній крамниці, й вона, не допитуючись, хто я і навіщо те мені, дала адресу Лусінди.

Незабаром я вже стояв перед маленьким, недавно пофарбованим кокетливим будиночком.

Постукав. Відчинила мені сама сестра.

— Добридень, Лусіндо,— привітався я до неї.— Це я, Альфонсо.

Вона вирячила на мене очі. Нічого дивного,— Лусінда вважала, що я давно помер. Ми обнялися, Лусінда розплакалася, і по її щоках попливли симпатичні чорні сльози. Плачучи, вона розповідала, як батька замучила хвороба, як бідолашна мати, вмираючи, все кликала мене...

Я від тих споминів дуже розхвилювався, а сестра все розказувала й розказувала, пригадуючи різні подробиці з життя батьків. Та поступово в мені перемогло почуття голоду,— від учорашнього ранку я й крихти в роті не мав. На щастя, загорілась лампочка, і до кімнати зайшла служниця. Сестра звеліла нагодувати мене, і та, принісши мені каву з молоком, сиру та желе з гуаяви, спитала, чи не зварити мені кілька яєць. Я, звичайно, не відмовився. Виказуючи мені щиру увагу, сестра нарешті витягла з холодильника — о, я ще ніколи не бачив забитого такими ласощами холодильника! — і подала мені великий шматок фруктового торта.

Вона вже перестала плакати, але її, видно, тривожила моя загадкова поява; вона хотіла про дещо розпитати, але не наважувалася. І тоді, випереджаючи її думки, я заговорив сам. Так, я повернувся на батьківщину без копійки в кишені, але обіцяю, що не завдаватиму їй багато клопоту, головне, щоб я мав де переспати. Сестра, дивлячись у стелю, сказала, що вона одружена й десь за півгодини прийде її чоловік, то мені варто було б трошки причепуритися.

Вона одразу ж запропонувала мені й нову бритву, й гарячу ванну, й свіжу сорочку, й нові шкарпетки.— свої на другий день я побачив у відрі для сміття. Поки я купався, сестра сама випрасувала мої штани й швиденько залатала дірку. І тієї хвилини, коли біля будинку заскрипіли гальма автомобіля, я заходив до вітальні з виглядом справжнього денді.

Зять виявився досить симпатичним чоловіком. Він, звичайно, багато чув про мене, але, щиро кажучи, теж уважав, що я помер.

— Ні,— відповів я,— як бачите, я живий і живіший, ніж будь-коли до цього, хай йому біс!

Потім я розповів йому про ацтекські руїни й дещо про Інфантину, виставляючи себе трохи наче в ролі вдівця, вигадав історію про сина, який теж начебто утонув. Я хотів бодай трохи пожвавити розмову за столом й відвести від цілі стріли, які запускав у мене зять. Коли споночіло, мені постелили на канапі, але перед сном я ще довго змагався зі своїми думками. Таке життя, як моє, неминуче робить людину циніком, правда ж? Але я іноді тільки вдаю із себе такого для самозахисту, щоб не оголювати свою душу перед кожним. І що більше я думав про це, то більше впевнювався: якби я знову зустрів Терезу, все моє життя змінилося б на краще. А поки що треба ставати десь на роботу, можна навіть до зятя — він же хвалився, що має власну фабрику. Звичайно, заробітки мої будуть невеликі, та все якось налагодиться, головне, купити пристойний костюм і півдюжини сорочок. Як тільки я трохи вилюднію, одразу ж почну шукати Терезу.

Тієї ночі я спав, як ніколи, добре. Звичайно, із сновидіннями,— вони ніколи не покидають мене,— але з приємними.

Прокинувся я пізно, сонце вже підбилося високо. В будинку стояла тиша, мабуть, дома нікого не було. Я ще лежав на канапі, коли з кухні раптом долинула пісня. Ще вчора я звернув увагу на ту косату товстушку з коричневими бруньками грудей. Відчинивши зятеву шафу, я надів його халат, умився, напахтився й став перед дзеркалом.

«Альфонсо, Альфонсо,— сказав я собі,— навіщо ти так змарнував своє життя? Ось як треба жити. Оце життя — в блакитному серпанку!»

Та поступово, дивлячись на себе, я смутнів, бо розумів, що я лю-

дина добра. А чи ти цинік, чи, навпаки, добра людина, часто залежить від можливості викупатися, від того, чи дивляться на тебе з підозрою, чи кричать на тебе, погрожуючи покликати поліцію. Відверто кажучи, мені здавалося, що добрим бути неважко. Так собі розмірковуючи, я підняв штори, і до кімнати, наче продавець з апельсинами, зайшло сонце. І тут, удаючи, що вона змітає щіточкою пил з меблів, з'явилася служниця. Не знаю, що тоді зі мною сталося, але серце моє враз тьохнуло і мене потягло на лірику. В пориві, який іноді мене охоплював, я зірвав із себе халат і залишився перед тим створінням, від якого пливли медвяні пахощі, в чому мати на світ народила. Як вона заверещала!

Замкнувшись у кухні, служниця не вгамовувалась, не чуючи моїх умовлянь заспокоїтися. Тоді я змушений був їй пригрозити, що коли вона посміє бодай словом обмовитися про мене сестрі, то я підсиплю їй у страву маріхуани і сонну заберу до себе в ліжко. Щоб якось угамуватися самому, я вирішив одягнутися. І, знаєш, мені здорово щастило: виявилось, що зятів одяг якраз на мене. Мені сподобався костюм з англійського кашеміру, і я надів його. Вийшовши надвір, я зупинився перед розкішними азаліями. І тут я побачив ящірку, що лізла по стіні. Все раптом знову зіпсувалось, і я втратив контроль над собою. Служниці, яка вискочила з будинку, скориставшись тим, що я вийшов надвір, здорово пощастило. Не знаю, чим це було б скінчилося, якби я перестрів її.

Тепер я сам став господарем дому. Пошукавши, знайшов віскі — в ділових людей завжди є про запас хоча б одна пляшечка — і налив собі велику склянку. Потім узяв телефон, розлігся на канапі й почав гортати довідник. Гонкочеа, Гонгора, Гонсалес,— ну й розвелося ж у нас цих Гонсалесів! — і нарешті Гомес Тереза. Біля цього прізвища не стояло ні вдова, ні сеньйора, а саме те, що треба,— сеньйорита. В мене аж голова обертом пішла. Я почекав, поки трохи заспокоюся, і подзвонив.

— Алло, донечко, поклич, будь ласка, свою тітоньку. Що, її немає? В тебе взагалі немає тітоньки? А де я можу побачити твою маму? В Національній бібліотеці? А чому в бібліотеці, вона що, там працює?

І я поклав трубку. Неодружена, а з дочкою. Що ж, нічого не вдієш; я подумав, що міг би бути непоганим батьком. Замислений, я вийшов з будинку і побачив служницю. Сховавшись за рогом, вона стежила, куди я піду. Ніби не помічаючи її, я подався вулицею. Кілька кварталів до бібліотеки я промчав, наче на крилах. Де ти, моє дитинство? Зараз я зустрінуся з тобою. Чому я повернувся до тебе спиною й протягом стількох років удавав із себе байдужого, хоч у душі залишався хлопчиськом. Скажи хоч мені ти, Хоакіне Гутьєррес, чи маємо ми на це право?

У бібліотеці над розгорненими газетами сиділо троє пенсіонерів, а в другій залі кілька дітлахів з головою поринули в якусь пригодницьку книжку. Може, Тереза вже скінчила роботу і пішла додому? Я хотів уже теж іти геть, коли раптом побачив її. Вона сиділа в кутку над купою книжок. Я підійшов до неї навшпиньках і сів перед її очима.

— Терезо,— мовив я тихо, відчуваючи, що от-от знепритомнію.

Вона відсунула книжки й глянула на мене.

— Слухаю вас, сеньйоре, — озвалася вона холодно, наче не впізнала мене.

— Терезо, — повторив я.— Це ж я, ти що, не впізнаєш? Я нарешті повернувся до тебе. Невже ти й досі мені не пробачила?

Вона зняла окуляри, і я раптом побачив, що очі в неї зелені, такі зелені, наче вони з окису міді.

— Ви Тореза Гомес, адже так? — з тривогою запитав я, боячись помилитися вдруге.

— Так, — відповіла вона.— А в чому річ?

— Але ж раніше у вас були чорні очі...

— В це важко повірити, але таке можливе.

В очах її заблищали грайливі іскорки.

— Звідки ви знаєте моє ім'я? — запитала вона мене.

— А хіба це таємниця? Мені відомо також те, що ви історик...

— Про це не важко здогадатися, глянувши на корінці книжок...

— Можливо, але я знаю й те, що у вас уже майже доросла дочка і що, незважаючи на це, ви не поміняли свого дівочого прізвища; як на мене, це серйозний виклик оточенню.

Їй не сподобалися мої слова.

— Ви мене з кимось плутаєте,— суворо мовила вона.— Вибачте, але в мене багато роботи...

І вона знову заглибилася в свої книжки.

Тоді я підвівся і гордо заявив:

— Я шукаю Терезу Гомес, сеньйоро. В телефонному довіднику я знайшов ваше ім'я і подзвонив. Мені відповіла ваша донька. Через те я й прийшов сюди. Даруйте. Я розумію, що марно потурбував вас, забрав у вас кілька хвилин, таких дорогих для історика.

Вона щось виписувала, не підводячи голови. Я відчув, що не зможу більше принижуватися перед нею. Та ж сама сором'язливість, той самий прихований страх і зневіра пойняли мене. І я гордо, навіть не озирнувшись, пішов геть, у глибині душі почуваючи себе нещасним, жалюгідним блазнем.

З бібліотеки, сам не знаю чому, я побрів до будинку, де жила сестра. Вона вже встигла повернутися з покупками і про все довідатися. Знала вона й про сірий костюм, і, безперечно, про брильянтин, тюбик з яким я забув закрутити. А в цьому домі порядок був, як ніде інде. Бідолаха зробила все можливе, щоб уникнути скандалу.

— Альфонсо, зрозумій мене,— сказала мені сестра,— квартира в нас маленька. Я вийшла заміж майже в тридцять років, і мені не хочеться ставити під удар своє щастя. Луїс дуже добрий, але він педантична, серйозна людина й не зможе з тобою вжитися. Він іще вчора вночі казав мені, що ти інтелігентна, своєрідна людина, зовсім не схожа на нас. Видно, ти прожив інше життя і, на його думку, до Коста-Ріки тобі не звикнути. Я собі уявляю, що б він подумав, якби дізнався про сьогоднішні твої витівки. Ти, звичайно, приходь, ми завжди будемо тобі раді. Ні, ні, не скидай цей костюм, залиш його собі. А я щось придумаю, скажу Луїсові, що спалила його праскою. І приходь, прошу тебе. Якщо буде тобі тяжко, приходь на розраду...

— Мені тяжко весь час,— відповів я їй гірко,— в мене давня рана, і з неї поволі витікає моє життя.

Я вийшов страшенно засмучений. Довго блукав вулицями, аж поки набрів на оцю крамничку. Коли, бачу, йдеш ти. От я й гукнув тебе. Отакі-то, друже, мої справи. А зараз, я знаю, ти почнеш докоряти мені, скажеш, що в житті кожної людини є свій сенс, треба тільки дивитися в завтрашній день, і ще щось у цьому ж дусі. Я розумію, що все й справді так має бути, але, що мені робити, скажи, що мені робити?..

Ну, кажи, не мовчи... А втім, якщо можеш, зачекай з мораллю.

Це не легко, я знаю: зустрічаються двоє друзів дитинства, один із них розповідає другому про своє життя, не приховуючи ні власних прорахунків, ні докорів сумління, а другий мусить щось на це сказати. Тож не мовчи, Кінчо. Невже тобі немає, чого сказати?

Я уважно дивився на Альфонсо. В його історії не все було мені зрозуміле. Тереза Гомес — я знав її дуже добре, їхній роман ми всі близько до серця брали і, щиро кажучи, навіть заздрили їм — померла років десять—дванадцять тому. Важко повірити, щоб Альфонсо не знав про це, щоб хтось не повідомив його в Мексіку. Хоч це й було жорстоко з мого боку, але я все-таки вирішив сказати йому:

— Послухай, Альфонсо, ти мені вибач, але я мушу повідомити тебе, що Тереза померла. Хіба ти цього не знав?

Запала мовчанка, довга, як вічність. І лише коли стовпчик попелу з моєї сигарети впав мені на лацкан, я поворухнувся й нарешті насмілився глянути на товариша. Альфонсо посміхався, кліпаючи очима.

Людська душа — суцільний хаос.

— Кінчо,— заговорив він знову,— я розповів тобі про своє життя, поминувши багато деталей. Через те не старайся переконати мене в протилежному — Тереза й досі жива, вона й досі сидить у Картаго в віконці між двома вежами, на яких не перестають крутитися на вітрі два півники. Замок, здається, одпливає від мене, але це рухається не він, а поїзд, розумієш? Отож усе зостається по-старому. Моє життя весь час кудись рухалося, а вона ні, вона залишалася на місці. Мене непокоїть тільки одне, те, що я не маю грошей на автобус. Коли ти підійшов до мене, я думав саме про це. Доведеться заставити ось цей костюм, за нього щось дадуть,— це ж бо англійський кашемір,— і я зможу поїхати до Картаго, побачитися з нею. Я б уже давно був подався туди, та мене стримує одна річ — мій вигляд. Елегантно? Не дуже помітно, що він трохи замалий на мене? Давно вже не ходив я такий вифранчений, добре було б так поїхати до неї. Не подумай, що я випрошую в тебе грошей, я завжди вважаю тебе розумною людиною, здатною зрозуміти мене. Я всією душею прагну, щоб мене зрозуміли хоч трошки. Чи можеш ти, запеклий матеріалісте, пояснити мені, чому воно все так? Тільки не переконуй мене, що повітряний листочок — це тільки символ. Я ж бо знаю — повітряний листок існує! Правда ж, існує, Кінчо? Ти вішаєш його на ниточку, і він пускає пагінці, з яких ростуть нові листочки. Щоразу вони ростуть усе менші й менші. Тут треба лише пильнувати листочків, особливо останнього, найменшого, бо саме його може зірвати вітер. Отак. Але годі вже про це. Ми протеревенили з тобою цілий день, а мені не хотілося б приїхати в Картаго вночі. Я хотів би прибути туди вранці, зійти на гору до схід сонця, перелізти через загорожу на те пасовисько, де Тереза подарувала мені повітряний листок, і на міцному дубі обрати низьку гілляку, щоб... Ага, трохи не забув: зразу ж після того, як я заставлю костюм, треба буде купити мотузку, товсту мотузку. Мені б дуже хотілося, щоб вона була блакитна. Та я не знаю, чи продаються блакитні мотузки...

З іспанської переклали
Лев ОЛЕВСЬКИЙ та Олександр СТАЄЦЬКИЙ

АЛЕХО КАРПЕНТЬЄР

Алехо Карпентьєр (нар. 1904 р.) — видатний кубинський письменник. Автор романів, книг оповідань, публіцистики, поезії та досліджень з музики — «Антільські вірші» (1932), «Екуе-Ямба-О» (1933), «Музика Куби» (1946), «Царство світу цього» (1949), «Загублені сліди» (1953), «Вік просвіти» (1962), «Війна часові» (1963), «Засіб від методу» (1975) та інших.

МАНДРІВКА ДО ПОЧАТКУ

I

— Чого тобі треба, старий?

Багато разів лунало це питання з риштувань. Але старий не відповідав. Він переходив з одного місця на інше, щось вишукуючи, бурмочучи якийсь довгий монолог із незрозумілих фраз. Уже зняли покрівлю, вистеливши мертві клумби мозаїкою паленої глини. Нагорі кирки виломлювали каміння з кладки; воно котилося додолу дерев'яними жолобами разом із шматками вапна та гіпсу. Один по одному випадали у стін зуби, і в дірках з'являлися, втративши свою таємничість, овальні чи квадратні плафони, карнизи, гірлянди, дентикули, астрагали; відклеєні шпалери звисали ніби гадюче линовище. Піднесена над стертою ліпкою фонтана в задвірку, дивилася на руйнування Церера з відбитим носом, у припалому пилюкою пеплумі, у вінкові з чорних від бруду колосків. Захоплені сонцем у час, коли звичайно бував затінок, сірі риби роззявляли роти в теплій, порослій ряскою воді, вдивляючись круглими очима у темні силуети робітників, що поступово зменшували вікову велич будинку. Старий сів під Церерою, спершись підборіддям на свій ціпок. Він дивився, як ходять вниз і вгору кліті, в яких спускали найцінніші з решток будинку. З вулиці долинав приглушений шум міста, а вгорі під ритмічні удари заліза об камінь вигравали блоки, ніби якісь бридкі й нахабні птахи виводили свої рулади.

Пробила п'ята година. Карнизи й антаблементи спорожніли, люди пішли. Лише приставні драбини залишились на місцях, готові послужити ще й для завтрашнього приступу. Повітря посвіжішало, очистившись від поту, лайок, рипіння тросів, скреготу незмазаних вісей і поляскування долонь по мокрому тілу. Для підкороченого будинку сутінки настали швидше, ніж звичайно. Тінь огорнула його тоді, коли скинута на землю горішня балюстрада ще мала б дарувати фасадам

останні відблиски сонця. Церера стискала губи. Вперше кімнати спатимуть без жалюзі, з розкритими на звалище сміття вікнами.

Всупереч своєму устремлінню вгору, капітелі колон лежали на траві. Листя акантів відкрили для себе свою рослинну сутність. Берізка потяглася вусиками до іонічної волюти, відчувши в ній щось схоже з собою. Коли запала ніч, будинок став ближчий до землі. Порожня дверна рама усе ще трималася на місці, і тіні, мов дошки, висіли на її викручених завісах.

II

І тоді старий негр, що доти сидів непорушно, замахав навіщось ціпком над цвинтарем кам'яних плит.

Чорні й білі квадрати мармуру злетіли вгору і вистелили підлогу на поверхах. Каміння меткими стрибками попрямувало до пробоїв у стінах. Оббиті гвіздками горіхові двері щільно увійшли в свої рами, а шурупи шарнірів знову вгвинтились у належні отвори. На мертвих клумбах уламки черепиці, підняті ожилими квітами, з'єднались, гучним вихором здійнялися вгору і дощем посипалися на крокви. Будинок зріс, повернувшись до колишніх своїх розмірів, знову цілий і пишно вбраний. Церера посвітлішала. Побільшало риб у ставку. І дзюркотання води покликало до життя забуті всіма бегонії.

Старий повернув ключ у замковій щілині парадних дверей і почав розчиняти вікна. Його підбори стугоніли у порожнечі. Коли він запалив великі свічки, лаковою поверхнею родинних портретів перебігли жовтаві полиски і на всіх галереях люди в чорному зашепотіли під дзенькання ложечок у чашках із шоколадом.

Дон Марсіаль, маркіз де Капельяніас, спочивав на смертному ложі, груди його, немов бронею, були прикриті медалями, а по чотирьох кутках ложа стояли на варті високі свічки з довгими напливами розталого воску.

III

Свічки повільно видовжувались, вбираючи в себе напливи воску. Коли вони вернулись до свого розміру, черниця пригасила їх, знявши полум'я. Кінчики свічок побілішали й випустили гноти. Будинок спорожнів, карети зникли у ніч. Дон Марсіаль пробігся пальцями по невидимій клавіатурі на грудях і розплющив очі.

Навислі над ним у безладі крокви повернулися на свої місця. З імли проступили пляшечки з ліками, шовкові китиці, ладанка в головах, дагеротипи, візерунок грат. Коли лікар з професійною безнадією похитав головою, хворому стало краще. Він проспав кілька годин і прокинувся під важким поглядом чорних очей отця Анастасіо. Почалася сповідь. Але відверта, докладна, з переліком усіх гріхів на початку, вона ставала ухильною, обтяжливою, сповненою умовчань. А власне, яке право має цей кармеліт втручатися в його життя? Несподівано дон Марсіаль побачив, що лежить посеред кімнати. Не відчуваючи більше тиску в скронях, він скочив із дивовижною жвавістю. Оголена

жінка, що ліниво розкидалася на парчовому запиналі, потяглася за своїм корсажем і нижньою спідницею і невдовзі пішла, в шелесті шовків й ароматах духів. Унизу, в закритій кареті, на сидінні лежав конверт із золотими монетами.

Дон Марсіаль відчув себе зле. Поправляючи краватку перед дзеркалом, що стояло на консолі, він помітив, що обличчя його розчервонілося. Маркіз зійшов униз, до кабінету, де на нього чекали стряпчі, адвокати й нотаріуси, щоб підготувати продаж дому з торгів. Усі зусилля були марні. Під грюкіт молотка всі його володіння перейдуть до того, хто заплатить найбільше. Він уклонився, і вони полишили його самого.

Він замислився над таємничою силою написаних рядків, над цими чорними нитками, що зв'язуються й розв'язуються на великих, чітко розлінованих аркушах рахункових книг, зв'язуючи й розв'язуючи договори, присяги, спілки, свідчення, декларації, заклики, титули, дати, землі, дерева й каміння. Цей клубок ниток, витягнутий з чорнильниці, обплутує руки й ноги людини, забороняє їй шляхи, несхвалені законом; цей зашморг, затягуючись на шиї, заважає усвідомити грізний сенс слів, вимовлених на волі.

Його зрадив власний підпис, що поволі обертався на вузол і на лабети паперів. Заплутавшись у них, людина з плоті стала людиною з паперу.

Світало. Годинник у їдальні вибив шосту вечора.

IV

Минули місяці жалоби, затьмарені муками сумління, що дедалі зростали. Спочатку думка про те, щоб привести жінку сюди, в цю кімнату, здавалась йому майже розумною. Але потроху хтивість оновленого тіла поступилась місцем каяттю, яке привело його до самобичування.

Однієї ночі маркіз до крові відшмагав своє тіло ременем, але потім відчув ще більшу жагу, яка швидко розвіялася. Це було того дня, коли маркіза повернулася з прогулянки на береги Альмендаресу. Кінські гриви були вологі тільки від поту. Але до пізньої ночі коні били копитами в перегородки стайні; здавалось їх дратувала нерухомість навислих низько хмар.

Увечері у ванній маркізи розлетівся на друзки дзбан із водою. А потім почалися травневі дощі, вони переповнили басейн. І стара негритянка, що тримала під ліжком голубів і казанок часів своєї втечі, тинялась по патіо і бурмотіла: «Не довіряй рікам, дівчинко, бійся, коли набігає зелена хвиля». Дня не було, щоб вода не нагадувала про себе. Все скінчилось, проте, лише тим, що маркіза пролила воду з чашки на привезену з Парижа сукню, коли верталися з балу від губернатора колонії.

Знову з'явилося багато родичів. Повернулося чимало друзів. Яскраво горіли люстри у великій вітальні. Щілини на фасаді будинку постулялися. Рояль обернувся на клавікорди. У пальмових стовбурах зникали річні кільця. Виткі рослини відступили з найвищого карниза. Побільшали очні западини у Церери, а капітелі колон здавалися свіжовитесаними. Марсіаль дедалі палкішав і цілими вечорами обіймався з

маркізою. Щезали зморшки з-під очей, з обличчя, не стало подвійного підборіддя, тіло знову набирало пружності. Одного разу запах свіжої фарби сповнив будинок.

V

Сором'язливість була щира. Щовечора ширма відсувалася ширше, сукня спадала на підлогу у темніших кутках, і перепона мережив ставала йому незнайомою. Нарешті маркіза погасила лампи. У темряві говорив він один.

Вони поїхали в маєток, на плантації цукрової тростини, а за ними тяглась ціла валка: блищали на сонці руді крупи коней, оздоблена сріблом збруя, лак екіпажів. Але у затінку з пасхальних квітів, що прикрашали внутрішню колонаду будинку, вони раптом зрозуміли, що ледве знають одне одного. Марсіаль дозволив своїм неграм потанцювати під барабанний бій, прагнучи трохи розважитись у дні, коли все просякнуте ароматом колонії,— і ванни з пахучим бальзамом, і розплетене волосся жінок, і простирадла, слідом за якими із шухляд висипалась на камінні плити пахуча ветиверія. Вітер розносив запах тростинного соку разом із бамканням дзвонів. Низько літали яструби, провіщаючи нетривалі дощі, проте, як тільки падали перші великі краплі, їх одразу ж спивала дзвінка, як мідь, розпечена під сонцем черепиця. Після запевнень у коханні на світанку, які закінчилися цнотливими обіймами, забуттям усіх незлагод і зціленням ран, обоє повернулися до міста. Маркіза змінила свій дорожній костюм на вінчальну сукню, і подружжя попрямувало до церкви, щоб знову кожне стало вільним. Весільні подарунки вернулися родичам і друзям, і під дзенькіт мідяних бубонців на збруї прикрашених стрічками коней кожен поїхав до себе додому.

Марсіаль деякий час відвідував Марію де лас Мерседес, поки одного чудового дня їхні обручки потрапили назад до ювеліра на переплавку. Для Марсіаля почалося нове життя. В будинку з високими гратами Цереру замінила італійська Венера, і контури ліпних оздоблень фонтана присунулися ближче до будинку, побачивши, як заблимали на світанку вогники нічників.

VI

Однієї ночі, добряче випивши і до нудів надихавшись холодного сигарного диму в кімнаті, де накурили друзі, Марсіаль зробив дивовижне відкриття: всі годинники в домі вибили п'ять годин, потім пів на п'яту, далі — чотири, три з половиною... Це було ніби невиразне передчуття якихось чудесних можливостей. Так у гарячковому збудженні, викликаному безсонням, людині починає здаватися, що вона може пройтися стелею, як підлогою, поміж меблями, розташованими угорі. Проте це швидкоплинне враження не полишило й сліду в його голові, мало придатної тепер до роздумувань.

І ще було велике свято у музичній вітальні, на честь переходу до неповноліття. Він радів, думаючи, що відтепер підпис утратить закон-

ну силу, що справи, канцелярії та писаки назавжди зникнуть з його світу. Суди з цього часу перестануть бути небезпечними для того, чиє тіло вже непідвладне законам. Сп'янівши від старих витриманих вин, юнаки зняли із стіни інкрустовану перламутром гітару, лютню і серпентон. Хтось завів музичну шкатулку, і залунали звуки «Тірольської пастушої пісеньки» та «Балади шотландських озер». Хтось затрубив у мисливський ріг, що мирно спочивав, скрутившись у спіраль, під склом на червоному сукні поряд із вивезеною з Аранхуеса незвичайною флейтою. Марсіаль, що вперто залицявся до дівчини з Кампофлорідо, приєднався до гучних веселощів і почав награвати на басах розладнаної клавіатури мелодію якоїсь пісеньки. Раптом всі кинулися на горище, згадавши, що там під кроквами зберігаються старовинні сукні й мундири роду Капельяніас. У простінках висіли пересипані камфорою придворні туалети, кортик посла, кілька мундирів з вигаптуваними грудьми, кардинальська мантія, довгі козакини із срібними гудзиками і шаром плісняви у складках. У напівтемряві переливались усіма барвами вінки безсмертників, жовті криноліни, довгі вицвілі сукні, оксамитні квіти. Вбрання мадрідського джигуна, що збереглося із прикрашеною китицями сіточкою для волосся, викликало загальні оплески. Дівчина з Кампофлорідо накинула на припалі пилюкою плечі мантилью бронзового кольору, яка напевне прислужилась у вечір важливих родинних нарад одній із прабабусь, що намислила оживити пригаслу пристрасть багатого синдика.

Повбиравшись, молоді люди вернулися до музичної вітальні. Марсіаль, насадивши на голову трикутний капелюх міського радника, тричі стукнув жезлом об підлогу і наказав розпочинати вальс, танок, який їхні матері вважали непристойним, бо кавалерам доводилось обіймати дам за талію і чоловіча рука могла доторкнутися до зробленого за викройками наймоднішого журналу корсета з китового вуса.

У дверях штовхалися покоївки, конюхи, служниці, що збіглися з далеких прибудов і задушливих підвалів, щоб повеселити очі таким бучним, веселим святом. Потім почалися ігри у сліпу курку й хованки. Марсіаль сховався за китайською ширмою з дівчиною із Кампофлорідо і торкнувся губами її потилиці, отримавши за те напахчену хусточку, брюссельське мереживо якої ще зберігало ніжне тепло її грудей.

І коли пізньої ночі дівчата розійшлися по своїх покоїках у башточках і вежах, що чорніли на тлі моря, юнаки пішли у селище на танці, де спокусливо похитували стегнами мулатки і в жодної з них — хоч яка шалена була гуарача — не злетів з ноги черевичок на високому підборі. А що була пора карнавалу, негри з племені Арара Три Ока вибивали на барабанах за стінкою, в сусідньому патіо, обсадженому гранатовими деревами. Повилазивши на столи й табуретки, Марсіаль та його друзі милувалися грацією старої негритянки з сивиною в пружних чорних кучерях, і вона здавалася знову прекрасною, мало не жаданою, коли крутилась у танку, кидаючи гордовитий і манливий погляд через плече.

VII

Відвідини дона Абундіо, нотаріуса і душоприказника родини, почастішали. Він пиховито всідався в узголів'ї ліжка Марсіаля і впу-

скав на підлогу свою палицю з акани, щоб швидше розбудити його. Розплющивши очі, Марсіаль передусім бачив усипаний лупою альпаковий сюртук з рукавами, засмальцьованими за довгі роки виписування титулів і прибутків. Кінець кінцем Марсіалеві було виділено добре продуманий пенсіон, щоб покласти край всяким його шаленствам. В той час настала для нього пора вчитися в семінарії святого Карла.

Так-сяк склавши іспити, він почав відвідувати класи семінарії, з кожним днем дедалі менше й менше розуміючи пояснення наставників. Світ ідей поступово відмирав. Те, що спочатку було всесвітнім збіговиськом пеплумів, камзолів, брижів і перук, що сперечалися одне з одним, набуло непорушності воскових фігур. Марсіаль почав задовольнятися схоластичним викладом філософських систем, приймаючи на віру все те, що було сказано в кожному тексті. «Лев», «Страус», «Кит», «Тигр» — було написано під малюнками в підручнику природознавства. Точнісінько так само було написано на берегах товстелезного тома: «Арістотель», «Святий Фома», «Бекон», «Декарт». Кожне ім'я передувало щільно надрукованим сторінкам, де нудно перелічувались різні уявлення про будову Всесвіту. Потроху Марсіаль перестав їх вивчати, відчуваючи, як вивільняється від величезного тягаря. Розум його став жвавішим і легшим, а сам він тепер почав лише інстинктивно сприймати навколишнє. Навіщо потрібне збільшувальне скло, коли в яскравому зимовому світлі видно кожен виступ на фортеці в порту?

Яблуко, що впало з дерева, викликає лише бажання вп'ястися в нього зубами, нога у ванні є ногою у ванні — і край. Коли він лишив семінарію, відразу позабував книжки. Сонячний годинник-гном знову перетворився на домовика: опудало стало для нього синонімом привида, восьмитичинкова квітка уявлялася йому звірятком із голками на спині.

Інколи швидким кроком, із серцем, що калатало в грудях, він прямував до жінок, що перешіптувались за синіми дверима під стіною. Спогад про ту, в гаптованих черевичках, з сережками у вигляді листочка альбааки, переслідував його вечорами, як зубний біль. Але одного разу духівник налякав його до сліз гнівними словами й погрозами. Останній раз упав між пекельні простирадла й назавжди відмовився від своїх прогулянок по безлюдних вуличках, від боягузливих вагань, що примушували його, розлютованого, повертати додому і тікати від заповітних дверей, лишаючи позаду знайому щербату доріжку, — знак, що повідомляв йому, коли він ішов, опустивши очі, що час звернути вбік, якщо хочеш переступити поріг, овіяний її парфумами.

Тепер він переживав напад релігійного містицизму, який приніс із собою жорстокі заборони, пасхальних агнців, порцелянових голубків, святих днів у небесно-блакитному вбранні, зірки із золотого паперу, волхвів, ангелів з лебединими крильми, Віслюка, Бика і страшного святого Діонісія, що являвся йому ві сні з чорною прірвою за плечима і блукав по кімнаті, ніби розшукував якусь загублену річ. Діонісій наштовхувався на ліжко, і Марсіаль кидався, хапаючись за чотки, і зерна їхні глухо цокали. Гнотики в олійних лампадках кидали мерехтливе світло на образи святих, що поступово набирали свого первісного забарвлення.

Алехо КАРПЕНТЬЕР.

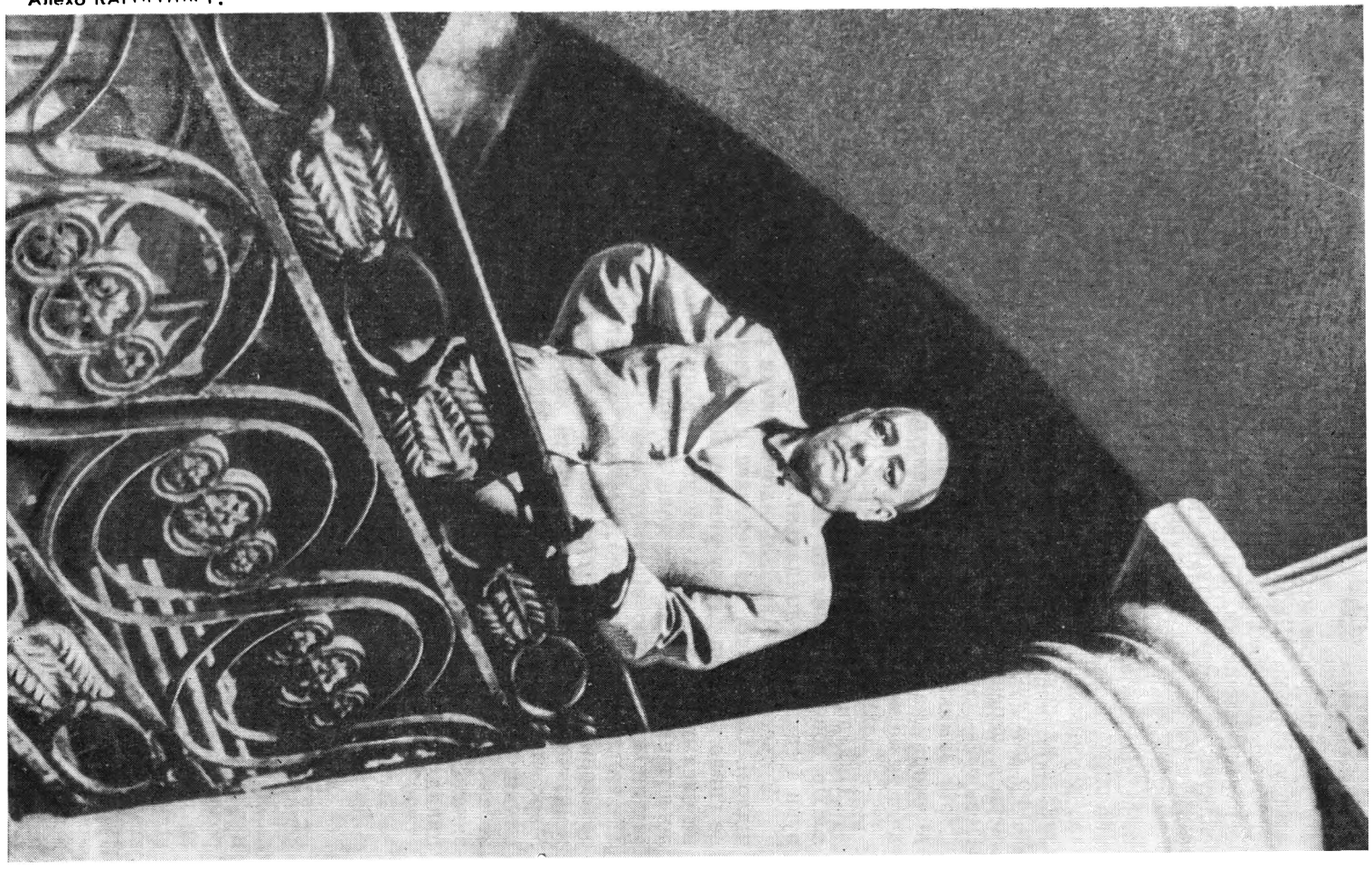

VIII

Почали рости меблі. Дедалі важче було спиратися ліктями на стіл у їдальні. Шафи з різьбленими карнизами товстішали. Випростуючись на повен зріст, маври на сходах сягали світильниками билець верхньої площадки. Крісла ставали дедалі глибші, а качалки так і силкувалися відкинутися назад. Тепер не треба було підгинати ноги, лягаючи у ванну із мармуровими ручками.

Якось уранці, читаючи досить легеньку книжку, Марсіаль несподівано відчув бажання пограти в олов'яних солдатиків, які мирно спочивали у своїх дерев'яних коробках. Він знову запхнув книжку під таз в умивальнику й розкрив ящик, обліплений павутинням. Стіл для занять виявився замалим як на таку кількість народу. Довелося Марсіалю розташуватися на підлозі. Він розставляв гренадерів по восьмеро в шеренгу. За ними — офіцерів на конях навколо прапороносця. Позаду — артилеристів з гарматами, банниками і запальниками. Стрій замикали флейтисти, литавристи й цілий загін барабанщиків. Мортири мали пружинки і вистрілювали скляні кульки, що летіли далі як на метр.

— Бах! Бах! Бах!..

Падали коні, падали прапороносці, падали барабанщики. Негру Еліхіо довелося кликати його тричі, перш ніж він погодився вимити руки і спуститися до їдальні.

З цього дня Марсіаль набув звички сидіти на викладеній плитами підлозі. Осягнувши всі переваги цієї звички, він був вражений, як це не спало йому на думку раніше. Дорослим надто подобалось гаяти час на оксамитних подушках дивана, і вони вічно пітніли. Від деяких пахло нотаріусом — як від дона Абундіо — і все тому, що вони не розуміли, як приємно відчувати всім тілом прохолоду мармурових плит. Тільки лежачи на підлозі, можна охопити оком усі кутки й далекі простори кімнати. Роздивитися красу деревини, таємні ходи комашні, темні місцинки, непомітні з висоти людського зросту. Коли йшов дощ, Марсіаль ховався під клавікорди. Від кожного удару грому здригався і гудів дерев'яний корпус і всі струни починали співати. Спадали з неба блискавиці, і тоді під небесним склепінням народжувалась музика: сосни під вітром звучали як орга́ни, навколо дзвеніли мандоліни цикад.

IX

Того ранку Марсіаля зачинили в його кімнаті. Весь дім був охоплений тривожною метушнею, і сніданок йому подали надто розкішний як на щодень. Аж шість тістечок з кондитерської на бульварі, коли навіть у неділю, після меси, йому дозволялося з'їсти лише два. Він розглядав малюнки в путівнику, доки галас, який долинув до нього крізь зачинені двері, змусив його зазирнути у щілину жалюзі. Прийшли якісь люди в чорному, несучи на плечах довгий ящик із бронзовими ручками. Марсіаль тільки-но зібрався заревти, як голосно затупали чоботи і, сяючи своїми зубами, з'явився фурман Мельчор. Вони почали гратися в шахи. Мельчор був конем. А він — королем. Плити підлоги правили їм за шахову дошку, і він мав право пересуватись по ній в кожний бік на одну клітинку, а Мельчору слід було робити крок

уперед і один вбік або навпаки. Гра тривала до пізнього вечора, коли повз них промарширували пожежники.

Щоранку він приходив поцілувати руку батькові. Той хворів і лежав у ліжку. Маркізові покращало, і він розмовляв з сином, як завжди, серйозно й докладно. Батькові питання зісковзували одне за одним, як зерна чоток, а його «так, батьку», «ні, батьку» — лунали як служчині відповіді священику під час меси. Марсіаль поважав маркіза, але ніхто б не здогадався, чому. Він поважав батька за високий зріст і за те, що на його грудях, коли той виїжджав на бали, полискували ордени; за те, що в нього була шабля й золоте шитво на мундирі; за те, що колись на великдень він з'їв, побившись об заклад, цілого індика, начиненого мигдалем та родзинками; за те, що інколи він хапав першу-ліпшу мулатку, яка замітала ротонду, — напевне, щоб відшмагати дівчисько, — і на руках відносив до себе в кімнату. Сховавшись за портьєрою, Марсіаль бачив, як мулатка виходила розхристана та в сльозах, і радів, що її покарали, — адже вона завжди допивала компот із чашок, поставлених до буфету.

Батько був грізний і великодушний, і його слід було любити більше за всіх після бога. Для Марсіаля він був більшим богом за самого Господа, — адже батькові дари були щоденні і відчутні. І все-таки він віддавав перевагу богові, що жив на небесах, — той менше набридав йому.

X

Коли меблі ще трохи підросли і Марсіаль краще за всіх знав, що відбувається під ліжками, шафами і секретерами, він приховав від усіх своє велике відкриття: життя нічого не варте без фурмана Мельчора. Ні бог, ні батько, ні розцяцькований золотом єпископ, який з'являвся на чолі урочистої процесії з тілом господнім не могли зрівнятися з фурманом Мельчором.

Мельчор приїхав із далекої країни. Він був нащадком упокорених царів. У його царстві жили слони, бегемоти, тигри й жирафи. Там люди не працювали, як дон Абундіо, в темних кімнатах, завалених паперами. Тамтешні люди були хитріші за звірів. Якось один мисливець спіймав у блакитному озері величезного крокодила, хитрощами змусивши його проковтнути спис, на який насадив дванадцять засмажених гусей. Мельчор знав багато чудових пісень, їх легко було вивчити напам'ять, бо слова там не означали нічого і весь час повторювались. Він крав із кухні солодощі, тікав по ночах зі стайні і, бувало, кидав камінням у жандармів, а потім миттю щезав у темних завулках вулиці Амаргура.

У дощові дні його чоботи сохли біля кухонної печі. Марсіаль мріяв, щоб його ноги підросли і він теж міг узути такі чоботи. Правий називався Каламбін. Лівий — Каламбан. Цей чоловік, що приборкував необ'їжджених коней, ледве вхопивши їх двома пальцями за губу, цей поважний пан в оксамиті, шпорах, високому блискучому циліндрі розумів, яка приємна прохолода мармурової підлоги, і переховував під меблями фрукти й тістечка, потягши їх із таці, наготованої для великої вітальні.

У Марсіаля з Мельчором було спільне сховище мигдалю й льодяників, яке вони, по-змовницьки сміючись, називали «Урі, урі, ура».

Удвох вони перенишпорили весь будинок згори донизу, і, крім них, ніхто не знав про існування пивнички під стайнею, повної пляшок з-під голландського джину, або про те, що на забутому горищі над кімнатами служниць у скрині з битим склом гублять свої останні крильця вкриті пилюкою метелики.

XI

Коли Марсіаль набув звички ламати речі, він забув Мельчора і заприязнився з собаками. Їх було багато. Великий пес, смугастий, як тигр; спаніель з обвислими сосками; хортиця, застара для ігор; кудлата сука, за якою раптом у певні періоди всі хорти починали несамовито ганяти цілою зграєю, і служницям доводилось її на деякий час замикати.

Найдужче Марсіаль любив Рудого, бо той розтягав взуття по всіх кімнатах і викопував трояндові кущі в патіо. Завжди чорний від вугілля або вимазаний у червоній глині, цей пес забирав їжу в інших собак, вищав без будь-якого приводу, закопував біля басейну вкрадені кістки. Рудий був не від того, щоб поласувати свіженьким яєчком, причому курка опинялась у повітрі, підкинута вгору несподіваним ударом собачої морди. Стусани сипалися на нього звідусіль. Але Марсіаль захворював, коли його улюбленця гнали геть. А пес неодмінно повертався додому, хоч би як далеко його заводили, хай навіть за богадільню, — повертався, переможно помахуючи хвостом і знову займав своє місце, яким не спокусився б жодний вартовий чи мисливський собака.

Рудий і Марсіаль разом мочилися. Інколи вони обирали для цього перський килим у вітальні, полишаючи на його ворсі руді плями, що поволі розпливалися. За це лупцювали ременем. Але ремінь б'ється не так уже й боляче, як здається дорослим. Натомість кара давала обом прекрасний привід для несамовитих зойків і заохочувала сусідів поспівчувати бідолахам. Коли косоока сусідка, що мешкала під самим дахом, обзивала його батька «душогубом», Марсіаль непомітно підморгував Рудому. Вони ревіли ще трохи, щоб отримати для заспокоєння по шматочку бісквіта, і все йшло у непам'ять. Обидва їли землю, перекидалися під сонцем, пили воду в басейні з рибками, шукали прохолоди в запашних заростях альбааки. Серед дня, в саму спеку кого лише не надибаєш біля великих глиняних глечиків у патіо, що завжди зберігали вологу. Там бувала і сіра гуска із жировиком поміж кривими лапами, і старий безхвостий півень, і ящірка, в якої на шийці випиналася рожева краватка, коли вона вимовляла «урі, ура», і сумний вуж, що народився в місті, де не було самиць, і миша, яка затикала свою нірку горішком карея. Одного разу малому Марсіалю показали собаку.

— Гав-гав! — сказав він.

Він мав свою, особливу мову. Він досяг цілковитої свободи. І тягся руками до всіх предметів, проте був неспроможний до них дотягтися.

XII

Голод, спрага, тепло, біль, холод. Світосприймання Марсіаля звелося до цих єдино суттєвих реалій; він уже відмовився від світла, бо

зараз світло не мало для нього першорядного значення. Він не знав, як його звати. По хрестинах, від яких залишився неприємний смак солонуватої води, йому вже не потрібні були ні нюх, ні слух і навіть зір.

Його руки торкалися чогось приємного і м'якого на дотик. Він відчував і сприймав навколишнє всім своїм єством. Зовнішній світ входив у нього крізь усі пори. І ось він заплющив очі, які бачили тільки величезні плями, і пірнув у гаряче, вологе, повне темряви тіло, що конало. І тіло це, відчувши, що вони злилися в єдину істоту, повернулося до життя.

Але тепер час полинув швидше, відлічуючи останні його години. Хвилини з шурхотом прослизали, мов карти з-під великого пальця гравця.

Вихором кружляло пір'я, і кожен птах обертався у яйце. Риби зіщулились і стали ікринками, полишивши білосніжну луску на дні басейну. Пальми, постулявши верховіття, щезли в землі, ніби складені віяла. Стебла втягли в себе листя, і земля ковтнула все, що породила. Грім котився галереями. Крізь замшу рукавичок проростала шерсть. Вовняні плащі поділились на волокенця, що, закучерявлюючись, верталися в руно овець на далекому пасовиську. Шафи, секретери, ліжка, розп'яття, столи, жалюзі зривалися з місць і летіли крізь ніч до свого прадавнього коріння у непроглядну гущавину сельви. Все збите гвіздками розвалилося. Бригантина, що невідомо де кинула якір, з напнутими вітрилами понесла назад до Італії мармур підлоги й басейну. Щити і лати, підкови, ключі, мідяні каструлі, кінські мундштуки — все тануло, плавилося і стрімкою широкою металевою річкою текло по галереях без даху, вливаючись у землю. Все перетворювалось, повертаючись до свого первісного стану. Цегла обернулася на глину, і на місці будинку залишився пустир.

XIII

Коли вранці робітники знову прийшли ламати будинок, то побачили, що робота закінчена. Хтось забрав статую Церери, продану напередодні антиквару. Склавши скаргу в професійну спілку, робітники повсідалися на лавах в муніципальному парку. Один із них пригадав давню історію про маркізу де Капельяніас, що втонула одного травневого вечора у водах Альмендаресу. Але ніхто не прислухався до розповіді, бо сонце рухалося зі сходу на захід, а години, що біжать циферблатом праворуч, повинні довшати від лінощів, адже саме час веде нас просто до забуття.

З іспанської переклав
Юрій ПОКАЛЬЧУК

РАУЛЬ ГОНСАЛЕС ДЕ КАСКОРРО

Рауль Гонсалес де Каскорро (нар. 1922 р.) — кубинський письменник, автор понад десяти книжок, зокрема поетичної збірки «Мотив» (1948), роману «Маніфестація» (1963), збірки оповідань «Насіння» (1965).

ВОНИ СПРОБУЮТЬ ВИРВАТИСЯ З ОТОЧЕННЯ

Тут, серед цих пагорбів, річка починає петляти. Я добре вивчив її ще в ті дні, коли ми з Арсеніо діставалися берегом того вигину, де жив Августіно. Там ми зустрічалися з Ніло, сином Августіно, йшли западиною Ойо дель Індіо, а потім кручею дерлися нагору, пильнуючи, щоб не поранити босі ноги об гостре каміння, пробиралися крізь колючі кущі дроку, ожини і ялівцю...

Незабаром по обіді нам давали доручення, й ми, набравши води в барильце, почеплене до сідла жеребчика, спускалися в долину, після чого батько Ніло дозволяв нам іти по чиримойю, каймітас, жовто-коричневий мамей або ж по інші плоди, залежно від сезону, а навколо нас виспівував пташиний хор. Це були хвилини, які ми вже ніколи не зможемо забути.

Мені подобалося, коли Ніло водив нас по кофейній плантації. Вона розкинулася серед улоговини, й спускатися туди треба було дуже обережно. І хоча ми знали напам'ять кожне дерево й кожен кущ, Ніло вирізав ножем на листі стрілки й черепи, «щоб ми не заблудилися, коли вертатимемось назад». Ніж йому подарував дядько з Камагуея, й Ніло нізащо не погоджувався його поміняти.

Арсеніо, ти сміявся тоді з Ніло, і робив це тому, що тобі подобалося принижувати його, а я мовчав, бо, вертаючись назад, ми йтимемо іншою дорогою, і стрілки й черепи, вирізані ним на листі, не стануть нам у пригоді. Втім, ми багато не говорили, бо наближалися до долини, в якій розкинулася кофейна плантація, де густі ряди тінистих кущів більшали з кожним днем і тяглися до сонця. Від річки тягло прохолодою чулося дзюрчання води поміж камінням, спів дрозда.

Потім ми заводили розмову про те, якими будемо, коли виростемо, коли переможе революція, й для всіх настане справедливість. Нам про це не раз казав батько Ніло, щоправда, не дуже голосно, й ти вже

знаєш чому. А потім його застрелили на дорозі в Есмеральду, і ми вперше почули, що він був зв'язківцем революційних повстанців.

Але ні я, ні ти, Арсеніо, ні Ніло ще нічого як слід не тямили, незважаючи на те, що батько Ніло не раз розмовляв з нами. Ми були ще підлітками, майже дітьми, і нам більше подобалися фільми, які ми бачили у Флоренсії. Там багато стріляли й завзято билися через якусь Маріелу з пишними грудьми, й це знаходило відгук у нас, співпадало з нашими таємними бажаннями, й ми щоразу витоптували помідори, граючись у поліцейських і розбійників, якщо старий Домінго відпускав нас. Або ж гасали вечорами на кобилі, вганяючи її в мило.

Ми не раз підкрадалися до входу у велику печеру, лякаючи ластівок, що шугали над нами, а внизу пінилася річка, пінилася й мчала ущелиною, яка майже затуляє небо зубчатими скелями, схожими на застиглу страву флан [1], що нею нас пригощали в твоєму домі, Арсеніо.

Пам'ятаю, одного разу ти запропонував нам з берега річки видертися нагору по майже прямовисних скелях, чіпляючись за розколини й поодинокі кущі. Рівновагу тут можна було втримати лише чудом. Ми сказали, що ти божевільний, пройшли трохи вздовж течії, а тоді втислися до входу в печеру, але увійти до неї не наважились: там могли бути морські змії, алігатори.

Після купання ми виходили на світло. Ніло ножем зрізав зелені банани, ми наїдалися досхочу, не забували прихопити й для наших менших братів кілька грон, а потім оглядали знамениту печеру, де, як кажуть, з'являвся сам «лісовик з Майяхігуа», або другу, на дні якої Рамірес викопав кілька ям у пошуках скарбів, про які йому начебто розповів привид; або йшли оглядати третю, що нагадувала зал.

Аж ось тепер, Арсеніо, ми знову зустрічаємося в Бакероні. Я пішов з долини, покинувши Маріану й дітей (ніхто з нас трьох не оженився з Маріелою). Всього за чотири метри від мене лежить Бенігно, син якого навчається в Болгарії. Ми охороняємо прохід, яким ви, можливо, схочете прорватися.

Вже три дні й три ночі ми майже нічого не їли й навіть не заплющували очей. Мої товариші щоразу згадують бога й усіх святих, коли на них скочується дрібне каміння, або коли вони заганяють у руки скалки, або жаляться об кропиву. Коли хто-небудь утрачає рівновагу й, падаючи, вивихне руку, коли кому-небудь гострий сучок ранить шкіру, тоді ми теж згадуємо бога і всіх святих, і твою матір, Арсеніо.

Я сподівався, що мені не доведеться думати про це, ні тим більше бачити себе в подібному становищі. Ти знаєш, що я не боягуз. Ніхто з нас трьох не був боягузом. І мене, і Ніло взяли провідниками, й ми вже знаємо, що ви оточені, й завтра о четвертій почнеться операція — табір заколотників буде знищено.

Ніло сказав до Серхіо: «Якщо піти на табір, як ви задумали, бандити можуть прорватися через ось цей прохід. Треба напасти отут, з другого боку: вони зараз там. Інакше вони можуть піти річкою, через печери. Мені ці місця добре знайомі з дитинства...»

Ніло мав рацію. Командування його послухало. Почалося оточення. Ми з Ніло були поруч, майже не розлучалися і чатували цілих два дні в тому місці, звідки повинен був початися наступ на та-

[1] Страва зі збитих яєць, молока й цукру.

бір. Ми вже знали, що ти — там, усередині кільця, що ти став одним із тих, кого засліпила ненависть і хто нічого не хоче бачити. Ніло був тут не тому, що мстився вам за смерть свого батька. Він усе розумів. А я розумів його... Але ти ніяк не міг усвідомити, що опинився серед тих, хто вбив Августіно на роздоріжжі між Флорідою й Есмеральдою...

Коли нас узяли за провідників, я сказав Ніло: «Я не зможу стріляти в Арсеніо. Для мене це все одно, що стріляти в брата». І тоді Ніло відповів: «Зате він стрілятиме в нас обох». Більше нічого він не додав. Але я знав, як йому було боляче думати про те, що ти там, у кільці, а він тут, на кофейній плантації, посадженій ще за іспанського панування, біля ущелин, знайомих нам з дитинства, серед заростей манго, гуасими і ягрумі... Йому важко було погодитися з тим, що ти, можливо, зриваєш зараз плоди чиримойї або мамея із знайомих нам усім кущів, що ти перебуваєш у тому світі, де ми в дитинстві стільки разів слухали пташиний спів, полювали на вужа маха або на хамелеона й відчували себе розвідниками сельви, провідниками благородних людей, які переслідують поганців.

Ти добре знаєш, що я не боягуз. Але на третій день, коли ноги мої стомилися, я почав згадувати (бога чи диявола — яке це має значення?) й просити їх, щоб ви не спробували вирватися з оточення на нашій ділянці, де тебе зустрінуть наші кулі, зустрінуть у тому самому місці, де ми стрибали роздягнені в воду й течія відносила нас до входу в печеру, де нас заколисував спів птахів і ми мріяли про Маріелу.

Коли пролунали перші постріли, я зрозумів, що вас засікли. Звичайно ж, ви окопалися позад пористого каміння себоруко, причаїлись серед кущів ожини або забралися на високу гуасиму. Я був задоволений, що ні ти, ні твої люди не прорвалися до того місця, де ми могли зустрітися. Гадаю, що Ніло почував те ж саме. Бо ми не хотіли бачити тебе пораненим у голову або в живіт, коли вже ніхто нічим не в силі допомогти.

«Ти знаєш місцевість, допоможи нам його винести», сказав мені лейтенант Педро. І я не міг відмовитись. Але, думаючи про пораненого, хотів, щоб це був не ти, Арсеніо.

Ми дістали санітарні ноші й удвох принесли його. Куля пробила Ніло щоку, нижня губа була залита кров'ю, але він прохрипів мені: «Я запропонував йому здатися... адже він не був злочинцем...» А ти, Арсеніо, зустрів його пострілами. Стріляв у Ніло. В нашого Ніло. В нашого брата...

Я тут, Арсеніо, лежу в чотирьох метрах від Бенігно, син якого навчається в Болгарії. Ми охороняємо ущелину, якою колись тікали, ховаючись від батька Ніло, Негра чи Хустіно. Охороняємо прохід. Ви причаїлись десь недалеко, чекаєте зручного моменту, щоб дати кулеметну чергу й кинутись на прорив — ти попереду, решта — за тобою, сподіваючись на порятунок...

Бенігно прихилив гвинтівку до дерева й почав влаштовуватись у гамаці. Я заховався за каменем і молодими пагінцями куща, вибравши зручну позицію й тримаючи зброю напоготові. Од мого страху і вагання не лишилося вже й сліду. До мене долинає ледь відчутний шум... Він наближається... Отже, вони зараз спробують вирватися з оточення.

З іспанської переклав
Валентин МОЛЯКО

ХУАН РУЛЬФО

Хуан Рульфо (нар. 1922 р.) — мексіканський письменник. Написав збірник оповідань «Рівнина у вогні» (1954) і повість «Педро Парамо» (1956).

ДЕНЬ СТИХІЙНОГО ЛИХА

— Це було у вересні торік... Чи позаторік, Мелітоне?

— Ні, таки торік.

— Авжеж, я добре пам'ятаю. Двадцять першого вересня минулого року... Чекай, Мелітоне, хіба двадцять першого стався землетрус?

— Мабуть, трохи раніше.

— Авжеж. Я того дня поїхав до Тукскакуекско. Бачив сам, як розвалювалися будинки, наче дитячі цяцьки. Ними так трусило й кидало, що стіни падали плиском. А люди вилазили з-під уламків і з вереском бігли до церкви... Але зачекай, Мелітоне, в Тукскакуекско ж церкви нема?

— Немає. Колись, кажуть, була, років з двісті тому. Тепер там самі руїни та зарості смоківника, цвинтар схожий на занедбану кошару.

— Ага!.. Виходить, землетрус мене захопив у Ель-Почоте?

— Еге. Там за гасьєндою Лос-Альнатрасес є капличка. Ти ж, мабуть, її мав на увазі? Тамтешні її називають церквою.

— Авжеж. Отам мене й застукало. Почалось таке, що земля пішла ходором, наче внизу товклися чорти. А через кілька днів (я це добре запам'ятав, бо ми якраз підпирали стіни колодами) — й пан губернатор прибув. Хотів подивитися, чим би нам допомогти. А воно ж як: варто лише губернаторові з'явитися, й люди сходяться з усіх усюд, і все залагоджується ніби само собою. Тож тільки він прибув, нам аж одлягло на серці, навіть тим, що лишилися без даху над головою: великий чоловік — велика втіха. Так я кажу, Мелітоне?

— Так, так.

— Отож у вересні минулого року він і приїхав. Хотів побачити сам, якої шкоди завдало селянам. Прихопив із собою геолога та інших там учених людей; приїхав з почтом, не просто собі так. Мелітоне, а нагадай-но мені, скільки грошей ми тоді викинули, щоб нагодувати отих панів?

— Та десь до чотирьох тисяч.

— Егеж. Надвечір вони поїхали, а якби побули ще, то хтозна в скільки б це нам обійшлось. Але всі ми були дуже раді. Один з-поперед одного перли вперед, аби побачити, як губернатор уминає індика, як обгризає крильця, раз по раз бере з миски кукурудзяні коржі, вмо-

чає їх у підливу. А пан губернатор так акуратно витирав об шкарпетки масні пучки, щоб не забруднити серветку, бо нею він тільки змахував з вусів крихти. А коли гранатовий пунш ударив гостям у голову, всі почали співати пісень. Мелітоне, як звалась ота, що вони її раз у раз повторювали, наче зламаний грамофон?

— Вона починалася словами: «Не знає душа, коли станеться лихо...»

— Атож. Саме цю пісню вони й співали. А губернатор тільки посміхався, тоді сходив до туалету, потім знову сів за стіл, понюхав гвоздики. Весело дивився на тих, що співають, хитав головою в такт. Губернатор був щасливий, бо щасливим був його народ. А коли настав час виголошувати промови, підвівся там один, набундючений і трохи криворотий, і почав. Говорив про пам'ятник на нашому майдані. Він перший нам одкрив, що то Хуарес [1], бо досі ніхто не знав до пуття, хто то в нас на майдані. Ми думали на трьох: Ідальго, Морелоса чи Венустіано Каррансу [2], й на всяк випадок улаштовували врочистості тричі на рік. Поки цей добродій нам підказав, що то Беніто Хуарес. А як він говорив! Ану, Мелітоне, перекажи, ти ж знаєш його промову напам'ять, ось перекажи!

— Мені вже надокучило ввесь час її повторювати.

— Ну, дивись. Але сеньйори багато втратять. Тоді хоч перекажи, про що говорив губернатор. І який то був бенкет! Музики трохи припізнилися, бо в губернаторових машинах місць не було, — мусили шкрьобати з Тепека пішки. А тоді як увійшли в село, та як ушкварили на своїх інструментах: «татабум, бум, бум!» Ото було видовисько! Губернатор навіть піджака зняв, розсупонив краватку, й пішло, й пішло! Понаносили ще пуншу та свіжої оленини, й — вірте чи ні — в гостей аж за вухами лящало. А потім він узяв слово й змусив усіх пороззявляти роти від захвату. Він отак поволеньки встав, одкинув стілець ногою, сперся на стіл, схилив голову, кашлянув, і всі принишкли. Про що він говорив, Мелітоне?

— Пан губернатор сказав: «Дорогі співвітчизники! Я добре пам'ятаю той день, коли побував на цій землі вперше. Тоді про мене ще ніхто не чув, я був маловідомим сподвижником нашого теперішнього президента, радником людини великої державної ваги, чиї чесноти стали невід'ємною часткою його політики й справжнім виявом демократизму, який полягає в найвищому й нерозривному зв'язку з прагненнями широких мас, і все це в поєднанні з суворістю є зразком революційної пристрасті й віри в майбутнє».

— Й що тут було, Мелітоне? Ану, скажи!

— Було багато оплесків. А після цього генерал сказав: «Мої співвітчизники, я йду цим самим шляхом. Я стриманий в обіцянках, бо шаную свої слова. Піклуюсь про загальне благо, а не про особистий добробут, оскільки не належу до негативного типу людського. Сьогодні ми є свідками підступних природних сил, яких жодні державні плани не спроможні завбачити...» Хтось із почту гукнув: «Істинна правда, сеньйоре генерал!» А губернатор вів далі: «Сталося так, що природа нас покарала. Стихійне лихо зруйнувало ваші хати. Я глибоко сумую ра-

---

[1] Беніто Хуарес (1806—1872) — видатний державний діяч.
[2] Мігель Ідальго (1753—1811) — національний герой Мексіки, керівник народного повстання проти іспанських колонізаторів; Хосе Марія Морелос (1765—1815) — національний герой Мексіки; Венустіано Карранса (1859—1920) — державний, військовий і політичний діяч.

зом з усіма. Мені болять ваші рани, мене проймає ваша туга й щем непоправних утрат...»

— І тут знову почали плескати, еге ж, Мелітоне?

— Ні, той самий жевжик закричав: «Правильно, сеньйоре генерал! Правильно ви сказали!» А тоді хтось його перебив: «Заткніть пельку цьому п'яничці!»

— Егеж, егеж, Мелітоне. Тоді там зчинилася якась метушня.

— Губернатор сказав: «Громадяни! Я ще й ще раз повторюю: ваше горе я сприймаю, як свою біду, як своє особисте горе. Хоча й казав Берналь, великий Берналь Діас дель Кастільйо: «Мужам, котрі загинули, напевно судилася смерть». Але мені до глибини душі боляче! Боляче так, наче я дивлюся на зрубане дерево в його першому цвітінні. Держава обов'язково допоможе вам. Уже гуртується прогресивний люд, щоб прийти на підмогу потерпілим від стихійного лиха. Я ж не залишу свого поста, доки не виконаю обіцянки. Хай ласка божа не покине вас!..» — Що він сказав потім — не знаю, бо навколо почалося таке, що годі було й розібрати.

— Авжеж, Мелітоне. Така крикнява й метушня, що словами й не перекажеш. Тільки отой п'яничка з почту перекрикував усіх: «Правильно, сеньйоре генерал!» Його хотіли втихомирити, а він як вихопить револьвер — і давай бабахкати вгору. Люди кинулися хто куди, столи попадали, задзвеніло скляння, тарілки хрущать під ногами. Тоді в нього почали кидати порожні пляшки, страшенна тріскотнява, а він перезарядив обойму й давай, і давай, ухиляється й стріляє. А губернатор стоїть такий спокійний і суворий, тільки з-під лоба дивиться на всіх, мовчки закликає до порядку. Й тоді музики чи просто так, а чи хто підказав їм, але заграли Національний Гімн. Де там! А згодом і на вулиці почалось: і наші побилися. Губернаторові доповіли, що селяни хапаються за мачете. Почувся жіночий крик: «Розведіть їх!» А тоді котрась як заверещить: «Убили мого чоловіка! В'яжіть отого!» А губернатор і не поворухнувся. Це був чоловік... Мелітоне, як ти його називав?

— Звитяжним.

— О! Звитяжний! Веремія на вулиці якось таки привела до тями губернаторів почт. П'яного з револьвером нарешті поцілили пляшкою, й він лежав долі на черепках, широко розкинувши ноги. Губернатор нахилився над ним, витяг з руки револьвер і передав одному із своїх прибічників: «Запишіть, я позбавляю його права носити зброю». Той відповів: «Слухаю, сеньйоре генерал!» Музики грали Національний Гімн безперестанку, поки отой жевжик, що першим брав слово, знову встав. Він закликав ушанувати пам'ять загиблих мовчанкою. А про яких то загиблих він казав, Мелітоне?

— Про тих, що загинули від землетрусу.

— Атож. Столи попіднімали й знову почали пити й співати тієї самої пісні: «Не знає душа, коли станеться лихо...» Аж тепер я остаточно згадав, що це було справді двадцять першого вересня: того дня в мене народився син, мій малий Маренсіо. Я був п'яний як чіп. Жінка зі мною потім довго не балакала. Авжеж, я ж покинув її напризволяще. Сказала мені вже ген коли, що я навіть не здатний був гукнути повитуху, довелося їй звіритися на божу ласку й викручуватися самій.

З іспанської переклав
Юрій НЄГІН

КАРЛОС ФУЕНТЕС

Карлос Фуентес (нар. 1928 р.)—видатний мексіканський письменник. Автор романів, збірок оповідань, есе і літературно-критичних праць—«Замасковані дні» (1954), «Область найпрозорішого повітря» (1958), «Спокійна совість» (1959), «Смерть Артеміо Круса» (1962), «Пісня сліпих» (1964), «Зміна шкіри» (1968), «Освячена зона» (1968), «День народження» (1968), «Сучасний латиноамериканський роман» та інших.

ЦІНА ЖИТТЯ

Сальвадор Рентерія прокинувся того дня рано-вранці. Швидко вийшов на галерею й роздягся. Сильний струмінь холодної води приємно освіжив його тіло. Витершись рушником, Сальвадор повернувся до кімнати. Ана запитала з ліжка, чи він снідатиме. Сальвадор відповів, що тільки вип'є чашечку кави. Дружина вже два тижні не вставала з ліжка й зовсім спала з лиця. Вона спитала його, чи не прийшло повідомлення з контори. Не випускаючи з рота сигарету, Сальвадор відповів, що там чекають, коли вона сама прийде підписати папір. Ана скрушно зітхнула:

— Як же ж я можу прийти?

— Я їм пояснив, що ти нездужаєш, але ти сама знаєш, які то люди.

— А що тобі сказав лікар?

Сальвадор викинув недокурену сигарету у вікно крізь розбиту шибку, провів рукою по чолу, пригладив вуса. Ана всміхнулася, сперлася ліктями на бильце залізного ліжка. Сальвадор сів поряд, узяв її руку й сказав, щоб не журилася — незабаром вона знову зможе повернутися на роботу. Запала ніякова мовчанка: подружжя переводило погляд з однієї речі на іншу: шафа, кошик із лахміттям, електроплитка, мийниця й купи старих газет. Сальвадор поцілував дружині руку і вийшов на галерею. Спустившись чорними сходами, перетнув патіо. З вікон першого поверху до нього долинули густі кухонні пахощі. Він пройшов через двір, у якому бігали собаки, й, опинившись на вулиці, зазирнув до крамнички, де колись був гараж. Старий крамар сказав, що журнал «Лайф» іспанською мовою ще не надійшов. Потім показав сторінку якогось журналу з коміксами і спитав:

— Може, твоя дружина почитає інший журнал? День і ніч лежати в постелі дуже нудно, я це добре знаю.

Сальвадор вийшов. Повз нього промчала ватага хлопчаків, стріляючи з пістолетів. Потім він побачив чоловіка, який гнав із пасовиська

кіз. Сальвадор попросив його віднести дружині літр молока і, застромивши руки в кишені, швидко пішов далі. Під'їхав автобус, і Сальвадор на ходу стрибнув у відчинені дверці, витяг із кишені куртки тридцять сентаво й сів. За вікном мелькали кипариси, будинки, штахети, закурені вулиці Сан-Франсіско-Ксокотітли. Автобус їхав уздовж залізниці. Незабаром він поминув міст Ноноалько. З дерев'яного сидіння Сальвадорові було видно, як до міста в'їжджали вантажні машини — везли різні товари. В Мануель-Гонсалесі в автобус зайшов контролер і почав перевіряти квитки. На повороті Сальвадор висів і попрямував на вулицю Вальєхо, де мешкав його батько. Поминувши невеличкий садок, він відчинив двері, привітався з Клеменсією й запитав, чи батько уже встав. З-за завіски, яка відокремлювала спальню від скромної вітальні, визирнув Педро Рентерія.

— Ого, яка рання пташка завітала до нас! — вигукнув він.— Зачекай хвилинку. Я зараз.

Сальвадор провів рукою по спинці стільця. Клеменсія витерла ганчіркою стіл з неполірованої сосни, потім вийняла із заскленої шафки миски. Поправляючи на грудях квітчастий халат, вона спитала, як себе почуває Ана.

— Їй уже краще.

— Мабуть, тобі тепер нелегко з нею? Вона, певне, зовсім розкисла.

Вони перезирнулися, потім Сальвадор перевів погляд на стіни, вкриті брудними патьоками — протікав дах. Відсунувши завіску, він зайшов до спальні. Батько саме змивав з обличчя мило. Сальвадор поплескав його по плечах і поцілував у чоло. Батько легенько стусонув сина в живіт. Погляди їхні зустрілися в дзеркалі. Вони були дуже подібні, хіба що батько мав більше сивини й волосся його кучерявилося. Батько запитав, що привело Сальвадора такої ранньої пори, й той пояснив: пізніше прийти він не зміг би, бо Ані зовсім зле, вона не зможе працювати цілий місяць, і їм конче потрібні гроші. Батько здивовано знизав плечима. Тоді Сальвадор сказав, що він прийшов зовсім не для того, щоб у нього просити грошей.

— Я тільки подумав, що ти міг би поговорити з хазяїном. Може б, він мені щось запропонував. Яку-небудь роботу.

— Хтозна, хтозна. Допоможи мені пристебнути підтяжки.

— Без додаткового заробітку я не проживу.

— Не панікуй. Гадаю, ми щось придумаємо. Може, якраз щось підвернеться.

Батько пристебнув підтяжки, взяв з нічного столика свою шоферську кепку. Обняв за плечі Сальвадора й підвів його до столу, на якому лежали зварені Клеменсією яйця.

— Поснідай, Чаво. Я б охоче тобі допоміг. Та ти сам бачиш, що ми з Клеменсіною не розкошуємо. Добре ще, що мені вдається заощаджувати на харчах — я обідаю й полудную в хазяїна. А якби не це... Злиднем народився, злиднем, видно, й помирати доведеться. Уявляєш собі, що було б, якби я попросив дона Хосе зробити мені особисту послугу? Він потім усе б мені нагадав, і тоді довелося б попрощатися з прибавкою до платні. Повір, Чаво, мені конче потрібні ці двісті п'ятдесят песо.— Він одкусив шматок перепічки з салом і вже тихіше провадив далі: — Я знаю, ти дуже шануєш пам'ять своєї матері. Як бачиш, я проти цього нічого не маю, але утримувати дві сім'ї, коли нам можна було б жити разом і заощаджувати хоч трохи грошей... Ну гаразд,

Карлос ФУЕНТЕС.

гаразд, я нічого тобі не сказав. Але тоді поясни мені, чому ви не живете з батьками Ани?

— Ти добре знаєш донью Кончу. Вона тільки те й робить, що бідкається: мовляв, її Ана народжена для зовсім іншого життя. Через те ми й змушені були піти від них.

— Тобі хотілося незалежності, й ти її маєш. Гаразд. Щось придумаємо.

Клеменсія протерла фартухом очі й сіла до столу між батьком і сином.

— А де діти? — поцікавилася вона.

— В Аниних батьків,— відповів Сальвадор.— Вони будуть там, поки Ана одужає.

Батько сказав, що йому пора на роботу: треба відвезти в Акапулько хазяїна.

— Коли щось буде потрібно, скажи Клеменсії. Навідайся до Хуана Ольмедо. У нього цілий парк машин. Він мій давній товариш, я подзвоню йому й скажу, що ти прийдеш.

Сальвадор поцілував батькові руку і вийшов.

Він відчинив двері з матовим склом і зайшов до приймальні, де сиділи секретарка і рахівник. У кімнаті стояли друкарська й лічильна машинки. Він відрекомендувався: секретарка пішла в кабінет шефа повідомити про його прихід. За хвилину вона повернулася й сказала, що сеньйор Ольмедо його чекає.

Сеньйор Ольмедо був худорлявий чоловік невисокого зросту. Вони сіли в шкіряні крісла біля низького скляного столика, заставленого фотографіями урочистих церемоній і бенкетів. Сальвадор сказав, що йому потрібна яка-небудь робота, бо вчительської платні для нього замало, і Ольмедо почав гортати великі чорні книги.

— Тобі пощастило,— сказав він, чухаючи гостре, поросле кущиками волосся вухо.— Ось є від сьомої до півночі — дуже зручна зміна. Багато вже хто приходив з проханням прийняти його на цю роботу, бо всі знають, що я захищаю інтереси своїх робітників.— Він з виляском закрив книгу.— Але ти син мого давнього друга Педріто, і я беру тебе. Ти почнеш сьогодні ж. Якщо працюватимеш сумлінно, то зароблятимеш щодень по двадцять песо.

Кілька секунд Сальвадор чув лише стукотіння лічильної машини й гуркіт автомобілів на проспекті 20 Листопада. Сальвадор сказав, що його чекають справи, і підвівся. Вони мовчки спустилися ліфтом на перший поверх. На вулиці сеньйор Ольмедо попередив його, щоб він кожного разу, коли клієнт проситиме зупинити авто, піднімав прапорець, бо є такі бовдури, які ладні за кілька дрібняків возити клієнта по всьому Мехіко цілу годину. Він узяв його під руку, вони ввійшли до департаменту федеральної округи, піднялися сходами, і сеньйор Ольмедо ще раз попередив, щоб Сальвадор не здумав підбирати кожного, хто трапиться йому на дорозі.

— Зупинишся в одному місці, в другому, об'їздиш усе місто од Вільї до Педрегаля, а коли зазирнеш у гаманець, виявиться, що там усього п'ятдесят сентаво. Кому це треба!

Ольмедо дав жувальну гумку якійсь секретарці й попросив доповісти шефові про його прихід. Дівчина подякувала й зникла за дверима кабінету шефа. Ольмедо пожартував з іншими службовцями контори, запросив їх випити з ним у суботу пива й зіграти партію в доміно. Сальвадор потиснув йому руку, подякував.

— Отже, ти принесеш дозвіл за всіма правилами,— сказав Ольмедо.— Я не бажаю ніяких ускладнень із транспортним начальством. Приходь сьогодні ввечері, не пізніше сьомої. Внизу знайдеш Торібіо, який оформляє документи. Він назве номер твоєї машини. Ні одної зупинки по дорозі, як домовилися, бо псуються дверцята. І ні в якому

разі не погоджуйся робити кілька зупинок за один прапорець. Як тільки клієнт виходить із машини, навіть для того, щоб сплюнути, знову вмикай мотор. Привіт старому.

Сальвадор глянув на годинник на вежі кафедрального собору. Годинник показував одинадцяту. Сальвадор пройшов трохи вулицею Мерсед, помилувався на кошики, повні помідорів, апельсинів і гарбузів. Дійшовши до площі, сів покурити. Поруч сиділи вантажники, дудлили пиво й переглядали спортивні газети. За хвилину він устав і попрямував до Сан-Хуан-де-Летрана. Попереду йшла дівчина в білій спідниці. Несподівано вона впустила пакунок. Сальвадор квапливо підняв його. Дівчина всміхнулася й подякувала йому. Він узяв її під руку й запропонував:

— Може, вип'ємо лимонаду?

— Вибачте, сеньйоре, але я не звикла...

— Даруйте. Я не хочу бути настирливим.

Цокаючи підборами й похитуючи стегнами, дівчина пішла далі, оглядаючи по дорозі вітрини. Сальвадор рушив за нею. За хвилину вона зупинилася біля лотка з морозивом і попросила порцію суничного. Сальвадор випередив її й заплатив за неї. Вона всміхнулася й подякувала. Вони зайшли до кафе, сіли на високі табурети й замовили сидру. Дівчина спитала, хто він за фахом. Сальвадор запропонував їй самій угадати це і почав розмахувати кулаками, наче боксер. Вона сказала, що він, мабуть, боксер: він засміявся й розповів їй, що хлопчаком багато тренувався, але насправді він учитель. Вона сказала, що працює в касі кінотеатру. Ненароком зачепила рукою пляшку з сидром, і та перекинулася. Обоє довго сміялися.

Потім вони сіли в машину. Якийсь час їхали мовчки. Сальвадор узяв дівчину під руку, і вони висіли біля парку Чапультепек. Алеями парку повільно котилися авто. Тут було багато різних атракціонів, і скрізь юрмилася молодь. Жінки гуляли з дітьми. Діти їли морозиво й ласощі. Лунали свистки торговців кульками. З відкритої веранди долинала музика. Дівчина сказала, що дуже любить угадувати професію людей, які гуляють у Чапультепеку. Сальвадор засміявся і почав показувати на перехожих: чорний піджак, розстебнута сорочка, шкіряні черевики, сандалі, бавовняна спідниця, блузочка в смужку, лаковані підбори. Дівчина сказала, що це були тесля, електрик, службовка, рознощик, учитель, служниця.

Вони спустилися до ставка й сіли в човен. Сальвадор скинув куртку, засукав рукава. Дівчина занурила в воду руки й примружила очі. Тихо насвистуючи, Сальвадор почав гребти. Потім він поклав весла і обняв дівчину за коліна. Вона розплющила очі, поправила спідницю. За хвилину вони повернулися на берег, і дівчина сказала, що їй час іти додому обідати. Вони домовилися, що зустрінуться завтра об одинадцятій, коли зачиняється каса кінотеатру.

Сальвадор зайшов до кафе «Кікос» і почав шукати між столиків з металевих трубок та пластику своїх друзів. Побачивши в глибині залу сліпого Макаріо, він попрямував до нього. Макаріо попросив його вкинути в музичний автомат монету. Незабаром прийшов Альфредо. Вони замовили собі курча з юкою, пиво і слухали пісню, в якій співа-

лося про невдячну дівчину, котра покинула свого хлопця заради іншого, гарнішого. Потім вони, як завжди, почали згадувати свої юні літа і, звичайно, Росу та Ремедіос, найвродливіших дівчат в усій окрузі. Макаріо пустив їм шпильку, й Альфредо сказав, що теперішні хлопці страшенні задираки — ходять з ножами і таке інше. От вони були зовсім інакші, а якщо по правді, то й трохи наївні. Він згадав, як одного разу ватага Полі запропонувала їм зіграти в футбол тільки для того, щоб поперебивати їм ноги. Все скінчилося бійкою на пустирі біля вулиці Мірто. Макаріо добре грав у бейсбол, і дружки Полі аж очі вирячили, коли побачили, як він ударив битком. Макаріо сказав, що відтоді всі визнали його своїм, а Сальвадор висловив припущення, що вони визнали його, мабуть, тому, що він умів робити гримаси — поводити очима та ворушити вухами, і всі аж кишки рвали зо сміху, дивлячись на нього. Макаріо зауважив, що коли хтось і реготав тоді, то це він. Коли йому було всього десять років, батько сказав, що він може не турбуватися про своє майбутнє — йому ніколи не доведеться працювати, що справи на їхньому миловарному заводі йдуть гаразд. Тоді Макаріо вирішив зайнятися спортом, щоб нікого не боятися. Він сказав, що радіо для нього було справжньою школою і що саме звідти він запозичив усі свої жарти й анекдоти.

Потім вони згадали про свого друга Раймундо, трохи помовчали й ще замовили пива. Сальвадор подивився у вікно й сказав, що якось увечері вони поверталися разом з іспитів і Раймундо попросив розтлумачити йому деякі алгебраїчні премудрості. Перед тим, як попрощатися, вони на хвилинку зупинилися на розі вулиць Сульїван і Амон Гусман, і Раймундо сказав: «Коли б ти знав, як мені лячно йти через цей квартал. Тут немовби кінчається наш район, а що діється за ним, я вже не знаю. Ти мій друг, і через те я тобі в цьому признаюся. Слово честі, мені так лячно йти через цей квартал».

Альфредо згадав, що, коли він закінчив школу, батьки подарували йому старий автомобіль, і друзі всією компанією вирішили відсвяткувати цю подію. В той день вони відвідали багато дешевих кабаре й були вже добряче напідпитку. Раптом Раймундо сказав, що Альфредо не вміє як слід керувати машиною, і почав вимагати, щоб той дозволив йому сісти за кермо. Вони помінялися місцями, й автомобіль перекинувся на вулиці Реформи. Раймундо сказав, що хоче вирівняти машину, але дверцята раптом відчинились, він випав на бруківку і скрутив собі в'язи.

Потім вони розплатилися і розійшлися.

Сальвадор дав після обіду три уроки. Руки його були вимащені крейдою, бо він малював на дошці карту Республіки. Коли уроки закінчилися й діти пішли додому, він пройшов поміж рядами парт і сів за останню з них. Зі стелі на довгому шнурі звисала лампочка. Він уважно розглядав різноколірні лінії, які позначали гірські пасма, тропічні водопади, пустелі, плоскогір'я. Він ніколи не міг похвалитися хистом до малювання: Юкатан у нього вийшов надто великий, а Нижня Каліфорнія — надто маленька. В класі пахло тирсою і шкіряними ранцями. Раптом у дверях з'явився учитель п'ятого класу Крістобаль.

— Як ся маєш? — запитав він.

Сальвадор підійшов до дошки і мокрою ганчіркою стер карту. Крістобаль вийняв пачку сигарет, і вони закурили. Підлога рипіла у

них під ногами, поки вони прибирали в скриньку шматочки крейди. Потім вони сіли, очікуючи, поки прийдуть інші вчителі. Нарешті поприходили всі. Останнім прийшов директор.

Директор сів на стілець, який стояв на підвищенні, а вчителі — за учнівські парти. Директор блимнув на них своїми чорними очима, вчителі теж глянули на нього. Обличчя у всіх були смагляві, на всіх були сині сорочки й темно-бузкові краватки. Директор сказав, що ніхто з них не вмирає з голоду, що кожен має роботу. Вчителі невдоволено загули. Один сказав, що після двох змін у школі він ще мусить продавати в кінотеатрі квитки, молода вчителька заявила, що вечорами вона працює в «Санта-Марія-ла-Ремонда», ще інший учитель повідомив, що він випускає газету на власні заощадження, і що він прийшов сюди тільки із солідарності. Директор сказав, що вони можуть утратити стаж, пенсії, ба навіть свої місця, і попросив їх не ризикувати. Але всі підвелися і вийшли. Сальвадор побачив, що вже пів на сьому, отож вибіг на вулицю і, швидко лавіруючи поміж машинами, сів у першу ж, яка зупинилася на його прохання.

Вийшов він біля Соколо і попрямував до контори Ольмедо. Торібіо сказав, що йому доведеться трохи почекати, бо машина буде тільки о сьомій. Прихилившись до стінки диспетчерської й розгорнувши карту Мехіко, Сальвадор заходився пильно вивчати її. За хвилину він згорнув карту і почав перевіряти зошити з арифметики.

— Як, по-твоєму, краще їздити — через центр чи околицями? — запитав він Торібіо.

— Звичайно, околицями, але на це йде більше бензину. Май на увазі, за бензин платиш ти.

Сальвадор усміхнувся.

— Мабуть, грінго біля готелів дають непогані чайові.

— А ось і твоя машина прийшла,— сказав Торібіо, висунувши голову з віконця диспетчерської.

— Ти що, новачок? — голосно запитав огрядний водій, який сидів за кермом.— На, тримай. Першу швидкість умикай якомога м'якше, бо вона інколи заїдає. І щільніше зачиняй дверцята, бо вони ні к бісу не годяться.

Сальвадор сховав зошити й сів за кермо. Ганчіркою протер брудну баранку. Потім вийшов з машини і провів ганчіркою по вітровому склу. Знову вернувся в машину і прилаштував дзеркало так, щоб воно було на рівні очей. Рушив. Підняв прапорець. Долоні відразу спітніли. На проспекті 20 Листопада його незабаром зупинив якийсь чоловік і попросив підвезти до кінотеатру «Космос».

Чоловік висів біля кінотеатру, і тут у віконце машини просунув голову Крістобаль.

— Оце так несподіванка!

Сальвадор запитав, що він тут робить. Крістобаль відповів, що йде до друкарні сеньйора Флореса Карранси на Рібера-де-Сан-Косме, і Сальвадор запропонував підвезти його; Крістобаль швидко сів у машину, але попередив, що обов'язково заплатить.

— Про що ти балакаєш! — засміявся Сальвадор.

Вони заговорили про бокс і, зрештою, домовилися, що підуть разом у п'ятницю на стадіон «Арена Мехіко». Сальвадор розповів йому про своє знайомство з дівчиною, яку зустрів уранці. Крістобаль почав розказувати про учнів п'ятого класу, але в цей час вони під'їхали до друкарні. Сальвадор зупинив машину і висів разом з Крістобалем.

Вони увійшли у вузькі двері й спинилися в темному коридорі. Друкарня містилася в самому кінці цього коридору. Їх прийняв сеньйор Флорес Карранса. Крістобаль запитав, чи готове замовлення. Складальник зняв козирок і, ствердно хитнувши головою, подав йому аркуш, весь змережаний чорними й червоними рядками. На аркуші було надруковано заклик до страйку. Друкарі вручили їм чотири пачки таких аркушів. Сальвадор узяв дві з них і попрямував до виходу, а Крістобаль залишився оформити рахунки. Сальвадор знову опинився в довгому темному коридорі. До нього долинав гуркіт автомобілів, які снували по Рібера-де-Сан-Косме. Коли він дійшов до середини коридору, то раптом відчув на своєму плечі чиюсь руку.

— Спокійно, спокійно,— сказав йому хтось.

— Вибачте,— сказав Сальвадор.— Тут так темно.

— Темно, кажете? Звичайно, темно, якщо ви самі все затемнюєте.

Чоловік застромив у рот сигарету і всміхнувся.

— Добрий вечір, сеньйоре,— тільки й спромігся сказати Сальвадор.

Але рука, як і до цього, лежала в нього на плечі, і незнайомець сказав йому, що він, мабуть, єдиний з усіх жалюгідних учителів, який не знає його. Сальвадор уже почав обурюватися, мовляв, він дуже поспішає, і тоді цей тип сказав:

— Д. М. Чув про такого? Це я.

Сальвадор побачив, як біля виходу на вулицю зажевріли вогники чотирьох сигарет. Він притиснув пакунки до грудей і озирнувся — біля дверей, які вели в друкарню жеврів ще один вогник.

— Д. М. Той, що відлучає діток від матерів. Отак-то. Ти, мабуть, чув про мене?

Сальвадор почав звикати до темряви. Він уже бачив обриси капелюха на голові в цього типа і руку, яка простяглася до пакунка.

— Отже, ми вже відрекомендувалися один одному. А тепер давай сюди пакунки, нікчемо!

Сальвадор відштовхнув руку й зробив кілька кроків назад. Сигарета, яка жевріла в кінці коридору, поволі наближалася.

Сальвадор озирнувся.

— Пустіть мене.

— Ви несете листівки?

— Так, сеньйоре.

Він відчув на своїй потилиці жар вогника сигарети. Потім до нього долинув крик Крістобаля. Він кинув пакунок і вільною рукою вдарив в обличчя цього типа. Вогник сигарети обпік йому долоню. Обличчя, умите пасокою, грізно насувалося на нього. Стиснувши кулаки, Сальвадор обернувся і раптом побачив у руці чоловіка ніж. Та він уже нічого не встиг зробити — ніж по саму рукоять увігнався йому в живіт. Він іще побачив, як той, що вдарив його, сховав ніж у кишеню і ляснув пальцями. Тієї ж миті, мов підтятий, Сальвадор упав на підлогу.

З іспанської переклав Дмитро АНДРУХІВ

СЕРХІО РАМІРЕС

Серхіо Рамірес (нар. 1942 р.) — нікарагуанський прозаїк. За освітою — адвокат. Написав роман «Пора блискавиць», повість «Маріано Фіальбос». Оповідання «Центровий» взято із його останньої збірки новел.

ЦЕНТРОВИЙ

Промінь ліхтарика раз і вдруге ковзнув по обличчях в'язнів і зупинився на нарах, де горілиць лежав упрілий од задухи й майже голий чоловік.

— Ось цей, — сказав жандарм, удивляючись крізь грати. — Відмикай.

Заскреготав ключ, прив'язаний до кінця електричного шнура, яким наглядач підперезав свої штани. Жандарм грюкнув по нарах прикладом, і чоловік підвівся, затуляючись рукою від світла.

— Вдягайся й виходь.

Той почав помацки шукати сорочку. Його раптом пройняли дрижаки, хоч у камері стояла нестерпна задуха й в'язні спали майже голі. Єдиний отвір у стіні був надто високо, свіже повітря не сягало нар. Урешті в'язень натяг сорочку й встромив босі ноги в незашнуровані черевики.

— Давай швидше,— наказав жандарм.

— Іду вже, ви ж бачите.

— Ти мені побалакай!

— Добре, добре.

— Не огризайся, бо...

Жандарм пропустив його наперед, підштовхнувши дулом гвинтівки. Від дотику холодного металу в'язень сіпнувся.

Вони вийшли на подвір'я. Віддалік, під муром, проти місячного світла вигравало листя мигдалю. За муром була різниця, в цей опівнічний час там били худобу й звідти тхнуло кров'ю та гноївкою.

Такий двір — саме для бейсболу. Можна було б улаштувати матч між в'язнями або навіть між в'язнями й вільними від варти наглядачами. З місця центрового гравця до «головної бази» футів з триста п'ятдесят. Та коли добре вдарити кийком, м'яч, напевно, долетить аж до тих дерев під мурами. Стрибок — і я на дереві, його гілля звисає на самий мур, і хоч він утиканий битими пляшками, я не завагаюся, пан або пропав, стрибну з муру додолу, в чагарник, куди скидають сміття, кістки й покидьки, консервні бляшанки й поламані стільці, ганчір'я, старі газети, дохлих тварин і... я на волі. Продиратимусь крізь зарості, брестиму через струмки, падатиму й підійматимусь, а бігтиму вперед. Позаду лунатимуть сухі, приглушені постріли...

— Стій. Як ти думаєш, куди я тебе веду?
— Мабуть, до вітру.
— Хіба ти з остраху ще не напудив у штани?

То був майже такий самий майдан; біля церковної паперті височіли гуаруми [1]. Я стеріг центр, бо тільки в мене були брезентові бейсбольні рукавиці, решта грала голіруч. Я ганяв і ганяв, не пропускав жодного удару, хоча вже насувалась ніч, м'яча не бачив, але відчував його з ледве вловного свистіння, й він голубом падав мені до рук.

— Ось він, капітане,— доповів жандарм, просуваючи голову в двері, за якими монотонно гув кондиціонер.
— Залиш його біля мене, сам можеш іти.
Двері клацнули, й в'язень відчув себе в цій майже порожній кімнаті як у клітці. На побіленій стіні висів лише портрет у золоченій рамці й календар з колонками червоних і синіх цифр, посеред кімнати стояв стілець, а ще далі стіл капітана. Кондиціонер був у стіні, його обладнали нещодавно, не встигли навіть забілити свіжу штукатурку вапном.
— О котрій годині вас узяли? — запитав капітан, не підіймаючи голови з-над столу.
В'язень розгублено мовчав, неначе питали когось іншого.
— Я вас питаю. Ви що, глухий? О котрій годині вас заарештували?
— Десь після шостої...— Він казав так тихо, що капітан міг і не почути його слів.
— Як це «десь після шостої»? А точніше коли?
— Я не маю годинника, сеньйоре. Але я вже був повечеряв, а вечеряю я завжди в цей час.

Іди вечеряти, кликала мене мама. Ще одне коло, мамо, і йду. Але ж, сину, вже ніч, а ти ще граєш. Уже йду, мамо, ще один раз і йду. Скрипки й фісгармонії починали виводити вечірню, коли м'яч востаннє потрапляв до моїх рук і ми знову вигравали.

— Чим ти займаєшся?
— Я швець.
— Працюєш у майстерні?
— Вдома.
— Здається, ти грав у бейсбол?
— Грав.
— Тебе називали Крутило Парралес?
— Мене прозвали «Крутилом» через те, що я вмів подавати кручені м'ячі.
— Ти їздив у складі збірної до Куби?
— Так, двадцять років тому я був у збірній центровим.
— Однак тебе вигнали.
— То було вже дорогою назад.
— Ти тоді зажив чималої слави.
Заарештований хотів був усміхнутись, але очі капітана спалахнули хижим вогнем.

Найкраще зіграв я, коли впав отоді на паперті, а м'яча таки вло-

[1] Тропічні дерева, листя яких має лікувальні властивості.

вив. Я впав долілиць, із рота побігла кров, але ми виграли, й мене віднесли додому на руках, а мама саме пекла млинці. Вона кинула все й заходилася мене лікувати, горда й засмучена водночас. Ти віслюк несусвітній, але з тебе буде спортсмен.

— А чому тебе вигнали з команди?

— Я не зловив м'яча, й ми програли.

— Тоді на Кубі?

— Так. Ми грали проти Арруби; м'яч голубкою випорхнув мені з рук.

— Але ж, крім тебе, відрахували багатьох.

— Ми перед матчем хильнули, а це...

— Ясно.

В'язневі кортіло сісти, він відчув млість у ногах, однак не наважився й продовжував стояти, підошви черевиків наче прилипли до мостин.

Капітан почав писати й писав досить довго. Й коли нарешті підвів голову, на чолі його стало видно червону смужку від кашкета.

— Чому тебе привели сюди?

В'язень лише знизав плечем і зніяковіло подивився на капітана.

— Ну то чому ж?

Той знову знизав плечем.

— Ну?

— Я не знаю.

— Ах, не знаєш?

— Ні.

— Ось твоя справа,— капітан торкнув папку на столі.— Я можу тобі дещо прочитати, щоб ти довідався про своє життя,— промовив, устаючи, капітан.

Коли ловиш м'яч у бейсбольних рукавицях, то звуку не чути, майже не чути. Зате сухий удар кийка аж у вухах одлунює, нерви напинаються мов струна. Якщо м'яч послано високо вгору, тебе охоплює радісне почуття, стежиш за ним й аж витанцьовуєш, а тоді він падає тобі до рук, і ти пригортаєш його, мов дитину.

— В п'ятницю, 28 липня, о п'ятій годині дня, біля вашого будинку спинився зелений джип із брезентовим верхом, з нього вийшло двоє: один чорнявий у захисних окулярах і штанях кольору хакі, другий білявий, у сомбреро й синіх штанях. Чорнявий ніс валізку, а той — рюкзак.

— Чорнявий...— мовив арештант, але затнувся, вдавившись клубком, що підкотив до горла.— То був мій син.

— Я знаю.

Знову запала тиша, й в'язень нараз відчув, як ноги в черевиках змокли, ніби він брів по воді.

— В чемодані, що його тобі залишили, були кулеметні стрічки, а в рюкзаку вибухівка. Коли ти востаннє бачив свого синка?

— Кілька місяців тому,— прошепотів арештант.

— Я нічого не чую, кажи голосніш.

— Кілька місяців тому, я вже точно й не скажу...

— Й тобі про нього байдуже?

— Як то! Він мій син. Я питав і розпитував, де тільки міг, але даремно.

Чоловік поправив зубний протез, раптом відчувши, що він спадає.

— Невже ти не знав, що він подався до лісу?

— Доходили чутки...

— А коли він з'явився на джипі, що ти подумав?

— Гадав, що він повернувся. Та син побув удома лише кілька годин.

— І залишив у вас речі.

— Він сказав, що пришле за ними.

— Ясно.

Капітан узяв з папки ще кілька аркушів з фіолетовим друком, переглянув і поклав один аркуш на стіл.

— Тут написано, що протягом трьох місяців у твоєму будинку переховувались вороги уряду й ти передавав їм зброю, боєзапаси й вибухівку.

В'язень мовчав, лише висякався в носовик. У світлі лампи було видно, який він виснажений і худий, самі кістки та шкіра.

— Ти збагнув, чим це пахне?

— Діти..— відповів чоловік.

— Підлючі діти, як і ти.

В'язень похнюпив голову і заходився дивитись на черевики, на висолоплений язичок та брудні підошви.

— Коли це було?

— Що?

— Коли ти востаннє бачив свого сина?

В'язень зиркнув у вічі капітанові й знову дістав носовика.

— Ви ж знаєте, що його вже на світі нема. Для чого запитувати?

Останній період гри з командою Арруби: нуль — нуль. Два аути, й білий м'яч летить у мій бік. Я вихопився йому назустріч. Застиг, простяг руки й... мав би його схопити, але трохи схибив, тоді спробував наздогнати його в падінні, та він одскочив, а я лежав і дивився, як суперник безкарно втікає від «бази». І все втрачено, мамо, ти гоїла мої рани, й усе починалося спочатку, я знову виходив у поле, хоч би це коштувало мені життя.

— Хочеш іноді бути добрим, але не можна,— сказав капітан, виходячи з-за столу. Він кинув папку в шухляду й вимкнув кондиціонер. У кабінеті запала незвична тиша. Він зняв із цвяха рушник і витер потилицю.

— Сержанте!

На порозі з'явився сержант, вивів заарештованого й повернувся знову:

— Що писати в рапорті, сеньйоре капітан?

— Він був бейсболістом, тож вигадай там якусь дурницю: скажімо, грав з в'язнями, був у полі центровим, і коли м'яч послали аж до тюремного муру — вихопився на дерево, звідти на мур, і при спробі втекти був убитий.

З іспанської переклав
Юрій НЄГІН

А. Мехіа. Свобода слова. Гравюра.

БАЯРД ЛЕРМА

Хосе Мануель Баярд Лерма (нар. 1937 р.) — панамський письменник. Оповідання «Червоне дерево» взято із спеціального номера кубинського журналу «Каса де лас Амерікас», присвяченого сучасній панамській літературі.

ЧЕРВОНЕ ДЕРЕВО

— Вали-и!..

Гора здригнулася від лунких ударів сокири, і зелений велетень з тріском упав на землю.

Негри й індіанці заходилися обрубувати з дерева гілки. Все було таке звичне, таке буденне. Відібране в гори дерево, потрощені людські кістки.

Вівіано вийняв з рота люльку.

— А це й справді велике дерево, друже. Грінго Мані [1] добре заробить на ньому...— Вівіано поволі цідив слова, а Чікі, мовчазний індіанець, уважно слухав його.— Ти й сам бачиш: хто має гроші, до того вони самі пливуть. Таким усе дозволено. Тому і Джей мертвий, і Туле... Для грінго поліція не існує...

Чікі слухав, зціпивши зуби, його вилицювате обличчя болісно скривилося.

Тієї ночі він ліг на тверду долівку, прагнучи бодай уві сні забутися. Але болючі спомини ятрили душу...

Джей умів співати таких гарних пісень і не раз казав: якщо через примху чужинців доля ошукує індіанця, якщо пекельні сили палять і зрівнюють із землею твою домівку, треба повстати і спрямувати свій гнів проти негідників. Ось чому того вечора, коли Мані, наче дикий звір, накинувся на Туле, щоб її згвалтувати, кволий сімдесятилітній Джей став на захист дівчини. На світанку старого знайшли з відрубаною головою.

Тиждень тому Чікі подався до містечка, щоб попросити захисту в закону. З вірою в справедливість звернувся він до судді. І, як у всіх червоношкірих, що приходили сюди з верхоріччя, той зажадав у нього винагороду.

— Скільки в тебе курей?

— Жодної. Грінго забрав геть усе.

— Неправда. В тебе мусить щось бути — поросята, банани. Треба, щоб ти нам чимось віддячив. Якщо не принесеш нічого, справа твоя про-

[1] Гроші *(англ.)*.

грана, чуєш? Чого доброго, ще опинишся за гратами, бо містер Мані — не просто наш друг: він має великий вплив у столиці. Одне слово, це американець.

— Невже й справді не можна знайти управу на свавільника, який знущається з бідних індіанців?

Чікі справу програв, і на одного ошуканого індіанця в цьому краї стало більше. Йому не лишалося нічого іншого, як звернутись по допомогу до добрих людей.

Священик зустрів його з приязною посмішкою.

— Що привело тебе до церкви, сину? Хрестини? Похорон? Чи, може, ти хочеш сповідатися? За всі ці послуги треба платити: церква здійснює грандіозні соціальні заходи, і їй потрібні гроші. Отже, з чим ти до мене прийшов?

— Я прийшов, щоб...

— Щоб почути слово господа?

— Я не знаю, хто він такий...

— Ну, ну, не богохульствуй. Будь добрим християнином.

Чікі плутано розповів про свою біду.

— Я працюю вже три місяці, а грінго Мані ще нічого мені не заплатив. Більше того — він одібрав усе, що було в бідного індіанця. Замов за мене слово перед суддями. Люди кажуть, що ти дуже добрий, хоч і береш гроші за похорон небіжчиків.

— Гм...— Обличчя священика відбивало суперечливі почуття.— Ти, бачу, сміливий. А чи відомо тобі, хто своїми щедрими пожертвами підтримує церкву? Хто виконує всі євангельські заповіді? Хто причащається кожної неділі? Хто дає кошти на освіту, на культурні заходи? Не знаєш? То я тобі це скажу — містер Мані! — Обличчя святого отця почервоніло від гніву. Він узяв у руки розп'яття: — Припади до ніг господа, смиренний рабе. Хто страждає мовчки, хто кориться своїй долі, того чекає царство небесне. Господь...

Індіанець рвучко підхопився із стільця. Не розбираючи дороги, він подався до річки...

Давно вже розвиднілось, а Чікі все ще сидів, охоплений невеселими думками. Як швидко спливає час, болем відгукуючись у серці. А коли він повернувся додому, то довідався про смерть Джея, про збезчещену Туле...

Того ж ранку він надів чорну одежу. Це було оголошення війни, виклик індіанця, в жилах якого текла чесна кров.

Все було, як завжди. Люди відбирали в гори дерево й самі перетворювались на тріски. Вітер подужчав, шмагав рубачів в обличчя.

Все було таке звичне, буденне — удари сокири, вищання пилки, знущання, побої. Та раптом гора здригнулась від крику пораненого індіанця. Вода в річці почервоніла від крові. Чікі вихопив мачете.

— Ти заплатиш за це, грінго!..

Американець кинувся тікати і...

Велетенське дерево з тріском упало на землю, ламаючи його кістки.

Вітер тихо колихав крони дерев, Савана неквапливо котила свої води.

З іспанської переклав
Сергій БОРЩЕВСЬКИЙ

АУГУСТО РОА БАСТОС

Аугусто Роа Бастос (нар. 1917 р.)— парагвайський письменник. Автор роману «Син людський» (1961) та збірок оповідань «Грім поміж листям» (1953) і «Пустир» (1966).

БРАТИ

На тому самому місці, де вранці було оточено рештки партизанського загону, надвечір солдати святкували перемогу.

Але головне торжество мало відбутися завтра, коли прибуде командування каральних сил. Чекали навіть самого міністра внутрішніх справ. На вечірній перекличці під бурхливі оплески офіцер прочитав його вітальну телеграму «хоробрим захисникам законності й порядку». Нюкуарська операція закінчилася несподівано легкою перемогою урядових військ, мабуть, найпереконливішою перемогою за останні місяці. З усього загону вціліло тільки семеро зарослих густою щетиною живих кістяків — їх поскручували дротом і поскидали в глибокий рів.

Незважаючи на пізню годину, веселощі в таборі не вщухали. Щоправда, чимало солдатів, захмелівши й закутавшись у плащі, вже хропли, але інші ніяк не могли натішитися перемогою, котру вони здобули без будь-яких утрат.

Солдати засмажили коров'ячу тушу й тепер, настромивши шматки м'яса на рожна, доїдали їх біля багать. У повітрі стояв густий запах крові й диму. Лейтенант Варела прошив кулеметною чергою двох корів, які сумирно паслися на березі струмка, байдужі до стрілянини, що несподівано сколихнула тишу долини.

Збуджені легкою перемогою і випитою горілкою, солдати галасували, лунав гучний регіт, жарти, дзвеніли фляги.

У високій траві довкола багать чулися приглушені крики й стогін — в гаморі бенкету вони звучали, наче мелодія сурдини в оркестрі.

Солдати схилялися над струмком, зривали з голів берети й занурювали в воду лиснючі від жиру обличчя. Декотрі, стогнучи, нахилялися або присідали в кущах; за хвилину вони поверталися знову до багать, жерли й пили, наче щойно прийшли сюди.

Тут були не тільки горілка й м'ясо. Солдати раз по раз бігали до гуаяв й утішалися там з жінками, яких попритягували сюди з ближніх ранчо.

Недалеко від гайка в рові лежали поскручувані дротом полонені; кількох найнебезпечніших, карателі зв'язали колючим дротом.

Коли при світлі полум'я багаття, на якому смажили м'ясо, закінчували скручувати полонених, один із них раптом вигукнув:

— Аргуело, братику, це ти?

Солдат, якого покликали, нахилився й від несподіванки здригнувся, потім промимрив щось і з перекошеним від сорому й люті обличчям кинувся на полоненого. Брутально лаючись, він кілька разів копнув його, потім плюнув на нього й так зацідив прикладом, що той знепритомнів.

Очевидці цієї сцени належно оцінили доблесну поведінку солдата, унтер-офіцер, його командир, схвально вигукнув:

— Молодець, Аргуело! Ти ще раз продемонстрував свою відданість урядові. Завтра ми поквитаємось із цими бандитами, і я поклопочу перед командуванням, щоб тебе підвищили в званні. Ти заслужив погони капрала.

Солдат у відповідь на це глузування тільки скривився. Як він зганьбив його перед товаришами, цей братик-партизан! І треба ж було, щоб вони зустрілися саме тут, у рідних місцях, де він був за провідника!

Та цей випадок незабаром забувся, бо саме привезли бурдюки з конфіскованою тростиновою горілкою, й солдати жадібно кинулися на неї.

Він повз у темряві, й з кожним метром подоланої віддалі гамір п'яних солдатів потроху слабшав. Він повз нестерпно повільно, і свідомість цього мучила його дужче, ніж пекучий біль у всьому тілі. Кожен метр, кожна п'ядь землі, подолані ціною відчайдушних зусиль, здавалися йому останніми. Але він знову й знову посувався вперед, звиваючись, мов черв'як. Терпкий запах землі додавав йому снаги, сповнював бажанням повзти і повзти; запах землі, яку він знав, наче свої п'ять пальців. Він повз від струмка вгору, до ранчо. Заплющив очі, щоб зібрати всю свою волю й плазувати так, наче на тілі в нього виросли членики, як у черв'яка, що не перестає повзти навіть тоді, коли його перетнуть навпіл. Колючки дроту впивалися в тіло, аж до самих кісток. Але він повз усе вгору і вгору. Під ним перекочувалися камінці, що ними вони колись — як давно це було! — стріляли з братом з рогаток у папуг та сірих чапель. Врізаючись у рани, вони пекли його, наче жарини, але він був їм вдячний, бо вони показували йому дорогу додому. Зненацька зовсім поруч почулися кроки вартових. Він судорожно схопився пальцями за камінь і міцно стиснув його; усе єство виповнило бажання завмерти, не ворушитися, бажання ще розпачливіше, ніж хвилину тому, коли воно нестямно штовхнуло його вперед; він відчув себе неживим, мертвим і закам'янілим стовбуром і вже не боявся, що солдати можуть наткнутися на нього — однаково його не помітять, а якщо й помітять, то подумають, що перед ними обвуглена блискавкою колода. Він чув, як вони наближаються, підхмелені, весело розбалакуючи про сьогоднішню перемогу. Їхній сміх і хрипкі голоси лунали вже зовсім поруч. Він міцно заплющив очі, до болю стискуючи в долоні камінь. Гострі спазми шматували його нутрощі, а перед заплющеними очима танцювали рої світлячків. Один із солдатів підійшов зовсім близько до нього і спинився, широко розставивши ноги. Він відчув на плечах і потилиці гарячий струмінь, від якого рани запекли дужче. «Добряче ми їм сьогодні всипали...» — «Та хіба такій погані багато треба...» — «Але їхньому Ротела вдалося втекти...» — «Що-що, а драпати він уміє, цей доблесний партизанський ватажок...» — «Вони всі такі...» — «Мені здається, що цього Ротела давно вже й на світі немає і що вони тільки страхають нас його привидом...» — «У них,

мабуть, і мертві воюють...» — «Знаєш, мені так було прикро, коли унтер-офіцер Лейва роздав чоботи полонених своїм прихвосням, а нам дісталася дуля...» — «Не журися, Охедо, нам теж іще щось дістанеться... Цій колотнечі кінця-краю не видно...» — «А що зроблять із полоненими?» — «Втоплять у річці. Туди їм і дорога — рибу годувати...» — «Е ні, зараз вийшов наказ у річку більше нікого не кидати. Бо на тому березі їх, кажуть, виловлюють і довідуються про всі ті штучки, які ми витворяємо з ними на вимогу начальства...» Його нестерпно нудило, мучило почуття безпорадності, від якого він тільки ще сильніше стискав у долоні камінь. «У Таваї минулого місяця ми схопили п'ятьох партизанів із загону, який учинив напад на поліцейське управління. Троє з цих комуністів за хвилину були вже трупами. Мій командир, майор Аполінаріо Рохас, наказав відвести решту до села. На майдан зігнали людей, злочинців прив'язали до двох стовпів. Голови трьох перших з виколеними очима насадили на загострені палі між двома живими бандитами. Здавалося, вони глузують із товаришів, знаючи, чим усе це закінчиться. Майор почав допитувати полонених. Він людина лагідна, делікатна, наче жінка, не має звички поспішати чи дратуватись, принаймні по голосу його цього ніколи не видно. В куточках його вуст постійно тремтить легка посмішка, наче він збирається кинути якийсь дотеп. «З вами буде те ж саме, якщо ви не розкажете все, що знаєте»,— звернувся він до партизанів, показавши на голови. «Ми нічого вам не скажемо, мерзенні вбивці!» — вигукнув один із них. Коли майор запитав, що б вони з ним зробили, якби він потрапив їм у руки, другий відповів: «Те ж саме, що ви зробите зараз з нами». Майор обернувся до людей: «Бачите? Вони самі оголошують собі смертний вирок, а потім ще й звинувачують нас». Дві жінки вийшли наперед і заявили: «Ми з сестрою, як і ви, кольорові. Якщо це врятує життя полоненим, ми згодні одружитися з ними». Майор якусь хвилину дивився на них, потім спокійно закурив цигарку і сказав: «По-перше, і це головне, я не належу до жодної політичної партії. Я служу національній армії, а збройні сили в політику не втручаються. По-друге, навіщо вам удовіти, не встигши навіть вийти заміж? Ці люди давно вже трупи, і скоро від них не залишиться й сліду...» Він лежав у густій пітьмі, не ворушачись і не розплющуючи очей, але йому раптом здалося, що вони побачили його й шепочуться, радячись, як краще з нього познущатися, перед тим як розчавити, мов черв'яка, ударами прикладів. «Це дрібниці,— озвався другий солдат, який, мабуть, курив, бо слова його, здавалося, в'язли в димові й затяжках.— Бачив би ти, як страчували трьох партизанок з Іторoро — Хуану, Юлію та Антонію. Ми називали їх усіх трьох одним ім'ям: «Три Марії», бо навіщо нам було їх розрізняти? Кілька діб дівчат тримали під вартою, чекаючи розпоряджень начальства. Щоночі ми по черзі бавилися з ними. Нарешті прийшов наказ стратити їх. Знову зігнали селян з усієї округи. Партизанок роздягли догола й відшмагали. Майор Рохас сказав лейтенантові Варела, що перед тим, як цих злочинниць буде зарубано тесаками, кожен його солдат може побавитися з ними. Але нам уже не хотілося. Інша річ у в'язниці, вночі, але не тут, серед білого дня, на очах у старих, жінок і дітей, які почали верещати, мов свині. Отож ми залишилися стояти кожен на своєму місці. Тоді лейтенант Варела схопив один за одним три тесаки й загнав їх по саме руків'я між стегна кожній із трьох Марій... Ото було видовище! Усі три кричали, що скоро неволі прийде кінець, а одна підвела голову й сказала: «Ми вам прощаємо,

братики!.. Ідіть у партизани й боріться за свободу нашого народу!..» — «Ці бандити давно вже взяли собі це за звичку. До останнього подиху намагаються нас розпропагувати. Через те немає тепер концтаборів. Вилітають транспортні «Дугласи» і розкидають їхні кістки над неприступними вершинами Алто Парана. Там їх ніхто не знайде і в день страшного суду». — «Ходімо, хлопці,— озвався той, що курив.— Треба ще разочок обійти довкола табору». Вони пішли. Човгання черевиків, брязкіт зброї й голоси дедалі віддалялися й змовкали, і нарешті він знову почув шалене калатання власного серця й тихе дзюркотіння струмочка поміж камінням. Тільки тоді розплющив очі й побачив, що у воді віддзеркалюється чорне небо, поцятковане іскристим світлом. Цієї хвилини він раптом відчув, що дріт лопнув, бо нелюдське напруження м'язів зненацька ослабло, і камінь вислизнув з його мокрої, тремтячої долоні. Він поворушив руками, витер обличчя і зрозумів, що це справді його руки. Тоді напружив усі сили, щоб підвестися, і, ранячи пальці об гострі шпичаки, поволі розплутав дріт. Кілька разів він уставав і відразу ж падав; падав навколішки і знову зводився на ноги, корчився і звивався, хапаючи ротом повітря, мов поранений звір, що в шаленому прагненні жити конвульсивно стягує докупи своє порубане тіло. Здавалося, він ніколи вже не відірветься від землі. Минуло чимало часу, поки він ступив на пухке кукурудзяне поле. Знайомий запах війнув йому в обличчя, залоскотав у грудях; шаруділо листя й сухе бадилля. Він наблизився до ранчо. Зачепив ногою ринву зі стовбура пальми, штовхнув рипучі двері, помацки знайшов своє ліжко і впав на нього, крикнувши, як колись у дитинстві: «Мамо!..»

Крізь вікно, розбите ударами прикладів солдатських гвинтівок, до хати зазирає круглий місяць. Біля ліжка стоїть навколішках жінка й обмиває рани сплячого, обмиває обережно, ніби боїться розбудити його, роз'ятрити пекучий біль, який вогнем палить у глибокому, більш схожому на смерть сні. У відчинених дверях маячить чоловіча постать. Чоловік намагається стояти твердо, але ноги в нього тремтять, і він спирається на гвинтівку. Затинаючись, він щось белькоче, але слова, здається, в'язнуть у його важкому уривчастому диханні.

— Тихше, бо розбудиш його,— ледь чутно шепоче жінка, але ці слова виструнчують застиглу в дверях тінь, наче наказ.

— Треба будити. Я прийшов, щоб відвести його назад. Я за нього відповідаю.

— Хіба ти не бачиш, у якому він стані?

— Навіть якщо мені доведеться його волікти по землі, я все одно це зроблю!

— Навіщо?

— Ми одержали наказ кінчати з такими бандитами.

— Від кого?

— Все одно я відведу його. Вони почали цей підлий бунт... То нехай тепер розплачуються.

— Справжніх злочинців колючим дротом не скручують...— Жінка випросталася й повільно підійшла до другого сина.— Справжні злочинці далеко звідси. Вони безтурботно сплять у чистеньких ліжках, тим часом як ви виконуєте за них брудну роботу й ризикуєте своїм життям. Ось яким людям ти служиш, ось чиїх прихвоснів ти привів у рідне село. Хіба могла я коли-небудь подумати, що мій син докотиться до такого безчестя... до такої підлості.

— Леокадіо! — вигукує солдат і наставляє гвинтівку.

Сплячий ворушиться і блимає на нього очима, не в силі вирватися з полону важкого сну.

— Хочеш видати свого брата вдруге?

— Це мій обов'язок.

— Ти знаєш, що роблять із полоненими партизанами?

— Не знаю...— белькоче солдат.— Їх, мабуть, розстрілюють.

— Ні, ти добре знаєш, що полонених партизанів зараз не розстрілюють. Їх по-звірячому катують, убивають поступово. Завтра нас поженуть на сільський майдан, щоб ми побачили ще одну криваву купіль. А тих, хто буде опиратися, приженуть ударами прикладів. Нам дадуть зрозуміти, що з армією жарти погані...— Голос жінки завмирає. Після короткої паузи вона ледь чутно питає: — То ти справді хочеш видати свого брата?

— Я мушу його відвести... Якщо сюди пришлють когось іншого, буде гірше... Тоді поплачусь і я...

— Гаразд, Аргуело...— В голосі жінки зненацька лунають тверді нотки.— Я не дозволю, щоб мого сина четвертували. Якщо ти твердо вирішив видати свого брата... то краще вбий його сам, тут, на моїх очах... Ну?..

Місяць тим часом підбився вище, його вже не видно, але в його світлі видніють обличчя пораненого партизана, який лежить на ліжку, і солдата, який повільно підіймає гвинтівку і клацає затвором. Поранений кліпає очима, не спроможний прочуматись зі сну. Солдат теж, здається, поринув у важкий сон. А позаду стоїть випростана й обшарпана мати. Вона прискорено дихає. Обличчя її не видно. Пориви вітру доносять далекий гамір п'яних солдатів. Мати підходить до ліжка й допомагає пораненому підвестися. Вона ставить його під стіною, одним рухом зриває з нього лахміття. Зранені кістляві груди, які вона ще хвилину тому так обережно обмивала, здаються залитими кров'ю.

— Кінчай швидше,— звучить її сухий металевий голос.

Солдат опускає гвинтівку й безпорадно спирається на неї; він схожий на труп, що закам'янів у цій позі, перетворившись на брилу прозорого кварцу. Заморожене в місячних променях викопне доісторичне створіння, яке, здається, стоїть тут уже тисячі років. Але це триває, мабуть, лише одну мить, бо викопне створіння знову ворушиться й поступово стає людиною. Потім починає тремтіти, наче в лихоманці.

— Скоро вже, мабуть, світатиме,— цокотячи зубами, белькоче він.— Ми ще встигнемо дістатися до гір Борха, поки вони отямляться. Я дістану трьох коней...— Ноги в нього підгинаються, і він спирається на гвинтівку, щоб не впасти. Його пальці ковзають по стволу, чіпляються за гачок.

Мати кидається йому на допомогу, але, перш ніж вона встигає добігти, лунає постріл. З солдатового горла цебенить кров, обличчя його спотворює страшна гримаса. Мати підставляє під синове тіло руки, тримає його кілька секунд, але воно вислизає, падає на підлогу і здається в темряві безформною купою одягу.

Поранений дивиться на цю сцену широко розплющеними очима.

З іспанської переклав
Віктор ШОВКУН

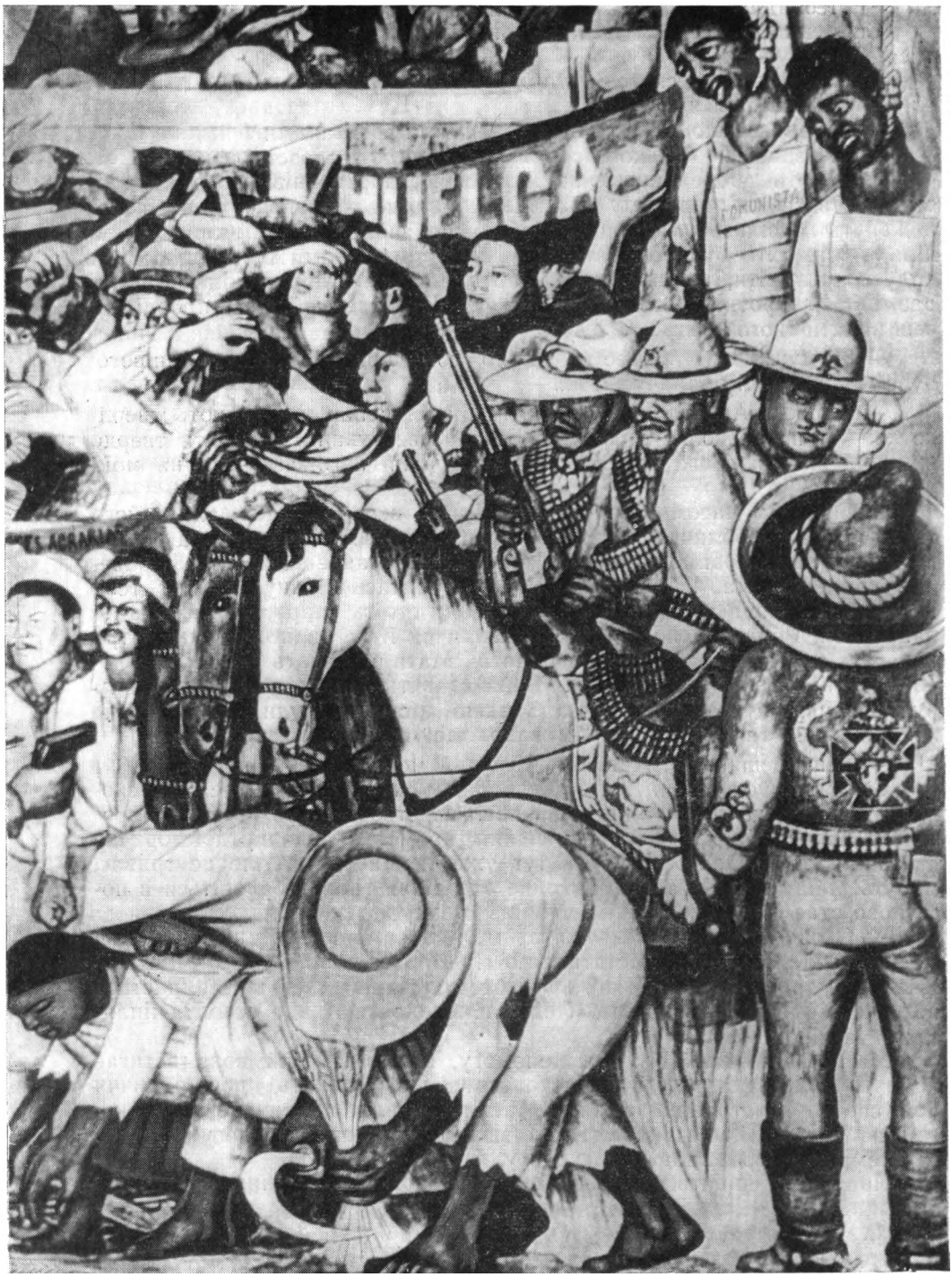

Діего Рівера. Класова боротьба. (Фрагмент фрески «Сучасна Мексіка»).

КАРЛОС ГАРСЕТЕ

Карлос Гарсете (нар. 1920 р.) — парагвайський письменник. Опублікував збірник оповідань «Смерть має колір» (1958). Живе в еміграції.

СПЛАЧЕНИЙ БОРГ

Ніч була похмура й темна, як душа наглядача. Лісові, здавалось, не буде кінця. Кожен крок коштував зусиль. Йти наосліп було дуже важко. В таких випадках завжди краще зупинитись, відпочити й дочекатися світанку.

Минуло два довгих дні після того, як Хуан Гонсалес утік із чайних плантацій. Два нескінченних дні продирався він крізь непролазні хащі, прокладаючи собі шлях мачете. Два дні безнастанної, важкої боротьби з природою після втечі від хазяїна, який експлуатував і принижував його протягом п'яти років.

Він зрозумів, нарешті, що ніколи не сплатить свій борг і що з плином часу цей борг буде тільки рости. Тоді він вирішив утекти далеко, туди, де його ніхто не знає, утекти, щоб урятувати своє життя, яке для хазяїна важило менше, ніж життя коня чи мула.

Заснути було неможливо. Вже цілу годину лив дощ. Хуан змок до рубця. Думка про те, що загін капангів[1] уже шукає його, не давала заснути. А йому так треба було б відпочити бодай годину! Про те, щоб іти далі, годі було й думати. Він вийшов навпомацки на галявину й сів на повалене дерево.

Втома миттю здолала його, і Хуан уже не усвідомлював, що з ним сталося, що він тут робить на цій галявині під зливою, знесилений, в подертій одежі. Хуан мусив зробити над собою зусилля, щоб урівноважити плин думок і пригадати сонячний день, безхмарне небо над своїм селищем, коли вербувальник переконував його:

— Не прогав нагоди, Гонсалес, я маю дозвіл дати тисячу песо тому, хто поїде в Майдана збирати мате[2]. Вирішуй швидше, записалося вже чимало. Це великі гроші, Гонсалес, не будь дурнем...

— Але... чи скоро я зможу відробити ці гроші? — запитав Хуан Гонсалес.

— За два-три місяці! Потім ти залишишся ще на якийсь час, щоб заробити грошей, а коли повернешся додому, купиш собі клаптик землі...

Хуан спокусився на цю перспективу мати свій клаптик землі. Він перестане гнути спину на хазяїна. Схвильовано запитав:

---

[1] Капанги — приватна поліція.
[2] Парагвайський чай.

— Коли треба їхати?

— Завтра ввечері.

Не дати отямитись пеонові — правило всіх вербувальників; треба скласти контракт раніше, ніж робітник, розтративши аванс, передумає їхати на плантацію.

— Підпиши ось тут, — квапив Хуана вербувальник, подаючи записну книжечку.

Хуан недовірливо глянув на те місце, де мав поставити свій підпис.

— Якщо ти не вмієш писати, то це ще краще. Нам більше подобаються ті, які не вміють ні писати, ні читати. Грамотії завжди сперечаються. Ти можеш прикласти великий палець... Ну, швидше!

Хуан машинально приклав свій великий палець до сторінки книжечки. Він не знав, що там було написано. Йому навіть на думку не спадало, що відбитком свого пальця він зобов'язався сплатити три тисячі песо.

Вербувальник відрахував три банкноти по сто песо і дав їх Хуану. Крім того, він дав йому чек на п'ятсот песо до сільської крамниці, де сам мав проценти від прибутків.

Хуан узяв гроші й міцно стиснув їх у жмені. Ще ніколи в житті він не мав такої суми. Тепер ці гроші належать йому. Він може їх витратити, як це робили всі пеони, коли одержували аванс.

Трохи заспокоївшись, Хуан перелічив гроші.

— Сеньйоре! Тут не вистачає двохсот песо.

— Дурень! Ці двісті песо — мої комісійні за те, що я допоміг тобі знайти роботу.

— Не сердьтеся, сеньйоре, я тільки спитав.

Чек на п'ятсот песо Хуан віддав матері, щоб вона купила собі хустку, чаю і галет у крамниці турка Абрахама.

Вербувальники влаштували для всіх вечірку з нагоди укладання контрактів.

В Хуана тільки й залишилося в пам'яті від неї, що за одним столом із ним сиділа смаглява жінка, яка раз по раз просила налити їй вина. Він згадав також, що подарував їй сто песо. Хіба він скнара? Незабаром він повернеться справжнім багатієм, отож і не хотілося в прощальну ніч набути репутації скупого...

Блискавка розпанахала небо, пролунав удар грому, заглушивши всі інші звуки, й покотився понад лісом.

Хуан повернувся до дійсності, спробував зручніше вмоститися на стовбурі. Злива не вщухала. Все тіло пронизував гострий біль, у голові паморочилося, і Хуан мусив міцно триматися за дерево, щоб не впасти. Хвилина-друга — і він звалився непритомний.

Дощ уже вщух, коли переслідувачі нарешті знайшли втікача. Він лежав у болоті без ознак життя.

— Вставай, собако! — крикнув один із них і вдарив Хуана черевиком у живіт. Хуан скорчився від болю й застогнав. Удар батога примусив його підвестися. Він поволі встав, але другий удар батога звалив його з ніг.

Маленький худорлявий чоловік з бистрими очицями підійшов до Хуана, скрутив йому за спиною руки. З мотузки він зробив зашморг, накинув Хуанові на шию й смикнув за вільний кінець.

— Іди, собако!

П'ятеро людей, озброєних ножами, пістолетами, вінчестерами, оточили втікача. Кожен вважав своїм обов'язком ударити беззахисну людину. Хуана повели назад на чайну плантацію.

Йшли весь ранок. Близько полудня, коли капанги зупинились перепочити й поснідати, Хуан мовчки дивився, як вони їли й пили із своїх фляжок. Його мучив лютий голод. Третій день він і ріски в роті не мав, до того ж весь час був на ногах. Палке бажання втекти відганяло думки про їжу і відпочинок. Єдиним його прагненням було дістатися на той бік річки. Там була воля. Там його не змогли б знайти. Там — інша країна.

Дебелий поліцейський витяг із похідної сумки шматок смаженого м'яса й підніс утікачеві до рота. Хуан жадібно розтулив рота, але поліцейський тільки провів м'ясом по губах полоненого і кинув його в болото.

— Ха-ха-ха! — голосно зареготали інші поліцейські. — Ти голодний? Їж!

І один з них ударив Хуана в обличчя. З носа потекла в нього кров, і він відчув на губах її солонуватий присмак. Хуан хотів витерти губи, але руки в нього було зв'язані.

— Дай мені шматочок м'яса,— жалібно попросив він маленького поліцейського з бистрими очицями.

— Потерпи. Скоро тебе нагодує управитель,— відповів той.

— Так, сто ударів, не менше,— цинічно докинув інший.

Вони знову рушили в дорогу.

До селища дісталися другого дня, коли сонце вже ховалось за обрієм. В небі спокійно пливли хмари, а внизу, на землі, людина з зашморгом на шиї ледь ішла поміж укритими соломою й заляпаними грязюкою халупами.

Пеони вже закінчили роботу і з жахом дивились на побитого й виснаженого втікача.

Нарешті дійшли до центру маленького селища. Хуан не міг більше й кроку зробити, такий він був знесилений.

З найбільшого будинку — будинку адміністрації, вийшов управитель. Великий шрам перетинав його праву щоку. Казали, що це слід від удару наймита, якого він побив. Казали також, що за це зухвальство той заплатив своїм життям.

— Я ж казав, що він далеко не втече! — задоволено вигукнув управитель.— Я тобі покажу, як тікати! — просичав він і вдарив Хуана.

Сторопілі пеони дивились на свого товариша, який іще недавно працював з ними, а сьогодні лежав посеред площі купою закривавленого м'яса. Серця їхні з кожним ударом судорожно стискались, і кожному здавалось, що то б'ють його. Один із них, не спроможний більше дивитися на це нелюдське катування, підійшов до ката.

— Зупинися! Чому ти б'єш зв'язану людину? — гнівно вигукнув він і поклав руку на держак мачете. П'ять пострілів пролунали майже одночасно, і пеон упав. Заступництво коштувало йому життя. Ніхто більше й не ворухнувся.

Двоє поліцейських віднесли Хуана до халупи. На землю вже лягла ніч. Панувала глибока тиша. Кілька маленьких каганців кидали тьмяне світло в темряву ночі.

Хуан хотів звільнитися від мотузок, але незабаром переконався, що це неможливо. Він добре розумів, що не побачить більше сонця, ще до світанку його уб'ють, як убивали інших бідолах, котрі мріяли врятуватися з цього рабства. Заплющивши очі, він спробував хоч трохи розслабити м'язи, тут він залишив своє здоров'я, працюючи протягом п'яти років по чотирнадцять годин на день, повсякчас борючись із гадюками, кліщами, москітами, тягаючи щодня на своїх змучених плечах важкі стокілограмові мішки з чайним листом. Його безсоромно обкрадали в крамниці, де він купував собі харчі, позбавляли можливості сплатити свій борг. А тепер його уб'ють, як скаженого собаку, за те, що він хотів утекти з цієї каторги.

Завтра! Це слово вже не вабило Хуана,— він добре знав, що для нього завтра сонце не світитиме. Думки змішалися, страшенна втома здолала його, і він знепритомнів.

Хтось смикнув за кінець мотузки, яка й досі висіла в Хуана на шиї, і він отямився.

— Вставай! — грубо звеліли йому. Хуан машинально підвівся і вийшов з халупи. В обличчя війнуло ранковим холодом. Хуан глибоко зітхнув. Нічого поганого він ніколи нікому не зробив, і от — смерть. Невже це такий страшний злочин — спробувати втекти, не сплативши борг? Хіба не тримали його силоміць тут п'ять років?

— Іди!

Це слово вивело його з задуми. Поліцейський підійшов до Хуана і зняв із шиї зашморг.

— А тепер біжи!

Хуан не міг зрозуміти, чому його відпускають. Палка жадоба життя охопила його. Він невимовно зрадів... і побіг. Пролунали три постріли. Три кулі вп'ялися йому в спину. Він упав навколішки.

— Вбивці! Вбивці...

Четвертий постріл примусив пеона замовкнути назавжди

Світало.

Небо на сході було червоне, як кров Хуана Гонсалеса.

З іспанської переклала
Маргарита ЖЕРДИНІВСЬКА

МАРІО ВАРГАС ЛЬОСА

Маріо Варгас Льоса (нар. 1936 р.)— видатний перуанський письменник. Автор збірок оповідань та романів— «Вожді» (1958), «Міста і пси» (1962), «Зелений дім» (1966), «Розмова в «Соборі» (1970), «Пантальйон» (1973) та інших.

ГІСТЬ

Сипкі піски підповзають до самого фасаду заїзду й тут зупиняються. З цього пустища і з заростів осоки погляд вільно перебігає по білій поверхні, вкритій убогою рослинністю, аж поки упреться в небо. Позаду заїзду земля тверда й нерівна, і менше ніж за кілометр починаються вилощені до блиску горби, поволі підвищуючись і нарешті зливаючись у суцільний кряж; вершини полискують у хмарах, наче голки або леза сокир. Ліворуч видніється ліс, вузькою звивистою стрічкою тягнеться він уздовж пісків, піднімаючись угору, перш ніж зникнути між косогорів, дуже далеких од заїзду; чагарі, дика рослинність, сухе й повзуче зілля, що глушить усе, яруги, змії, болітця. Але цей ліс тільки підступ до сельви, її бліда тінь: він закінчується на краю низини, під масивною горою, за якою царство справжньої сельви. І сеньйора Мерседітас це знає: якось, кілька років тому, вона видерлася на шпиль цієї гори і звідти крізь серпанок хмар під її ногами злякано роздивлялася на безмежне зелене плоскогір'я, що стелилося внизу.

Сеньйора Мерседітас лежить на двох мішках і спокійнісінько собі дрімає. Трохи віддалік коза тикається мордою в пісок, натужно жує дерев'яну тріску й час від часу розтинає меканням тепле вечорове повітря. Раптом тварина нашорошує вуха й завмирає. Жінка розплющує очі.

— Що таке, сіра?

Коза сіпає вірьовку, на якій її прив'язано. Жінка важко зводиться на ноги. Метрів за п'ятдесят чітко вимальовується чоловіча постать; попереду неї по піску біжить її тінь. Жінка прикладає дашком до чола долоню. Швидко озирається довкола й застигає непорушно. Чоловік уже близько; він високий, худий, смаглявий, аж чорний, волосся кучеряве, очі глузливі. На ньому вицвіла сорочка, баєві, закачані до колін, штани. Ноги скидаються на дві чорні колодки.

— Добрий вечір, сеньйоро Мерседітас.— Голос у чоловіка дзвінкий і ущипливий.

Жінка блідніє.

— Чого тобі? — мимрить вона.

— Ви впізнаєте мене? Ну що ж, я дуже радий. Якщо вже ви така люб'язна, то я б не проти трохи перекусити. І випити. Мене мучить спрага.

— У заїзді є пиво й фрукти.

— Дякую, сеньйоро Мерседітас. Ви така добра. Як завжди. Чи не могли б ви скласти мені компанію?

— Я? — Жінка недовірливо зиркає на нього. Вона огрядна і вже в літах, але обличчя в неї ще гладеньке. Вона боса.— Ти ж уже тут бував не раз.

— Ет! — чоловік махає рукою.— Просто я не люблю їсти сам.

Жінка якусь мить іще вагається, а тоді йде до заїзду, шурхотячи по піску ногами. Входить. Відкриває пляшку пива.

— Дякую, щиро дякую, сеньйоро Мерседітас. Проте я волію молока. Оскільки пляшку відкрито, чому б вам не випити її самій?

— Щось не хочеться.

— Та ну-бо, сеньйоро Мерседітас, випийте за моє здоров'я.

— Не хочу.

Чоловік глипає на неї лихим оком.

— Ви що, глуха? Кажу ж вам, випийте цю пляшку. На здоров'я!

Жінка бере обома руками пляшку й повільно п'є маленькими ковтками. На брудному прилавку стоїть глечик з молоком. Чоловік відганяє рукою мух, що кружляють довкола, піднімає глечик і нахильці п'є.

— Ах! — задоволено каже він, облизуючись. — Яке у вас добре молоко, сеньйоро Мерседітас. Мабуть, козяче, еге ж? Воно таке смачне. Ви вже допили пиво? А чому не відкриваєте ще одну? Пийте на здоров'я!

Жінка мовчки скоряється. Чоловік тим часом уминає два банани й апельсин.

— Не треба так поспішати, сеньйоро Мерседітас. А то як пити з шийки, то пиво розіллється й зіпсує вам сукню. Будьте обережніші. Відкрийте ще одну пляшку і випийте її на честь Нуми. На здоров'я!

Чоловік не перестає приказувати «на здоров'я», аж поки жінка не спорожняє чотири пляшки. У неї соловіють очі, і вона, гикаючи та спльовуючи, сідає на мішок із фруктами.

— Боже мій! — говорить чоловік. — Оце так дама! Та ви, бачу, п'яничка, сеньйоро Мерседітас. Пробачте, що я так вас називаю.

— Ти ще пошкодуєш, Хамайкіно, що так образив бідолашну жінку. Ось побачиш.— Язик у неї зовсім не плутається.

— Справді? — зневажливо мовить чоловік.— До речі, о котрій годині прийде Нума?

— Нума?

— О, та ви, бачу, пропускаєте все повз вуха, сеньйоро. Коли він приходить?

— Ти брудний негр, Хамайкіно. Нума тебе вб'є.

— Не говоріть таких слів, сеньйоро Мерседітас! — Він позіхає. — Добре, гадаю, поки що досить. Звичайно, до ночі. А зараз ми прив'яжемо комусь голову до ніг.

Він підводиться й виходить. Іде до кози. Тварина недовірливо дивиться на нього. Він одв'язує її. Повертається до заїзду, крутячи на пальці кінець вірьовки й висвистуючи. Жінка тим часом устигла щезнути. Де й подівся лінивий спокій його рухів. Лаючись, він швидко оббігає заклад. Потім кидається до гайка, слідом за козою. Коза знаходить жінку за деревом і починає лизати її. Хамайкіно сміється, бачачи, як люто зиркає жінка на козу. Він мовчки повертає сеньйору Мерседітас до заїзду.

— Ви справді страшна жінка. Що за безглузда думка спала вам у голову!

Він зв'язує їй руки й ноги. Потім легко підіймає її й кладе на прилавок. Якусь мить сердито дивиться на неї й раптом починає лоскотати підошви її ніг, широкі й репані. Жінка корчиться від реготу; на обличчі її розпач. Прилавок вузький, і, звиваючись, сеньйора Мерседітас важко скочується на підлогу.

— Їй-богу, ви страшна жінка,— повторює він.— Лежите майже непритомні, а самі не спускаєте з мене очей. Ви таки невиправна, сеньйоро Мерседітас!

Коза просунула голову в двері й утупилася в жінку.

Зненацька з вечорових сутінків (таки вже сутеніє) долинає кінське іржання. Сеньйора Мерседітас підводить обличчя й наслухає, широко розплющивши очі.

— Це вони,— каже Хамайкіно, зриваючись на рівні.

Коні не перестають іржати й форкати. З порога заїзду чоловік люто кричить:

— Ви що, здуріли, лейтенанте?

З-за кам'яного стрімчака виринає лейтенант поліції, маленький присадкуватий, у чоботях з острогами, обличчя спітніле, дивиться несміливо.

— Ви що, здуріли? — повторює Хамайкіно.— Що сталося?

— Ти на мене не кричи,— каже лейтенант.— Ми щойно приїхали. А що таке?

— Як то що таке? Звеліть своїм людям відвести коней якомогадалі. Хіба ви не знаєте своєї служби?

Лейтенант червоніє.

— Ти все-таки ще не на волі, негре,— зауважує він.— Говори, та не забалакуйся.

— Сховайте коней і, якщо хочете, позав'язуйте їм писки. Але щоб їх більше не було чути. І чекайте мого сигналу.— На обличчі Хамайкіно розпливається нахабна посмішка.— Невже вам і досі не ясно, що доведеться підкоритися мені?

Лейтенант кілька секунд вагається.

— Ну що ж, нарікатимеш на себе, якщо нічого не вийде,— мовить він і, обернувшись, наказує: — Сержанте Літума, сховайте коней.

— Слухаю, сеньйоре лейтенант, — озивається хтось із-за скелі. Чується цокіт кінських копит. Потім — тиша.

— Оце вже мені до вподоби, — каже Хамайкіно. — Треба тільки бути виконавцем. «Дуже добре, генерале». «Браво, майоре». «Мої вітання, капітане». Чекайте на цьому місці. Я дам знати.

Лейтенант показує йому кулак і зникає між скель. Хамайкіно йде до заїзду. Очі в жінки палають ненавистю.

— Запроданець,— сичить вона. — Прийшов з поліцією. Наволоч!

— Що за манери? Боже, що у вас за манери, сеньйоро Мерседітас! Я прийшов не з поліцією. Я прийшов сам. А зустрівся з лейтенантом уже тут, до вашого відома.

— Нума не прийде,— каже жінка.— І поліцейські знову посадять тебе в тюрму. А коли ти звідти вийдеш, Нума тебе вб'є.

— Помиляєтесь, сеньйоро Мерседітас. І даремно ви каркаєте!

— Запроданець! — повторює жінка; їй вдається сісти. Тепер вона тримається твердіше.— Ти думаєш, Нума дурний?

— Дурний? О ні, де там. Просто він папуга, та й годі. Але не журіться, сеньйоро Мерседітас. Я певний, що він прийде.

— Не прийде. Він не такий, як ти. У нього друзі. Вони його попередять, що тут поліція.

— Ви так гадаєте? А я от ні. Вони не знатимуть цього. Поліція прийшла з іншого боку, з-за стрімчаків. Я перетнув піски сам. У всіх дворах запитував: «Сеньйора Мерседітас у заїзді? Мене щойно випустили, і тепер я скручу їй в'язи». Не менш, як двадцять осіб побігли повідомити про це Нуму. Ви все ще вірите, що він не прийде? Коли б ви бачили, як ви зблідли, сеньйоро Мерседітас!

— Якщо з Нумою щось станеться,— погрозливо мимрить жінка,— ти шкодуватимеш усе життя, Хамайкіно.

Той знизує плечима. Закурює сигаретку й починає насвистувати. Потім підходить до прилавка, бере гасову лампу й вішає її на віхтик осоки на дверях.

— Уже споночіло,— мовить він.— Ви прийшли сюди, сеньйоро Мерседітас. Я хочу, щоб Нума бачив, як ви сидите біля дверей, чекаючи його. Ах, я й забув, що ви не можете рухатися. Даруйте мені, що я такий забудькуватий.

Він нахиляється й бере її на руки. Садовить на пісок, позаду заїзду. Світло лампи падає на жінку й пом'якшує вираз її обличчя; вона здається тепер добрішою і молодшою.

— Навіщо ти це робиш, Хамайкіно? — питає вона кволим голосом.

— Навіщо? — перепитує Хамайкіно.— Вам ніколи не доводилося сидіти у в'язниці, правда, сеньйоро Мерседітас? Там дуже нудно, запев-

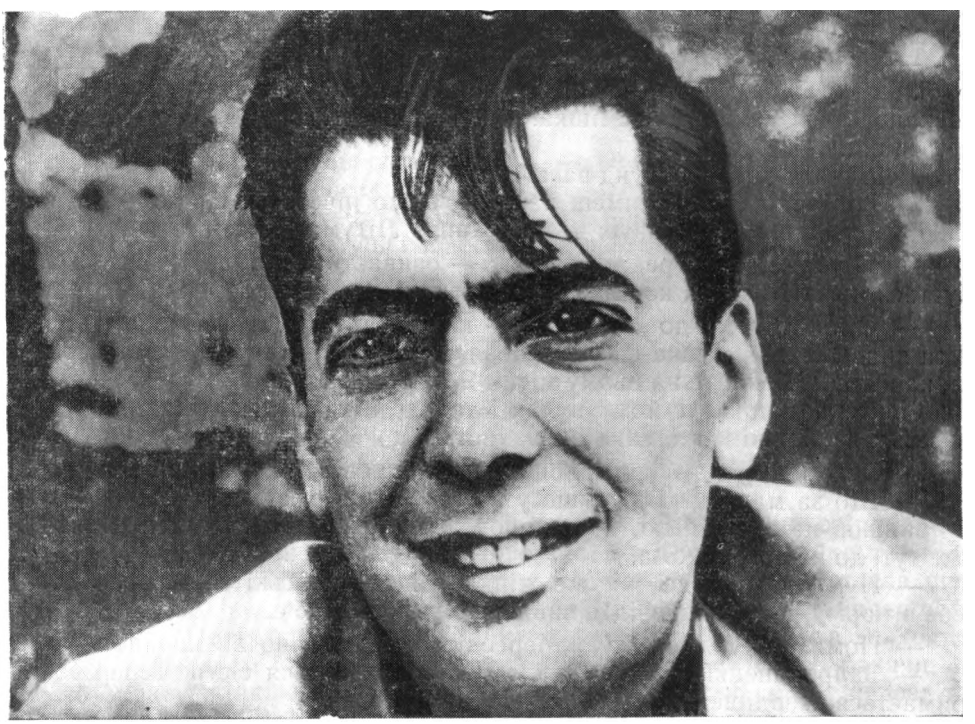

Маріо Варгас ЛЬОСА.

няю вас. І страшенно хочеться їсти. Послухайте, я забув про одну деталь. Не сидіть з роззявленим ротом і не пробуйте кричати, коли побачите Нуму. А то ще муха залетить.

Він заливається дзвінким сміхом, іде до заїзду й вертається звідти з ганчіркою в руках. Обв'язує нею нижню частину обличчя жінки. Розвеселений, якусь хвилину розглядає її.

— Дозвольте вам зауважити, що тепер у вас дуже кумедний вигляд, сеньйоро Мерседітас. Я навіть не знаю, на що ви схожі.

У темному заїзді Хамайкіно рухається пружно й безшелесно, як вуж. Спершись ліктями на прилавок, він схиляється і застигає в такій позі. За два метри від нього в конусі світла непорушно сидить жінка; вона витягнула обличчя, ніби нюшить повітря і до чогось прислухається. Зліва, заглушаючи спів цикад, долітає легенький, але дуже виразний шерех. Ось він повторюється, вже голосніший: хмиз у гайку тріщить у когось під ногами — хтось іде до заїзду. «Він не сам,— шепоче Хамайкіно.— Їх декілька». Він сягає в кишеню, виймає сюрчок і, стромивши його в рот, чекає. Жінка хвилюється, і Хамайкіно лається крізь зуби. Йому видно, як вона ворушиться і як наче маятник хитається туди-сюди її голова, силкуючись скинути пов'язку. Шерех змовкає: може, кроки глушить пісок? Жінка повертає обличчя в лівий бік, і її очі — мов у зляканої ігуани, мало не вискакують з орбіт. «Вона побачила їх»,— шепоче Хамайкіно. Кінчик його язика впирається в шорсткий метал сюрчка. Сеньйора Мерседітас і далі мотає головою й харчить. Коза мекає, і Хамайкіно ловить її. За кілька секунд він бачить, як над жінкою нагинається якась тінь і гола рука тягнеться до її пов'язки. Він щосили дмухає в сюрчок і водночас кидається на прибульця. Свист піднімає всіх на ноги і губиться, заглушений лайкою і швидким тупотом, що лунає зліва і справа. Двоє чоловіків навалюються на жінку. Лейтенант діє блискавично: коли Хамайкіно підбігає до нього, він уже однією рукою тримає Нуму за чуба, а другою приставляє до його скроні револьвер. Їх оточують четверо поліцейських з гвинтівками.

— Біжіть! — кричить Хамайкіно поліцейським.— У гайку його дружки. Мерщій, бо втечуть. Мерщій!

— Спокійно! — мовить лейтенант, не відриваючи очей від Нуми. Той краєчком ока намагається побачити револьвер. Він зовсім спокійний, руки його висять уздовж тіла.

— Сержанте Літума, зв'яжіть його.

Літума кладе на землю гвинтівку й розкручує сировицю, приторочену до пояса. Він зв'язує Нумі ноги, а потім надіває йому наручники. Підійшла коза і, обнюхавши Нумині ноги, починає їх лизати.

— Подати сюди коней, сержанте Літума.

Лейтенант ховає револьвер у кобуру й нахиляється до сеньйори Мерседітас. Знімає їй з рота пов'язку і розв'язує руки. Жінка зводиться на ноги, відганяє козу й підходить до Нуми. Мовчки гладить його чоло.

— Що він тобі зробив? — питає Нума.

— Нічого, — відказує вона.— Курити хочеш?

— Пане лейтенант, — править своєї Хамайкіно, — невже ви не розумієте, що за кілька метрів звідси, у гайку, його спільники? Ви що, не чули їхніх кроків? Їх щонайбільше троє. Чому ви не пошлете нікого взяти їх?

— Заткни пельку, негре,— мовить лейтенант, дивлячись на нього. Він витирає сірник і підносить до сигарети, яку сеньйора Мерседітас

стромила в рот Нумі. Той жадібно затягується, тримаючи сигарету в зубах і випускаючи дим через ніздрі.— Я прийшов, щоб узяти тільки його.

— Що ж,— мовить Хамайкіно.— Тим гірше для вас, якщо ви не знаєте своєї служби. Я своє зробив. Я вільний.

— Так,— каже лейтенант.— Ти вільний.

— Коней подано, сеньйоре лейтенант,— доповідає Літума, тримаючи за повіддя п'ятеро скакунів.

— Посадіть його на свого коня, Літума,— наказує лейтенант.— Повезете його до міста.

Сержант разом з іншими поліцейськими піднімають Нуму і, розв'язавши йому ноги, висаджують на коня. Літума сідає позад нього. Лейтенант підходить до свого коня.

— Послухайте, сеньйоре лейтенант, а з ким поїду я?

— Ти? — перепитує лейтенант, ставлячи ногу в стремено.— Ти?

— Так,— говорить Хамайкіно.— Як же я?

— Ти вільний,— відповідає лейтенант.— Тобі не обов'язково їхати з нами. Можеш іти на всі чотири сторони.

Літума й інші поліцейські регочуть.

— Це, мабуть, треба розуміти як жарт? — питає Хамайкіно тремтячим голосом.— Ви не покинете мене тут, сеньйоре лейтенант. Ви ж чули ці шерехи, там, у гаю. Я дотримав свого слова. Ви не залишите мене тут самого.

— Якщо їхати швидко, сержанте, — мовить лейтенант, — то на світанні будемо в Піурі. Вночі краще їхати через піски. Коні менше втомлюються.

— Сеньйоре лейтенант! — благає Хамайкіно, чіпляючись за стремено офіцерового коня — Ви не покинете мене тут самого! Майте бога в серці!

Лейтенант стромляє другу ногу в стремено й відштовхує негра.

— Доведеться час від часу переходити на чвал,— каже він. — Як, по-вашому, буде дощ, сержанте Літума?

— Я гадаю, що ні, сеньйоре лейтенант. Небо чисте.

— Ви не можете поїхати без мене! — кричить Хамайкіно здавленим голосом.

Сеньйора Мерседітас заливається гучним реготом.

— Рушаймо! — наказує лейтенант.

— Сеньйоре лейтенант! — волає Хамайкіно.— Сеньйоре лейтенант, благаю вас!

Коні поволі віддаляються. Хамайкіно вражено дивиться вслід. Світло лампи падає на його перекошене від страху лице. Сеньйора Мерседітас невтримно регоче. Зненацька вона змовкає. Складає рупором долоні й підносить до рота.

— Нумо! — гукає вона.— Я приноситиму тобі щонеділі фрукти!

І знов заливається гучним реготом. З гайка долинає тріск сухого галуззя і листя.

З іспанської переклав
Анатоль ПЕРЕПАДЯ

ХУЛІО РАМОН РІБЕЙРО

Хуліо Рамон Рібейро (нар. 1929 р.)— перуанський прозаїк і драматург. Написав книжки «Кури без пір'я» (1955), «Докладні оповідання» (1958), «Хроніка Сан-Габріеля» (1960).

ЗНАЧОК

Я й досі пам'ятаю той вечір, коли помітив на набережній якусь блискучу річ. Я сам колекціонер і тому швиденько підняв ту блискітку, витер її об рукав. То виявився дрібненький срібний значок незрозумілого походження. Я поклав його в кишеню й незабаром про нього забув. Хтозна скільки часу минуло відтоді, бо той костюм я дуже рідко вдягав. А тоді віддав його в чистку й страшенно здивувався, коли, повертаючи мені вже почищений костюм, службовець простяг і маленьку бляшечку: «Я знайшов її в кишені вашого піджака, напевно, ваша?» Звичайно, то був значок. Це чомусь мене розважило, я почепив його на груди й пішов.

З того дня все й почалося. Якось я стояв у букіністичній книгарні й роздивлявся старі книжки. Господар крамниці, що досі пильно стежив за мною з темного кутка, раптом підійшов і тихо, змовницьки підморгнувши мені, сказав: «Маємо дещо з творів Файфера». Я трохи зніяковів, бо, незважаючи на певну обізнаність із літературою, про такого письменника досі й не чув, та й шукав у книгарні зовсім інше. Букініст додав: «Файфер перебував у Пільзені». Й оскільки я й досі не спромігся нічого відказати йому, він вирішив вивести мене на чисту воду й суворо мовив: «Маєте знати хоча б те, що він загинув! Так, його вбили палицею на Східному вокзалі». Книгар пішов у темний куток, звідки з'явився. Я ще трохи постояв і щось там погортав, але думки мої були захоплені загадковими словами букініста. Я для годиться купив якусь книжку й майже втік.

Та дивна розмова мене стривожила, я кілька днів тільки й думав про неї й намагався розтлумачити слова загадкового букініста. Згодом усе забув. Та раптом нова пригода вибила мене з рівноваги. Я опинився на околиці міста й саме вирішив перетнути майдан, аж раптом до мене підійшов невисокий чоловік з марним обличчям хворого на печінку й тицьнув мені в руки папірець. Я не встиг оговтатися, як він зник. На папірці була чиясь адреса, під нею лаконічний текст: «Друге засідання у вівторок, о 4-й дня».

У вівторок я подався на вказану адресу. Біля будинку вешталося чимало людей, і мене дуже здивувало, що в кожного на вилозі такий самий значок, як і в мене. Я підійшов до них, і вони почали безцеремон-

но тиснути мені руку. Потім усі посунули в дім, і я опинився у великій залі. На сцену вийшов поважний пан, привітав зібраних і заходився про щось довго-довго говорити. Я точно й не скажу, про що йшлося в тій промові. Дитячі спогади перепліталися в нього з елементами найактуальніших проблем, а від критики державного ладу він несподівано переходив до бурякових плантацій. Достеменно згадую тільки одне: закінчивши свою промову, він витяг з кишені червону крейду й провів на чорній дошці кілька рис.

Усі захоплено обговорювали змістовну доповідь, я теж хвалив її разом з усіма, та коли вже виходив із зали, хтось мене погукав. Я обернувся. Це був той самий пан, що читав доповідь.

— Ви новачок, правда ж? — якось недовірливо спитав він.

Мене трохи спантеличило, що він помітив мене серед такого зборища людей, та я, зрештою, кивнув:

— Я тут уперше.

— Хто вас залучив?

На своє превелике щастя, я згадав про книгаря.

— Я зайшов до букініста на вулиці Амаруре, й він...

— Мартін?

— Так...

— О, це наш активний співробітник.

— Я його давній клієнт.

— І про що ви говорили?

— Та... про Файфера.

— Що він вам сказав?

— Що Файфер перебував у Пільзені. Я цього не знав...

— Не знали?

— Ні,— відповів я дуже спокійно.

— Й ви не знали також, що його вбили ударом палиці по голові на Східному вокзалі?

— Мартін перший про це мені сказав.

— О, це для вас була страшна звістка.

— Авжеж. Непоправна втрата.

Ми ще якийсь час говорили про се й про те, говорили недомовками, неначе двоє чужих і незнайомих людей, що випадково опинилися поряд в одному автобусі. Поки я йому докладно розповідав, як мені оперували гланди, він, широко розмахуючи руками, захоплено змальовував красу північних країн. Коли ми вже прощалися, він дав мені завдання, яке досить мене здивувало. Він сказав:

— Наступного тижня принесіть мені список усіх телефонів, що починаються з цифри «37».

Я пообіцяв і в точно зазначений день приніс йому той список. Це приємно здивувало його:

— Ви дуже пунктуальна людина!

Потім я виконав ще кілька таких завдань, незвичних і несподіваних: дістав для когось дюжину папуг, їздив у маленьке провінційне місто робити малюнок приміщення муніципалітету, кидав бананове лушпиння під чийсь поріг, навіть писав статтю про небесні світила, якої так ніхто й не надрукував, дресирував мавпу й виконав ще низку інших доручень — відносив листи, стежив за пікантними жінками, які згодом зникали невідомо куди.

Так я поступово виділявся з-поміж інших, а за рік, на врочистій церемонії, мене було підвищено в ранзі. «Ви піднялися на один ща-

бель»,— сказав мені голова нашого товариства, щиро обіймаючи мене. Довелось виголосити коротку промову, в якій я невизначеними словами визначив наші спільні завдання, та несподівано був нагороджений громом бурхливих оплесків.

Зате вдома моєї поведінки ніхто не розумів. Рідних дивували мої раптові зникання й оповиті таємничістю вчинки. До того ж я мовчав, коли мене розпитували, адже ж я нічого не міг відповісти їм до пуття. Мені навіть радили звернутися до психіатра, бо, як твердили вони, такий спосіб існування не відповідав здоровому людському глуздові. Особливо здивувало їх усіх, коли вони застали мене за цілою купою фальшивих вусів, які наказав мені виготовити мій шеф.

Але ця домашня війна не заважала мені з гідною подиву енергією займатися справами нашого товариства. Я перевершив сам себе: невдовзі став заступником доповідача й навіть доповідачем, потім скарбником, далі адміністративним радником, я чимраз ближче підходив до керівництва організацією і чимраз дужче ніяковів, просто втрачав певність; я так і не знав, чи належу до якоїсь релігійної секти, чи до об'єднання фабрикантів сукна.

Та минуло три роки, й мене послали за кордон. Це була найзагадковіша в світі подорож. Я не мав у кишені гнутого п'ятака, але кораблі надавали мені свої каюти, в портах завжди хтось мене зустрічав, у готелях поселяли з комфортом, нічого не вимагаючи за це. Я зв'язався з іншими організаціями, жив там цілий рік, вивчав іноземні мови й виступав з доповідями, відкривав нові філії нашого товариства й спостерігав, як срібний значок поволі шириться в усі кінці континенту.

Коли я за рік повернувся додому, то так само нічого не розумів, як і того дня в книгарні Мартіна.

По десяти роках за заслуги перед організацією мене обрано Президентом. Тепер на врочистих церемоніях я з'являюся в пурпуровій тозі з облямівкою по краях. Члени товариства звертаються до мене «Ваша ясновельможність». П'ять тисяч доларів становлять мій щорічний оклад; удома й на курортах мене оточують слуги в лівреях; вони поважають і бояться мене. Навіть є одна чарівна жінка, що без запрошення приходить до мене вночі. Та попри все це, й зараз, як і першого дня, я абсолютно нічого не розумію, й коли б хто спитав мене про мою організацію та її справжню суть, я не міг би відповісти нічого докладного.

Хіба що провів би на чорній дошці кілька червоних рис — а може, цей кабалістичний знак дасть людині відповідь на всі питання й проблеми, які непокоять її.

З іспанської переклали
Лев ОЛЕВСЬКИЙ та Олександр СТАЄЦЬКИЙ

ЕМІЛІО ДІАС ВАЛЬКАРСЕЛЬ

Еміліо Діас Валькарсель (нар. 1929 р.) — пуерторіканський прозаїк, автор книг «Облога», «Процес у грудні», «Людина, що працювала в понеділок», «Напалм».

ЦЕ СПОКОНВІЧНЕ СОНЦЕ

1

Зимовий краєвид перевернувся і почав швидко наближатися до сотень очей, що визирали в ілюмінатори. Літак покотився вздовж посадкової площадки і невдовзі спинився; руки занишпорили під сидіннями, пасажири квапливо одягали куртки, насували капелюхи, діставали валізки; бліді обличчя, скам'янілі від чекання, пожвавішали, голоси були хрипкуваті після тригодинної мовчанки. Люди раділи, бо знову були на землі, у своїй стихії.

Молодята зітхнули. Вони провели медовий місяць у тропіках, принаджені рекламою, яка обіцяє екзотику тропічних ночей за помірну плату: «Пуерто-Ріко — сонячний острів» (на Медісон-авеню невпинно фабрикують подібні мрії для туристів). Тепер вони верталися додому, де їх чекали переповнені крамниці, гуркіт поїздів, нетямущі родичі, непривітні зимові вулиці.

Якийсь чоловік, засмаглий не від туристської подорожі, а від селянської праці, потиснув Пабло руку, запитав про сім'ю. Потім ще раз уважно глянув йому в лице й промовив:

— Вибачте, сеньйоре. Я прийняв вас за свояка.

Пабло, який серед метушні саме вдягав пальто, відповів, що це байдуже, що, може, він справді його свояк, адже світ такий тісний. Але селянин уже зник. Невже Пабло більш ніколи не зустріне його в міському вирі? Може, у нього тут є знайомі, може, якийсь односелець непогано влаштувався і запропонував землякові перебратися сюди? Як призвичаїться він на новому місці серед людей, що говорять іншою мовою, їдять сосиски і п'ють кока-колу? Згадалась цифра: вісімсот тисяч. В самому лише Нью-Йорку майже мільйон емігрантів.

Погляд Пабло упав на бідно одягнену жінку з немовлям на руках. Дитина плакала, жінка шукала когось очима (певно, свого чоловіка,— подумав Пабло), здавалось вона теж от-от розплачеться. Якась блондинка нахилилась до малюка, проте ні дитина, ні мати не звернули на неї уваги. Вони неначе прилетіли на Марс і не розуміли всіх цих марсіан у кумедних капелюхах. Жінка стурбовано виглядала когось у проході, коли раптом із-за стюардесиної спини вишкутильгав якийсь дідок і озвався до жінки. Та полегшено усміхнулась.

— Ох, тату,— скрикнула вона, байдужа до цікавих поглядів юрби,— я вже думала, що загубила тебе!

Дідок був застарий, щоб штовхатися в цій юрбі. Його ношене пальто намандрувалося, переходячи від родича до родича; з Нью-Йорка в Чікаго чи в Кентуккі, чи в Массачусетс.

З валізкою в руці Пабло протиснувся до виходу і зрадів, опинившись на свіжому повітрі. Навкруги виблискував нікель, сяяло скло, ревіли мотори. Механіки метушились під алюмінієвими фюзеляжами, тягнули шланги, канати, ретельно оглядали шасі. Електрокар з багажем поспішав до будівлі аеропорту.

Пабло проминув крісла для туристів, кафетерій, страхове бюро. На стіні перед себе він побачив величезне електричне табло. Лампочки моргали, вказуючи номери та тривалість рейсів, час відльоту й прильоту. Сан-Хуан з його пекучим сонцем здавався тепер далеким краєм світу.

В просторому залі, де пасажири одержували свій багаж, на Пабло чекали Мігель і Феліпе. Привітали вони Пабло дещо стримано, хоча всі троє були з одного села. Мігель і Феліпе давно звикли до співвітчизників, які плавом пливли у Нью-Йорк — тож не дивно, що прибуття нового емігранта не дуже зворушило друзів.

Феліпе, здавалось, тішився, показуючи Пабло власний «шевроле» останнього зразка. В Пуерто-Ріко він-бо давно мріяв про таку іграшку, а в Нью-Йорку ця мрія здійснилась. Розхвалюючи машину, Феліпе відкрив багажник, щоб покласти туди чемодани. Пабло побачив три шини, кавник, чотири радіоприймачі.

— Ого, в тебе тут справжня крамниця на колесах.

Феліпе пояснив, що один знайомий попросив його перепродати ці речі за безцінь.

— А ти не попадеш в халепу? Вони ж, очевидно, крадені?

— Це не обходить мене. Я лише перепродаю. Тут усі так живуть. Будеш маніжитися, то спіймаєш облизня.

2

Феліпе вів машину на граничній швидкості.

— Тут не можна повзти, як черепаха.

— Там усе інакше,— кинув Мігель.

Пабло зрозумів, що «там» було для нього чарівним словом, золотою кліткою, де зберігалися дитинство, море, рідне селище, справжнє літо і зима, схожа на весну, купання в річці, набіги на чужі садки.

— Де ти хочеш влаштуватися? — порушив мовчанку Мігель.

— Ще не знаю. Мабуть, на якусь фабрику.

— Я допоможу тобі.

— Як Рауль? Працює?

— Працював. Недавно йому відрізало палець, тепер живе на допомогу по безробіттю.

— Кому він зараз потрібний? — промовив Феліпе і, помовчавши, додав: — Сказати правду, я ладен послати все до дідька разом із цим клятим світом.

— Там можна ходити в одній сорочці,— правив своєї Мігель.

— Як ти гадаєш, скільки дали б мені там за машину? Перевіз коштуватиме десь із двісті песо. Я пішов би підмітати вулиці, чистити взуття, аби тільки вирватися з цього льодовика.

— Які тепер на острові ціни за квартири? — спитав Мігель.— Боргів у мене нема, меблі є, треба тільки подбати про житло. Я міг би

орендувати який-небудь будиночок і згодом викупити його. Тут як постаріеш, то домовласник викине тебе на вулицю. Вони не знають, що таке жалість.

— Де ти працюєш?

— В одному істсайдському готелі.

— У нас готелі процвітають, а що всі вони належать американцям, то й платять там, певно, непогано.

— Може, мені й пощастить,— задумливо проказав Мігель.

Пабло не стримав іронічної посмішки:

— О, у нас там справжній золотий берег.

— Послухай, що я тобі скажу,— втрутився в розмову Феліпе.— Мені не подобається, що вони й там прибирають усе до рук. Хай би вони хазяйнували у себе, а ми — у себе.

— Стривай,— заперечив Мігель,— але ж тут повно пуерторіканців.

— Слушно, тільки врахуй, що ми тут — чорнороби, а вони — боси. Тепер виходить, вони й там стають босами, а ми змушені працювати на них у своїй власній країні. Це огидно, проте це — дійсність. І вона мені аж ніяк не до вподоби.

— Я таки розпитаюся про той золотий берег,— примирливо сказав Мігель. Він не любив устрявати в політику і не йняв віри газетам.— Знаєш, я живу тут не перший рік, але не хочу, щоб мої діти росли в цьому місті.

— І я теж не хочу,— роздратовано кинув Феліпе.

Згодом Пабло зрозумів, що це лише балачки, спроби втекти від дійсності: його земляки залюбки мріють про повернення, проте минають роки, слова та мрії лишаються словами та мріями, а нью-йоркські зими так само пронизують холодом їхні кістки, народжені в тропіках. Десятки тисяч емігрантів постаріли в цих нетрях. Пабло пригадав, як один його родич приїхав сюди провести відпустку, він збирався пробути тут два тижні, а прожив сорок п'ять років і повернувся на батьківщину перед самою смертю. Пабло відчував, що стоїть на першій щаблині довжелезних сходів і невідомий стартер уже дав команду, як на іподромі.

— Ти чув про Латинський квартал?

— Звісно, хто ж про нього не чув.

— Наркомани,— скривився Феліпе.— А вони всіх нас одною міркою міряють, ніби тут немає тисяч порядних пуерторіканців.

— Іноді ми й справді поводимося недостойно,— похмуро відказав Мігель.— Вони слушно звинувачують нас у деяких гріхах.

Пабло подумав про іноземні військові бази, які вкрили його країну. Гріхи. Слово ятрило душу, наче сіль у рані.

Машина виїхала на околицю. Феліпе загальмував, і вони піднялись на ганок. У коридорі Пабло відчув приємне тепло радіатора. На якусь мить йому здалося, ніби якийсь тропічний ангел-хранитель зігріває його своїм диханням.

Мігель штовхнув завішені червоні двері, і земляків огорнуло тепло домашнього вогнища. Пабло радо взяв чашечку запашної кави з рук Мігелевої дружини, сором'язливої усміхненої молодиці. Вони поскидали важкі пальта й посідали, щоб продовжити розмову. Пабло довідався, що ці безвісні емігранти, пустивши коріння в чужому місті, побудованому кілька століть тому руками чужинців, призвичаїлися розуміти одне одного з півслова.

Коли вони пообідали, з'явився Рауль. Він розповнів, на його кремовому обличчі стовбурчилися вуса, поруділі від тютюну. Рауль не розпитував ні про родичів, ні про острів: він жив сьогоднішнім днем, жив у тужливій самотності, проклинаючи все на світі. Разом вирішили, що Пабло житиме поки що у Ніколаса, іншого спільного друга дитинства. Мігель позичив Пабло ліжко, яке вони перевезли в здоровенному «бюїку» Рауля.

3

Це було просторе помешкання з непоказними меблями у вітальні. Постіль Ніколаса стояла неприбрана — постіль холостяка, що все життя простоює за прилавком своєї крамниці. Поруч стояла етажерка з книгами. Стіни облізли, на стелі місцями повідпадав тиньк.

Вони поставили ліжко в третій кімнаті біля вікна, звідки було видно імлисту ніч, іржаву пожежну драбину, чорні будинки, в яких де-не-де світилося. Поодинокі перехожі поспішали кудись, зіщулившись, піднявши коміри пальт.

Радіатор, зроблений з простого шматка заліза, свистів, мов паровоз, проте грів чудово.

Невдовзі прийшов невисокий рудавий Ніколас. Він привітно усміхався. Його рука, спітніла і м'яка, ніяк не в'язалася з обличчям, що пашіло густим червоним рум'янцем. Пабло спало на думку, що Ніколас, мабуть, знає принадну силу власної усмішки — так школяр завжди радий похвалитися перед батьками своїми успіхами. Вони не бачилися двадцять років, і не можна було з певністю твердити, що їх єднає справжня дружба, проте Ніколас гостинно запропонував Пабло притулок. Раулеві навіть не довелось умовляти Ніколаса, бо той сам відразу оголосив, що Пабло найліпше оселитися в нього, принаймні на кілька днів.

— Можеш жити в мене, скільки завгодно,— додав він.

Рауля ніби щось гнітило. Він не знав, де себе подіти, і не встрявав у балачку. Незабаром він попрощався і пішов. Мігель, Феліпе й Ніколас теж розійшлися хто куди.

Пабло стояв один посеред кімнати і дивився на щойно поставлене ліжко. Це був його перший день, перші години в чужому місті, повному співвітчизників. Пабло гірко посміхнувся, подумавши, що одного дня його можуть прийняти за апокрифічний персонаж «Вестсайдської історії», п'єси, яку він ненавидів.

— Яке паскудство,— звернувся він до радіатора, до брудної пожежної драбини, до снігової ночі.— Яке паскудство — кинути батьківщину, щоб не сконати з голоду!

Він неквапно роздягся й ліг, відчуваючи холод самотності та зими і якусь непевність усього, що сталося з ним за останній день: зовсім недавно він був так далеко від цього радіатора, від цих пофарбованих у криваво-червоний колір будинків, що тонули в густому тумані.

Матрац прогнувся під його тілом. Він поринув у порожнечу разом із молодятами, потужний чотиримоторний лайнер знявся вгору, дружина махала хустинкою, стоячи за балюстрадою аеропорту, серед зелених, напрочуд зелених дерев, що тяглися до цього пекучого, цього споконвічного сонця.

З іспанської переклав
Сергій БОРЩЕВСЬКИЙ

САЛАРРУЕ

Салярруе (Сальвадор Салазар Арруе, нар. 1899 р.) — сальвадорський письменник. Автор збірників оповідань «О Яркандаль» (1929), «Це та інше» (1940), «Рибу ловлять сіттю» (1954), «Іспанія та інші оповідання» (1960).

РІЗДВО

За пагорбом упав зранений вечір: голубе перебите крило й золотий напіврозтулений дзьоб. У посиротілому гнізді ночі, виплетеному з тонкої луски зірок, лишилося золоте яйце місяця — тільки сумне пір'я закружляло в повітрі.

Високі бліді дерева перезирались у пітьмі, мов привиди. Їхнє гілля, підхоплене різким духмяним вітром, плавало в бузкових ополонках неба. Спадала нічна роса, наводячи глянець на все довколишнє, земля дихала в небо пахощами, а цвіркуни оздоблювали тишу.

Крізь одчинені двері самотнього ранчо падала смуга світла. Тіні людей витягались аж надвір. Собака сидів на порозі, схожому на стіл.

Ніжне світло потроху заполоняло ніч. Із дворика стало видко нечіткі обриси хутора. То там, то там засвічувалось вікно, й пучки променів падали на вулицю. На старій дзвіниці бавився місяць, туге шатро неба прорізали спалахи ракет, які освітлювали все навкруги, сичали й лунко розривались.

Нана накинула пальто й вивела з хати дітей. Тіні йшов дванадцятий рік, вона була височенька й мала невеличкий животик. Чотирирічний Начіто в сорочині до пупа похитувався й спотикався, роззявивши рота й ледве встигаючи за матір'ю, надутий і зашмарканий. Вони зійшли на дорогу й подалися до села.

Йшли довго в посмерках, збиваючи куряву на шляху, плямистому, наче гадюка. Долиною бродило кілька биків, порушуючи тишу закличним ревінням. Навпроти ранчо сеньйора Тіто яскраве світло засліпило їм очі, засміялася гітара, та вони йшли й ішли, розтягшись вервечкою... Десь там тривала різдвяна меса, й ходили чутки, нібито отець Пераса після проповіді роздаватиме дітям іграшки. Тіна й Начіто ніколи не мали іграшок. Вони самі робили для себе ляльки з плодів карао та кукурудзяних качанів, бавилися м'ячиками з кульок моро, гралися в магазин.

Вони йшли й ішли... За ними тяглася худезна хвора сука. В селі грали весілля — ясно чути було барабан і дудочку. Тоді з-за повороту

вигулькнуло й саме село. З церковної дзвіниці на них вирячилось похмуре око годинника, яке невідступно стежило за ними аж до майдану.

На майдані торгували всяким добром, тхнуло димом, горілкою й порохом. Паперть була заклечана листям какао та барвистими гірляндами з паперових стрічок. Дудочка й барабан витинали своєї, не вгаваючи.

Лола вже виходила з церкви.

— Прийшли по подарунки, Нано?

— Еге ж...

— Поспіши, коли хочеш, аби й твоїм дітям щось перепало. Панотець вже давно роздає!

Роззирнувшись довкола, Нана попід боковою нішею потягла дітей туди, де юрмилися жінки з дітлахами. В церкві панував нестерпний гамір, усі штовхалися й сміялись. Нану раз по раз одтручували до стіни, й вона довго не могла стати в чергу. Нарешті-таки дійшли до чорного черева священика. Знадвору чулося гупання барабанів, бубнів та тумблімбів.

— А ти чого? Ти ж не з нашого села, правда?

— Так, святий отче, я з долини...

— Гм, гм!.. Для тебе немає, для тебе немає... Чуєш? Для тебе немає... Проходьте, хто там далі, проходьте, проходьте...

Над пагорбом сходила зоря. Нана вертала додому, сухотним голосом підганяючи малюка:

— Швидше, Начіто, швидше!

— А дарунки, мамо?

Тіна йшла за братиком. Сорочка ледве сягала йому до пупа, малий аж спотикавсь. У долині гомоніла річка. Дерева пнулися вгору чорними руками, гілля неначе погрожувало небові.

— Йди, Начіто, не відставай!

— А дарунки ж?

Коли вони проминали ранчо сеньйора Тіто, на них знову впала смуга світла й почувся сміх гітари.

З іспанської переклав
Юрій НЄГІН

МАРІО БЕНЕДЕТТІ

Маріо Бенедетті (нар. 1920 р.) — уругвайський письменник. Автор романів «Перепочинок» (1960) та «Дякую за вогонь» (1965), а також кількох оповідань.

ЗАКОРТІЛО ПОЖАРТУВАТИ

Спершу він не йняв цьому віри. Згодом упевнився, проте аж ніяк не сприймав цього всерйоз. Для досвідченого вуха шумок цей у телефонній трубці (іноді він був схожий на стукіт кісточок доміно, іншим разом нагадував глухе дзижчання) не викликав ніякого сумніву щодо його виникнення. Причини Армандо не знав, але незаперечним було те, що його телефонні розмови підслуховують. Ні, він не відчув себе ані важливою персоною, ані людиною, яку переслідують: просто йому здалося це безглуздям. Йому ніколи й на думку не спало б пов'язувати таке загадкове, страхаюче слово, як шпигунство, із своєю маленькою, скромною країною — без нафти, олова, міді, котра тільки й має, що фрукти, якими з різних причин не цікавилися люди з далекої півночі, та ще вовну й м'ясо, що їх спеціалісти завжди вважали другорядними товарами.

Шпигунство тут, в Уругваї 1965 року? Ще чого! І все ж таки його телефонні розмови підслуховують. З цього варто пожартувати. Адже характер цих розмов не набагато конфіденціальніший, ніж зміст статей, написаних ним. Певна річ, у телефонних розмовах його стиль був трохи менш відточений, інколи він навіть міг дозволити собі кинути якесь непристойне слово. «Облиш ці жарти,— застеріг його Баррейро,— пам'ятай, що лаятись у нас теж слід високим стилем».

Оскільки шпигунство, в усякому разі тут, здавалося йому безглуздим, Армандо затіяв веселу гру з вогнем. Коли дзвонив Баррейро,— а він тільки його втаємничив у цю справу,— вони навмисне кидали злобні жарти на адресу Сполучених Штатів, президента чи ЦРУ.

— Не цокоти так швидко, бо стенограф за тобою не встигне,— мовив Баррейро.— Чи ти, може, хочеш, щоб його вигнали к бісовому батьку?

— Як? — здивовано запитував Армандо.— Хіба там стенограф, а не магнітофон?

— Звичайно вони користуються магнітофоном, але схоже на те, що він у них перегрівся і вийшов з ладу, й тепер його замінили стенографом. Або, може, іншим апаратом, який має ту перевагу, що не перегрівається.

— Ми могли б розповісти цьому бідоласі щось досить важливе і конфіденціальне, таке, що сприяло б підвищенню його по службі. Як ти гадаєш?

— Маєш на увазі повстання?

— Ні, це ще передчасно.

І так щоразу. Згодом, коли вони зустрічалися в кафе, то, досхочу поглузувавши з цього, заходжувалися обмірковувати сценарій на наступний день.

— А що, коли ми почнемо називати прізвища?

— Вигадані?

— Певна річ. Або ще краще: називатимемо прізвища наших політичних діячів. Припустімо, Педро буде в нас Родрігесом Ларретою, Анібаль — Агеррондо, Андрес — Техерою, а Хуан-Карлос — Бельтраном.

Та за кілька днів, після того як вони домовилися про цей код, під час цілком безневинної телефонної розмови раптом сталося зовсім непередбачене. Йому подзвонила наречена Маруха й довго розбалакувала на найрізноманітніші теми, дорікала, що він про неї забув і мало приділяє їй уваги. «Ти все менше цікавишся мною, вже давненько не водив мене в кіно. Твій брат ставиться до Селії набагато краще»,— не вгавала вона. На якусь мить він навіть забув про те, що всі його телефонні розмови підслуховуються.

— Сьогодні я також не можу. В мене запланована одна зустріч, розумієш?

— Політична? — поцікавилася Маруха.

Цієї ж миті в апараті щось захрипіло, відтак цей звук повторився ще двічі.

— Це ти там хрипиш? — спитала Маруха.

Армандо, мить поміркувавши, відповів:

— Так.

Відтоді, як його телефонні розмови стали підслухувати, це хрипіння він почув уперше.

— Ти мені так і не відповів: ця зустріч політична чи ні? — наполягала дівчина.

— Ні. Це прощання з парубоцьким життям.

— Уявляю собі, які дурниці ви там говоритимете,— буркнула вона й поклала трубку.

Маруха мала рацію: його брат чудово ставився до Селії. Але ж Тіто був людиною зовсім іншої вдачі. Армандо завжди захоплювався його врівноваженістю, працездатністю, ввічливістю. Селія ж, навпаки, частенько кепкувала з Тіто й іноді жартома просила показати його дитячу фотографію. «Хочу впевнитися,— казала вона,— чи справді він носив краватку, ще бувши немовлям».

Тіто не цікавився політикою. «Вона надто брудна», — запевняв він. Армандо не заперечував цього, але все ж таки цікавився нею.

Армандо жартував з Баррейро з приводу підслуховування його телефонних розмов, але ніколи не розмовляв на цю тему з братом. У них уже давненько відбулася досить різка розмова на політичну тему, й Тіто завершив її такими словами: «Не розумію, як ти можеш приятелювати з цими людьми. Усвідом же, нарешті, що ці люди не мають і крихти совісті. Всі!» Тіто справді ставився до всіх політиків з однаковим презирством. Армандо це подобалося в братові, бо він відчував, що сам не здатний на таке. Треба бути дуже сильним, вважав він, щоб стримувати своє обурення, а Тіто це вдавалося цілком.

Потрійне хрипіння (довге, коротке, довге) озивалося в трубці ще разів чотири. Можливо, це якесь попередження? Сповнений сумнівів,

Армандо вирішив нікому про це не говорити. Не лише брату чи батькові, який, до речі, цілком заслуговував довір'я, але навіть Баррейро, своєму найкращому другові.

— Давай припинемо ці телефонні жарти.

— А це чому?

— Просто мені вже набридло.

Баррейро й далі дотримувався думки, що це досить забавно, проте не наполягав.

Тієї ночі, коли Армандо затримали, не було ніяких заворушень — ні студентських, ні профспілкових. У місті панував спокій. Це була одна з небагатьох квітневих ночей без холоду й вітру, що нечасто трапляється у Монтевідео. Армандо крокував вулицею Сьюдадела, було вже по півночі, й коли він вийшов на Площу, до нього наблизились двоє агентів і зажадали показати документи. Армандо вийняв із кишені посвідчення. Один із цих типів зауважив, що строк дійсності його посвідчення вже скінчився. Це була правда, й Армандо в думці дорікнув собі за неуважність, але сподівався, що якось обійдеться.

Не обійшлося. Цієї ж ночі його допитували двоє: один був втіленням люб'язності й привітності, другий — викликав до себе відразу своїм виглядом і брутальністю.

— Чому ви в телефонних розмовах так часто переходите межі дозволеного? — спитав перший, з докором дивлячись на нього, як дивляться на пустотливого малюка.

Другий же, навпаки, відразу поставив питання руба:

— Хто такий Бельтран?

— Прем'єр-міністр.

— Раджу тобі не клеїти дурня. Мене цікавить, хто та особа, яку ти і твій приятель називаєте Бельтраном.

Армандо мовчав. Зараз почнуть заганяти йому шпильки під нігті, або припікати спину вогником сигарети, або тицятимуть електричний щуп під пахви. Тоді вже буде не до жартів. Та Армандо здолав свій страх, у нього вистачило сили й почуття гумору переконати себе, що його невеличка країна, мабуть, перетворилася вже на велику державу. І, певна річ, у нього виникли сумніви щодо того, чи вдасться йому самого себе захистити.

— Це був тільки жарт.

— Он як! — вигукнув брутальний тип.— Зараз ти в мене посерйознішаєш.— І щосили вдарив його в обличчя.

Армандо відчув, як щось хряснуло, й очі його зразу ж налилися слізьми. Від другого удару у вухо голова його різко хитнулася праворуч.

— Але ж нічого не було,— ледь чутно вимовив він.— Ми придумали цю витівку з іменами так, щоб пожартувати з вас.

Кров юшила йому на сорочку. Він торкнувся рукою носа й відчув гострий біль.

— Отже, ви з нас жартували?

Агент знову вдарив його навідліг, але набагато сильніше, ніж перше. Нижня губа відразу ж розпухла.

— Ач який красень!

Наступний удар був коліном у живіт.

— А чи знаєш ти, що таке електричний щуп?

Від самої згадки про це знаряддя катування Армандо відчув біль у паху. «Треба якось спровокувати його на те, щоб він бив мене далі,—

міркував Армандо,— тоді, може, забуде про щуп». Він не спроможний був вимовити довгу фразу й тому, зібравши всі сили, сказав лише одне слово: «Наволоч».

Той сприйняв цю образу так, наче йому плюнули в обличчя, але відразу ж отямився й, вишкірившись, сказав:

— Не сподівайся, що тобі пощастить відвернути мою увагу на інше. Я не з такими шмаркачами давав собі раду. Тобі не вдасться збити мене з пантелику.

— Облиш його,— сказав люб'язний агент.— Схоже, що він каже правду.

Армандо зміг, нарешті, перевести подих. Але відразу ж упав непритомний.

Маруха до певної міри була навіть рада, що так сталося: тепер вона цілісінькі дні могла милуватися Армандо. Вона доглядала його, голубила, ділилася з ним своїми планами на майбутнє. Армандо, відверто кажучи, це було приємно. Він навіть був вирішив, що незабаром одружиться з дівчиною, але потім передумав. «Після тієї ночі я, здається, втратив здоровий глузд».

Нараз ласкава рука Марухи перестала його пестити. Армандо розплющив очі й побачив батька, матір, Баррейро, Тіто, Селію.

— Як це ти зміг витримати й не зізнатися в усіх смертних гріхах?— запитав Баррейро.

— Я не знаю, що було б зі мною, якби вони застосували електрощуп.

Мати плакала; вона тільки те й робила, що плакала вже третій день.

— В редакції газети мені сказали, що Асоціація журналістів опублікує заяву протесту,— озвався батько.

— Заяву протесту,— гнівно мовив Баррейро.— Від цього Армандо нітрохи не буде легше.

Селія стиснула його руку вище ліктя, а Маруха поцілувала в чоло. Армандо почував себе потерпілим, але водночас йому здавалося, що він досяг вершини слави.

За спиною в Баррейро стояв Тіто, мовчазніший, ніж звичайно.

— А ти чого мовчиш? Чому нічого не кажеш? — накинулася на нього Маруха.

Тіто посміхнувся.

— Я завжди казав Армандіто, що політика — то брудна справа,— тихо відповів він і хихикнув, тричі підряд. Сміх цей дуже схожий був на хрипіння в телефонній трубці — довгий звук, короткий, знову довгий.

З іспанської переклав
Вадим ХАЗІН

АЛЬФРЕДО ГРАВІНА

Альфредо Гравіна (нар. 1913 р.) — уругвайський прозаїк і драматург. Автор книжок «Кров на борозні» (1938), «Незвичайний кінець звичайної людини» (1942), «Кордони, відкриті вітрам» (1951), «Від страху до гордості» (1953).

КОЛИ ЙДЕТЬСЯ ПРО КОЛУМБА

Якщо вже ти так допитуєшся, чому я не хочу приятелювати, ба навіть вітатися з тобою, я тобі поясню; тільки, будь ласка, не нарікай і не кажи, що я копилю перед тобою носа.

Пригадуєш, що було в таверні? Пригадуєш сеньйора з гарним шкіряним портфелем? Цей портфель упав мені в око, і я наважився спитати, чи його тут куплено, і сеньйор відповів — ні, не тут, а в Мексіці. Ми з тобою були в цивільному, і в кишенях у нас дзвеніли грошики. Ми вже добряче хильнули, і нам кортіло потеревенити, тож я й спитав сеньйора про портфель — чи тут він його купив і чи дорого коштує. А він сказав, що привіз портфель із Мексіки і що коштує він немало. Тоді я спитав, яка та Мексіка, і, хоч сеньйор, певне, був не з балакучих, проте, як чоловік вихований, зайшов зі мною в розмову. Те, що він розповідав, мені видалося цікавим, а тобі, мабуть, нудним, бо ти став патякати про мексіканський фільм, який бачив торік чи позаторік — так, наче з нього дізнався про Мексіку більше, ніж з уст сеньйора, що бачив цю країну на власні очі, бо два місяці мандрував по ній. Тільки такий йолоп, як ти, міг собі це дозволити,— але про це я тільки між іншим.

Потім до таверни зайшов хлопець з гітарою, і з ним — якийсь статечний добродій.

Тим часом сеньйор з портфелем випив уже дві-три чарчини, і язик у нього розв'язався. Виявилось, що родом він із Саусе-де-Батові, і сільське життя знає куди краще, ніж ми. А ти, хоч як приндився перед ним, був дурень-дурнем.

Розмовляли про щось — а може, й сперечалися — і гітарист зі своїм супутником. Коли це гітарист покликав до їхнього столу сеньйора з портфелем і попросив, щоб той вирішив, хто з них має слушність у суперечці. Не все зрозумів я з тої суперечки, але основне вловив: один говорив, що англосаксонська раса вища за латинську, а другий — що латинська нічим не поступається перед англосаксонською. Сеньйор з портфелем сказав: не тому раса вища, що висотує кров з інших народів... А тобі, бевзю, чомусь убилося в голову, що сеньйор з портфелем — комуніст, і, урвавши його на півслові, ти загорлав: «Що ви знаєте про раси? І що варнякаєте про Колумба, коли нічого про нього не

знаєте? Єдиний, хто тут знає все про Колумба, це я! А ви мовчіть!» Сеньйор з портфелем у першу мить здивувався — він-бо тільки мимохідь згадав про Колумба,— але тут-таки сказав: «Гаразд, я мовчатиму; говоріть про Колумба ви». А що може сказати про Колумба такий бовдур і невіглас, як ти?! Хіба ти коли читав що-небудь, опріч вивісок на крамницях? Ти тільки й міг сказати: «Колумб відкрив Америку». Оце все, що ти сказав, і тобі заціпило. Але ти не зміг уже прикусити свого язика, і без кінця повторював: «Я багато знаю про Колумба, багато знаю про Колумба!»

Сеньйор з портфелем заплатив за вино й намірився йти; було ясно — він не хоче більше з тобою говорити; а ми всі сиділи ні в сих, ні в тих і пекли раків...

Пам'ятаєш, як лаяв я тебе за твою дурість, але тобі було байдужісінько!...

А тепер скажу про головне. Днями я зустрів на вулиці сеньйора з портфелем: він упізнав мене — я помітив це по його очах; я хотів привітатися, але він, дивлячись просто себе, пройшов повз мене, як повз стовп. Він, звісно, подумав, що я — такий тип, як і ти. Дуже я засмутився й образився... А позавчора знов зустрів його — в таверні, — і він знов удав, що ми незнайомі. Я підійшов до нього й сказав: «Даруйте, сеньйоре, але я хочу, щоб ви знали: я не відповідаю за чиюсь дурість; я був того вечора з солдатом, який патякав про Колумба, але це зовсім не означає, що ми з ним — одного поля ягоди. Прошу вас — коли я вітаюся з вами, вітайтесь зі мною і ви». Сеньйор вислухав мене й спокійно сказав: «Гаразд, друже, забудьмо цю історію». Він пригостив мене вином, а потім ми довго розмовляли. О, він таки знає про Колумба!

Ну, то ти зрозумів, чому я не хочу приятелювати з тобою? По-перше, тому, що вважаю твою поведінку негідною; по-друге, не хочу червоніти від сорому, коли той сеньйор знову побачить нас удвох. Ти повинен зрозуміти: хоч я чоловік і маленький, мені хочеться водитися з людьми, а не з покидьками. Хай нам з тобою пощастило, що ми наділи мундири й тому маємо сякі-такі гроші, хай! Але інакше ми здохли б з голоду... Хай із тебе цього досить, а мені воно зовсім не до душі; при першій же нагоді я начхаю на службу. А ти ходиш, мов павич, козиришся, пащекуєш про те, в чому й зовсім не тямиш, і все це через мундир, цей нещасний солдатський мундир! А якби ти не був таким нікчемою, ти помітив би — ніхто не заздрить ні тобі, ні твоєму мундирові.

Я говорив тобі про це й раніше, щоправда, не так гостро, але ти на мої слова чхав. Ти зробився справжньою паскудою, смердиш так, що аж дух забиває. Хоч із Колумбом, хоч без Колумба — все одно смердиш. Що ж до мене, то я щасливий, що познайомився з порядним сеньйором і що він поважає мене. А тобі кажу відверто: я зневажаю тебе, бо ти й щербатого гроша не вартий. Одно слово, я — людина і солдат, а ти — солдат і паскуда!..

З іспанської переклали
Лев ОЛЕВСЬКИЙ та Ірина СИДОРЕНКО

ЛЕОНАРДО КАРВАХАЛЬ БАРРІОС

Леонардо Карвахаль Барріос (нар. 1951 р.) — чілійський письменник, історик за фахом. Після фашистського перевороту живе в Болгарії. Оповідання «Розшуки» взято з його першої книги «Що таке забуття», яка одержала премію на Міжнародному конкурсі кубинського видавництва «Каса де лас Амерікас» у 1975 році.

РОЗШУКИ

Змирившись зі станом непевності, Клара Мехіас почала діяти рішучіше: вона вже звикла ходити по різних установах, розмовляти з незнайомими людьми, вистоювати в довжелезних чергах біля воріт тюрми, біля казарм і стадіону, щоб зрештою почути стандартну відповідь: такого тут немає, Ренато Мехіас Гомес у наших списках не числиться. Ця непевність навіть вселяла в неї якусь надію, що брат живий.

Хто міг таке передбачити? Люди казали, що може статися переворот і що в цьому треба перешкодити фашистам. Але хто знав, що принесе з собою майбутнє? Ніхто. Ясна річ, обставини завжди промовляють самі за себе... але вони зжилися з цими обставинами.

Клара Мехіас погано зналася на політиці. Вона працювала на підприємстві, на добровільних роботах, і прала вдома братові білизну й готувала їжу. Вони осиротіли недавно, обоє були юні й запальні, їх єднала міцна взаємна любов, яка стала для них після втрати батьків головною опорою в житті. Коли стався переворот, Ренато саме закінчив вечірню школу. Клару відразу ж звільнили з роботи, бо вона завжди суперечила начальниці майстерень, відомій своїми реакційними поглядами.

Ренато, певна річ, був відданий урядові Альєнде, на фабриці, де він працював, «ліві» становили більшість, а він визнавав тільки свою фабрику. До того ж, — Клара добре пам'ятала, про що не раз говорив Ренато, — він бачив радощі простих людей, які за уряду Народної єдності могли досита їсти й носити взимку тепле взуття. Ренато казав, що простих людей у країні більшість, і всі вони ладні віддати життя за свій уряд. Ренато так і казав: «Мій уряд». Звісно, людей давно непокоїли погрози багатіїв, але, зрештою, їх ніхто не боявся, і все йшло своєю чергою. «У нас, — казав Ренато сестрі, — немає достатніх підстав для того, щоб оголосити їм війну. Наше діло справедливе, і весь світ на нашому боці... Ми не можемо першими почати бійку, хоч вони й прагнуть спровокувати нас на це. Їхні руки давно в крові, й вони хотіли б, щоб ми теж стали вбивцями... Поки все спокійно (треба було бачити, якою ціною зберігався цей спокій!), ми не повинні гратися з вогнем,

щоб запобігти масовому терору... От коли вони спробують посягти на нас, тоді інша річ, тоді їм доведеться мати справу зі мною, з усіма робітниками».

Одинадцятого вересня Ренато пішов з дому, щоб заступити шлях фашизмові, і з того дня Клара не бачила його. «Мій брат живий», — казала вона собі в думці і, повторюючи цю фразу, оббігала всі міські в'язниці.

Незабаром її вигнали з кімнати, яку вони наймали з братом, але її це не дуже засмутило. Ренато в неї такий кмітливий, він щось та придумає. Багато хто з друзів розшукував його, і Клара всім повторювала одну й ту саму фразу: «Він пішов одинадцятого і не повернувся». Друзі Ренато знали, що вони жили тільки вдвох і, довідавшись про Кларине скрутне становище, пропонували їй свою скромну підтримку: Клара відмовлялася, знаючи, що вони також утратили роботу, а деякі з них ще й дітей мали, котрих треба було якось годувати.

В розшуках брата Кларі допомагав його товариш Франсіско, який залицявся до неї. Вечорами вони стрічалися, щоб обмінятися новинами. Іноді Франсіско лишався в неї на ніч, але він був чемним хлопцем і не приставав до неї. О, як усі друзі поважали Ренато! Франсіско розповідав Кларі, як Ренато не раз казав йому, що він знає про почуття друга до сестри і певен: вона може покластися на нього. Франсіско якнайсерйозніше сприйняв ці слова друга, він і гадки не мав чимось скривдити її. В його очах Клара була дуже порядна дівчина, і саме за це він її любив.

Дні минали за днями, а їх посилали з однієї в'язниці до іншої... Це було просто жахливо, скільки в'язниць устигла набудувати за такий короткий час хунта! Зрештою Кларі сказали, що її брата вивезли із столиці, і, якщо він невинний, його скоро звільнять. «Якщо він невинний, — з гіркотою думала Клара, — але ж для них усі бідняки в чомусь винні, отже, я більше ніколи не побачу його». І вона розридалася просто на вулиці. Інші жінки, такі ж нещасні, як і вона, й собі почали плакати і підбадьорювати її; вони розповідали їй про своє горе, щоб Клара не почувала себе такою нещасною. Так, заспокоюючи одна одну, жінки продовжували розшуки по всьому місту.

Незабаром Клару почав мучити страшний голод. Іншого виходу не було, і вона почала стукати в двері «пристойних» будинків, прохаючи, щоб їй дали чогось попоїсти. Іноді за цілий день вона з'їдала лише скибку черствого хліба, а часом замість хліба вона чула тільки лайку. «Іди працювати, ледарко. Як тобі не соромно просити милостиню?» Тоді Клара пригадувала слова Ренато: «Ми для них гірші за собак, німих створінь». І сльози рікою лилися з її очей, полегшуючи душу.

З кожним днем Клара дедалі більше марніла й підупадала на силі і врешті-решт захворіла. Франсіско не спав ночами, бо вона дуже кашляла, і хоч як він наполягав, щоб вона не виходила з дому, Клара щоранку вперто вирушала на розшуки брата.

Настало літо, а з ним і період відпусток. Минулого літа Клара, Франсіско й Ренато відпочивали місяць у робітничому таборі на узбережжі моря; їх відвезли туди спеціальним автобусом, у таборі все було безкоштовне. Які то були щасливі години! А тепер у літню відпустку

від'їжджали хіба мешканці аристократичних особняків. Сівши на край тротуару, Клара дивилась на автомобілі, навантажені валізками, на усміхнених рожевощоких дітей за вітровим склом... Того дня Клара ходила до госпіталю, щоб довідатися про брата, але ніхто не захотів з нею й говорити. Вона вирішила повернутись завидна додому, бо дорога була неблизька.

Щовечора вона поверталася додому з надією побачити Франсіско. «Може, він сьогодні розшукав Ренато?» — думала вона, бредучи тротуаром і тримаючись іноді за стіни будинків, щоб не впасти. Її кімната містилася в глибині довгого коридора, й Клара по смужці світла, що пробивалося із шпарки в дверях, визначала, чи повернувся вже Франсіско. Він приходив звичайно раніше і, якщо вдавалось роздобути що-небудь із харчів, чекав її на вечерю. Цього разу світло горіло, як завжди. «Він чекає мене», — подумала Клара і відчула щось схоже на полегкість. Зібравши останні сили, вона штовхнула двері, увійшла до кімнатки, впала на стілець, заплющивши з утоми очі.

— Як справи, Франсіско? Є якісь новини?.. — запитала Клара, не розплющуючи очей.

Питання її залишилось без відповіді. Вона глибоко зітхнула і, перебуваючи в якомусь півсні, повільно розплющила очі. В кімнаті нікого не було.

— Франсіско! — покликала Клара.

«Мабуть, він вийшов кудись на часинку»,— подумала вона і пішла в куток, щоб увімкнути чайник і скип'ятити воду; звідти глянула на розгардіяш, який панував у кімнаті.

— Ох, Ренато, яке в нас безладдя! — вигукнула вона в порожнечу.

Клара знову пішла до стільця, бо відчула, що от-от упаде, й, проходячи повз своє ліжко, раптом помітила на ньому апельсин, а під ним згорнутий папірець. «Який ти добрий, Франсіско», — подумала вона і взяла спершу апельсин, а потім папірець. Мабуть, Франсіско знов не зможе сьогодні заночувати в неї. Таке бувало вже не раз. «А може, в нього є для мене якісь новини?» — подумала вона і швидко розгорнула записку:

«2 січня 1974 р.

Кларочко!

Сьогодні я зустрів одного товариша з нашої фабрики й розповів йому про Ренато. Він дуже засмутився, коли почув, що сталося з Ренато, бо добре знав його. Наші розшуки марні, сказав він. Зрештою, ти сама можеш продовжувати їх, а я робітник і мушу виконувати свої класові обов'язки.

Я вперше пишу тобі листа й не знаю, як пояснити свої почуття. Як сказав товариш, найкраще, що я можу зробити для Ренато, — це продовжити за нього боротьбу.

Ти знаєш про мої почуття до тебе. Я навідуватимусь, як тільки це буде можливо.

Франсіско».

Клара упустила на коліна папірець і надкусила апельсин. Вона розуміла, що Ренато вчинив би так само. Франсіско має рацію. Звичай-

но, його товариш помиляється, вважаючи, що розшуки Ренато марні. Брата вона неодмінно знайде.

Тієї ночі вона майже не спала — груди роздирав гострий кашель; до того ж усе здавалось таким непевним і ускладненим. У неї почались галюцинації, і їй привидівся ув'язнений Ренато. Він стояв у довгій шерензі мовчазних людей, схожих на привиди, які чекали, коли їх проковтне величезна жаба...

З настанням світанку довколишні предмети набирали виразних контурів, і це, здавалось, впливало на неї заспокійливо. У міру того, як довколишні предмети набували свого справжнього вигляду, їй легше було щось вирішувати. «Так, світ дійсно змінюється вночі, людину обступають і мучать кошмари», — подумала Клара.

Вона механічно підвелася і, глянувши в дзеркало, побачила в ньому своє худе обличчя. За давньою звичкою старанно причесалася і вийшла з дому. Вулиці нагадували їй великий лабіринт, який дедалі зменшувався. Вона не знала, куди податися, і брела навмання, оглядаючись навколо. Сонце нещадно пекло, хоч був іще ранок, а опівдні спека стала зовсім нестерпною. Вулиці були порожні, на тротуарі бавилося лише кілька дітлахів.

Незабаром вона зустріла знайому жінку й привіталася з нею. Вони познайомилися біля брами стадіону. Ця огрядна жінка була прачкою і давно вже шукала свого старшого сина.

— Як ваші справи? Ви про щось довідалися?

Прачка була сильна, загартована життєвими знегодами жінка, та, незважаючи на це, Клара помітила, що очі її запухли від сліз.

— Нічого нового, товаришко...— зітхнула Клара.

— Ох, краще не вимовляйте цього слова, адже тепер воно заборонене,— сумно сказала прачка.

— Ваша правда... Я й забула.

— Мерзотники! — злісно вилаялася жінка.

Вони пішли разом. Кларі було байдуже, куди йти. Вона сперлася на жінчину руку.

— Вам погано? — запитала та.

Клара зайшлася довгим, задушливим кашлем.

— Нічого... це нерви,— відсапавшись, сказала Клара.

— Я вже ледь ходжу по світу... Куди вони поділи мого сина?

— А ви не запитували у госпіталі? — поцікавилася Клара.

— Я вже скрізь була, і скрізь мені відповідають, що такий у них не значиться. А ви? — запитала жінка.

— Я ходила туди, — промовила Клара, — але мені нічого не сказали.

— Ще б пак! — вигукнула жінка. — Наше горе їм не болить!

Якийсь час вони йшли мовчки. Потім прачка зупинилася й спитала:

— Куди ж вам іти тепер?

— Не знаю, може, я випадково зустріну його на вулиці.

— Бідолашна! — зітхнула жінка.— Я бачу, ви ще не втратили надії... а я...

— А ви... куди тепер підете ви?

Альберто Бертран. Плакат до Першого національного конгресу на захист миру. (Гравюра).

— Ох, краще не питайте. В мене таке передчуття, що його вже немає в живих.

— Не кажіть такого.

— Знаєте, — зітхнула жінка, — сьогодні я вдесяте ходила на стадіон, і та дурепа, що відає списками, спокійнісінько сказала мені, щоб я йшла до моргу, бо мій син, можливо, помер. Я почала кричати, і мене мало не заарештували.

Кларі таке навіть на думку не спадало, ні, ніколи.. Який жах... Вона була певна, що Ренато живий... Але з ним могло статися що завгодно...

— Мені важко було зважитися на це, — провадила далі жінка, — та, врешті-решт, я набралася духу, бо коли не знаєш, що й думати, то недовго й до божевілля. «Годі, — сказала я собі, — правда може бути тільки одна, і рано чи пізно ти про все дізнаєшся. В усякому разі, спитати не завадить... бо я не вірю, що мого сина вивезли із столиці. Мій син тут, у Сантьяго!»

Серце Клари прискорено забилося, вона зайшлася гострим кашлем і виплюнула червону слину. Ні, її Ренато не може померти, адже в неї, крім нього, більше немає нікого в цілому світі!

— Мій старий, — далі вела прачка, — каже, що в глибині душі він відчуває навіть гордість за сина. Знаєте, він боровся все своє життя, і його можна зрозуміти. Син удався в нього, вони навіть зовні дуже схожі.

Клара зовсім задихалася і, щоб не впасти, сперлася на стіну. Прачка злякано запропонувала:

— Може, викликати «швидку допомогу»?

Кларі трохи полегшало, і вона спробувала заспокоїти свою супутницю.

— Спасибі, не хвилюйтеся, останнім часом зі мною це трапляється досить часто.

Вони рушили далі; Клара щосили намагалася приховати, як їй погано. Пройшовши кілька кварталів, прачка зупинилася.

— Краще сядьмо на автобус. У мене дуже болять ноги. — І вона показала на свої ноги, вкриті синім плетивом розширених вен. — Це від роботи. Я п'ятнадцять років перу чужу білизну.

Клара співчутливо дивилася на її ноги. Мабуть, їй дуже боляче, — подумала вона.

— Ну то що? — спитала прачка. — Їдете зі мною чи ні? Ми нічого не втратимо, навпаки, все може з'ясуватись.

— Так, — механічно мовила Клара. — Їдьмо.

Клара наче крізь пелену туману дивилася на довколишній світ. Вона відчувала, що незабаром зустрінеться з братом... «Одинадцятого він пішов у смугастій сорочці. Скільки разів я прасувала її пом'ятий комір? — подумала вона. — А Ренато ж був такий охайний. «Я бідний, але люблю ходити в чистому», — повторював він».

Коли автобус поминув квартал Ла-Вега і виїхав на широкий прямий, обсаджений багаторічними пальмами, проспект Ла-Пас, в кінці якого бовваніли ворота кладовища, Клара відчула новий приступ кашлю. Прачка злегка поплескала її по спині. На очах у них заблищали сльози... Саме вже те, що вони їхали сюди, здавалось їм жахливим.

Це означало: вони, нарешті, припускали те, що раніше рішуче відкидали.

Біля віконця моргу стояв великий натовп. Люди заповнювали пронумеровані папірці, на них треба було записати ім'я того, про кого вони запитували. Клара майже нічого не усвідомлювала, коли прачка запитала, як звуть брата. Її душив кашель, а тіло скував якийсь незбагненний холод.

— Не забудьте, у нас із вами сорок другий номер,— нагадала їй прачка.

Чоловік у віконці час від часу вигукував номери й додавав цілком природним тоном: «Тут», або: «Такого тут не значиться», або ще: «Пройдіть, може, впізнаєте». Смерть, про яку люди завжди говорили півголосом, з якоюсь боязкою пошаною, виставлялась тут наче товар на аукціоні. Одразу ж після того, як чоловік у віконці вигукував номер і повідомляв, що тіло у морзі, лунали розпачливі зойки матерів, сестер, друзів.

Прачка припала до віконця, а Клара сіла під найближчою пальмою, притулившись до неї спиною. Ноги вже не тримали її. Вона ніяк не могла погамувати свій болісний кашель, який, здавалося, роздирав їй груди.

Цілих чотири години прачка не спускала очей із віконця. Вона вже змирилася з думкою, що сина її оголосять мертвим, хоч це ніяк не вкладалося в її голові.

Повіяв легкий вітрець, провісник вечора, а довколишню тишу порушували хіба вигуки чоловіка у віконці й невтішне голосіння родичів загиблих.

— Сорок другий! — крикнув раптом чоловік у віконці.

— Тут, — глухо відгукнулась прачка.

— Є обидва! — сповістив чоловік писклявим голосом.

Похиливши голову і стиснувши кулаки, жінка швидко пішла до Клари, яка сиділа під пальмою.

Клара, здавалось, спокійно спала. Якийсь чоловік в окулярах тримав її за руку.

— Послухай, дочко, — промовила прачка, нахилившись до дівчини, і сльози з її очей закапали на незворушне Кларине лице.

— Сеньйоро, — звернувся до неї чоловік. — Я лікар і... ця дівчина мертва...

Прачка подивилась на нього невидющими очима. Вона вже й сама здогадалася про це.

З іспанської переклав
Сергій БОРЩЕВСЬКИЙ

ФРАНСІСКО КОЛОАНЕ

Франсіско Колоане (нар. 1910 р.) — чілійський письменник-комуніст. Автор книжок «Мис Горн» (1941), «Останній юнга з Бакедано» (1941), «Вогняна Земля» (1956), «Дорогою китів» (1962).

КУРКА, ЯКА НЕСЛА ЧАРІВНІ ЯЙЦЯ

— Не чіпай курку! — вигукнув Оярсо, один із двох доглядачів маяка, ставши між товаришем і маленькою зозулястою куркою, яка з кудкудаканням забилася в куток кімнати.

Мальдонадо, — так звали другого доглядача, — скоса позирнув на нього. В його погляді відбилися безнадія і гнів водночас.

Вже п'ятнадцять днів море й суша вели нещадну боротьбу в найнеспокійнішій — південній — частині Тихого океану, саме там, де розташований маяк Євангелістів на одинокій скелі, найвищій серед усіх острівців, які позначають вхід із заходу в Магелланову протоку. Над її голою вершиною височить башта і скляний ковпак маяка — єдиний орієнтир, який показує шлях морякам серед хвиль розбурханого океану.

Боротьба суші й моря в цьому місці точиться майже безперервно. Раніше гірські хребти Анд пробували вчинити опір воді, звівши на її шляху високі скелясті стіни, але вони не витримали в боротьбі, яка тривала багато століть, і зруйнувалися. Вода добралася аж до гірських хребтів. І тільки скеля маяка Євангелістів, чорна, стрімка, з крутими боками, протистояла водній стихії, молотячи її своїми великими, міцно стиснутими кулаками.

Будівництво цього маяка — одна з героїчних сторінок життя моряків. Той перший, хто видерся на скелю, залишився безіменним героєм, як і більшість тих, що ведуть безнастанну боротьбу з природою.

А зараз двоє відважних доглядачів, повністю відрізаних від світу, охороняли цей найважливіший променистий орієнтир. Є тільки один шлях на вершину скелі — мотузяна драбина, яка на морському жаргоні називається «кішкою». Продукти, що їх привозять баркаси, підіймають на скелю з допомогою блоку, закріпленого на вершині скелі.

Всі маяки цього узбережжя постачаються з порту Пунта-Аренас. Спеціальні баркаси привозять звідти продукти для людей, а для мая-

ка — ацетилен. Найважче завезти все це на маяк Євангелістів. У негоду не тільки пришвартуватися до скелі, а й наблизитись до неї просто неможливо. Тоді баркаси ховаються в бухті Кварента-Діас і перечікують там шторм. Коли настає коротке затишшя, маленьке суденце чимдуж поспішає виконати доручене йому завдання. І тільки доставивши всі необхідні припаси, воно повертається в свій порт, змагаючись із хвилями розбурханого океану.

Цього разу шторм тривав уже понад два тижні. Високий скелястий острівець із маяком Євангелістів здригався й, здавалось, стогнав від ударів хвиль, що били в його гладенькі боки.

А всередині маяка, під його скляним куполом, у серці й мозку людини, що зовсім знесиліла від голоду, повільно зароджувалася інша, ще страшніша буря.

Оярсо вже вдруге врятував їхню чарівну курку від свого ошалілого товариша. Бо саме того дня, коли вони мали принести її в жертву, вона почала нестися.

Запаси харчів на маяку майже вичерпалися. Судно, яке обслуговувало його, і так запізнилося на цілий місяць, а тут іще цей шторм, через який жоден пароплав не міг вийти з порту.

Курка несла по одному яйцю в день, і воно, посолене і змішане зі жменькою квасолі, — по сорок квасолин на кожного — й було тим убогим харчем, який підтримував у них життя.

— Візьми свою квасолю, — сказав Оярсо, подаючи товаришеві його порцію.

Мальдонадо сумно поглянув на купку квасолі, яка могла б уміститися в нього на долоні.

Ніколи ще йому не доводилося бувати в такому скрутному становищі. А втім, ні, одного разу він уже був у подібній ситуації, тільки це було на маяку Сан-Фелікс. Тоді він програв у покер свою платню за цілих два роки.

Але тоді йшлося тільки про два роки, а тепер під загрозою опинилося все його життя. Врятуватися з кігтів цього лютого страховища — голоду, тінь якого нависла над маяком, — здавалось йому неможливим.

В його ослаблому мозку ворушилася думка: «Яка вольова людина Оярсо. Він суворий і наполегливий, сильний і водночас справедливий».

Оярсо завжди порівну ділив маленьку порцію квасолі, а іноді навіть уривав від своєї частки, даючи Мальдонадо на кілька квасолин більше. Курка теж одержувала свою частку: він годував її квасолею, перемеленою з черепашками й трохи підігрітою для того, щоб курка не переставала нестися.

Гуркіт розлютованого океану не вщухав ні вдень, ні вночі, й голод дедалі настирливіше простягав до людей свою мертвотно бліду лапу.

Оярсо був високий, дужий, смаглолиций чолов'яга з непокірним чубом. Мальдонадо був худорлявий, трохи нижчий на зріст і слабодухіший за свого товариша. Якби не Оярсо, він давно уже з'їв би курку, а потім загинув би й сам. Оярсо завзято боровся за своє життя й за життя Мальдонадо та курки, відбиваючи натиск голодної смерті Курка і двоє людей! Живлюща жменька квасолі! Чарівне яйце, яке день у день підтримувало згасаючі сили двох чоловіків, що обслуговували маяк — провідну зірку й надію моряків, котрі долали цей небезпечний морський шлях!

Мальдонадо мучила нав'язлива ідея: курка! Ослаблий від голоду, що, наче повільний вогонь, пожирав його нутро, він іще відчував деякий час докори сумління. Потім у його свідомості почали виникати якісь спалахи, котрі він марно намагався погасити. Зрештою Мальдонадо дійшов висновку, що він прагне тільки одного — погамувати свій голод, а тоді можна й помирати. Це було все, чого він зараз бажав.

Однак він іще не наважувався переступити ту грань, за якою інстинкт спонукає його здійснити задумане. Ні, він не здатний убити свого товариша заради того, щоб з'їсти курку!

«Хай йому біс!» — подумав Мальдонадо і, відвернувшись до стіни, затремтів, як людина, котру підштовхують на край безодні.

А море не вмовкало ні на мить. Воно люто рокотало біля підніжжя скелі, дощ безперестану барабанив по цинковій блясі даху, башта, на вершечку якої щоночі засвічувався вогонь маяка, здригалася під шквальними поривами вітру.

Якось уночі шторм розгулявся так, що, здавалось, настав кінець світу. Гуркіт хвиль, завивання вітру, дощові потоки так стрясали скелю, що, здавалось, вона ось-ось відірветься від дна й попливе розбурханим морем.

А тим часом усередині башти інша буря досягла свого апогею.

Мальдонадо, затиснувши в руці кинджал, почав підкрадатися до дверей кімнати, де Оярсо пильно охороняв чарівну курку, й на секунду не довіряючи її своєму товаришеві. Очманілий від голоду, Мальдонадо не задумувався над тим, проти кого спрямовує кинджал, якого затис у своїй руці. Він бажав тільки одного — якнайшвидше заволодіти куркою, оце й усе, а коли вже курка буде зарізана, Оярсо не матиме ніяких підстав лишатися осторонь і, хоч-не-хоч, він розділить з Мальдонадо трапезу. Проте якщо він не дозволить йому це зробити, тоді... тоді Мальдонадо занесе над головою кинджал, але тільки для того, щоб пригрозити товаришеві.

А якщо Оярсо дасть рішучу відсіч? Ні, це навряд...

Мальдонадо обережно відчинив двері. Оярсо, здавалося, спав глибоким сном. Мальдонадо, тремтячи всім тілом, почав скрадатися в куток, де, як він знав, сиділа курка. Та тієї миті, коли він нахилився до неї, міцний удар збив його з ніг. Оярсо навалився на нього і, вивернувши зап'ястя, примусив випустити кинджал.

Мальдонадо майже не опирався: Оярсо мав бичачу силу. Здолавши Мальдонадо, він заломив йому за спину руки і зв'язав їх.

— Я не збирався нападати на тебе. А ніж я взяв тільки для того, щоб настрахати тебе і то лише тоді, коли б ти не дозволив мені зарізати курку! — сказав Мальдонадо. Він стояв перед Оярсо, похнюпивши голову, червоний. мов рак.

Наступного дня Оярсо прив'язав його до дубової лави, а сам обслуговував маяк, уперто змагаючись із голодом. Змішавши яйце з квасолею, він годував Мальдонадо, наче маленьку дитину. Той їв, намагаючись не дивитися йому в вічі. Та, незважаючи на дошкульний голод, він відчував, що квасоля з яйцем застряє йому в горлі.

— Спасибі! — озвався він нарешті. — Оярсо, пробач мені!

Той не відповів.

День минав за днем, а шторм не вщухав. Велетенські хвилі щосили гатили в скелястий берег острівця.

— Розв'яжи мене, Оярсо, я хочу тобі допомогти. Ти ж зовсім виснажився! — сказав якось уранці Мальдонадо й за хвилину покірно додав: — Обіцяю тобі, що з нашої курки не спаде навіть пір'їнка.

Оярсо уважно подивився на товариша; той підвів очі, й погляди їхні зустрілися. Які вони були кволі, змучені голодом! Здавалось, обидва нарешті зрозуміли один одного, але ненадовго, бо за хвилину погляди їхні знову затьмарилися.

— Ні, я й далі боротимусь один, але вже недалеко той день, коли я не зможу тобі завадити, тоді ти заріжеш курку і влаштуєш собі останній бенкет, — сказав Оярсо.

Ці слова стьобнули Мальдонадо, наче удар батога. Він волів би дістати ляпаса, ніж почути таке з уст свого товариша...

А наступного дня чарівна курка знову знесла яйце. Оярсо, як завжди, приготував із нього й квасолі убогий сніданок. Квасолі залишилося всього на два-три дні.

Коли він наблизився до зв'язаного Мальдонадо й підніс йому до рота ложку, мов маленькій дитині, Мальдонадо підвів голову й, подивившись у вічі своєму товаришеві, вигукнув:

— Я не їстиму! Я не візьму більше й крихти з твоїх рук!

Обличчя Оярсо проясніло, наче в людини, котрій несподівано відкрилася якась велика істина. Він уважно глянув на товариша й раптом засміявся якимсь дивним сміхом. У цьому сміхові були щастя і радість. Він поставив тарілку зі стравою і, розв'язавши мотузку, сказав:

— Твоя правда, пробач мені. Я надто суворо покарав тебе. З сьогоднішнього дня на маяку Євангелістів знову буде двоє доглядачів!

— Так, їх тепер знову буде двоє! — відповів Мальдонадо, підводячись і подаючи руку товаришеві.

Коли продукти, що їх привіз баркас, було вивантажено й капітан піднявся на маяк, його трохи здивували подряпини на обличчях в обох доглядачів. Він уважно подивився спершу на одного, потім на другого, але перш ніж устиг запитати, що тут сталося, його випередив Оярсо. Усміхаючись і гладячи шкарубкою долонею маленьку голівку зозулястої курки, яка сиділа в нього на руках, він сказав:

— Ми хотіли зарізати курку, яка несе золоті яйця, але, як бачите, вона відчайдушно боронилася дзьобом і кігтями!..

— Ви хотіли сказати, курка, яка несе чарівні яйця? Адже кожне її яйце — променистий дороговказ для наших суден! — мовив капітан, можливо, здогадуючись про те, що тут недавно сталося.

З іспанської переклали
Володимир ОЛЕВСЬКИЙ та Дмитро АНДРУХІВ

Поети Південно-Африканської Республіки

ДЕННІС БРУТУС

Денніс Брутус (нар. 1924 р.) — автор збірок «Сирени, чоботи, кастети» (1964), «Листи до Марти» (1968), «Жага» (1973). Після вісімнадцятимісячного ув'язнення та року домашнього арешту в 1966 р. емігрував. Президент Південноафриканського антирасистського олімпійського комітету.

СЬОГОДНІ У В'ЯЗНИЦІ

Сьогодні у в'язниці
За мовчазною згодою
Вони співатимуть єдину пісню —
«Нкозі Зікелеле» [1].
Повільно й урочисто,
З приглушеною пристрастю співають,
З піднесеним духом,
Голосами потужними.
У них клубок у горлі,
Рішучість ув очах
І мисль напружена,
Мов птах, що заблукав
У пошуках якоїсь місцини,
Де б можна зупинитись
Та знов шукати тих,
Що зроблять набагато більше,
Ніж досі зроблено.

Я ВИГНАНЕЦЬ

Нині
Я вигнанець,
Блукач,
Трубадур,
Чи як там вони називають.

Нині
Я ввічливий і спокійний,

---

[1] «Нкозі Зікелеле» — гімн прогресивної організації Африканський національний конгрес.

Досить приблизно
Уявляю свої плани,
Мовчки
Думаю про знедолених.

Але надходить мить —
І стогін сповнює все моє серце.
Спокійний погляд мій —
Але в кожній клітинці мозку
Чутні зойки й поліцейські сирени.

МЕРТВОМУ АФРИКАНЦЕВІ

У нас ні битв, ні героїв —
Тільки жертви держави хворої,
Злочинами, наче гноєм,
Сповненої, переораної.

У нас ні звитяг, ні воєн —
Немає у нас історії,
Лиш забиті в нічнім супокої,
Тільки мертві, але нескорені.

Коли клич свободи гряне
Над полем останнього бою,
Повстануть в смертельних ранах
Всі безіменні герої.

БАРРІ ФЕЙНБЕРГ

Баррі Фейнберг (нар. 1938 р.) — поет і художник. Друкувався в численних антологіях та періодиці. Упорядник антології «Поети — народові (Південноафриканська визвольна поезія)» (1974). Живе в еміграції.

ЕПІТАФІЯ ДЖ. Б. МАРКСУ[1]

Він був людина-гора,
Подібний до Кіліманджаро,
Вищий за всі наші поривання.
Він був кутий з крицевої скелі,
Так, що жоден зимовий шквал
Не міг сполохати його кошлатих брів,
Могутніх його рук.

---

[1] Джон Бівер Маркс (1903—1972) — один з керівників Південноафриканської комуністичної партії.

Зморшки порізали його чисто виголені щоки,
Мов рівчаки від сліз,
Пролитих у дитинстві
І змитих потім лавиною життя.

Всі чоловіки називали його дядьком —
Не з захватом побожним,
А з незмінною і щирою любов'ю;
В його серці озивалась народна луна —
Ось такою була ця легендарна людина.

Мудрий філософ,
Лицар ленінської справи,
Людина, що хотіла всім добра.
Зараз, коли голос його віддалився,
А боротьба, яку він вів, триває,
Дивімось один на одного так,
Як це умів робити він!

НЕСПОДІВАНА ПІСНЯ

Коли білі
На зелених галявинах
Грають у кеглі,
А тим часом ростуть
Їхні капітали,

Чорні,
Повертаючись додому,
Зігнуті втомою,
Співають
Несподівану пісню.

А. Н. С. КУМАЛО

А. Н. С. Кумало — нині живе в еміграції. Його поезії, а також оповідання та есе друкувалися в африканських періодичних виданнях.

НАШ КОЛІР ЧЕРВОНИЙ

Давайте напишемо вірші
Криваво-червоного кольору,
Вірші, неначе дзвони!
Вірші,
Що, наче сльози,
Пектимуть гнобителів лиця,
Підриватимуть їхню могутність.
Вірші, які розбудять людину —

Життя або смерть,
Надія або відчай,
Світанок або ніч,
Прогрес або занепад,
Боротьба або покора...

Поете,
Дай знати народу,
Що мрії можуть стати
Дійсністю!

Прослав свободу,
А плутократ нехай
Прикрашує стіни своєї вітальні
Духмяними дилетантськими карлючками!

Ти ж оспівуй свободу,
Знімай полуду з очей!
Тобі силу дає
Правота мільйонів,
Яка нищить тюремні грати,
Ніби молода трава,
Проро́сла
Крізь гранітні мури!

Поете,
Доступись до людей,
Допоможи їм викувати ключ,
Перш ніж десятиріччя
поглине десятиріччя,
поглине десятиріччя.

ОСВАЛЬД Р. МТШАЛІ

Освальд Р. Мтшалі (нар. 1940 р.) — друкувався в періодиці та антологіях. Автор збірки «Звуки барабана» (1971). Живе в Йоганнесбурзі.

ЛЮДИ В КАЙДАНАХ

Поїзд зупинився
На невеличкій станції.

Ще сонний,
Я визирнув у замерзле вікно
І побачив шестеро осіб,
Людей позбавлених усього людського.
Як вівці після стрижки,
Вони збились докупи на пронизливому вітрі,

«Стихни! Вітре зимний, стихни!
Хіба не бачиш, що ми голі?»
Вони, спотикаючись, залазять до вагона.
Босі,
Зі скутими руками,
Зі скутими ногами,
Як у худоби на різниці.
Один з-поміж них,
З голеною головою, схожою на картоплину,
Прошепотів до сонця, яке сходило,
Протираючи червоне око
Хустинкою хмари:
«О, рідне сонце!
Невже ж ти не зігрієш мене надією?»

Поїзд рушив далі, продовжуючи шлях свій у безвість.

• • •

Пута
Мають сталеві ікла,
І кусають вони лютіше
За цілий полк
Блошви.

І хоча біль у моєму серці
Стає все нестерпнішим,
Я не можу поворухнутись.

Та й як би міг я?
Руки мої скуті,
Мій розум у тюрмі,
Моя душа в оковах.

Я тільки можу дивитись на прозору хмаринку,
Що, ніби знамено, тріпоче в небесах і закликає:
«Сподівайся, брате,
Розпач — для переможених».

КОСМО ПІЄТЕРСЕ

Космо Пієтерсе (нар. 1930 р.) — друкувався в періодиці, упорядник та видавець кількох антологій африканської літератури. Живе в еміграції.

ОБПАЛЕНИЙ МІКРОПОЛІС

В наших краях зима у розпалі;
Тут небо взимку безхмарне,—
Земля пересохла.

По цьому сірому
Безмежжі
Голод жене
Виснажені отари,
Мов почорнілі
Хмари грозові.
І труби, і крани,
І земний пульс закуті
В кригу.

Літо дарує зненацька і грози, і блискавки,
Долаючи зимну посуху листопадову.

ПАРТИЗАН

Я часом відчуваю, як у мені розгоряється мудра любов,
Як дрож проймає тіло —
Це коли я з сумом думаю про тебе,
Мати, мачухо-земле, і люто
Відмітаю безліч сміття твого.
Я знаю, я зовсім спокійний і певний,
Що перше, ніж приймеш ти нове насіння,
Раніше, ніж ми викуємо новий плуг,—
Всі відчуємо струс раптовий
І звершимо єдиний подвиг:
Пройти по безмежних обширах життя,
Тривожачи, земле, тебе своїми грубезними чобітьми.

МОНГАНЕ УОЛЛІ СЕРОТЕ

Монгане Уоллі Сероте (нар. 1944 р.) — друкувався в періодиці. Автор збірки «Крик худоби в різниці» (1972). Живе в Йоганнесбурзі.

ЧОМ ВІН УМЕР

Ми досить добре знали один одного.
Він був моїм братом;
Тепер він мертвий.
ПАР його засудила до страти.
Не Алекс [1], де вмер він,
Ні!
Його провина? (Слава богу, він вже далекий від цього).
У нього не було посвідчення. Не було роботи.
Не було житла.
Його їжа? Він ділився нею з друзями.
Його смертне ложе — брудна канава,
Його ковдра — зелена трава.
Так, тепер всьому кінець, він мовчазний і байдужий.

[1] Алекс — Александра, чорне гетто неподалік від Йоганнесбурга.

Тихше!
Ніж смерті крає тіло.
Жар часу спопеляє кров.
Він розумів, самотній,
Що вмирає;
Ця глибока рана на правому боці кровоточила,
Він спливав своїми чорними бідами у мовчанні.
Знаю —
Той, хто сьогодні вбиває,
Завтра загине сам.

З англійської переклала
Людмила СКИРДА

МЕЗІСІ КУНЕНЕ

Мезісі Кунене (нар. 1932 р.) — автор збірки «Зулуські поезії» (1971), мистецтвознавець та літературний критик. Живе в еміграції.

ЦЬОГО ДНЯ

Я йшов додому, як ішов учора й позавчора,
Після предовгих престрашних годин за сегрегованим столом.
Нас попришпилював тиран до місць робочих, мов метеликів.
Я був голодний — що тут дивного? І губи
Мої потріскались, набрякли — то мене навчали бути рабом.
Отож я йшов, мугичучи давно забуті плачі мого народу,
Та ще пісні, яких співають шахтарі у шахтах, що взяли
Уже чотириста життів, а хазяї хоч би сльозу зронили.

Ось тут мій дім — погляньте, розпадається під хмарочосом.
Мати померла. Це сестра сказала.
Пригадую, як біг я осліп, божевільний з горя.
Дворічний братик плакав, тягся рученятами до сонця, що заходило.
Він був не сам. Бо ми, шарпвільські діти,
Тулилися одне до одного, мов пташенята перелякані, коли
До них на дерево дереться опівнічний злодій
І по гіллі, розкиданому в мороці, шукає їх, шукає.
Гострющі леза трав скупалися в крові.
Не йшов до мене сон, а крізь щілину
Багряні небеса глузливо реготали,
І плакав я, аж поки мука, що скувала батькове обличчя,
Гімн заспівала. Гімн Свободи.

ЩЕДРІСТЬ

Тисяча громових голосів у мене є,
І ними я тебе гукаю звідти, де сідає сонце.
Тебе гукаю із тремтливих віт,
Що з вітром витанцьовують.
Ти — нескінченна щедрість,

Вустами поколінь усіх співаєш.
Ти — мов те дерево гіллясте, пишне,
Що дроворуб його зрубав, і в озеро воно упало,
І влітку пагони нові пустило.
А вже як запишалося плодами, знов прийшов
Той дроворуб і сбтинає, обриває, об'їдає
Його, щоб не вродило більш ніколи.
Та знову й знову навесні оживає дерево.

ПОЛІТВ'ЯЗЕНЬ

Словами, незліченними, мов ті піщинки,
Як я засипати хотів би
Той простір за дротами,
Ту землю за фортецею із каменю!

Вдову я бачив, як вона ішла повз нас,
Волочачи додому в'язку хмизу.
Ця жінка сон у мене відібрала
І серце виповнила мріями до краю.

А мрія мрією —
Вертиться на кітвиці,
Аж поки знайде місце, де б спочити:
З годин свою сплітає павутину.

І от приходить хтось і відчиняє двері.
І сонце вивергається вогнем
Всю землю заливає,
Торкає весну людства.

А позад нас лишились гори,
Вдова покинута лишилась.
Вона вже не народить.
Ніколи, горда з тіней мертвих днів.

СКАРЛЕТ УЇТМЕН

Скарлет Уїтмен — живе в еміграції. Його поезії друкувались у «Африканському комуністі».

ЧИСТО БІЛИЙ, ТІЛЬКИ БІЛИЙ

Робітників-імігрантів при кейптаунській брамі,
перш ніж ті ринуть потоком,
питають одне й те саме,
прямо, не манівцями:

Ви чисто білий, тільки білий,
чи, може, тільки частково білий?

Щиро коричневий, просто коричневий
чи червонясто-коричневий?

Чорний, як смола, просто чорний
Чи ледь-ледь, блідо-чорний?
Тільки некольорові будуть здорові,
Тільки незаплямовані будуть влаштовані.
Питають і про мислення наше абстрактне:
Що ви думаєте,
Почуваєте
В житті приватнім?

Хто не певний свого родоводу,
Одвертається, дивиться в воду.
Всім згорьованим, неголеним лицям
Треба в мить одну примудриться,
розповісти, щоб вийшло гоже,
про батьків, дідів та небожів.

А гляне відібраний —
що це, нене?
обличчя в експерта
сіре й зелене.

І СОЛОДКО ЗАПАХНЕ ПИЛ ПРИБИТИЙ

Хмари контрастні з небом,
дарма що тільки кольором різняться.
Вони розкидані — блакить єдина.
Ті хмари ледь повзуть...
То лиш поети надають їм обрисів казкових,
щоб ми втішалися метафорою.
Метеорологи теж пильно дивляться на хмари,
вістуючи дощі, яких не буде.

Що хмарам грозовим прогноз?!
Вони здіймаються єдиною могуттю,
вмить небокрай затягують,
поставши із простих струминок пари.
Відчутно, як летять вони шалено.
ховають сонце
і в одну жахливу мить
день огортають.

А то вже, як захоче вітер,
Гроза ввіллється в ніч,
світло на темряву переробивши,
або прогуркоче, спаде потопом,
і сонце блисне на умитім небі,
і солодко запахне пил прибитий.

З англійської переклав
Олександр МОКРОВОЛЬСЬКИЙ

АЛЕКСАНДР ОБРЕТЕНОВ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІСТИЧНОГО РЕАЛІЗМУ

За минуле тридцятиріччя наше образотворче мистецтво створило широку панораму народного життя — минулого й сучасного, насиченого визначними подіями і повсякденного, сповненого високого історичного змісту й пафосу.

Створення цієї багатющої панорами образів і картин, переконливих і хвилюючих, сильних і правдивих, різноманітних за художнім вираженням, проте спільних у своїй глибокій ідейній основі, є, на мою думку, найбільшим надбанням нашого образотворчого мистецтва за три соціалістичні десятиліття. У своїй сукупності ці розмаїті образи зливаються в один величезний за своєю місткістю образ — образ болгарського народу.

Народність — найхарактерніша риса нашого мистецтва — була переконливо стверджена в художній практиці за цей період нашої історії. Народність нашого мистецтва виявляється не лише в сюжетах, не лише через зображення людей з народу в різні часи, в різних життєвих ситуаціях. Народність, річ зрозуміла, відбивається і в цьому, але, мабуть, ще більше в тому факті, що ці образи людей, землі, історії, продуктів людської праці побачені поглядом художника, який навчився дивитися на світ очима народу. Болгарський художник так зрісся із своїм народом, так перевтілився в нього, що його творча здатність бачити, аналізувати, оцінювати предмети й явища перетворилась на чутливий орган поглядів і оцінок самого народу. Інакше кажучи, в найкращих творах ми бачимо, як сам народ дивиться на себе і на свої діла, як він себе самоусвідомлює і самопізнає.

Народність, зрозуміло, не є новою рисою нашого мистецтва. Вона притаманна з усією очевидністю нашому фольклору, майстрам доби Відродження, найкращим художникам після Визволення.

Але народність нашого сучасного мистецтва має інший характер. Увібравши в себе цінні прогресивні традиції, вона розвивається в умовах нового соціалістичного життя, вона є якістю його нової, народної культури і відбиває перш за все зміни, що відбулися з самим народом в умовах соціалізму. А ці зміни справді величезні — завдяки їм болгарський народ оновився, став зовсім іншим. У нашому реалістичному мистецтві після Визволення (в творах руху «Рідне мистецтво» та інших прогресивних художників) народність пов'язувалась майже виключно з селянським буттям, традиціями, легендами, звичаями. Сьогодні народність нашого мистецтва, завдяки соціальним змінам, що сталися в самій структурі народу, охоплює всі соціальні групи й прошарки.

Наше суспільство поступово, але неухильно йде до соціальної однорідності. І нині, коли ми говоримо, що творчість наших художників є глибоко народною за своєю соціалістичною сутністю, то, річ зрозуміла, маємо на увазі не патріархальний побут і фольклорні моменти, а відтворення цілісної болгарської спільності — робітників, селян та інтелігенції. Все це надає нового характеру народності.

Ця нова якість є великим надбанням нашого соціалістичного мистецтва, що й було переконливо продемонстровано в численних залах ретроспективної виставки — в живописі, скульптурі, графіці. В розвитку соціалістичного суспільства народні інтереси й прагнення дедалі тісніше й органічніше пов'язуються з

ідеями, ідеалами й боротьбою партії за комунізм. У самій життєвій практиці, а звідси й у художній творчості, складається так, що ідея народності та ідея комунізму, не зливаючись і не ототожнюючись повністю, великою мірою позначають одне й те ж саме.

На сучасному етапі, коли наш народ й інтелігенція впевнено й невпинно крокують на чолі з робітничим класом до побудови розвиненого соціалістичного суспільства, народність у мистецтві дістає свій найвищий вияв у комуністичній партійності. Народність нашого мистецтва тісно пов'язується, можна сказати, зливається з комуністичною ідейністю і партійністю мистецтва. Його партійний пафос виявляється і як пафос народності і, навпаки, його тенденції народності отримують свій завершений вияв у комуністичній партійності, в свідомому прагненні художника служити своїм мистецтвом духовній культурі соціалізму, зміцненню й розвитку соціалістичного суспільства.

Партійність у мистецтві — це невимушена воля художника творити задля головної мети — соціалістичного перетворення світу. Дієва партійність — вищий вияв пролетарського світогляду, марксизму - ленінізму, який є не лише пізнанням світу, а й знаряддям для його перебудови. «Сьогодні більш за все нам потрібна художня творчість, яка не лише пояснює світ, а й безпосередньо допомагає його перетворювати. Література й мистецтво працюють і повинні працювати для тієї ж великої мети, за здійснення якої натхненно трудяться болгарський робітничий клас, селяни-кооператори, всі загони болгарської інтелігенції — для побудови соціалістичного суспільства у нас, для торжества комуністичних ідеалів у світі» (Т. Живков, Доповідь на X з'їзді БКП).

Так партія, народ і художня творчість разом служать спільній меті, кожне своїми специфічними засобами, але в повній єдності думок і дій.

З погляду митця, партійність творчості — це талант, органічно поєднаний з комуністичною ідейною позицією, талант, відданий будівництву нового світу, який художник приймає як свій. Партійність невід'ємна від таланту. Вона складова частина останнього, бо митець не копіює бездушно світ, а художньо перетворює його. Перетворювати світ неможливо, якщо ти байдужий до нього, не оцінюєш з певної позиції його явищ, не спрямуєш його до певної ідейної цілі. Це свідоме ставлення, ця позиція, мета, ствердження, пошук і є партійністю художника. Цілком зрозуміло, що вона не йде іззовні, а випливає з самого таланту.

Наші вороги говорять, що не можна пов'язати естетичне бачення художника з партійністю, художню творчу діяльність з політикою. Так, для людини, не здатної відрізняти добро й зло в цьому світі, немає можливості поєднати мистецтво з політикою, з партійністю. Її талант, якщо вона його має, однобічний, у ньому відсутнє прогресивне ставлення до світу.

А для людини, яка відчуває величну красу революції? Яка сприймає прекрасний оновлюючий дух соціалізму? Яка ненавидить жалюгідне обличчя сучасної реакції? Невже для неї це неможливо? Хіба в самому її ставленні до світу не приховані не тільки політичні, а й естетичні категорії? Справа в тім, що політичний, партійний момент з'являється у мистецтві не так, як, скажімо, в політиці або в публіцистиці чи науці, а як естетично модифіковані категорії, як естетичне світосприйняття, як художньо переломлений світогляд або, як було вже сказано, як частина самого художнього таланту. Для того, хто має повноцінний талант, поєднання естетичного з партійним є не лише можливим, а й необхідним, бо в цьому і полягає вияв творчої свободи художника, результат його глибоко інтимного переконання, його особистого внутрішнього ставлення до світу й людини, безпосереднього вибору, його свободи.

Єдність народності й партійності нашої соціалістичної нації і звідси єдність народності і партійності в мистецтві виявляються і в інших напрямках, таких же важливих і суттєвих.

Глибокі революційні перетворення в класовій структурі нашого суспільства, ліквідація експлуатації і будь-якого гніту, свобода, вперше в нашій історії завойована для мільйонів трудящих, створили міцні засади й виключно сприятливі умови для зростання нової, вільної людської особистості, господаря свого життя й своєї праці. Історична тенденція, яка спостерігається в сучасному розвитку нашої країни, полягає в тому, що наше суспільство поступово, але неухильно перетворюється на суспільст-

во вільних індивідів, цілісних і гармонійно розвинених особистостей.

Уже нині безперервно відбувається злиття в органічну єдність корінних інтересів особи з інтересами всього суспільства. Свобода особи здійснюється через свободу цілого соціального колективу. Історична мета, до якої йде робітничий клас і все наше суспільство, — соціалізм і комунізм, його висока мораль, що стає мораллю кожної соціалістичної особистості.

Виховання нової соціалістичної людини — громадянина нашої батьківщини — найбільший успіх нашого тридцятилітнього соціалістичного розвитку. Ця нова особа розвиває в собі найкращі риси патріотів минулого, борців за народну свободу, що віддали за неї життя, поєднуючи їх із зовсім новими соціалістичними рисами — з відданістю комуністичним ідеям, з інтернаціональною свідомістю, соціалістичною мораллю, з новим ставленням до праці, до суспільного прогресу й культури, до соціалістичної власності й держави, до партії, до кожного свого співвітчизника й товариша. Створюється нове обличчя громадянина докорінно оновленої, можна сказати, знову народженої країни. Інтереси цілого суспільства, інтереси трудового колективу народу і особисті зливаються в одну неподільну єдність. Саме багатогранний розвиток суспільства, народу як цілісності може гарантувати і справді гарантує багатогранний і повноцінний розвиток окремої людини, соціалістичної особистості. Найглибший зміст і мета боротьби за соціалізм є звільнення особи від будь-яких матеріальних і духовних кайданів і її повний розквіт. Отже, ця боротьба є найвищим виразом соціалістичного гуманізму.

У такий спосіб у нашому житті, а звідси й у нашому мистецтві, партійність, народність і гуманізм зливаються в одну нерозривну єдність.

Свого часу Маркс і Енгельс визначили комунізм як «реальний гуманізм». І справді, жодна характеристика або прогноз комунізму не будуть повними й істинними, якщо не мати на увазі найголовнішого і найважливішого в ньому — що комунізм несе найповнішу відповідь на питання про історичну долю людства, про майбутнє людини. Саме в неухильній вірі в майбутнє, у творчі сили людини, здатної побудувати це майбутнє, поєднуються соціалістична партійність і соціалістичний гуманізм.

Наше мистецтво завжди було сильне своїм демократизмом, любов'ю до простої людини, глибоким інтересом до життя і боротьби народу, до духовного світу людської особи. Воно ніколи не впадало в песимізм, навіть коли відтворювало трагізм історичних подій. Згадаймо, наприклад, найбільш поширене трактування вересневої теми, в якій мука й страждання народу подані як самопожертва в ім'я свободи, як шлях, що через страхіття й страждання приведе до перемоги. І ми знаємо тепер, що це художнє трактування народної трагедії робилося в повній відповідності з історичною правдою.

Соціалістичний гуманізм — не довільна утопія, а відродження самої історичної логіки життя. Саме тому він і визначає правильне ставлення болгарського художника до ролі особи в історії. І не дивно, що нашому мистецтву органічно чужі дві крайності, які дають фальшиве уявлення про цю роль. Цими крайнощами є, з одного боку, фальшивий героїзм, приписування герою якихось надлюдських рис, псевдопатетики, піднесення його над простим трудівником, а з другого боку, — дегероїзація, сіре, принизливе для подвигу зображення героїзму, що немов відкидає саму здатність людини до високих вчинків. Саме тут виникає прямий зв'язок нашого гуманізму з народністю. Болгарський художник глибоко шанує героїзм своїх борців і оспівує його. Але він відтворює його не в дусі буржуазного індивідуалізму, як виняткову рису виняткової особи, і не в дусі буржуазного песимізму, що взагалі заперечує його. В нашому мистецтві героїзм зображується як високий вчинок сильної особи, але особи, кревно пов'язаної із своїм народом, особи, що репрезентує народ і діє від його імені й за його наказом — в ім'я великого ідеалу. Так, героїзм набуває глибоко людяних, гуманних рис і водночас рис глибокої народності.

Також з позицій народності, з вірою в людину, з глибокою повагою до її зовні начебто буденного, але самовідданого, історичного за своїм значенням трудового подвигу художники відтворюють нашого сучасника, просту людину з народу, що звершує заповітне для людства завдання — будівництво соціалізму. Так гуманізм нашого мистецтва, що випливає з самих глибин народу, з нашої соціалістичної дійсності, що ідейно й генетично пов'язаний з нашим прагненням до побудови комуністичного су-

спільства, з нашою неухильною партійністю, стає головним змістом і рушійною силою нашого мистецтва, яке постійно виявляло знаменну триєдність: партійність — народність — гуманізм.

Здійснення цієї триєдності — комуністичної партійності, соціалістичної народності і активного соціалістичного гуманізму — означає, що в основі творчих шукань переважної більшості болгарських художників лежить нова світоглядна й естетична позиція, з якої вони аналізують світ і визначають завдання свого мистецтва. Будь-яка нова позиція по суті означає нове суб'єктивне ставлення до дійсності. Тут необхідно, однак, ще раз підкреслити, що й ідеї народності, і партійний пафос, і пристрасний гуманізм болгарських художників не є довільною суб'єктивістською програмою. Вони грунтуються на правильному розумінні об'єктивних історичних процесів, що відбуваються в світі, і прагненні художників стояти на боці історичного прогресу. Це перша і дуже важлива характеристика творчої позиції болгарських митців, позиції, яка є суб'єктивною, глибоко особистою і в той же час науково обгрунтованою, перевіреною самою суспільно-історичною практикою. В основі цієї незмінної творчої позиції лежать непохитні ідеї марксистсько-ленінського світогляду, який, повторимо, вчить нас не лише, як пізнавати світ, а й як боротися за його перебудову.

Цей світогляд виробляє нове бачення світу, що неухильно розвивається на своєму шляху від капіталізму до соціалізму. Народ і людина є не лише об'єктом, а й суб'єктом, творцем історії і власної долі. Приходить розуміння великої ролі ідей, свідомості в боротьбі за новий світ, ролі мистецтва як носія специфічної, художньої свідомості. Словом, у духовне життя народу входить нове розуміння творчості як художнього відображення людини, що свідомо втручається у пізнаний нею історичний процес.

Нове розуміння світу, мистецтва і їх взаємин породжує новий спосіб, новий метод художньої творчості — соціалістичний реалізм. Його сутність полягає саме з тому, що він правдиво оцінює дійсність, життя і стосунки між людьми, відтворюючи їх з соціалістичних позицій, у відповідності з їх реальними закономірностями й тенденціями, і всім своїм ідейно-художнім пафосом прагне активно допомогти процесу прогресивного, соціалістичного оновлення світу.

Тридцятилітній розвиток нашого мистецтва на шляху соціалізму показує, що соціалістичний реалізм — це дуже широке й складне явище, яке далеко не вичерпується однією — навіть найдосконалішою — формулою або детальним переліком якостей, рис, характеристик. Практика показує, що ця складність йде від переплетіння й взаємодії самих складових художньої творчості — дійсності, яка відображується, суб'єкта, що відображує її, і твору, що є результатом цього відображення. Виявляється, що сприйняття й оцінка життя з соціалістичних позицій має численні об'єктивні й суб'єктивні аспекти, які зумовлені невичерпністю життєвого матеріалу, різними кутами зору і різноманітністю естетичних категорій, у світлі яких оцінюється явище. Виявляється, що відображення внутрішньої правди, а не зовнішньої правдоподібності, підкреслення життєвої логіки й закономірності може здійснюватися різноманітними жанрами, образами, художніми формами, засобами, мовою. Виявляється, що ідейно-художній пафос, який у мистецтві обов'язково повинен стати особистим пафосом художника, може проступити у невичерпному багатстві форм, залежно від життєвого матеріалу, який використовується, жанру і форми, що їх художник обрав у даному випадку, залежно від особистого темпераменту і конкретного задуму кожного окремого твору.

Розвиток соціалістичного мистецтва переконливо показує, що визначення соціалістичного реалізму треба шукати не у формальних ознаках, а передусім у змісті мистецтва, в його адекватності не лише зовнішньому обличчю явища, а й історичній логіці, правді головних закономірностей життя, в єдності комуністичної партійності, народності і гуманізму, в його історичному оптимізмі й вірі в людину.

При цьому, як вже підкреслювалось, не треба забувати, що сама класово-партійна позиція може мати різноманітні прояви, що саме розуміння реалізму є зовсім різним для різних видів мистецтва, для різних жанрів. Досвід нашого мистецтва ясно показує, наскільки абсурдним, шкідливим і неспроможним є перенесення формулювань з одного виду або жанру мистецтва в інший. Візьмімо, наприклад, відомі слова Енгельса, що реалізм вимагає, крім правдивості деталей, ще й типових

характерів у типових обставинах. Скільки було списано паперу в минулому, щоб пристосувати це формулювання буквально до всіх виявів мистецтва. Але ж Енгельс вивів його на основі окремих жанрів літератури — роману і драми, тобто тільки тих жанрів, яким притаманно малювати і деталі, і характери, і обставини. Він не підкреслив у своєму листі, що це формулювання було б неможливим, наприклад, для ліричного вірша або, скажімо, для пейзажу чи для музики і т. д. Зрозуміло, що питання реалізму дуже складне, що воно є перш за все питанням змісту, переконливого осмислення і розкриття світу, а не питанням про те, що треба і що не треба зображувати, як треба і як не треба зображувати.

30-літній шлях розвитку нашого мистецтва показав, що вся багатогранна творчість наших митців насичена одним і тим самим гуманістичним пафосом, прагненням створювати мистецтво, яке б по-громадянському активно, близько до народних прагнень і естетичних інтересів, різнобічно відображувало дійсність; мистецтво, яке має збагачувати духовне життя нашого суспільства новими художніми відкриттями, вірними правді й логіці життя, приносити нові цінності, співзвучні духовній атмосфері соціалізму. Незалежно від обраного жанру, тематики, характеру художнього перетворення реальності, від способу втілення ідейності, від соціальності, художньої тенденційності, соціальної дієвості, незалежно від гостроти особистого акценту, твори болгарських художників вливаються в одне спільне естетичне й соціальне річище, в один спільний, повноводний, багатий на течії і нюанси, на індивідуальні творчі методи й стилі, на поетичні точки зору, широкий художній напрямок. За головним методом, що визначає ідейне й художнє обличчя, соціальні й класові функції, партійність і соціалістичний гуманізм, а, отже, головні критерії й можливі межі, ми можемо назвати цей повноводний потік напрямком соціалістичного реалізму. Це той напрямок, про який ми з повним правом можемо сказати, що він визначає нашу художню культуру. Це той напрямок, що його з кожним роком збагачували оригінальні творчі індивідуальності.

За минуле тридцятиріччя сама наша художня практика вирішила проблему реалізму набагато глибше від деяких теоретизувань минулого, за строгістю й категоричністю яких не ховалося нічого іншого, крім дуже поверхових вимог зовнішньої правдоподібності.

Мистецтво не терпить повторень. Невпинний пошук нових сутностей і аспектів дійсності і нових оригінальних засобів для їх відображення — його споконвічна риса. Вона походить з самої природи мистецтва як людської суб'єктивної творчості. «Мистецтво, — говорив Гегель, — має у своєму розпорядженні не лише ціле багатство образів природи в усій їх величезній строкатості, але, крім всього цього, й творчу фантазію, яка володіє невичерпними можливостями розширювати сферу форм, додавати до вже існуючого в природі свої власні творіння».

До цього ми б додали нашу абсолютну вимогу — сміливість у пошуку своїх індивідуальних форм повинна завжди і насамперед пов'язуватися із сміливістю думки, почуттів, прагненням відкривати нові глибини життя. На цій реалістичній основі і виникає велике багатство та розмаїття нашого сучасного мистецтва. Об'єкт творчості всіх без винятку болгарських художників один і той самий — реальна дійсність людини й природи. Але конкретний предмет зображення в кожному окремому творі й у творчості кожного художника дуже різний. Інакше й бути не може: реальна дійсність має як матеріально-чуттєвий, так і духовний аспект. Один художник прагне дати нам правильний фізичний і духовний образ, скажімо, болгарської матері або сучасного юнака. Інший, з таким же правом, намагається передати свою ідею самого материнства, самої молодості.

Один малює патетичні образи повстанців і героїв, другий виражає свої роздуми над самим повстанням, своє захоплення героїзмом як людською сутністю. Один — епік, другий — філософ і лірик. Гадаю, що в нашому сучасному мистецтві дедалі посилюється друга тенденція, тенденція до ширших філософських узагальнень, до поетично-метафоричного вираження дійсності, до психологічного синтезу, до передачі ідейних і емоційних еквівалентів події. Проте і перша тенденція має досить прихильників.

Зовсім ясно, що ці різні концепції предмета й змісту творчості потребують і різних внутрішніх і зовнішніх структур образу, різних образно-композиційних рішень, відмінного художнього перетворення реальних часових і просторових відносин, відмін-

них поглядів на характер, роль і тлумачення теми й сюжету в творі, на їх однолінійне або поліфонічне вирішення, на значення і виявлення чуттєвого, емоційного та інтелектуального начала і т. п. Все це потребує найрізноманітніших художніх форм, засобів вираження й пластичних рішень. Усе це штовхає на постійний і невтомний пошук свого, інтимного і водночас переконливого погляду і вираження.

Цей невпинний пошук нових художніх рішень переконливо засвідчує, що соціалістичний реалізм і як творчий метод, і як художній напрямок не має нічого спільного з догмами і «непохитними» формулами, що він, строго дотримуючись своїх принципів класової партійності, народності, соціалістичного гуманізму, є динамічною відкритою естетичною системою, що розвивається і безперервно збагачується стильовими течіями, індивідуальними формами і засобами художньої виразності, пластики.

Методологічна єдність нашого мистецтва — реальний факт. Це — єдність марксистської концепції світу, людини і самого мистецтва.

Реальне існування цього головного методу в розмаїтій сукупності конкретних творів дало широкий, повноводний напрямок нашій соціалістично-реалістичній, партійній творчості, яка й визначає нині наше мистецтво.

Цей напрямок існує і може існувати лише як розмаїта єдність, як багатство групових та індивідуальних естетичних особливостей.

Прагнення до безперервного збагачення змісту і форм художнього мислення і художньо-образної мови нашого мистецтва ускладнює його й іноді робить важким для сприйняття. Чи не заперечує це головний принцип нашої соціалістичної культури і мистецтва — їх народності? Зрозуміло, що ні. Навпаки, цей процес перебуває в повній згоді з глибоким і знаменним процесом — безперервним зростанням культурного, інтелектуального, морального й емоційного рівня нашого народу. Сьогодні трудящі мають справу з найскладнішою наукою і технікою, все більшою мірою спілкуються з мистецтвом і літературою, постійно підвищується їхній рівень освіти й загальної культури, збагачується духовний світ.

Вимога партії щодо створення всенародної програми естетичного виховання трудящих є визначною програмною настановою, яка просякнута ленінською вірою в здатність народу оволодіти справжнім мистецтвом. Тому, гадаю, процес ускладнення, збагачення нашого мистецтва, який ми тепер спостерігаємо, є цілком закономірним. Я певен, що разом з розмахом нашої культури, збагаченням матеріального й духовного життя народу зростатимуть і життєво-художнє багатство мистецтва, його пластична образотворчо-виразна складність (а не навмисна ускладненість!), його змістовна глибина й стильова різноманітність. Мистецтво, яке лише повторює форми вже давно відомі й естетично пережиті глядачем, буде без сумніву відкинуте народом саме в ім'я народності. Як буде відкинуте й мистецтво, створене для потреб якоїсь «духовної еліти». Величезне духовне зростання нашого народу за три десятиліття, а також визначні успіхи нашого мистецтва переконливо засвідчують, що процес перетворення мистецтва у всенародну справу розвивається у нас правильно й гармонійно в обох напрямках — з одного боку, народ все інтенсивніше оволодіває найвищими формами мистецтва, з другого боку, мистецтво все більше наближається за своїми концепціями, проблематикою, змістом, ідейністю, партійністю до життя, до інтересів, до прагнень народу — будівника соціалізму.

Софія, журнал «Изкуство»
(Переклад з болгарської)

ВІТОЛЬД НАВРОЦЬКИЙ

ІНТЕЛЕКТУАЛИ, ІДЕОЛОГІЯ, ЛІТЕРАТУРА

1

У сучасному світі, поділеному на антагоністичні суспільно-політичні табори, відбувається безупинна ідеологічна конфронтація. У наш час усе більшу роль відіграють країни соціалістичної співдружності, зазнають краху міфи про економічну й військову перевагу капіталізму, посилюється класова боротьба в розвинутих капіталістичних країнах, а визвольний рух робить нові проломи в останніх цитаделях колоніалізму. Все це зумовлює надзвичайну важливість ідеологічної боротьби.

Співіснування і співробітництво з капіталізмом у багатьох царинах спонукає нас не до еклектичного поєднання цінностей, ідеологічно несполучних, а до постійного вирішування проблем у наших контактах шляхом гострої полеміки. Це й зрозуміло: в ідеологічному двобої перемир'я бути не може; до цієї конфронтації треба бути готовим на різних ділянках людської діяльності.

Нема сумніву, що в умовах науково-технічної революції масштаби й форми міжнародного обміну будуть безнастанно розширюватися. Обмін інформацією, взаємодопомога у здійсненні складних наукових експериментів, у розв'язуванні проблем, що вимагають великої й копіткої праці, — це, зрозуміло, добра перспектива. Водночас слід зважати й на те, що науково-технічна революція поглиблює внутрішні протиріччя капіталістичного світу. Суперництво між двома суспільними системами, соціалізмом і капіталізмом, за таких умов загострюється й охоплює дедалі більші масиви духовного й суспільного життя сучасної людини. Воно набирає особливої гостроти в галузі ідеології.

Ідеологія, під якою ми розуміємо систему поглядів, вироблених у процесі суспільного існування людей, є поняття, яке завдає сучасній науці чимало дефініційних клопотів. Оскар Ланге пропонує широке визначення ідеології: «У сфері, в якій виробляються суспільні взаємини, народжуються правові й політичні, моральні й релігійні, наукові й мистецькі ідеї, на основі яких і оцінюються ці взаємини. Такі ідеї ми називаємо суспільними, а їх систематизоване зібрання — ідеологією». Оскар Ланге висловив також думку, що Карл Маркс допускав можливість розуміння терміна «ідеологія» ширше, ніж у своїх ранніх творах, де під ідеологічною системою розумів, переважно, містифіковану, «фальшиву» свідомість.

Визначення молодим Марксом ідеології як фальшивої свідомості зазнало своєрідного ренесансу наприкінці 50-х років. Єжи Вятр пише: «Чимало польських авторів... вживало тоді молодомарксівську термінологію з метою критики викривлень у науковому пізнанні дійсності, коріння яких залягає у групових політичних інтересах. Слід визнати, що багатозначність терміну «ідеологія» до певної міри й спричинила нечіткість дискусій, а то й такі інтерпретації, які могли виникнути лише внаслідок тотального ідеологічного непорозуміння».

Марксизм, здійснюючи людську мрію про залучення людини до повноцінного колективу, орієнтуючись на досягнення щораз досконаліших і вищих форм співжиття, завжди дуже серйозно трактував роль ідеології в організаційно-виховній роботі з масами, в революційній практиці. І тому-то марксисти надзвичайно гостро й послідовно полемізують з усіма концепціями, що мають на меті деідеологізацію суспільного життя, науки й культури.

2

Певне послаблення уваги до ідеологічних проблем у країнах соціалістичної співдружності, а також у західному революційному русі виявилося в другій половині 50-х — на початку 60-х років.

Інтелігентський прошарок, схильний трактувати свої переживання як стрижневі вияви свідомості цілого на-

Стаття написана для журналу «Всесвіт».

роду, намагався їх узагальнити й накинути всьому суспільству, вдаючись іноді до відкритого конфлікту з комуністичними партіями.

На полюсах антиінтелігентських лівацьких настроїв, огульних нарікань з приводу відступництва інтелектуалів і месіанської віри в те, що світовий інтелектуалізм може врятувати людство, народилися положення, котрі полегшили швидку і добре продуману атаку антикомунізму.

Головним об'єктом суперечок та полемік стали суспільні науки, у першу чергу поняття ідеології. 1955 року Раймон Арон поповнив словник політичних наук терміном, який здобув велику популярність у певних колах. У збірнику «Соціологія», що його редагували лідери франкфуртської філософської школи, він опублікував статтю під промовистим заголовком «Кінець епохи ідеології», розширивши її згодом до розмірів книжки, виданої під назвою «Опіум інтелектуалів».

Арон піддав критиці саме ті концепції, що спираються на переконанні в телеології історії та на вірі у виключну роль геніальної особи. Проте відомо, що фаталізм не був притаманний ні Марксу, ні Леніну. Отже, Арон просто спекулював на звульгаризованих, догматичних версіях марксистської філософії історії.

Арон виступав за відмову від фаталістичного розуміння історії; така відмова, мовляв, відкриє перспективу світу, позбавленого фанатизму, світу здорових сумнівів, у якому несприятливі для людини обставини можна змінити без великих потрясінь. Отже, писав Арон, треба боротися з ідеологією, особливо, як він недвозначно заявляв, з ідеологією комуністичною.

Аронові концепції — не нові: схожі ідеї висував цілий загін буржуазних філософів і політичних діячів — від Освальда Шпенглера і Пітірима Сорокіна до Даніеля Белла і лідерів західнонімецької соціал-демократії.

«Антиідеологічні» настрої охопили і певну частину інтелігенції в деяких соціалістичних країнах. Ревізіоністські елементи тлумачили тут марксизм як «один із можливих способів мислення» (Лешек Колаковський). В Чехословаччині й Польщі така позиція стала вихідним пунктом для далекосяжних ревізіоністських диверсій 1967 — 1968 років. А на Заході частина молодої інтелігенції взагалі почала шукати розв'язання своїх проблем у постулатах маоїзму. Це — політична ціна, яку доводиться платити за незнання марксизму.

Свідченням ідеологічної кризи, зокрема невміння знайти спільну мову з робітничим класом, є діяльність так званих «нових лівих». Зрікаючись зв'язків з комунізмом, «нові ліві» зовсім відкидають робітничий клас як культуротворчу й політичну силу. Герберт Маркузе, один із натхненників західного студентського руху, заявив, нібито «робітничий клас інтегрується з капіталізмом», а капіталізмові вдалося «абсорбувати революційний матеріал». Герберт Маркузе також заявляв, що основною передумовою революції у розвиненому капіталістичному суспільстві є пробудження критичної свідомості у молоді й інтелігенції. Ідеолог Маркузе вважав при цьому, що не обов'язково формувати для молодіжних рухів якусь спеціальну ідеологію: досить «фундаментальної переоцінки основних цінностей» (класична теза будь-якого ревізіонізму). Критична свідомість, на думку Маркузе, не ідентична класовій. Вона категорія «загальна й понадкласова». Визначаючи «синдроми революційного потенціалу», Маркузе вгледів їх лише у національно-визвольних рухах «третього світу», в анархістських рецидивах у робітничому русі на Заході, в інтелігентській опозиції, а також в «активності» люмпен-пролетаріату. Аргументи Маркузе були сприйняті і порізному розвинуті — аж до цілковитого абсурду — речниками ліворадикального студентського руху. Рудольф Дучке, наприклад, кричав про «інтеграцію робітничого класу з антикомунізмом», повторюючи інсинуації Маркузе. Для Дучке, Петера Генга і Вольфганга Лефевра єдиним союзником «меншості, що бореться» (гальванізація старого терміну Сореля) може бути лише «третій світ». На їхню думку, робітничому класові розвинутих країн притаманна «негативна соціальна стабілізація» і тільки сільський пролетаріат «третього світу» може стати силою, яка змінить характер суспільства. Ці ідеї лише повторюють ревізіоністські тези Мао Цзе-дуна про аграрний характер соціалістичної революції.

«Нові ліві», спираючись на Сартрові тези про розчинення пролетаріату в дрібнобуржуазній стихії, про люмпен-пролетаріат як носія революційності, наприкінці 60-х років пересвідчились, однак, у цілковитій неможливості масового революційного

руху без підтримки робітничого класу. 1968 рік довів, що, як і в добу Карла Маркса, революційна перспектива без участі робітничих мас виникнути не може.

«Нові ліві» посіли позиції різко вліво від комуністичних партій, аж до маоїзму включно (Сартр), тоді як у деяких соціалістичних країнах робилися ревізіоністські спроби завести комуністичну інтелігенцію праворуч. Прикладом можуть бути певні явища у Польщі наприкінці 50-х років, поступова адаптація багатьох буржуазних теорій у нашій соціології й філософії.

Відоме відбиття цього процесу в художній літературі — у творах песимістичного напрямку, що заперечували сенс історії і підривали значення людських зусиль у перетворенні світу. Мистецтво деяких соціалістичних країн, зокрема Польщі і Чехословаччини, переживало різні перипетії на напрямку література — ідеологія. Досвід минулого залишив нам два негативні зразки ідейного життя мистецтва, сформовані на особливих етапах розвитку соціалістичного суспільства: в період спрощеного трактування літератури як пропагандистського знаряддя і в період реакції проти спрощеного, догматичного розуміння мистецтва.

Перший зразок виник у період, коли творець повинен був виразно декларувати ідеї, але при цьому міг не дбати про їх високе художнє втілення. Перед митцем ставилися ідейні завдання, і він міг пропагувати їх зужитими мистецькими засобами. Таким чином, мистецтво втрачало таку свою важливу якість, як естетичний вплив.

Другий зразок постає в середині 50-х років. Це зразок мистецтва, «звільненого» від декларативності. У своєму новому вигляді воно дозволяло митцеві почуватися суверенним володарем творчості, вірити у фікцію повної незалежності від будь-якої ідеології. У сумнівних гносеологічних і соціологічних розмірковуваннях Ернста Фішера була обгрунтована потреба такої моделі. «Поезія, музика, образотворче мистецтво як пізнання дійсності... не випливають із сфери ідеології». Або: «Сучасний митець живе в умовах тотальної самотності, характерної для всіх індустріальних цивілізацій, незалежно від конкретної нинішньої системи». Лешек Колаковський в образі сучасного митця вбачав антиномію «священика і блазня», а оскільки священство є звичайно службою фальшивим богам, то єдино можливий вихід — бути блазнем та «іронізатором».

Звісно, таке мистецтво зменшувало сферу своїх можливостей і впливу. Воно давало творцеві відчуття чистого професіоналізму й свободи, можливість відкинути «ідейну телеологію», але водночас відбирало у нього почуття відповідальності. Творець переставав бути агітатором і суворим учителем, і ставав тільки скептичним і критичним спостерігачем (інколи до безпринципності еластичним).

Водночас у польській і чеській літературах траплялося, що в багатьох випадках адвокати «свободи митця» брали на себе роль політиків. Чеський ревізіоніст Антонін Лім писав у 1970 році: «Культура бере на себе роль політики, коли інтелігент мусить розбивати існуючий стан речей». Отак-то в деяких випадках від декларації на тему незалежності мистецтва відбувається перехід до відвертої антисоціалістичної опозиції, і це безпосередньо підтверджує давню соціалістичну тезу про те, що теорія «мистецтва для мистецтва» завжди служить буржуазним інтересам.

Мистецтво, що творилося за такими рецептами, відзначалося фікціями, а не справжніми художніми образами. Часто це було також мистецтво безпорадності, безсилля перед світом, хоч об'єктивно воно справляло вплив на споживача, і до того ж вплив негативний.

Поміж Сціллою догматизму і Харібдою ревізіонізму нерідко опинялося в той час мистецтво, яке прагнуло виконати свій суспільний обов'язок. У численних формальних експериментах та в безплідному психологізмі губилися і зміст, і мета художнього пошуку. Людські долі, зміни у суспільній та індивідуальній свідомості, ієрархія цінностей і драматизм вибору сучасної людини, її принципові проблеми — скільки важливих справ лишалося тоді поза полем зору літератури! Отже, її відбудова мала початися від нового визначення її суспільних обов'язків.

Цей процес здійснюється на наших очах: польське мистецтво дедалі більше стає світом ідей, потрібних людині. Зв'язок з ідеологією для польського мистецтва і літератури — єдина й найважливіша основа справжнього розвитку. Про це свідчить той факт, що наші митці уже перебороли як декларативність, так і пустопорож-

ні ефекти естетського відчуження від суспільного життя, що найгостріше виявилися в прозі так званого малого реалізму.

Добре відомо, що ніколи не існувало літератури, яку вдалося б ізолювати від ідейного процесу. «Не можна зрозуміти художньої творчості без врахування хоча б найвужчого її зв'язку з ідеологією» (Альтюссер). Естетичний та ідеологічний задум кожного твору стає рівноправним як з ідеологічним, так і з власне художнім ефектом.

Добре відомо, що взаємозв'язок понять ідеології та літератури завжди залежить від конкретної історичної ситуації. Ідеологія є виразом ставлення людини до світу. Науковий соціалізм в ідеології стає великою силою суспільного впливу, визначає людську практику, об'єднує людські колективи для спільних дій, для реалізації певної системи цінностей.

Втекти від ідеологічної проблематики письменник не може. Автономія митця і мистецтва — відносна. Якщо придивитися ближче до суспільно-комунікативного статусу мистецтва, то виявиться, що, незалежно від наміру його автора, воно є формою діалогу з ідеологічною системою — з комплексом поглядів, виражених у політиці, науці, етиці, філософії, економіці і т. д., а також засобом впливу на дійсність та її перетворення. Зрештою, власне ставлення до ідеології спричиняється також величезним тиском ідеологічних явищ у сучасному світі, таким потужним, що кожен митець мусить відчувати потребу заперечувати або схвалювати ті чи інші явища.

Отже, заперечення зв'язку літературної творчості з суспільним життям, нехтування змістом твору, його суспільно-політичним значенням, надання переваги формі, що відстоюють структуралісти й противники історико-генетичних досліджень, неприпустиме. Адже в основі тези про значення літератури лежить передусім найпереконливіша, визнана демократичною і соціалістичною критикою істина: цінність твору залежить від цінності ідей, закладених у ньому, а не від форми, хоч би й найчудовішої. Тому-то головним питанням марксистської критики є питання про ідеї, які несе в собі література.

Соціалістичне мистецтво — це передусім мистецтво великої, пізнавально найбагатшої художньої правди, що є найціннішим видом відображення дійсності. Поряд з цим можуть, звісно, виступати інші різновиди художньої правди, хоч уже не такі багаті або такі, що не відбивають діалектико-матеріалістичну концепцію історії.

Марксизм прагне пізнавати світ у його правдивому розвитку, і вже це відкриває перед літературою великі можливості. Марксизм бачить світ у діалектичній боротьбі протилежностей, людську діяльність пояснює історично й діалектично як зумовлену певними умовами і певним часом, у сутичці з різними точками зору, в конфлікті. Якщо соціалістична література хоче використати надану їй можливість практично впливати на людські взаємини, то вона повинна бачити проблеми людини в конфлікті, що мотивує вчинки героя, перспективи, заради яких він і ми боремося. Її не можна уявити й без критичних рефлексій, що виражають відповідальність її за світ і разом з тим визначають її класово-політичну позицію.

Ми часто говоримо про те, що потребуємо літератури, яка б поглиблювала наше знання життя; літератури про життя й працю робітничого класу, про моральну та інтелектуальну перебудову суспільства в соціалістичному дусі. Для польської літератури провідною темою є праця й життя робітничого класу, змалювання суспільних змін, становлення нової людини. Марксизм трактує літературу відповідно до ленінської концепції партійності і прагне, щоб це поняття означало відповідність між ідеологією і об'єктивним розвитком історії.

Отже, майбутнє соціалістичного мистецтва, зокрема літератури, полягає в активізації думки, в сміливості вибору, в принциповості оцінок і в свідомій партійності. А це й залучає літературу до боротьби проти послаблення критеріїв суспільного мислення, до поглиблення нашої віри в можливість інтелектуальної соціалістичної ініціативи.

Наша ідеологія — це комплекс поглядів і переконань, які служать робітничому класові та його ладові. Вона також надає суспільству духовні цінності, чим обгрунтовує сталість і створює можливість йому, а також окремій особистості виробити точку зору на те чи інше явище. У такому значенні наша ідеологія для літератури і для сучасного інтелігента є компасом у лабіринті світу, що швидко змінюється, орієнтиром та мірилом цінностей, які цей світ нам пропонує.

Катовіце.

Безвихідь буржуазної історичної свідомості

Маленькі дикуни — герої різдвяних американських коміксів — розмовляють у вагоні метро:

— Куди ми їдемо?

— В нікуди.

— Тоді дозволь запитати, чому ми їдемо так швидко?..

Як вони схожі на поважних буржуазних професорів, публіцистів, авторів солідних праць, рефератів, памфлетів — людей, які, усвідомлюючи кризу всіх цінностей сучасного капіталістичного світу, меланхолійно запитують один одного: «Куди ми їдемо?» І якщо «в нікуди», то «чому так швидко?»

«Де ми, власне, перебуваємо в потоці історії?.. — запитував покійний західнонімецький соціолог А. Вебер. — Що робить з нами цей потік? Ми відчуваємо, що він усе швидше відносить нас до якогось нового буття, де навряд чи знайдеться місце багатьом речам, які ми вважали великими. Ми вдивляємося в історію не лише з цікавістю й надією, але й з жахом, бо відчуваємо себе на якомусь поворотному пункті».

Гостре відчуття тимчасового характеру буржуазної сучасності; антиісторичне піднесення проблем капіталістичного суспільства до рівня загальнолюдських; невизначеність подальшого суспільного розвитку — ось тло, на якому функціонує сучасна буржуазна історична свідомість.

Понад десять років тому в статті «Спроба зжитися з минулим», надрукованій у «Франкфуртер альгемайне цайтунг», історик Герман Геймпель слушно зазначив, що ніколи так багато фахівців не займалося історією, ніколи не з'являлося такої величезної кількості історичних досліджень і ніколи на історичну літературу не було такого великого попиту. Відтоді ситуація не змінилась. Але вона потребує пояснення хоча б тому, що, на перший погляд, суперечить заявам багатьох сучасних буржуазних ідеологів, особливо виразників інтересів так званих «середніх» верств капіталістичного суспільства, які гучно декларують розрив з історією, з минулим, протиставляють йому сучасне чи майбутнє і, зрештою, заперечують значення минулого для розуміння злободенних проблем.

«Людина не має спогадів», — проголошує Орест у «Мухах» Сартра. Річ у тім, пояснює автор репліку свого героя, що між окремими вчинками людей немає ніякого зв'язку. Людина щоразу, мовляв, знову себе повторює. Вона позбавлена історії не лише як «особистої», але й як «колективної» біографії і, отже, вільна від традицій та цінностей минулого...

Прагнучи обгрунтувати безпрецедентність завдань, що постають перед сучасністю, і рішуче відмежовуючи минуле від сучасного, буржуазні теоретики «підпирають» загальнофілософські міркування математично-статистичними викладками. До них вдається, зокрема, американський соціолог Олвін Тоффлер, автор бестселера «Шок майбутнього» (1970 р.).

Якщо останні 50 000 років існування людини, підраховує О. Тоффлер, поділити на умовну тривалість людського життя (62 роки), то з'ясується, що ми належимо, приблизно, до 800-го покоління. 650 поколінь припадає на час існування первісної людини, писемність була відома тільки сімдесяти поколінням; книгодрукування — шести; точний вимір часу є надбанням лише чотирьох; використання електромоторів — двох поколінь. Більшість же матеріальних благ, якими люди нині користуються, створені виключно 800-м поколінням. Отже, робить висновок Тоффлер, невпинне зростання темпу життя свідчить про рішучий розрив 800-го покоління з досвідом попередніх 799-ти.

Звичайно, Тоффлер — не проти вивчення історії, не проти ознайомлення з минулим, принаймні, як він пише, «в інформаційному плані». Але для духовної підготовки до зустрічі з майбутнім таке вивчення, на думку Тоффлера, нічого не варте.

Прагнення до розриву з історією як способом актуалізації досвіду попередніх поколінь, до заперечення цінності історії взагалі досить типове

для настроїв не одного покоління буржуазної молоді. Воно володіло умами «загубленого покоління», яке вийшло з окопів першої світової війни, «бітників» п'ятдесятих років, апостолів новітнього «морального й сексуального бунту», «хіппі» з їх відмовою стати дорослими.

І все ж, незважаючи на пристрасний бунт проти всіх авторитетів і цінностей минулого, незважаючи на гасла «цілковитого звільнення» від історії, остання явно присутня як у сучасній масовій буржуазній свідомості, так і в ідеологічних побудовах, що її відображають.

Навіть у найрішучіших виявах нонконформізму, в найвідчайдушніших спробах «випасти» з історії і відкинути буржуазну традицію ця традиція завжди присутня — вона міцно тримає у своєму полоні ліворадикальних бунтарів. До історії вони змушені звертатись уже тоді, коли шукають відповідних форм для свого протесту проти навколишньої дійсності, посилаючись, як правило, на ті елементи буржуазної традиції, що сприймаються як «антицінності». Йдеться, зокрема, про набір витриманих у загальнодемократичному дусі гасел, під якими здійснювалося будівництво капіталістичного суспільства і які пізніше були зганьблені або відкинуті буржуазною практикою. Характерно, що навіть термінологічно ліворадикальна свідомість часто звертається до ранньобуржуазних традицій. В США, наприклад, з цією метою використовуються терміни, запозичені із словника «батьків конституції» та аболіціоністів. Антирасизм іменується «рухом за громадянські права», учасники політичного протесту — радикалами і т. п. Конфлікт між молодими бунтівниками та їхніми батьками виказує себе не стільки у відмінності декларованих ідеалів, скільки у ставленні до них. Молодь заперечує не так цінності, проголошувані батьками, як спосіб життя, який суперечить цим цінностям.

Батьки не зуміли жити згідно з ідеалами, ними ж проголошеними. Ми повірили ідеалам наших батьків, але ніколи не простимо їм їхньої поразки. Ця поразка стала уроком для молоді, і, на відміну від старшого покоління, вона віднині житиме згідно з ідеалами, що їх зрадили батьки, — так формулює сутність «Свідомості III», носієм якої є «бунтуюча молодь», професор Йельського університету Чарльз Рейч у своїй книжці «Молода Америка».

Але цим зв'язок з буржуазною традицією не обмежується. Молоді радикали, які виховуються під прямим впливом ідейно-психологічних настанов капіталістичного суспільства, проголошують бунт проти цих настанов, але насправді опиняються в залежності від них.

Протест проти капіталістичної дійсності, який орієнтується на «антицінності» цієї ж таки дійсності, і зумовлює внутрішню суперечність ліворадикальної свідомості. Причому ця суперечливість — не випадкова, вона «запрограмована» лицемірним, двоїстим минулим буржуазного світу і навіть найрадикальніші представники буржуазії не зможуть її подолати, доки не зважаться порвати з ідеологією свого класу.

Але не лише в масовій свідомості, а й в теоретичних концепціях західних учених минулому, історії відводиться досить значне місце. Воно виявляється необхідним і суттєвим компонентом теоретичних міркувань про сучасне й майбутнє. До історії звертаються, щоб визначити міру відмінності злободенних проблем від тих, які хвилювали попередні покоління. Досвід минулого враховується і під час спроб прогнозувати шляхи подальшого розвитку людства.

Взагалі це цілком природно. Хоча предметом історії є життя, що відійшло в минуле, сама по собі вона ніколи не втрачає актуальності. І найбільше інтерес до історії зростає в перехідні епохи. Адже саме тоді гостро усвідомлюється потреба з'ясувати напрямки подальших маршрутів людства, визначити власну позицію в світі, що бурхливо міняється. «Коли не знаєш, куди йти, — казали в старовину, — обертаєшся й дивишся туди, звідки прийшов». У перехідні епохи особливо відчутно усвідомлюється плин часу, зв'язок і відмінність минулого, сучасного і майбутнього. А це й зумовлює потребу осмислити пекучі злободенні питання крізь призму не тільки сучасного й можливого майбутнього, але й минулого.

Ставлення сучасної буржуазної історичної свідомості до минулого найбільш повно виявляється в працях, що оцінюють актуальну ситуацію й прогнозують майбутнє, особливо в працях тих авторів, які виражають інтереси інтелігенції, студентства та інших «середніх» верств буржуазного суспільства. Дедалі більші утиски з боку державно-монополістичного капіталу змушують їх активніше шукати виходу із кризисного становища. Не-

зважаючи на розмаїття позицій, концепція згадуваних авторів ідентична принаймні в деяких моментах. Сучасне, на їхню думку, докорінно відмінне від минулого. Причому, як правило, минуле вони змальовують як ідеальне суспільство, яке нібито цілком відповідало сутності людини. Картина ж сучасного стану речей забарвлена в песимістичні тони. Так рух від минулого до сучасного зображується як регресивний. Узагальнюючи цей умонастрій, англійський історик Е. Карр меланхолійно зауважує: «Відомо, що російський цар Микола I видав указ, яким забороняв слово «прогрес». Нині філософи й історики Західної Європи й Сполучених Штатів Америки нарешті з ним погодилися».

Прагненням знайти вихід із кризисної ситуації обумовлені й спроби звільнитися від наївного оптимізму, який живив чимало буржуазних концепцій навіть у 60-х роках. На основі досягнень науково-технічної революції тоді робилися висновки, ніби капіталізм ще не вичерпав можливостей свого об'єктивного розвитку. Існувала наївна віра в те, що НТР започаткувала еру «загального благоденства», що соціальні антагонізми автоматично зникнуть. Особливу роль тут відігравала концепція «постіндустріального суспільства». Її автор Д. Белл, відштовхуючись від давнішої концепції «індустріального суспільства», змальовував мабутнє в рожевих тонах — воно, мовляв, несе людству прогрес науки і техніки, причому технократи — «новий правлячий клас» — стають вирішальним чинником суспільного життя.

Вважалося, що разом з перехідною «ерою індустріалізму» відходять у минуле й різкі суперечності буржуазного суспільства, а на зміну йде нова фаза стабілізації — «постіндустріальне суспільство».

Звичайно, в 60-х роках цю ілюзорну концепцію поділяли далеко не всі буржуазні теоретики. Їй протистояли прихильники екзистенціалізму, неофрейдизму та інших модних на Заході філософсько-соціологічних течій, які вважали, що стандартизація й технізація життя дегуманізує людське існування — адаптуючись до надтехнізованого світу, людина, мовляв, сама стає його придатком. «Людина померла», — твердить Еріх Фромм. «Все закінчиться тим, — підхоплює французький філософ Мішель Фуко, — що Роденового «Мислителя» на п'єдесталі історії замінить робот».

Між іншим, і технофілія, і технофобія багато в чому парадоксальним чином подібні. Їх єднає неспроможність усвідомити справжні соціально-економічні причини кризи сучасного капіталістичного суспільства, спроби узагальнити його «локальні» лиха до загальнолюдського рівня, покласти всю відповідальність на науку й техніку. Ще десять років тому це зумовлювало відносну рівновагу між обома тенденціями. Та з часом, під впливом неминучих при капіталізмі негативних наслідків НТР, співвідношення між ними помітно змінюється. Прибічників оптимістичного техніцизму стає дедалі менше, і зростає переконання, що сучасна людина (читай — буржуазна), вихована на традиціях і спадщині минулого, не може без істотних втрат адаптуватись у технізованому майбутньому. Надії на автоматичне, обумовлене технічним прогресом подолання кризи капіталістичного суспільства виявилися марними.

Пошуки шляхів розв'язання кризисної ситуації пов'язані з кількома альтернативними картинами майбутнього.

Перша пройнята апокаліптичним настроєм неминучої загибелі людства. На VII Міжнародному кінофестивалі в Москві демонструвався американський фільм «Хроніка Хеллстрома». Стрічка, присвячена життю комах, завершувалася багатозначною сентенцією: «Переможцем буде той, хто виживе останнім». В основі фільму лежала ідея: майбутнє, мовляв, готує людям такі катаклізми, до яких вони не зможуть пристосуватися. Переможцями в боротьбі за життя вийдуть... комахи, бо їм не страшна навіть воднева бомба.

Зрозуміло, така перспектива мало кого задовольняє, і тому тривають пошуки нових рішень. Ми розглянемо дві концепції, автори яких представляють технократичну ідеологію. Обидві концепції досить типові для сучасного стану буржуазної історичної свідомості. Разом з тим вони переконливо демонструють, як занепав оптимістичний техніцизм навіть у таборі його вчорашніх адептів.

Чи не найближче до своїх попередників стоїть уже згадуваний нами Олвін Тоффлер. Він не втрачає віри в прийдешню «суперіндустріальну революцію», яка, мовляв, сама по собі «здатна знищити голод, хвороби, неуцтво й жорстокість».

На думку Тоффлера, ті, кого лякає стандартизація життя в майбутньому, не враховують пов'язаного з технічним прогресом процесу урізноманітнення товарів. Оскільки ж для бур-

жуазного соціолога товарні відносини є альфою й омегою відносин людських, робиться висновок про неминуче урізноманітнення й людського життя, про розширення можливостей вибору, а звідси й про зростання свободи. Байдуже, що ця «свобода», зрештою, зводиться до свободи вибору між жовтим, зеленим чи пофарбованим «під зебру» авто. Тоффлер категорично твердить: «Саме суперіндустріальне суспільство розсуває межі свободи».

Тут Тоффлер залишається в межах традиційного способу мислення апологетів технократизму. Але подальший хід його думок досить характерно відрізняється від пророкувань його попередників-оптимістів. Тоффлер застерігає, що надмірне розширення меж свободи саме по собі не таке вже щастя для людини. Сутності сучасної людини шалені темпи розширення можливостей вільного вибору не відповідають так само, як їх жорстока регламентація. Майбутнє може принести страждання, обумовлені вже не відсутністю вибору, а паралізуючим надміром можливостей. «Проблема полягає не в тому, — пише Тоффлер, — чи зможе людина пережити регламентацію і стандартизацію, а в тому, чи зможе вона пережити свободу». Тим-то, на його думку, «запускаючи» людину в майбутнє, слід подбати про її адаптацію до нових умов так, як ми дбаємо сьогодні про космонавтів перед запуском їх на орбіту.

Але в чому має полягати така підготовка?

Тут Тоффлер чи не найвиразніше демонструє утопізм і неспроможність своєї концепції. Єдине, що він може запропонувати, — це створення надуманих «заповідників минулого», «притулків майбутнього», «курсів розвитку індивідуальних здібностей пристосування до майбутнього». Опоненти Тоффлера з табору буржуазних футурологів, глузуючи з цих рецептів, інтерпретують їх як незаперечне свідчення того, що людину взагалі неможливо пристосувати до технічного прогресу...

Інакше уявляє собі майбутнє французький економіст і соціолог Жан Фурастьє.

Широку популярність у буржуазному світі цьому автору принесли книжки «Велика надія XX віку», «Завтрашня історія», «Революція на Заході», «Цивілізація 1975 року». В них Фурастьє виступає як один із апологетів «індустріального суспільства». Але в працях 70-х років (зокрема «Цивілізація 1995 року», «Відкритий лист 4 мільярдам людей») пафос індустріалізму поступово зникає, поступаючись місцем очевидному антитехніцизму. Такі зміни в настроях, як зазначає сам автор, зумовлені досвідом останніх років; сам по собі технічний прогрес не гарантує соціальної стабільності. Індустріалізм, пише Ж. Фурастьє, позбавляє психічної рівноваги людину, яка завжди прагне особистих контактів, розміреного способу життя, єднання з живою природою. А без цього, мовляв, людина існувати не може. Тому єдина надія — на майбутнє «постіндустріальне суспільство», яке розв'яже проблему адаптації людини до навколишнього світу.

І ось тут філософ упирається у мур буржуазного світогляду, за межі якого він не наважується виглянути. Власницькі стосунки для нього — єдино можливий спосіб людського існування. Але він не може прийняти сьогоднішній день буржуазної історії, об'єктивно позбавленої свого завтрашнього дня, і через те йому лишається тільки конструювати уявне майбутнє на фундаменті ідеалізованого минулого. О. Тоффлер звертався до історії, щоб протиставити її як сучасному, так і майбутньому. Для Ж. Фурастьє минуле важливе не тільки як антитеза сьогоднішньому дню, але й як проекція в майбутнє. І це вельми симптоматично: дезорієнтована буржуазна історична свідомість усе частіше звертає свій погляд назад, до епох, які ще не знали трагічних колізій сучасності.

Філософи й соціологи вирушають походом у романтизоване минуле, прагнучи там віднайти — і перенести в майбутнє — «землю обітовану». Певна річ, такий похід заздалегідь приречений на невдачу. Нікому не дано повернути колесо історії назад, не кажучи вже про те, що минуле не знало ніяких райських епох. Але пошук «втраченого раю» триває. Ж. Фурастьє «знайшов» його десь у XVIII столітті. А його співвітчизник Етьєн Жільсон пішов ще далі. На його думку, європейська культура відродиться лише тоді, коли «ми знову досягнемо височин безсмертного XIII століття»! Але й це не межа: західнонімецький філософ Мартін Хайдеггер пропонує за взірець для майбутнього добу «досократників», а неофрейдизм кличе ще далі, в часи, які передували виникненню науки взагалі, в епоху панування міфологічної свідомості. Що ж, у цьому є своя логіка. Насильство над наукою закономірно обертаєть-

ся апологетикою донаукового мислення. Звідси гостра криза, яку переживає сучасна буржуазна історична наука. Західнонімецький історик Р. Вітрам пише про те, що історичній науці загрожує банкрутство. Його колега О. Андерле підтверджує: «Історична наука руйнується. Вона немов плавуча крига арктичною весною».

Реальні процеси, що характеризують буржуазну дійсність XX ст., роблять настільки очевидною її антигуманну сутність, що сьогоднішній день капіталізму з огидою сприймається навіть тими, хто йому служить. Відповідно зростає антипатія й до історичної науки, яка прагнула виправдати капіталізм. Пригадаємо гіркі слова, які ще в 30-х роках кинув Поль Валері: «Історія є найнебезпечнішим продуктом з усіх, створених хімією інтелекту. Її властивості нам добре відомі. Це вона викликає ілюзії, обдурює народ, створює фальшиві пам'ятники, творить понад усяку міру обмани...»

Ми є свідками банкрутства традиційної буржуазної історичної концепції — навіть з огляду потреб буржуазної ж історичної свідомості. Звертаючись до минулого, остання вже не шукає там засобів до апологетики сучасного. Сучасне стало для неї неприйнятним, минуле ж цікавить як грунт для пошуків альтернативи сучасності. А тут одним переліком фактів не можна обмежитися, і через те зростає критика фактографізму як методу пізнання історії.

З'ясовується, що історичний факт не існує поза його інтерпретацією, що історія невіддільно пов'язана з філософією, а так звана «свобода» історика від теоретичних, філософських позицій є насправді лише лицемірством, свідомим чи несвідомим.

В межах вимог сучасної буржуазної історичної свідомості наукове вивчення минулого взагалі неможливе. Адже ці вимоги в принципі антинаукові! Тому для тих діячів буржуазної культури, які все ж таки прагнуть осмислити досвід минулого, лишається вдавати, ніби нічого не сталося, й декларувати, що історик «цікавиться минулим як таким».

Криза історичної науки в буржуазному світі — явище цілком природне. Сьогодні історична наука може плідно розвиватись лише на грунті марксистського матеріалістичного розуміння історії, що розкриває реальні шляхи розвитку людства.

Вілен ГОРСЬКИЙ

Нове слово латиноамериканської літератури

Наші часи позначені розквітом літератури Латинської Америки. Нині вже важко уявити собі мистецтво XX століття без цього особливого феномену.

Імена Мігеля Анхеля Астуріаса, Алехо Карпентьєра, Хуана Рульфо, Габріеля Гарсіа Маркеса, Карлоса Фуентеса, Хуліо Кортасара, Маріо Бенедетті, Маріо Варгаса Льоси, Октавіо Паса, Мігеля Отеро Сільви, Хорхе Луїса Борхеса стали відомі широко за межами латиноамериканського континенту.

Високо оцінюючи здобутки сучасної латиноамериканської літератури, мексіканець Карлос Фуентес у книзі «Новий латиноамериканський роман» зазначає: «Писати про Латинську Америку, в Латинській Америці, для Латинської Америки, бути свідком життя Латинської Америки і виражати це дією чи словом уже вважається і вважатиметься дедалі більше революційною діяльністю... Кожен письменник, як і кожен революціонер, є до певної міри саме тією людиною, яка по-справжньому все знає, чує, уявляє і висловлює, яка заперечує думку, ніби ми живемо в найкращому світі».

Латиноамериканська література наших днів принесла в світове мистецтво нове, особливе бачення світу, своєрідну художню форму, однією з найхарактерніших ознак якої є сплав міфології і реальності, поєднання елементів фольклору й суто сучасних зображальних засобів у розкритті актуальних суспільних проблем.

Літератори цього континенту прагнуть, використовуючи багатий досвід європейських літератур, осягти загальнолюдську сутність процесів, що відбуваються в сучасній Латинській Америці, показати їхній зв'язок з проблемами, які хвилюють цілий світ.

Історики латиноамериканських літератур вирізняють два основних напрямки розвитку роману. Один із них — це передусім намагання відтворити в художній формі неповторну і розмаїту дійсність своєї країни: етнографічну, географічну, суспільно-побутову. Мексіканський письменник Аугустін Яньєс, підкреслюючи важливість цього напрямку, назвав латиноамериканські літератури «знаряддям національної свідомості» своїх народів.

Другий напрямок — орієнтація на європейські, а пізніше на північноамериканські літературні зразки — явище досить суперечливе. Здобувши національну незалежність, латиноамериканські народи висунули гасло «боротьби з іспанізмом». За браком власних художніх концепцій і оригінальних художніх форм, письменники цих країн звернулись до літератур англійської та французької. Вплив європейської літературної традиції значно збагатив латиноамериканські літератури, але з часом відверті запозичення почали затримувати розвиток національної творчості, і митці мусили шукати вже власних художніх рішень.

Аргентінський марксист Ектор П. Агості, говорячи про «денаціоналізацію культури» в Аргентіні як явище, що має своєю першопричиною конформістський, боягузливий характер національної буржуазії, справедливо застерігав від «манії іноземного» в аргентінській культурі — манії, яка може приректи цю культуру «на бридку напіввварварську провінційність».

Обидва напрямки, про які йшлося, розвивались у латиноамериканських літературах паралельно. Це й спричинило особливу нерівномірність літературного процесу. Така нерівномірність у розвитку літератури спостерігалась у багатьох країнах, історичний розвиток яких з тих чи інших причин прискорювався. В. Бєлінський писав свого часу про Росію: «Ми раптом переживаємо всі моменти європейського життя, які на Заході розвивались послідовно».

На історію Латинської Америки вплинула ще й складність становлення її націй. «Історія Латинської Америки залишила світові велике багатство індіанських культур, чарівність їх форми, в якій пульсують міф і легенда, краса пластики і поезії. Але після завоювання й колонізації індіанці, негри, мулати й метиси... залишилися за бортом загального культурного процесу»,— писала сальвадорська поетеса Ліліам Хіменес.

Та вже в перші роки XX століття на континенті з'являється нове покоління письменників: виникає тенденція до відтворення в мистецтві справді латиноамериканського начала. Пошуки митців спрямовані проти поверхового екзотизму і різного роду красивостей.

Сучасна латиноамериканська література і, зокрема, роман як специфічний жанр, розвивалися в процесі руйнування соціальної стабільності, тієї «цілісності», що визначалась усталеними однобічними суспільними зв'язками — між паном і рабом. Роман тут значною мірою відбиває саме зростання індивідуальної самосвідомості, звільнення суспільного почуття з-під тиранії архаїчного, консервативного. Розвиток жанру роману перебуває, таким чином, у прямому зв'язку з розвитком країни й людської особистості.

«Будуючись у зоні контакту з незавершеною подією сучасності, роман часто переступає кордони художньо-літературної специфіки, перетворюючись то на моральну проповідь, то на філософський трактат, то на прямий політичний виступ, а то й вироджується у сиру, не просвітлену форму, душевність сповіді, в «крик душі» тощо. Всі ці явища надзвичайно характерні для роману як для жанру, що формується», — писав М. Бахтін. Це положення поширюється і на латиноамериканський роман, в якому тривалий час була послаблена саме естетична функція. Творам здебільшого бракувало художньої концепції, яка відповідала б ідеї, часто виявленій дуже чітко. Відчувалося, що письменник спочатку виробляє певну схему, а потім намагається оформити її художньо. Звідси безпорадність композиції, психологічна незавершеність образів і т. п.

Аналізуючи художню структуру латиноамериканської прози, треба враховувати такий суспільний фактор: хоч кількісно робітничий клас тут неухильно зростає, селянство все ще становить більшість населення цих країн. Через те в літературній традиції переважає роман, побудований на матеріалі сільського чи провінційного життя.

Згадане «поєднання Європи й Америки» значною мірою зумовило й те, що місцеві письменники, тривалий час спираючись на досвід європейського й північноамериканського роману, використовували його здебільшого поверхово, не враховували своєрідності суспільного й національного розвитку своїх країн.

Локальне забарвлення, зовнішні ознаки місцевої дійсності не рятували становища: відсутність глибокого знання своїх суспільних умов і справді національного начала знекровлювала й збіднювала їх.

Але вже в двадцятих-тридцятих роках XX століття в загальному літературному потоці почали з'являтися літературні твори, позначені справжньою оригінальністю, власним — латиноамериканським — поглядом на життя і світ. На тридцяті роки припадає початок зрілої літературної творчості Хорхе Луїса Борхеса; пізніше з'являються «Сеньйор президент» Мігеля Анхеля Астуріаса і «Царство світу цього» Алехо Карпентьєра. Наприкінці сорокових років друкує свої перші новели Хуліо Кортасар.

А наприкінці 60-х років критики вже із захватом пишуть про «вибух талантів», про «золотий вік» латиноамериканської літератури, про її виняткову самобутність, про те, що вона знайшла нарешті власне широке річище, яким рухається і нині.

В останні роки досить виразно вимальовуються й ті грані, що розділяють латиноамериканські літератури: письменники кожної країни тепер наголошують на особливостях розвитку саме своєї батьківщини, заглиблюються в історію, відшукуючи першоджерела вітчизняних культурних традицій. Особливо виразно ця тенденція виявляється в Мексіці та країнах Карібського моря, на території яких колись існували могутні індіанські держави. Величезний вплив на становлення культури багатьох латиноамериканських країн мала й духовна спадщина чорних рабів, вивезених із Африки.

Інакше розвивалася культура Аргентіни й Уругваю, населення яких складають, головним чином, нащадки білих емігрантів. Корінне індіанське населення на території Ла-Плати було нечисленним і відступило під натиском білих, не змішавшись з ними. Майже не було тут і африканців. Отож і культурні традиції Аргентіни й Уругваю розвивалися не так, як мексіканські, кубинські чи гватемальські.

У тісній єдності з суспільно-економічним і культурним розвитком відбувався і літературний розвиток. Передусім тут треба говорити про відбиття — пряме чи опосередковане — суспільного ладу і стосунків між різними соціальними групами тієї чи іншої країни. Та водночас певні риси, спільні для всього континенту, дають підстави говорити й про «іспаноамериканську», чи «іберoамериканську» літературу. Найсуттєвішим спільним знаменником її є явище так званого «магічного реалізму».

Відразу ж зазначимо, що термін цей цілком умовний і не означає якогось «іншого» реалізму, — йдеться про реалістичний напрямок у літературі, що внаслідок специфічних латиноамериканських обставин набув деяких особливих рис. Аналізуючи різні прикмети цього явища, дослідники сходяться в одному: йдеться про реалізм, у якому фантастичний («магічний») елемент є засобом повнішого відтворення навколишнього життя, його нових, незвіданих граней.

Використання фантастичного елементу поширене і в європейській, особливо романтичній традиції — досить згадати німецьких романтиків. На цих засадах побудована значною мірою і творчість Гоголя. Отже, не виключено, що «магічний реалізм» ґрунтується почасти й на європейській літературній традиції. Гофман, Едгар По, Гоголь могли бути взірцями, на які орієнтувалася молода література. Водночас вона живилася й фольклорними джерелами.

Сучасну латиноамериканську літературу можна умовно поділити на дві основні групи.

Перша з них, найчисленніша і найцікавіша своїми здобутками, на основі яких, зрештою, й виник термін «магічний реалізм», охоплює переважно літератури країн Центральної Америки аж до Бразілії. До неї належать, у першу чергу, М. А. Астуріас, А. Карпентьєр, Г. Гарсіа Маркес, Ж. Амаду. Це письменники з дуже яскравими творчими індивідуальностями, з оригінальним світобаченням і, нарешті, із своїм особливим ставленням до фольклору, до його використання в художній практиці.

«Кожен твір (фольклору,—**Ю. П.**). побутуючи в певному соціальному середовищі (точніше, в межах певної суспільно-психологічної сукупності), проходить через свідомість значної кількості представників цієї сукупності, які виступають не просто, як «споживачі» стабільного тексту, а й як його «співавтори»,—пише радянський фольклорист К. В. Чистов. Колективний характер фольклорної традиції не зник і в інтерпретаціях найкращих латиноамериканських письменників, які виступають, умовно кажучи, в ролі «співавторів» фольклорного тексту, надаючи йому остаточної власної інтерпретації, вкладаючи його в художню форму літературного твору, що

має ще цілком живі й виразні риси твору народного.

Важливу роль тут відіграє і характер суспільного розвитку, і класовий та національний розподіл. Значний відсоток неписьменних, невисокий загальний культурний рівень спричинилися до того, що й нині фольклорна традиція на південноамериканському континенті не лише співіснує з літературною, але й конкурує з нею.

Згадаємо, наприклад, як легко відбуваються дивовижні (справді «магічні») перетворення з героями творів Жоржі Амаду — веселими й життєрадісними простими бразільцями! Їх не може зламати ніяка біда, вони живуть за своїми законами; їм допомагають їхні померлі предки, боги їхніх батьків і дідів, демони і святі всіх можливих релігій, що переплавились в одну поганську народну віру, якої багаті бояться й не розуміють.

Первісний пантеїзм тут оживає, набуваючи нових значень і вимірів. Сили природи і надприродні сили незмінно виступають на боці простолюду в його боротьбі з багатіями і гнобителями.

Такі фольклорні образи діють у романах лауреата Міжнародної Ленінської премії за зміцнення миру між народами і Нобелівської премії гватемальця Мігеля Анхеля Астуріаса «Сеньйор президент», «Зелений папа», «Очі похованих», «Мулатка», у творах Алехо Карпентьера «Царство світу цього», «Мандрівка до початку».

Представники міфологічної школи в зарубіжному літературознавстві інтерпретують латиноамериканські романи як зразки втілення міфологічного мислення, найохочіше посилаючись на роман Маркеса «Сто років самотності». Радянські дослідники відкидають таку інтерпретацію, зазначаючи, що в Латинській Америці міф приходить у творчість митця із реального життя, з живої фольклорної стихії.

«Сто років самотності» Маркеса — не «міфологічний роман» на зразок джойсівського «Улісса». Його твір не є власне міфом, а включає в себе останній, як особливу структуру. В такому значенні міф виступає як засіб художнього пізнання життя, як специфічний комунікативний інструмент, орієнтований на звиклу до фольклорної образності масу, як своєрідне відтворення реального життя.

Цей «фольклорний» роман випливає з традиційного латиноамериканського «роману про землю», роману, в якому героєм здебільшого є не індивідуалізований персонаж, а народні маси.

Спираючись на традицію цих так званих індіаністських романів, і починали свою творчість найвидатніші представники нової латиноамериканської прози А. Карпентьєр (повість «Екуе Ямба-О», 1931) та М. А. Астуріас («Легенди Гватемали», 1930), а також Ж. Амаду (цикл повістей 30-х років). Творчість Карпентьєра й Астуріаса започаткувала новий етап, який пізніше підхопили й уже по-своєму розвинули Маркес та інші письменники континенту.

До другої групи латиноамериканських прозаїків належать митці, що орієнтуються на здобутки європейської та північноамериканської прози. Пишуть вони переважно про місто, але тут слід зауважити, що поділ цей досить умовний, становлення латиноамериканської літератури триває і, скажімо, «магічний» Маркес звертається в своїх творах до теми робітничого класу (часом відриваючись, до речі, від соціальних чинників і тим самим зовсім позбавляючи реалістичного підгрунтя гру своєї фантазії), а Жоржі Амаду, розпочавши з «міської» прози, поєднує її тепер у своїх творах з певними елементами «магічного реалізму».

Домінує міська тематика і в творчості Карлоса Фуентеса, який теж часто використовує форму притчі, легенди. Особливої ваги набув сьогодні і доробок аргентінця Хуліо Кортасара, основною темою якого є проблема людини у сучасному місті (романи «Гра в класи», «Нагороджені»). Багатьом творам Кортасара притаманний своєрідний сплав фантастичного з реальним. Інакше малює міське життя Маріо Варгас Льоса, який досягає виразного ефекту за допомогою композиції, особливого розміщення романного матеріалу. Гострі соціальні проблеми у сміливій новаторській формі ставлять Мігель Отеро Сільва і Маріо Бенедетті. Проблемам боротьби молодого латиноамериканського робітничого класу присвячують свої твори Альфредо Гравіна та Рауль Ларра.

Твори кращих латиноамериканських письменників, незалежно від того, чи належать вони до «магічного реалізму» чи до традиційного річища, не можуть оминути і головних проблем латиноамериканської дійсності — класових та національно-визвольної боротьби.

Юрій ПОКАЛЬЧУК.

АНТИІМПЕРІАЛІСТИЧНИЙ РОМАН ГУТЬЄРРЕСА

Joaquin Gutièrrez. Muràmonos, Federico. Editorial Costa Rica, 1973.

Твір костаріканського письменника-комуніста Хоакіна Гутьєрреса «Загинемо, Федеріко» відзначений національною премією як найкращий роман 1973 року. Ім'я Хоакіна Гутьєрреса відоме в нашій країні. Російською мовою виходила його повість «Пуерто Лімон», українською двічі видано повість-казку «Кокорі».

Письменник народився 1918 року в Сан-Хосе, в родині дрібного фермера. Молодим Гутьєррес вступив до лав Комуністичної партії Коста-Ріки, з діяльністю якої зв'язав усю свою творчість. В одному із своїх перших прозових творів (він пише також поезію), повісті «Пуерто Лімон» (1950), Гутьєррес розповів про страйк пеонів бананових плантацій північноамериканської компанії «Юнайтед фрут». На другому Латиноамериканському конгресі письменників, який відбувся 1967 року в Мехіко, цю повість було названо одним із найкращих антиімперіалістичних творів континенту.

Тривалий час Гутьєррес жив у Чілі. Там він активно співробітничав у комуністичній пресі, а в 1962—1967 рр. працював у Москві як кореспондент газети «Ель Сігло», органу Комуністичної партії Чілі. Він багато подорожував по нашій країні, його кореспонденції передруковували прогресивні видання багатьох країн Латинської Америки. До 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції Гутьєррес написав книжку «Радянський Союз, такий як він є» (Сантьяго, 1967).

Роман «Загинемо, Федеріко» — розповідь про боротьбу костаріканського адвоката, власника невеликої фірми Федеріко Гарсії, з могутньою північноамериканською компанією, яка володіє великими земельними маєтками в країні.

Представник компанії містер Брукс пропонує Федеріко Гарсії продати компанії свій маєток: американцям, які поводяться в Коста-Ріці як у себе вдома, незручно щоразу обминати ферму костаріканця. Але адвокат, людина стійка й уперта, категорично відмовляється продавати землю, успадковану від дідів; переконаний патріот, він хоче бути хазяїном на своїй землі.

Проте сили надто нерівні: Федеріко Гарсіа усвідомлює це вже через кілька місяців. Державний банк, який завжди фінансував його, відмовляється надати адвокату кредит. Після невдалої спроби закласти ферму, Федеріко звертається по допомогу до президента країни — свого двоюрідного брата. Але й президент радить Федеріко не заходити в конфлікт із всесильною компанією. «Нема до кого звернутися, нема на кого спертися», — гірко зауважує адвокат.

Потрапивши у безвихідь, він вирішує, нарешті, продати ферму, але тепер компанія бере реванш: пропонує йому сміховинно низьку ціну. І Федеріко Гарсіа зважується на відчайдушний крок. Щоб помститися американцям, він отруює свої землі грибком. Грибок уражає суміжні північноамериканські бананові плантації, і компанія зазнає великих збитків. Але Федеріко Гарсіа не може вважати себе переможцем: жодна проблема, власне, не розв'язана. Автор підкреслює, що поки північноамериканські монополії хазяйнують у країні, незалежність її лишається фікцією.

Питання, поставлені Хоакіном Гутьєрресом в романі «Загинемо, Федеріко», надзвичайно важливі для країн Центральної Америки. Саме цим пояснюється велика популярність твору.

Маргарита ЖЕРДИНІВСЬКА

ЄРАН ПАЛЬМ

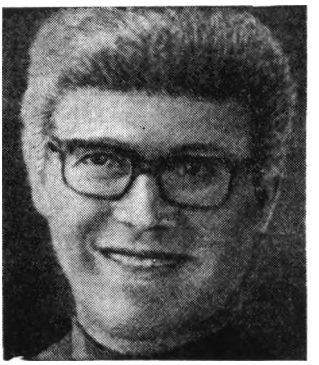

Єран Пальм (нар. 1931 р.) — відомий шведський поет, критик і есеїст. Дебютував 1961 року збіркою віршів «Собача гостина». У наступних збірках «На тебе дивиться світ» (1964), «Єфрейтор духа» (1971) показав себе поетом, якого насамперед цікавлять пекучі суспільні питання. Гострих соціальних проблем торкається автор і в своїх есе (збірка «Несправедливий погляд», 1966). Перу Єрана Пальма належить також чимало літературно-критичних статей, що публікувалися в прогресивній шведській пресі й завжди викликали жваві дебати.

Ми друкуємо уривки з першої частини публіцистичної книжки Єрана Пальма «Рік на «ЛМ», в якій він дає правдиву картину життя шведських робітників. Щоб вивчити його, письменник сам працював рік на цьому заводі, одному з найбільших промислових підприємств Швеції.

РІК НА ЗАВОДІ «ЛМ»

ПЕРШІ КОНТАКТИ З «ЛМ»

На 1970 рік у шведській промисловості спостерігалося кон'юнктурне пожвавлення, і навіть у Стокгольмі некваліфікований робітник міг легко знайти собі місце. Якби я захотів найнятися пакувальником продуктів, вахтером у якесь акціонерне товариство або санітаром у лікарню, то міг би відразу почати роботу.

Але я хотів іншого. Хотів відрядної роботи на якомусь великому заводі в межах Стокгольма, а з цим було важче. Або завод був так далеко, що довелося б наймати помешкання десь поблизу, або потрібні були тільки фахівці. Цілі газетні шпальти сповіщали, наприклад, про вільні місця для кваліфікованих токарів, але я не вмів точити взагалі, не те що кваліфіковано.

Найперше мені трапилося оголошення, що некваліфіковані робітники потрібні шоколадній фірмі «Туле», одній із небагатьох, фабрики якої розташовані в самому Стокгольмі. Це мене влаштовувало. Близько години я ходив сюди-туди по кімнаті, поки зважився й зателефонував до контори тієї фірми. Якась жінка ласкавим голосом відповіла, що завтра я можу прийти й поговорити з нею. Другого дня я довго сидів у маленькій приймальні фірми, але ніхто мною не цікавився. Врешті я таки довідався, що кілька місць, куди можна було поставити чоловіків, уже зайняті, взагалі ж їм потрібні лише жінки. На шоколадну фабрику «Марабу» на околиці Сундбюберг я вже не пішов, а тільки подзвонив туди: там також був невеликий попит на чоловіків. Мабуть, шоколад повинні робити тільки жінки — щоб дешевші були шоколадні тістечка.

Потім я зателефонував у друкарню, де потрібні були помічники й учні складальників, але повівся надто щиро. Признався, що не маю наміру працювати в них довіку, і це дало привід технічному керівникові зилити в моє спантеличене вухо всю свою лють на підлітків, які приходять у друкарню вчитися, а тоді, коли стають вже на щось придатні, залишають роботу. Надія моя трохи затьмарилась. Один склад шукав пакувальника, але містився дуже далеко, та й робота починалася о шостій вісімнадцять ранку. Мені доводилося б уставати до п'ятої. Нарешті я подався в Центральне статистичне бюро і на пробу трохи подрукував на електричній машинці, щоб мати в резерві бодай конторську роботу. Я переконав себе, що й конторською роботою не треба нехтувати.

Та раптом усе владналося. Того самого дня, коли в статистичному бюро визнали моє друкування задовільним, я переговорив по телефону із завідувачем відділу кадрів у «Телефонному акціонерному товаристві Л. М. Еріксон», бо прочитав у газеті, що ця фірма шукає водіїв машин, монтажників і складальників апаратури. Треба було тільки поїхати в Мідсуммаркранс (район Стокгольма. — Прим. перекл.) і про все домовитись на місці.

ЗУСТРІЧ ІЗ ЗАВІДУВАЧЕМ ВІДДІЛУ КАДРІВ

Процедура наймання на роботу в промисловості, на щастя, дуже проста. Від тебе не вимагають ані анкет, ані характеристик; не треба чекати непевних поштових повідомлень, чи тебе прийнято; ти просто телефонуєш у контору або йдеш навмання з трудовою книжкою, і звичайно тобі відразу дають відповідь. Про місця для некваліфікованих робітників здебільшого навіть не оголошують у газетах. Але в моєму випадку була одна зачіпка: я не мав ніяких документів.

— Ви не маєте трудової книжки?— нерішуче спитав завідувач відділу кадрів і подивився на мене з-за свого столу таким поглядом, ніби я останні п'ятнадцять років просидів у в'язниці.

— Та я, власне, учитель з вищою освітою,— бадьоро відповів я, ніби проказав завчений урок.— Тепер з учительською роботою в Стокгольмі сутужно, і я залюбки попрацював би в промисловості, чекаючи вакансії. А то людина костеніє, коли тільки сидить і читає.

Я мав намір усміхнутися, як дійду до цих слів, але обличчя в мене мов скам'яніло.

— Отже, ви до нас на короткий час?

— Ні, я думаю попрацювати тут принаймні півроку. Якщо вам підійду. Я читав, що на «ЛМ» потрібні водії. Ось... ось мої права...

Далі мені забракло духу, і руки мої вже тремтіли, коли я подавав службовцеві моє посвідчення вчителя з університетською освітою. Зрештою, це була не зовсім брехня. Я таки мав університетську освіту і повинен був стати вчителем. Я тільки не сказав, що насправді робив, і мені здавалося, ніби завідувач читає на моєму лобі вогненний напис: «Брехун».

— Так,— мовив тим часом завідувач, на вигляд спокійно, і перевів погляд з документа на мене.— Освічені люди тепер часто йдуть на заводи. На жаль, місце водія щойно зайнято, та ми підшукаємо вам щось інше. Отже, вас звати Єран... Пальм...

Той, хто вірить у казку, що завідувач відділом кадрів заводу може відразу впізнати «відомого» письменника з прізвища чи з обличчя, не має ніякого уявлення про культурні й читацькі запити працівників шведської промисловості. Коли в їдальні «ЛМ» з'являється в перервах між хокейними матчами і тренуваннями Гонкен Гольмквіст, по залу прокочується гомін, навіть фінни впізнають його, але письменник може не боятися бути впізнаним, якщо його обличчя

не з'являлося в телевізійній чи якій іншій рекламі. З робітників у цехах, яким доводилося чути моє прізвище та бачити мою особу, набралося б з десяток, що пов'язували мене з політикою чи з літературою. З них, мабуть, половина вгадувала в мені письменника, а решта, рахуючи й майстрів, думали, що я з тих, хто заробляє собі на навчання, або, чуючи моє прізвище, згадували нашого прем'єр-міністра Пальме.

Мій власний майстер, як і більшість колег у цеху, дізнався, хто я, аж через півроку,— він сам розповів про це у «Дагенс Нюгетер». Бо я аж через півроку почав виявляти активність...

Усього цього я, звісно, не передбачив би, якби рік на «ЛМ» був моєю першою спробою попрацювати робітником. Але я вже потай працював 1968 року на фабриці Гольмена в Гальставіку. В паперовому цеху. Я тоді страшенно хвилювався, чекаючи першої зміни: зараз мене впізнають! Зараз мене впізнають! Але хвилювався дарма. Ніхто не кидав на мене промовистих поглядів. На всій фабриці тільки один монтер знав, хто я, бо мешкав зі мною в одному будинку,— а то він, мабуть, ніколи не звернув би на мене уваги.

Та я й сам робив усе можливе, щоб мене не впізнали. Протягом 1968—1970 років я рішуче відмовлявся від будь-яких виступів по телебаченню і просив редакторів відділів культури великих газет не публікувати моїх фото, коли виходитиме якась моя нова книжка. Публікацію фотографій людей у щоденній пресі звичайно звуть гласністю чи безкоштовною рекламою, але з емоційного погляду це правильніше було б назвати крадіжкою обличчя. Якби моє обличчя було добре відоме, коли я працював на паперовій фабриці чи на «ЛМ», то від самого початку я обмежив би свої можливості пізнати умови життя робітників, бо ті не поводилися б зі мною, як із товаришем.

Крім того: на кого часто дивляться, той скоро сам перестає бачити.

Отже, коли я сидів у кабінеті завідувача відділу кадрів, то не боявся, що мене «викриють» самі робітники. Мене більше хвилювала розмова з ним самим. Хтозна, може, завідувач цікавиться літературою або має в себе один із чорних списків концерну «Валленберг» чи Шведського об'єднання підприємців — списків лівих елементів, які цікавляться заводами.

— Я пішов би на якусь відрядну роботу,— сказав я, коли небезпека начебто минула.

— Так, на вигляд ви дужі,— мовив завідувач,— але біля пресів... це надто важка робота, Мені здається, в монтажному цеху вам буде краще. Там також багато процесів оплачується відрядно. Я зараз зв'яжуся з начальником цеху...

Може, я пропустив деякі подробиці. Але одне скажу напевне: розмова не мала політичного забарвлення і тривала всього дві чи три хвилини...

У ЛІКАРЯ

Медичний огляд, що відбувся другого дня, тривав двадцять п'ять секунд. Двадцять п'ять секунд — начебто сміховинно мало часу на те, щоб перевірити, чи людина здатна до праці на заводі, але це факт. «20—25 секунд»,— так записано в моєму щоденнику з «ЛМ»...

П'ять секунд лікар згаяв, виписуючи довідку про здоров'я, а за решту двадцять усе ж таки вислухав моє серце, оглянув язик, очі, постукав по коліні, звелів кахикнути...

Ті, хто знає «ЛМ», напевне, вже здогадалися, що оглядав мене доктор Шеберг. Кожен, хто мав справу з цим бадьорим дідуганом, схожим поставою на військового лікаря, з цією легендарною особою на «ЛМ», знає, що двадцять

п'ять секунд для нього — не рекордний час. Сам я прийшов до нього зі спухлим ліктем, яким ударився об стіну, і він п'ять секунд м'яв мені лікоть, а за наступних десять поставив діагноз: запалення слизового мішка. Тоді сказав мені щось підбадьорливе і взявся до іншої справи. На щастя, сестра згаяла більше часу, бинтуючи мені руку.

Тепер доктор Шеберг уже не працює на «ЛМ», і за ним жалкують усі, хто віддає перевагу безцеремонній блискавичності над будь-якою формою лагідного, але загайного огляду. А таких є чимало, особливо серед тих, хто працює відрядно. Коли робітник не має сталої місячної платні, то йому не хочеться гаяти дорогий час у приймальні лікаря, а в доктора Шеберга рідко бувала черга. І не тільки завдяки його славетній швидкості. Якось я прийшов до нього з болючим мозолем на ступні. Не встиг я запротестувати, як доктор Шеберг уже вправно вирізував того мозоля ножицями. Я заревів з болю, і доктор чемно запитав, чи я, бува, не вважаю його за «халтурника», але ні на мить не переставав орудувати ножицями. Операція тривала менше ніж секунду. Мені справді полегшало, але було чимало робітників та робітниць, що блідли, слухаючи розповіді про такі страхіття, і або сиділи нишком зі своїми хворобами, або гаяли дорогі години в лагіднішого хірурга.

Мені доктор Шеберг подобався. Він не церемонився з хворобою, не зважав на стогін, вирізуючи болячку... Я не думаю, щоб доктор Шеберг міг визнати здоровим якогось хворого лише тому, що на заводі «ЛМ» сутужно з робочою силою чи з якоїсь іншої причини. Та коли він був роздратований, то також удавався до аргументів заводської адміністрації. Один колишній робітник «ЛМ» розповів мені, що йому весь час доводилося працювати стоячи, зігнувшись над пресом, і в нього почала боліти спина. Щоб недовірливий майстер не чіплявся до нього, робітник попросив доктора Шеберга виписати довідку, що йому треба працювати сидячи. Але замість довідки почув таке:

— Якщо робота вас не влаштовує — киньте її.

Наводячи цей приклад, я не хочу сказати, що доктора Шеберга міг підкупити концерн. Але цей випадок зайвий раз свідчить, що вимога, яку останнім часом чути з усіх боків і яку досі не здійснено, справедлива: для того, щоб лікар був об'єктивний у ставленні до хворих робітників, платити йому повинне не підприємство, а крайове управління...

НОВИЙ ЛІКАРСЬКИЙ ОГЛЯД

Це було в квітні 1970 року. Сьогодні розмова із завідувачем відділу кадрів і лікарський огляд на «ЛМ» тривають довше і вже не такі невинні.

Людям із вищою освітою, як я, треба знати, що чимало майстрів у цехах скептично ставляться до освічених, які «здебільшого виявляються лівими й раді зробити з білого чорне». До того ж Шведське об'єднання підприємців вважає, що існує вагома причина наглядати за тими, хто цікавиться заводами, бо такі часто орієнтуються на марксизм. Одне слово, «лівим» тепер важче отримати роботу на «ЛМ». Зрештою, роботу стало важче отримати всім, після того як кон'юнктурний попит на робочу силу у шведській промисловості спав.

Через рік на «ЛМ» уже майже не набирали нових робітників.

Крім того, формальний, поверховий лікарський огляд замінено грунтовним обстеженням здоров'я,— для тих, кому відразу не відмовляють. За новими правилами, лікар бере аналіз крові, уважно перевіряє слух, застосовує в тестах найновіші відкриття науки про роль психічних чинників і навколишнього середовища у здоров'ї людини.

Досить відрадне явище.

Гуманні наслідки цієї реформи можна, мабуть, помітити на діяльності Інституту робітничої медицини, Центрального об'єднання профспілок, а також у Міжнародній організації здоров'я, яка останніми роками дбає про розширення самого поняття здоров'я і охорони здоров'я...

Але під виглядом пошуків шляхів до глибшого вивчення проблеми здоров'я як соціальної категорії підприємці часто шукають нагоди пильніше стежити за своїми людьми, ефективніше не допускати небажаних елементів на заводи.

«Л. М. Еріксон», здається, зайшов у цьому напрямку далеченько...

Переді мною лежить друкований з обох боків бланк, який тепер повинен заповнити в лікаря кожен, хто влаштовується на роботу. Цей конфіденційний бланк має невинний заголовок «Обстеження здоров'я», і в ньому переважають традиційні медичні запитання: «На що хворів раніше», «Нинішній стан здоров'я», «Відомості про родину», «Відомості про освіту», «фах». Тут треба назвати, від чого померли твої батьки, брати чи сестри, чи не було в родині самогубців і божевільних, яке здоров'я твоїх дітей, яке в тебе житло, в якій школі вчився і де продовжував освіту, маєш чи не маєш шоферські права, чи займаєшся спортом, чи міняв роботу протягом останніх двох років, скільки викурюєш цигарок на день і скільки випиваєш спиртного на тиждень.

Запитань про політичні симпатії в бланку немає, але запитують, що ти робиш у вільний час і як ставишся до військового обов'язку. Щирі відповіді на ці запитання можуть дати уявлення про твої політичні симпатії, тим паче, що сестра, заповнюючи свою частину бланка, має звичку розпитувати тебе про ті пункти, на які ти не відповів, та ще й питати про те, чого в бланку немає. Коли ти, наприклад, напишеш, що вільний час віддаєш роботі в товаристві, вона неодмінно запитає, в якому товаристві; коли ти напишеш, що читаєш книжки, вона запитає, які саме; коли напишеш, що ти проти військового обов'язку, вона запитає, чи ти, бува, не маєш наміру простелити червоний килим ворогові, якщо той прийде. І таке інше. Усім, з ким я говорив про це, доводилося відповідати на такі запитання. І доводилось чути глузливі коментарі від сестри чи лікаря, який також заповнює свою частину бланка:

— Так-так, півлітра спиртного на тиждень! Чималенько!

Чи анкета висвітлює ставлення робітника до його робочого місця, його реакцію на цькування, утиски, одноманітність у роботі або переживання від свідомості, що він безсилий, зв'язаний, принижений?

Відповідь: ні.

Чи адміністрація підприємства може зробити з анкети корисні для себе висновки про робітника?

Відповідь: так.

Отже, головна мета обстеження здоров'я полягає не в тому, щоб дати лікарському центрові грунтовне уявлення про стан здоров'я майбутнього пацієнта чи «Групі аналізу праці» — висновки про можливості поліпшення становища робітників, урізноманітнення їхньої праці, оточення тощо. Це, врешті, позитивна, але тільки другорядна мета обстеження. А головна, на жаль, інша: дати адміністрації підприємства більш чи менш обгрунтоване вмотивування — приймати чи не приймати когось на роботу...

КІЛЬКА ФАКТІВ

«Телефонне акціонерне товариство Л. М. Еріксон», засноване 1876 року, має більше робітників і службовців, ніж будь-яке інше підприємство з мільярдними оборотами: шістдесят сім тисяч у цілому світі, з них 57 процентів — за кордоном.

1971 року вартість продукції «ЛМ» дорівнювала 3,7 мільярда крон, а прибуток перед відрахуванням податків — 477 мільйонам крон.

Найбільші ринки «ЛМ» — Європа (без Швеції) — 42 проценти збуту, Швеція — 23 проценти і Латинська Америка — 20 процентів.

Капіталовкладення за кордоном, насамперед у країнах «Спільного ринку» і в Латинській Америці, зростають значно швидше, ніж капіталовкладення у Швеції.

«ЛМ» має дочірні відділення чи контори в 45 країнах і своїх представників у Болівії, Домініканській Республіці, на Тайвані, у Греції, Гватемалі, Гонконзі, Йорданії, Ліберії, Макао, Мозамбіку, Намібії, Парагваї, Демократичній Республіці В'єтнам і Південно-Африканській Республіці.

Дванадцять тисяч вісімсот дев'яносто один робітник, які працювали протягом 1970 року на шведських заводах концерну, отримали 275 мільйонів крон платні; сім тисяч чотириста чотирнадцять службовців за цей самий рік отримали 273 мільйони крон, отже, середня платня робітника за рік не досягає 22 тисяч крон, тоді як середня платня службовця перевищує 36 тисяч крон...

91 процент членів профспілки робітників металургійної промисловості виступають проти відрядної оплати.

Дві третини промислових робітників Швеції дивляться на роботу, як на засіб здобуття ресурсів для задоволення потреб вільного від роботи часу в різних формах споживання.

80 процентів членів Центрального об'єднання профспілок вважають, що вони під час роботи ризикують життям.

Більшість професійних активістів і переважна більшість професійного пасиву в металургійній промисловості вважають, що колись таки дійде до грандіозного страйку.

ПОДИВ

Я до пуття не знав, що чекає мене на «ЛМ». Але протягом року побачив багато дивного.

І дивувався я по-різному: часом був приголомшений, часом розчарований, часом приємно вражений, а то й просто спантеличений.

Я довго ходив по заводу, зображаючи знак запитання. Ось кілька причин для цього.

НА «ЛМ» НЕМАЄ КОНВЕЙЄРА

Я ходив від цеху до цеху, але ніде не помітив конвейєра, що висотує з робітника нерви, тієї сатанинської стрічки, яку свого часу зобразив Чаплін у «Нових часах».

Здавалося, майже кожен робітник працює собі за своїм верстатом, за своїм столиком і не має до інших ніякого діла. Досі я тільки й чув, що про конвейєр, який укорочує віку шведським робітникам своїм невблаганним темпом.

— Що ти там на «ЛМ» робиш — стоїш біля конвейєра? — спитали мене четверо з п'яти цікавих, але я не міг стояти біля того, чого не було...

Відсутність конвейєра — відрадне явище на «ЛМ». Але тільки до певної міри. Експлуатація робітників не зникає від того, що немає її найочевиднішої форми; вона тільки пристойніша і тому, мабуть, ефективніша. Зрештою, прин-

цип конвейєра збережений у тому розумінні, що робітник мусить пристосовуватися до машини, а не машину пристосовують до робітника.

Наші великі роботодавці не прагнуть за всяку ціну взяти з робітника максимум, бо тоді відразу вибухнули б страйки; натомість, кажучи просто, вони намагаються взяти з робітника стільки, скільки він може дати, не чинячи опору, і в цьому, мені здається, керівники «ЛМ» досягли великих успіхів.

НОВАЧКАМ НЕ ДАЮТЬ ЯКОЇСЬ СПРАВДІ ГРУНТОВНОЇ ІНСТРУКЦІЇ

Не менше вразило мене те, що новачкам, таким як я, дозволяють псувати інструменти й матеріал після кількахвилинної інструкції.

Привітний бригадир прибрав робочий столик, узяв чорно-білу пластину, схожу на шахівницю, розігрів паяльник і заходився припаювати в дірочки металеві дротики. Потім передав паяльник мені і звелів паяти далі. Виходило в мене так, як і мало виходити, коли ти ніколи в житті не паяв: олово збивалося в горбики, деталі припаювалися криво. Бригадир постояв, поки я припаяв три чи чотири дротики, але довше не мав часу дивитися й лишив мене паяти на власний розсуд. Оце й уся інструкція.

— Коли треба буде, гукніть мене,— додав він, усміхаючись.

Останнє легше було сказати, ніж виконати. Бригадир не мав коли й угору глянути: він або щось писав, або кудись біг, коли його гукали; тож я робив те, що завжди роблять новачки: питав поради в колег, які виконували ту саму роботу.

Повне ознайомлення складалося з коротких відвідин роздягальні, вручення ключика від шафки, знайомства з монтажниками мого цеху і, нарешті, отримання інструментів під розписку. Бригадир ще пояснив, що наш корпус зветься «високий», або «телевідділення» і що тільки новачки питають, як на заводі організоване виробництво та скаржаться — мовляв, важко орієнтуватися в лабіринтах заводу. Останнє я вже й сам зауважив.

— Але як ітимете за потоком людей, коли буде дзвінок, то неодмінно попадете до їдальні,— додав він, усміхаючись.

Аж через чотири дні до мене прийшов представник профспілки, а через місяць новачкам побіжно показали весь завод...

БІЛЬШІСТЬ ПРОЦЕСІВ ВИКОНУЄТЬСЯ РУЧНИМ СПОСОБОМ

Стороння людина аж ніяк не сподівається цього від славнозвісного, автоматизованого, одного з найпередовіших світових підприємств. Але насправді це так: у кожному цеху руки лишаються найважливішим інструментом.

Майже всі процеси в блоках — схожих на шахівницю пластинах, які я монтував, майбутніх основних табло телефонних станцій — виконують руками. Нульові кінці і так звані нульові планки запаюють руками, ізолюють руками, і дірки в них також підрівнюють руками, цебто звичайним терпугом. Вилки, які потім мають рухати круг з цифрами, щоб ми могли дзвонити, куди хочемо, скріплюють з основою руками, і пружини, які все тримають, також припасовують руками.

Потім ці блоки складають на полиці, контролер перевіряє їх руками і передає далі в сусідній цех також руками. Ті, що вмонтовують проводи, звичайно мають спеціальні інструменти і носять на вухах навушники, щоб отримувати інструкції, але працюють вони теж вручну.

Аж після цього вступає в дію машина, складний, гуркітливий велетень, який електронним методом перевіряє, чи правильно змонтовані блоки. Але потім знов починається ручна робота...

Може, автоматика втручається на вищому ступені роботи? Може, коли піднімешся на вищий поверх,— на «ЛМ» ці слова треба розуміти буквально: що ближче до неба, то складніша й краще оплачувана робота,— то побачиш, що ручну працю заступають автомати? Навпаки: що складніша робота, то менше в ній використовують машин. На третьому поверсі нашого корпусу робітники сидять довгими рядами і вовтузяться з реле й мікропаяльниками, а ядучий дим виїдає їм очі й спирає дух. Хоч куди глянь — скрізь ручна праця, тільки складніші інструменти і складніша контрольна апаратура.

Може, в механічному відділенні замінено ручну працю машинами? Так, там машин не бракує. Деякі цехи скидаються на велетенські гральні кубла, повні «одноруких грабіжників» [1], рулеток і бородатих гравців. Але кожну машину людина обслуговує руками, вона здебільшого робить кілька рухів, пристосовує їх до машин, скидаючись на робота, ляльку, і тоді на думку спадають слова: раб машини. Надто, коли ти стежиш за роботою машини недовго.

Коли ж ти простежиш довше, то помітиш, що можливості машин дуже обмежені. Якщо їх не змастити руками, вони скоро спиняються, деренчать, не справляються із своїм призначенням, а коли залишити їх без нагляду, то незабаром на підлозі з'являється купа зіпсованих деталей.

Треба бути витонченим і нажаханим машинами гуманістом, щоб тебе вразив машинний парк на «ЛМ». Кожна з них виконує якусь певну роботу, багато їх спрацьовані, обліплені брудом. Але найголовніше те, що всі машини на «ЛМ» «хворіють» так само часто, як і ті, хто їх обслуговує. Раптом вони починають кашляти, хрипіти, вити й непритомніти, і тоді котромусь із механіків доводиться мацати їм пульс, змащувати їх, мити, оперувати, а в гіршому разі — й розбирати. І все руками. Це робить машини трохи людянішими, ніж вони здаються на вигляд. Але від цього робітники не починають дужче любити їх, бо хвороби машин призводять до зниження заробітку людей. Коли машина зіпсується, робітник на відрядній оплаті заробить менше.

Я знаю, що в Швеції існують галузі промисловості, де ручна праця скасована. Наприклад, паперова фабрика, де я працював. Там установлено близько ста погонних метрів західнонімецьких машин, які рідку деревну масу перетворюють на готовий газетний папір — процес, який раніше виконували кількасот робітників. Але такий ступінь автоматизації, здається, можливий тільки там, де кінцевий продукт найпростіший: газетний папір...

НАРАХУВАННЯ ПЛАТНІ ЧАСТО ЗАЛЕЖИТЬ ВІД ВИПАДКУ

Виробничий персонал на «ЛМ» — це колективний штат, а платня колективним штатам визначена угодою. Отже, я наївно гадав, що одержуватиму стільки, скільки належить на тому місці, де я працюю. Але колективний договір передбачає тільки мінімальну платню на даній посаді; на «ЛМ» звичайно заробляють більше від тих сум, які стоять в угоді...

Платня підвищується весь час; наскільки саме, вирішує безпосередній начальник. Отже, деякі робітники чинять так, як покірні службовці в давніх анекдотах: ідуть нишком до шефа, випрошують собі платню і виходять від нього з надбавкою в двадцять п'ять ере, ніби спільної норми для колективу взагалі не існує.

[1] Гральний автомат.

Це мене здивувало.

Профспілка втручається в ці справи лише тоді, коли платню знижують, наприклад, при конфліктах відрядників з адміністрацією, а такі конфлікти виникають щодня. Але визначення початкової платні новому робітникові чи підвищення тим, хто вже довго працює на погодинній оплаті, великою мірою залежить від примхи майстра. Коли ти мастак підхвалювати себе й підлещуватись, то маєш добрі шанси, а коли ні — лишишся з мінімальною платнею.

Начальник тридцять шостого цеху, посилаючи мене на робоче місце, сказав, що звичайно платня початківця тут коливається між десятьма й дванадцятьма кронами за годину, але мій майстер визначив мені тільки дев'ять з половиною крон, отже, деякі новачки отримують дев'ять з половиною, а деякі — дванадцять — різниця, яка за рік дає більше ніж три тисячі крон. Підвищення платні також довільне. Трохи згодом мені та ще одному чужоземцеві додали по одній кроні, хоч ми й не просили, а тим часом іншим, яким також належало заохочення, довелося вдовольнитись двадцятьма ере доплати або й нічим. Після трьох невеличких підвищень платні, за якими я не ганявся, я отримував одинадцять крон дев'яносто ере, тобто на тридцять ере менше за встановлений 1970 року мінімум у металургійній промисловості. А кілька молодих перейшли ту межу вже через півроку, ніби тому, що мали технічну освіту. Водночас на «ЛМ» є двадцятип'ятирічні робітники, які після трьох років праці й далі отримують десять крон. Це переважно жінки.

Але справжню прірву між заробітками бачимо у відрядників, а їх на «ЛМ» більшість. Важко повірити, наскільки різниться оплата в одному ж цеху. У тридцять шостому вправніші дістають краще оплачувану роботу і можуть заробити за годину понад вісімнадцять крон, а забарніші мають гірше оплачувані місця і заробляють менше десяти крон. В одинадцятому цеху оплата хитається від дев'яти до сімнадцяти крон за годину, тим часом як більшість робітників отримує близько тринадцяти крон, а в тридцять дев'ятому цеху є один робітник з Південної Європи, що часом заробляє понад двадцять крон на годину, тобто вдвічі більше, ніж дехто з його товаришів.

Уявіть собі двох тридцятирічних робітників без фахової освіти. Вони працюють в одному цеху й на однаковій роботі, витрачають однакову кількість часу і мають однакові видатки на квартплату, їжу, одяг дітям, транспорт, погашення боргів. Та коли рік кінчається, один з них називає для оподаткування суму в сорок тисяч крон, а другий — менше двадцяти тисяч.

За яким же принципом визначається платня? На підставі вивчення відпрацьованих годин. А відрядні розцінки грунтуються не тільки на вивченні відпрацьованих усіма відрядниками годин, але й на аналізі кожної операції певного виду роботи. Наприклад, при монтажі блоків оцінюються по-різному двоступневі, триступневі та чотириступневі операції. Можна подумати, що в такому випадку різниця в оплаті мінімальна, але насправді це не так. Бо дві робочі години не дають тих самих показників — одного разу вивчають, наприклад, працю неквапливого робітника, а іншого разу — вправного; тож не дивно, що одна операція в серії дає одному робітникові за годину на три крони більше, ніж другому. Ще дивніше, що різниця в оплаті може виявитися такою ж великою, коли вивчають наслідки праці тільки одного робітника, а для решти заробіток нараховують у конторі. Наприклад, одна дівчина домоглася пристойної платні за деталь з невеликою кількістю місць спаювання, та коли в конторі тій самій дівчині відповідно нараховують платню за деталь з багатьма місцями спаювання, вона заробляє за неї багато менше, і жоден обліковець не може пояснити, з чого це випливає. Три крони за годину — велика різниця, яка стає ще більшою, коли брати до уваги довший час. Високо оплачувана і тривала операція, на виконання якої треба тижнів зо два і яка у середньому дає заробіток шістнадцять з половиною

крон за годину, може бути не раз перервана низько оплачуваними операціями, що потребують на виконання кількох годин, а дають у середньому десять з чвертю крон за годину. Коли набирається багато таких коротких операцій, заробіток знижується, оскільки кожному робітникові потрібен певний час, щоб увійти в темп.

Багато людей гадає, що робітники — це ті, хто рік у рік виконує одні й ті самі операції. «Якби-то!» — сказало б чимало людей з «ЛМ». По-перше, жодна операція не триває більше кількох днів, по-друге, робітника часто переводять на інше місце, хоч він витрачає час, поки опанує нову роботу, а по-третє, йому доводиться переходити з місця на місце в тому самому цеху. Для тих, кому платять погодинно, перехід на інше місце відіграє меншу роль, їм тільки може не сподобатися нова робота чи нове оточення. Мене теж переводили за рік вісім разів, і я радів, бо це хоч трохи рятувало від одноманітності. Але для тих, хто працює відрядно, такі часті зміни економічно невигідні.

Може статися, що робітник-відрядник заробить на 15 вересня тисячу п'ятсот крон, а на 30 — тільки тисячу, хоч йому треба платити за квартиру. За тривалий час така різниця якось вирівнюється, але протягом місяця вона дуже відчутна. І, до того, ти ніколи не певен, чи твоя висока платня довго втримається на такому рівні... Рано чи пізно високий заробіток зменшується. І мене це не дивувало. Дивувало інше: чому профспілка санкціонує цю, засновану на гонитві за грошима, систему, яка утворює таку прірву між заробітками робітників?

Оскільки переважна більшість робітників-металістів проти відрядної оплати, може видатися дивним, що скасування її самі ж робітники пережили б дуже тяжко. Але причина, на жаль, проста. Поки ще існує відрядна система оплати на підприємстві, погодинна оплата, як правило, викликає зниження платні. Якби на «ЛМ» платили погодинно, можливість заробити була б обмежена.

Чому ж робітників перекидають з місця на місце, як худобу?

Одна з причин — часті хвороби. В цехах завжди стоять порожні місця. Друга причина, що керівництво рідко зважується звільнити робітника: боїться профспілки. А примусове переведення — це випробуваний спосіб довести небажаного робітника до такого стану, щоб той сам звільнився з роботи. Третя причина: у такий спосіб керівництво приборкує надто задерикуватих робітників. Наприклад, часто активних агітаторів переводять на відокремлене місце роботи з погодинною оплатою, скажімо, десь у підвал. Четверта причина та, що частину добре оплачуваної роботи передають у ті цехи, в які важче знайти робочу силу...

Всі ці дивовижні маніпуляції з оплатою, звичайно, дорого коштують концернові «ЛМ». Адже вони неминуче призводять до збільшення штату обліковців, до щоденних конфліктів. Та, мабуть, для керівництва основне — прибутки, а прибутки завжди ростуть, коли робітники терплять збитки...

НА «ЛМ» НЕОБХІДНО УСМІХАТИСЯ

Якщо на «ЛМ» такі умови праці, якщо там так примхливо коливається оплата робітників, то чи лишилася в цих людях хоч іскра якоїсь радості? Чи ці виснажені відрядною системою люди знають тільки працю, чи на їхніх устах можна колись побачити й усмішку?

Здавалося, що ні. Але коли ви хоч трохи побудете на заводі, переконаєтеся, що ваші побоювання безпідставні.

Бачивши не раз протягом року, як робітники — вихідці з Південної і Північної Європи, шукали нагоди пожартувати, посміятися, перемовитися словом, а інколи й разом поспівати, я б навіть сказав протилежне: коли гніт надто тяжкий, людині необхідно хоч до когось усміхнутися.

Зрозуміло, що робітникові не до сміху, коли він напружено працює, але й тоді він обернеться ліворуч або праворуч, погляне часом угору чи почне насвистувати, незважаючи на правило, «не свистіти й не зчиняти гамору» (параграф 28). Дві робітниці, які ніколи не чують одна одну через гуркіт машини, хоч стоять поряд, підтримують щоденний зв'язок усмішкою. А коли напруження роботи спадає або псується машина, у більшості робітників вираз обличчя міняється, вони шукають поглядом, з ким би перемовитися, штовхають сусіду в бік, плескають земляка по спині або крадькома вибігають на хвилинку погомоніти з кимось біля автомата з кавою.

Крадені відпочинки і крадені розмови з товаришами робітники називають «єдино» чи «особливо світлими хвилинами» трудового дня.

Шефи «ЛМ» часом намагаються побачити в усмішках і жартах на робочих місцях доказ того, що умови праці не такі вже виснажливі, як це хочуть зобразити різні там ліві елементи...

Але саме тоді, коли праця важка й безрадісна, потреба в радості й людському спілкуванні відчувається особливо гостро, і найбурхливіше вона виявляється там, де її найменше сподіваються. В умовах найбільшого виснаження. Як могутня протидія, своєрідний спосіб протистояти гнітові, як несподіване проростання кульбаби з-під асфальту.

Здатність усміхатися всупереч усьому, знаходити радість там, де, здається, панує тільки смуток, спантеличує відвідувачів заводу, мов туристів у Африці, що бачать, як раби жартують і танцюють під час відпочинку. Цей захист можна зберегти тільки на дні класового суспільства, коли він щодня стає тобі в пригоді. Це власний капітал робітничого класу, накопичений за довгі десятиріччя й сторіччя хронічного перебування в рабстві, скарб народу, який ніколи й нікому не вдасться пограбувати чи пустити на продаж; його можна тільки тимчасово поховати.

Радість дна. Тільки важко знайти твоє джерело.

РОБОТА БУЛА ЗОВСІМ ЛЕГКА

Спершу я сидячи паяв. Далі стоячи нарізував опорні планки, а тоді пригвинчував скріплювальні кронштейни, монтував умикач і прибивав щиток управління до довгого телефонного штатива. Чи я дуже втомлювався? Даруйте, але на своїй роботі я не бачив і натяку на пекельну спеку, гуркіт, бруд і перенапруження, які останнім часом пов'язують із працею в промисловості.

Темп був не дуже напружений. Я міг покурити, випити кави або піти в туалет, коли хотів. Ніхто не забороняв мені кудись телефонувати чи навідуватись у інші цехи, коли я кінчав своє завдання, хоч правила не дозволяли таких прогулянок. Часом з'являвся майстер і авторитетно бурчав: «Облиш газету!» (параграф 25 заводського статуту), але здебільшого ми в цеху відпочивали тоді, коли кожен вважав за потрібне. Хоч старший майстер, проходячи цехом, не раз бачив, як ми сиділи й розмовляли, він ніколи відверто не чіплявся до нас. Фактично ніколи. Але ми розуміли, чого він хоче.

Найчастіше я сидів, як і решта моїх колег, у телевідділенні і порпався з дрібними деталями. Часом було приємно, часом смертельно нудно. Не дуже добре для здоров'я годинами гнутися над штативом, але після втомливого напруження, як правило, приходили легші хвилини в роботі. Взагалі одноманітності виявилося менше, ніж я боявся; всі три операції, які я виконував, були різні. Монтування блока обіймало приблизно десять різних робочих моментів, монтування штативу — близько семи і дозволяло повторювати кожен момент доти, доки він не набридав.

Дратувало те, що на шафах і на підлозі лежав грубий шар пороху, хоча біля мене якраз було чисто. Робоче місце прибирали пополудні. Приглушений гуркіт машин з інших цехів, звичайно, втомлював, часом навіть дуже. Але його інтенсивність у децибелах не перевищувала сили музики, що долинала з гучномовців. Холодне неонове світло неприємно діяло на очі під час роботи, проте його сила і напрямок були бездоганні. Давалося взнаки несвіже повітря. Після кількох годин праці повітря стає таке важке, що від ядучого диму з паяльників у багатьох тече з носа, а коли взимку тричі на день відчиняють вікна, насичене чадом гаряче двадцятип'ятиградусне повітря змішується з холодним, температура якого близька до нуля, і багато людей у цеху застуджуються.

Та загалом умови моєї роботи були не такі вже й погані. Адже працював я у телевідділенні, а не в механічному. Я вже згадував, що є багато цехів, де не бракує ні гуркоту, ні бруду. Там люди не чують одне одного, а машини й робочі столики стоять так густо, що сповнений диму й гуркотнечі повітряний простір біля кожного робочого місця обмежений до мінімуму.

Мало значення й те, що моя робота була не відрядна. Таким, як я, звичайно, доводилось штемпелювати свої карточки для контролю робочого часу, але, поки ми не перейшли на відрядну оплату, то мали однаковий заробіток, байдуже, чи поспішали, чи працювали поволі — отож ми й не поспішали. Але навколо нас, як і скрізь на заводі, були самі раби заробітку, в серці кожного з них ніби сидів власний наглядач, погонич, очі в якого палали золотою лихоманкою. Руки у відрядників цілий день тріпотіли, мов крила жайворонка. Вони навіть рідко випростувалися.

Найтяжче було дивитися на тих, хто з біди, чи прагнучи забагатіти, намагалися вивести своє тіло з властивого йому ритму і змушував свої м'язи працювати в ритмі машини. Самітні матері. Молоді чужинці. Обтяжені боргами батьки родин... Але не всі хочуть виснажувати себе так, щоб у сорок п'ять років іти на пенсію. Вони ладні заробляти трохи менше, але зберегти здоров'я і працюють відрядно кожне за власним ритмом: одні довго відпочивають після концентрованого напруження, інші п'ять годин працюють на повну силу, а потім знижують темп, ще інші працюють рівномірно весь час, декотрі під час роботи досить багато розмовляють.

На «ЛМ» є чимало цехів, де умови праці порівняно легкі... Але цим я не хочу сказати, що похмурі картини праці в шведській промисловості, зображені в п'єсах про «Вольво» і металургійні заводи, чи такі глибоко гуманні твори про промислове пекло, як «Шахта» Сари Лідман і «Це ти, людино?» Меріт Паульсен, неправдиві.

Зовсім ні.

Просто на «ЛМ» я сподівався побачити таке саме...

Зі шведської переклала
Ольга СЕНЮК

Закінчення в наступному номері

КОЛИ НАРОД ЄДИНИЙ — ЙОГО НЕ ПЕРЕМОГТИ. ПІД ТАКИМ ГАСЛОМ ДЕМОКРАТИЧНІ СИЛИ ПОРТУГАЛІЇ ВИСТУПАЮТЬ НА ЗАХИСТ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ЗАВОЮВАНЬ.

ПАНОРАМА ВСЕСВІТУ ПАНОРАМА

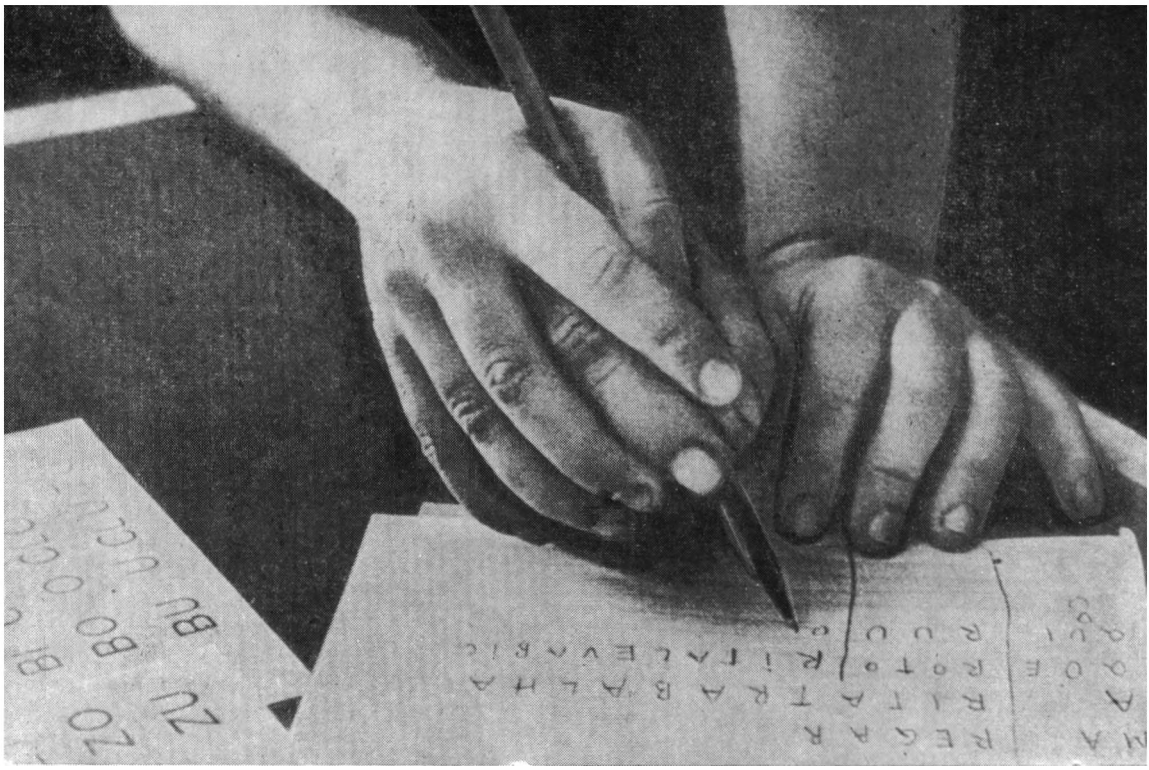

АЗБУКА КЛАСОВОЇ БОРОТЬБИ

ГЮНТЕР КАРАУ

Недільний ранок. У церкві Морейра-де-Рей, в невеличкому гірському селі на півночі Португалії, щодня — кілька відправ: ранкова меса, вивчення катехізису, відправа для жінок, молитва за батьківщину. По обіді підлога в церкві до блиску відполірована колінами. Отець Жоакін бубонить Соломонові притчі й загрожує парафіянам пекельними карами Старого завіту. Він належить до того вгодованого прошарку духівництва, що був опорою клерикально-фашистського режиму.

«Будьте покірні! Не приєднуйтесь до заколотників! Господь покарає вас своїм гнівом, небесний вогонь спопелить вас». Священик проклинає студентів, що приїхали до села як спокусники сатани. Люди злякано падають навколішки й моляться. Селяни мають підтримувати бажаний богові лад, що його так чудово організував фашизм.

Тим часом як отець Жоакін виголошує в церкві про-

кляття, в сільському Народному домі 22-річна Марія де Фатіма, студентка з Лісабона, звертається до селян:

— Trabalho — праця. Ви можете вже написати і прочитати це слово. А тепер поміркуйте про те, чому ви, якщо хочете жити, мусите працювати, і з чого живуть багаті, хоч вони й не працюють.

Рука Марії веде руку Фернанду Магальоша, виноградаря й муляра, одного з тих, хто сумнівається, чи справді старий лад був такий гарний.

А ось Марія Марку. Вона стоїть біля шкільної дошки боса, бо прийшла сюди прямо з поля, і пише перші в своєму житті слова. Вона не хоче опиратися «спокусі» думати, вчитися, знати; думати про себе й про нову Португалію.

У церкві — старі жінки. Їхні обличчя поорані працею й турботами. Усе життя вони живуть у духовній неволі. Не вміючи ні читати, ні писати, обплутані забобонами, вони шукають розради в молитві. За фашистської диктатури старші жінки ніколи не бачили школи зсередини. Для дітей існувала обов'язкова чотирирічна освіта, але в багатьох школах завжди бракувало вчителів.

Після меси ми запитали в кількох жінок, чому вони не ходять учитись.

— Пан священик погрожував, що позбавить нас за це благословення.

І все ж таки в Народному домі в короткі вільні години старанно вчиться багато жінок. Що їх сюди приводить? Марія Марку, дружина селянина-бідняка сказала:

— Мені здається, ніби життя починається знову. Важко, але радісно. Скоро я читатиму газети, знатиму, що робиться в світі.

«RI-QUE-ZA — багатство». Студентка допомагає селянинові писати вправи і водночас запитує:

— Хто створює багатство?

Ця португальська жінка, що прийшла на заняття прямо з поля, пише перші в своєму житті слова.

Хто має користь із нього? Чому наш народ такий бідний?

Ось так студенти будять думку селянина, і це викликає до них ненависть з боку місцевих багатіїв, реакційних священиків та службовців старого державного апарату. Хлопці й дівчата завжди носять на шиї свисток, щоб на випадок нападу покликати на допомогу товаришів.

Бідність і неписьменність — сестри. У північних районах Португалії є села без електрики і без шкіл, де селяни-бідняки, орендарі та дрібні землевласники живуть у злиденних халупах, не бачачи ані книжки, ані газети. Більшість із них ледь зводять кінці з кінцями і ледве можуть написати своє ім'я.

Ось який тяжкий спадок дістався демократичним силам нової Португалії. Коли минулого літа перші студентські бригади, сформовані для боротьби з неписьменністю, вирушили з букварями та шкільними дошками в гори, вони зустріли активну підтримку демократичних партій та Руху збройних сил. Португальське духівництво відразу поставилося вороже до руху за ліквідацію неписьменності. Згідно з єпископським циркуляром селян застерігали з церковних амвонів не відвідувати курси, оскільки викладачі «всі без винятку комуністи», які «хочуть поставити з ніг на голову все, що проголошено в десятьох заповідях». Студенти потрапили в атмосферу підозри та переслідувань.

Злиття державної влади з апаратом католицької церкви, цей рафінований союз фізичного насильства з духовним — одна з найхарактерніших особливостей португальського різновиду фашизму. У такий спосіб підтримувалося панування «великих родин» з «історичними іменами» і сучасних представників монополістичного капіталу та великого землевласництва.

На селі ж діяли створені фашистами й благословлені церквою «Сільськогосподарські товариства», що цілком залежали від патрона,

У Народному домі в короткі вільні години вчиться багато жінок. Вони радіють, що скоро зможуть самостійно читати газети й слідкувати за подіями в світі.

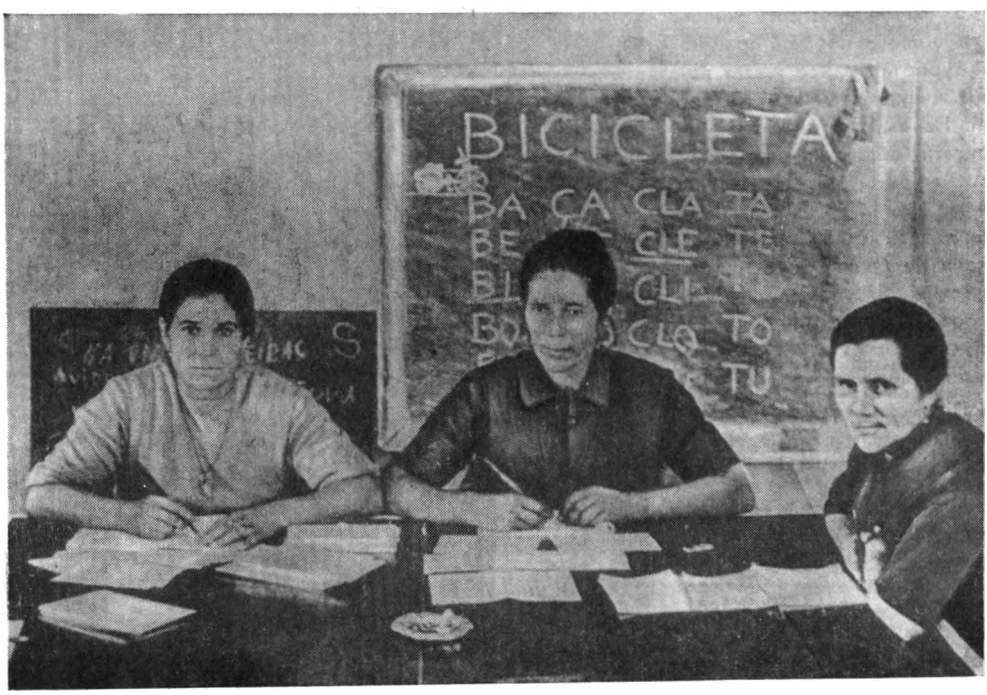

Жительки села Морейра-де-Рей разом із своєю вчителькою задоволені розходяться додому після занять.

великого землевласника. Селяни й орендарі мусили віддавати йому продукти своєї праці, ціни на які визначались так само довільно, як і орендна плата. А оскільки священики часто самі виступають у ролі власників маєтків, то вони й проголошували патронами самих себе. В цьому вони істотно відрізняються від бідних священиків північної Іспанії та деяких країн Південної Америки, що внаслідок свого соціального становища йдуть із народом і виступають за народ.

У селах португальської Півночі розпочалася запекла боротьба за душі людей. Останнім часом туди йдуть разом із дискусійними командами та театральними групами багато офіцерів та солдатів Руху збройних сил, щоб на землях Terras Frias — своєї «холодної вітчизни» очищати свідомість людей від згубного впливу досі могутніх великих землевласників, фашистських бонз та реакційних священиків.

Єдність народних сил, спільні дії робітників і солдатів з селянами дають тверду надію, що контрреволюційну змову великого капіталу і землевласників, підтримуваних ЦРУ і НАТО, буде зломлено. Велика робота провадиться й серед тих, хто вчора ще служив фашистському режимові. На зустрічі представників компартії зі столичною поліцією та національною гвардією було сказано: «Нема таких людей, яких не можна було б замінити. Це стосується й тих, що сидять тут, у цьому залі». Ці слова можна віднести й на адресу сільських священиків, що підбурюють сьогодні селян. Демократичні сили нині ведуть боротьбу не проти релігії та церковних відправ, а проти політичних спекуляцій на культі вірувань. Один із студентів у Морейра-де-Рей сказав:

— Ми не прагнемо позбавити села священиків, ми лише хочемо, щоб селяни залучили їх на свій бік.

Демократичні перетворення сільськогосподарських районів Португалії передбачають одночасно аграрну реформу й реформу освіти. Тільки так можна подолати згубні наслідки бідності й неписьменності, соціального безправ'я селян та їхнього духовного поневолення.

«Нойє берлінер іллюстрірте»,. НДР.

Проблеми Кіпру

ІНТЕРВ'Ю, ДАНЕ КОРЕСПОНДЕНТОВІ ЖУРНАЛУ «КВЄТИ» (ЧССР) ГЕНЕРАЛЬНИМ СЕКРЕТАРЕМ ЦК КІПРСЬКОЇ ПРОГРЕСИВНОЇ ПАРТІЇ ТРУДОВОГО НАРОДУ (АКЕЛ) ТОВАРИШЕМ ЕЗЕАКІАСОМ ПАПАІОАННУ.

Які політичні проблеми нинішньої ситуації на Кіпрі ви вважаєте найголовнішими?

Тепер головні проблеми, від яких залежить нормалізація становища на Кіпрі, такі:

Виведення турецьких та всіх інших іноземних військ із Кіпру й повна демілітаризація острова.

Повернення всіх біженців до їхніх домівок.

Виявлення і звільнення тих полонених, що вважаються пропалими без вісті.

Розв'язання кіпрського питання самими кіпріотами грецької і турецької національності на основі резолюції ООН.

Повна чистка Внутрішнього фронту та Національної гвардії від елементів, що брали участь у фашистському путчі 15 липня 1974 року і продовжують незаконну підпільну діяльність.

Сформування уряду, в якому будуть представлені всі партії, що підтримують спільну лінію і тактику вирішення кіпрського питання.

Розробка програми відбудови й активізації кіпрської економіки і водночас її рівномірного розміщення та справедливішого перерозподілу національного доходу.

Ліквідація англійських військових баз та американських радіостанцій і перетворення Кіпру на один із осередків миру, дружби і співробітництва між народами.

Надання міцних, таких, що заслуговують на довір'я, гарантій з боку Ради

Так виглядає сьогодні Фамагуста, ще донедавна одне з наймальовничіших міст Кіпру, розташоване на північ від демаркаційної лінії. Зруйноване бомбами, покинуте мешканцями, воно практично перестало існувати.

Демонстрація родин кіпріотів греків, що пропали без вісті під час турецького вторгнення.

Безпеки ООН чи спільних гарантій Радянського Союзу і Сполучених Штатів щодо незалежності, суверенності та територіальної недоторканості Кіпру.

Ось, на наш погляд, найголовніші проблеми сьогоднішньої політичної ситуації, що склалася після фашистського путчу 15 липня 1974 року і турецького вторгнення 20 липня 1974 року — цих двох злочинів, організованих імперіалістами проти Кіпру.

Яка точка зору партії АКЕЛ щодо конкретних пропозицій про вирішення кіпрської проблеми?

АКЕЛ першою з партій на Кіпрі виробила й подала президентові Республіки Макаріосу конкретні пропозиції щодо мирного вирішення кіпрського питання. Пропозиції, висловлені АКЕЛ, були схвалені президентом Макаріосом, більшість із них лягла в основу спільної програми Нікозії та Афін. При посередництві Національної ради, де представлені всі політичні партії країни, що не підтримували путчистські акції, грецька сторона виробила й подала турецькій стороні свої конструктивні пропозиції, які передбачають: створення загальної федерації із дієздатним центральним урядом, виведення іноземних військ і демілітаризацію Кіпру, повернення всіх біженців до їхніх домівок і надійні міжнародні гарантії незалежності, суверенітету і територіальної недоторканості Кіпру.

На жаль, турецька сторона, що по суті йде в упряжці Анкари, досі нічого конкретного не запропонувала. А Туреччина не тільки відмовилась виконати принаймні частину резолюції Ради Безпеки і Генеральної Асамблеї ООН про Кіпр, але й провадить активну політику отуречення на сорока процентах кіпрської території, захопленої під час збройного конфлікту 1974 року. Жоден турецький солдат не покинув Кіпру. Навпаки, за вірогідною інформацією, Туреччина збільшила чисельність своїх окупаційних сил на Кіпрі і здійснює значний тиск на турків-кіпріотів, які живуть на території, контрольованій кіпрськими властями, щоб вони переходили на територію, окуповану турецькими військами.

Жодному біженцю з 200 тисяч греків-кіпріотів, яких рік тому турецькі війська повиганяли з домівок, не було дозволено повернутись додому.

Цю непоступливість Туреччини підтримує міжнародний імперіалізм і найреакційніші кола НАТО.

Але боротьба, що її веде кіпрський народ, спрямована не проти Туреччини, а проти міжнародного імперіалізму. Кіпрський народ бореться за виведення як турецьких, так і всіх інших іноземних військ із своєї території. Бореться, щоб перешкодити імперіалістичній змові, щоб острів став дійсно незалежним і вільним. Кіпріоти-греки і кіпріоти-турки можуть жити разом у гармонійних і братніх взаєминах, а для вирішення їхніх проблем треба насамперед покласти край іноземному втручанню.

АКЕЛ, як партія робітничого класу Кіпру, з моменту свого заснування виступає за дружбу і співробітництво між кіпріотами-греками і кіпріотами-турками.

Значення міжнародної солідарності у боротьбі кіпрського народу?

Міжнародна солідарність відіграє вирішальну роль у боротьбі кіпрського народу за збереження цілісності Кіпру, за його незалежність, суверенітет і територіальну недоторканість.

Особливо великою є роль Радянського Союзу та інших соціалістичних країн, об'єднаних Варшавським договором. Ці країни врятували Кіпр від повної окупації і поділу між Грецією та Туреччиною. Радянський Союз активно сприяв ухваленню відомих резолюцій Ради Безпеки і Генеральної Асамблеї ООН. Він також запропонував винести обговорення кіпрського питання на міжнародну конференцію, в якій узяли б участь зацікавлені сторони, постійні члени Ради Безпеки і країни, що не приєдналися.

Життя показало, що якби пропозиція Радянського Союзу була прийнята, кіпрського питання вже не існувало б. Народ Кіпру наполягає на проекті Радянського Союзу, бо знає, що така конференція змогла б вирішити кіпрське питання в широкому міжнародному аспекті.

Кіпр — маленька країна, і для нього міжнародна підтримка має особливо велике значення.

Народ Кіпру знає, що в своїй боротьбі проти імперіалістичної змови і турецького експансіонізму він не самотній. На його боці соціалістичні країни на чолі з Радянським Союзом, країни, що не приєдналися, демократичні сили капіталістичних країн. Відчуття цієї підтримки дає віру кіпрському народу, що його боротьба зрештою увінчається перемогою.

Біженці в таборі Ахна. Тут на території англійської військової бази живе понад 1000 чоловік.

„ЯСТРУБИ" З КАСТО

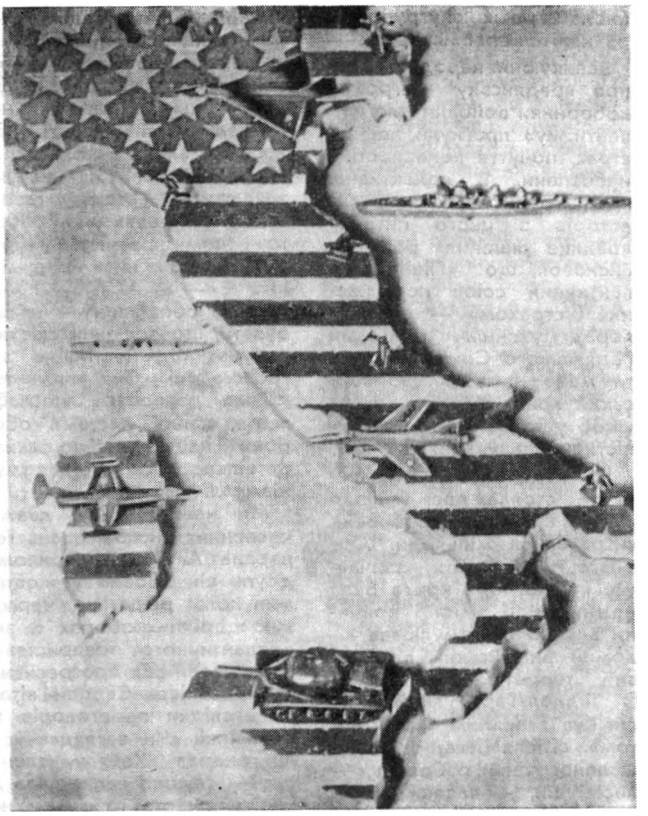

Американські військові бази, що входять у систему Північноатлантичного пакту, розміщені більш як у 30 провінціях Італії.

Містечко Касто, що на південному заході Бельгії, навесні 1967 року раптом стало дуже популярне. Це сталося після того, як сюди переїхав з Франції штаб верховного командування об'єднаними збройними силами НАТО в Європі.

Одним із перших серед журналістів відвідав Касто військовий оглядач західнонімецької газети «Франкфуртер альгемайне» Адальберт Вайнштейн. Він розхвалював генералів і офіцерів, які, за його словами, зуміли швидко налагодити штабну машину НАТО на новому місці. «Касто, — писав тоді А. Вайнштейн, — це, безперечно, динамічний і стратегічний центр західного світу». Його колега з англійської «Дейлі телеграф» Д. Лайнс висловився ще відвертіше: «У розмовах із генералами й офіцерами штабу відчувається, що тут ні на хвилину не забувають про радянську загрозу».

Англійський журналіст лише повторив той міф, на якому побудовано і на якому тримається Північноатлантичний союз. Без міфа про «радянську загрозу» (інколи вони вживають ширший термін — «комуністична загроза») агресивний блок НАТО був би неможливий. На ньому 1946 року побудував свою горезвісну промову в Фултоні Уїнстон Черчілль, започаткувавши «холодну війну». Через рік ця «загроза» лягла в основу «доктрини Трумена», і Сполученим Штатам вдалося втягнути західноєвропейські країни до своїх агресивних планів та воєнних приготувань. З цього й почався Північноатлантичний союз з його політичною і військовою організаціями.

Звичайно, натхненники і організатори НАТО намагалися видати своє агресивне дитя за таке собі цілком мирне «загальноєвропейське» утворення. В 1954 році Радянський Союз у ноті урядам західних держав запропонував змінити агресивний характер НАТО і прийняти до цього блоку також СРСР. На цю ноту надійшла категорична відмова. Так знову підтвердився той факт, що Північноатлантичний союз — це зам-

кнене агресивне угруповання капіталістичних країн.

Залякуючи народи міфом про «радянську загрозу», поборники войовничого «атлантизму» прагнули посіяти страх, почуття непевності й небезпеки. В колективній праці групи американських авторів з цього питання «велике рішення» робиться висновок, що «Північноатлантичний союз породжений страхом» — страхом перед уявними намірами Радянського Союзу захопити мало не весь європейський континент для того, «щоб установити там комуністичне панування».

На такій хисткій підвалині і стояла досі будівля НАТО, а на гонку озброєнь витрачалися мільярди. Але довго це тривати, звичайно, не могло, і криза була неминуча. Її зміст і причини влучно сформулював відомий англійський військовий теоретик і публіцист Г. Ліддел Гарт, який раніше був запеклим «атлантистом». «Після багатьох років шаленої гонки озброєнь, — писав він, — після нескінченних залякувань радянською загрозою, після стількох зусиль виявилося, що такої загрози Заходові ніколи не існувало». Цю точку зору цілком поділяє і американський оглядач Р. Лонгуорт. Він вважає, що політики не можуть говорити всерйоз про цю міфічну загрозу.

А як же справи в Касто? Чи відбулися тут якісь зміни у зв'язку з новими політичними реальностями?

В 1971 році верховним головнокомандувачем об'єднаних збройних сил НАТО в Європі замість генерала Е. Гудпейстера був призначений інший американський генерал Александер Хейг. Про нового хазяїна Касто було відомо, що він довго займався політичною і дипломатичною діяльністю, був навіть до нового призначення радником у Білому домі. Деякі оглядачі вважали, що А. Хейг, на відміну від попередників, виявить більше реалізму та поміркованості. Справді, в перших своїх інтерв'ю новий головнокомандувач спробував говорити про нові реальності і навіть про наступні зміни в концепціях НАТО. Проте, як влучно зауважила датська газета «Ланд ог фольк», «дух Касто і поміркованість у дусі реалізму аж ніяк не сумісні».

«Наш обов'язок — не забувати, що західний світ перебуває під постійною загрозою зі Сходу»... «Не можна дозволяти послаблення нашої системи оборони і нашої волі до захисту вільного світу від комунізму»...

Ми навели лише два з численних висловлювань генерала А. Хейга. Причому друге він зробив у жовтні минулого року, на чергових щорічних зборах т. зв. «Атлантичного товариства», в дні, коли вся прогресивна громадськість Європи вітала наслідки переговорів у Хельсінкі. «Чи заглядає коли генерал Хейг у календар?— слушно запитувала з цього приводу газета «Унзере цайт». — Чи пам'ятає він, що живе в 1975-му році?»

В Касто явно не бажають жити за календарем, за яким живе Європа, все людство.

Уже згадуваний А. Вайнштейн, який часто буває в Касто, відвідав штаб генерала Хейга через два тижні після підписання керівниками держав і урядів 35 країн Заключного акту наради в Хельсінкі. «Атлантичний землетрус» — так назвав він атмосферу і настрої в Касто. Проте, як давній поборник НАТО, західнонімецький оглядач туттаки твердить, що, мовляв, у Касто швидко пристосовуються до нових обставин і, на його думку, не так уже важко буде поєднати старі концепції «атлантизму» з новим духом розрядки.

Інші західні оглядачі критичніше оцінюють ситуацію в НАТО. Вони визнають, що навряд чи можна виправдати теперішні заходи й наміри керівників цього блоку.

Зусилля військової верхівки Північноатлантичного союзу, одверто спрямовані проти розрядки, проти самого духу наради в Хельсінкі, здійснюються нині в двох напрямках. Насамперед, посилено пропагується і вже здійснюється концепція «висунутих уперед рубежів». Генерал Хейг закликає «ліквідувати давню стратегічну слабкість» НАТО. А полягає вона, на його думку, в тому, що війська блоку розміщені не по всій лінії кордону з соціалістичними країнами. І от уже в район між Бременом і Бремергафеном прибувають дві нові американські бригади. Досі в цьому районі ФРН американських військ не було. Нові контингенти НАТО — американські та англійські — мають розміститися на території Норвегії. Зміни в дислокації військ блоку передбачаються і на південному фланзі, в районі Середземномор'я. Отже, йдеться про свідоме загострення протистояння військ НАТО і Варшавського договору всупереч домовленостям, досягнутим у Хельсінкі.

Другий напрямок — це, за виразом самих діячів НАТО, так звана «демонстрація зубів», тобто посилення інтенсивності й розширення масштабів військових маневрів. Такі маневри штаби НАТО влаштовують щовесни і щоосені, згідно зі своєю стратегією «залякування». Але події минулої осені перевершили все, що досі знав Північноатлантичний союз за всі роки його існування. Про ті маневри, що відбувалися з вересня по грудень, навіть газета «Вашінгтон пост» написала: «Подібні військові демонстрації і в найгірші роки «холодної війни» вважалися б за провокаційні»...

...Одного вересневого ранку на території Баварії, в ФРН, загули сотні танків і бронемашин. Це почалися маневри сухопутних сил НАТО «Гроссе рокаде» — найбільші маневри на території Федеративної Республіки Німеччини за всі роки її участі в Північноатлантичному блоці. Одночасно в небо над ФРН знялися сотні літаків — почалися маневри військово-повітряних сил «Колд файєр», за участю військово-морських сил у Північному і Балтійському морях.

Не встигли газети повідомити про всі ці маневри, як їм довелося писати і про вчення «Діп експрес-75», що розгорнулися в східній частині Середземномор'я.

Це був лише перший етап у здійсненні плану, розробленого в Касто. У жовтні й листопаді маневри набрали ще ширших масштабів. У районі Середземного моря в них брали участь кораблі флотів США, Англії, Італії і Туреччини. Одночасно розгорнулися комбіновані військові вчення «Баттен болт» на території Норвегії. Отже, маневри йшли по всій лінії НАТО, від норвезьких фіордів до островів Егейського моря.

Цікаво, що під час маневрів ставилися різноманітні завдання, пов'язані не стільки з воєнними, скільки з політичними проблемами НАТО. Так, маневри на території Норвегії відбувалися під гаслом «ліквідації спроби окупувати» цю країну ворожими військами «зі Сходу». Річ у тім, що Норвегія останнім часом вважається «ненадійним» партнером у зв'язку з широким рухом у цій країні проти участі в НАТО, проти нарощування асигнувань на військові потреби. І от із метою вплинути на норвежців розробляється явно провокаційний сценарій: країні фіордів загрожує окупація військами однієї «східної держави», і на допомогу приходять мобільні частини НАТО...

Таке діялося на північному фланзі. А от на південному ставили спектакль за іншим сценарієм. Після того, як новий грецький уряд заявив про намір вивести країну з військової організації НАТО, Греція перетворилася в очах верховодів блоку на ненадійного і навіть підозрілого партнера. Маневри в районі Егейського моря мали на меті вчинити тиск на Грецію, залякати її можливими наслідками замисленого нею кроку.

Ця тривала (майже чотири місяці) мілітаристська демонстрація була здійснена, за термінологією діячів НАТО, для «перевірки здатності союзного командування в Європі забезпечити швидке нарощування сил там, де вони будуть найбільше потрібні». Це була вилазка з метою залякування і «потенціального ворога», і окремих «ненадійних» учасників блоку. Причому роль тих, хто має належно вплинути на «ненадійних», відводилася військам Сполучених Штатів. З цією метою здійснювалися операції т. зв. «повітряного мосту» між США і Західною Європою. Нагадаємо, що такі операції провадилися ще в 1948 році, коли дії західних окупаційних властей призвели до «берлінської кризи». А минулої осені на аеродроми поблизу Франкфурта-на-Майні і Рамштедта в ФРН було висаджено з літаків 10 тисяч американських солдатів зі зброєю та військовою технікою, які потім швидко вирушали в райони, вказані командуванням.

«Як погодити такі дії з новими реальностями, з духом розрядки?» — запитує англійська газета «Морнінг стар», висловлюючи тривогу європейських народів з приводу теперішньої демонстративної активізації невиправних мілітаристів із Касто.

Але проведені маневри — це тільки один аспект нових планів і задумів військового командування

Такий вигляд мали вулиці міст ФРН під час нечуваних за масштабами осінніх маневрів НАТО 1975 року.

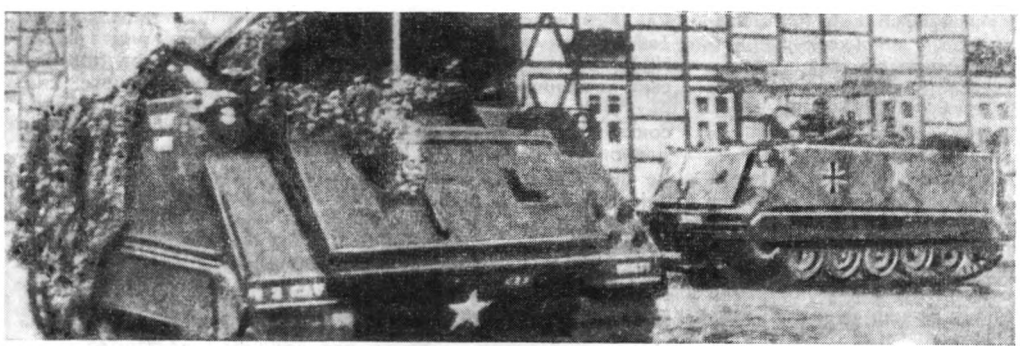

НАТО. Як стало відомо, в Касто одночасно планувалося й дещо інше, що свідчить про наміри генералів перебрати на себе також функції, які можна назвати лише жандармськими.

Серію осінніх маневрів 1975 року завершували штабні навчання «Хайлекс-75», що являють, за висловом шведської буржуазної газети «Свенска дагбладет», «нечуваний в історії НАТО прецедент». Англійський тижневик «Обсервер» з приводу цього пише: «Західна Європа зазнає економічного краху, і НАТО має швидко відреагувати на подвійну загрозу — соціальних заворушень у західноєвропейських країнах і воєнної агресії з боку Варшавського пакту».

Отже, маємо знову провокаційну вигадку про «радянську загрозу». Але звернімо увагу на інше: в термінології Касто з'явився новий вислів — «соціальні заворушення». Західна преса вже відзначила цей поворот у стратегії НАТО в бік «внутрішнього фронту». А втім, особливо дивуватися немає підстав. Згадаймо, що утворення Північноатлантичного союзу було також реакцією буржуазії на посилення лівих сил і лівих настроїв у післявоєнній Європі внаслідок перемоги Радянського Союзу над фашистською Німеччиною. В подальшій історії НАТО випадки повороту до «внутрішнього фронту» спостерігалися не раз. Досить згадати операцію «Прометей», завдяки якій владу в Греції захопила військово-фашистська хунта. Не залишилася в таємниці і реакція керівних кіл НАТО на недавню перемогу лівих сил — комуністів та соціалістів — під час комунальних виборів у Італії. Відомо, що відразу після виборів у Неаполь, де міститься штаб командування південної зони НАТО, прибув генеральний секретар блоку Йозеф Лунс. Він провів там кілька нарад і, як повідомляла газета «Уніта», в неапольському штабі готувалися спеціальні заходи «на випадок соціальних заворушень» в Італії...

Не слід, звичайно, вважати, що генерали з Касто діють цілком самостійно, що саме вони визначають політику Північноатлантичного союзу. За ними стоять добре відомі сили — зловісний воєнно-промисловий комплекс зі своїми ставлениками в урядах і парламентах капіталистичних країн, ультраправі кола, шалені антикомуністи. Але ці кола, не наважуючись останнім часом відверто виступати проти розрядки, воліють робити це через своїх генералів. Якщо ж, унаслідок зухвалих вилазок НАТО, виникнуть якісь політичні або дипломатичні ускладнення, можна буде скласти провину на тих генералів і навіть покарати когось із них.

Отже, і сьогодні політику НАТО визначають ті сили, які спочатку намагалися перешкодити скликанню загальноєвропейської наради, потім спробували викликати труднощі на самій нараді, а тепер шалено опираються втіленню в життя важливих домовленостей, досягнутих у Хельсінкі. Як бачимо, навіть зазнаючи невдач, верховоди НАТО не відмовляються від вилазок проти справи миру і безпеки народів.

«Атлантисти» шукають не лише запасні позиції, а й нових спільників, щоб продовжувати і навіть посилювати політику «залякування» соціалістичних країн. Таким новим спільником для НАТО сьогодні стали китайські керівники. А втім, на них у Північноатлантичному союзі розраховують уже давно. Ще в 1968 році про це писав у своїй книзі «Виклик і відповідь. Програма для Європи» невиправний ворог розрядки Франц Йозеф Штраус. Нині китайське агентство «Сіньхуа» у вигадках про «радянську загрозу» випередило найвідоміші на цій ниві західні інформаційні агентства.

Пропаганда НАТО в альянсі з пекінськими підбурювачами з особливою люттю зустріла нові пропозиції Радянського Союзу в справі припинення гонки озброєнь, заборони нових видів зброї масового знищення. На нараді вищих чинів штабу в Касто генеральний секретар НАТО Йозеф Лунс закликав «не звертати уваги» на ці пропозиції й продовжувати «нарощування воєнного потенціалу» блоку. Виходить, не тільки військові, а й політичні керівники НАТО не зважають на календар, хоча навіть західна буржуазна преса називає «рік Хельсінкі», тобто минулий, 1975 рік, «найчорнішим в історії Північноатлантичного союзу». Всупереч новій політичній погоді в Європі, збанкрутілі, але невиправні генерали в бельгійському містечку Касто правлять далі своєї. Їхня політика, їхня діяльність суперечить життєвим інтересам народів, викликає все більший осуд.

Народи Європи і цілого світу покладають свої кращі надії на радянську Програму миру, проголошену XXIV з'їздом КПРС. Вони гаряче підтримують радянський заклик про відмову від застосування сили при вирішенні спірних питань міжнародного життя, про необхідність доповнити розрядку політичну також розрядкою воєнною.

Войовничі «атлантисти» тому й лютують, що, всупереч їхнім підступам, радянська Програма миру втілюється в життя, стає програмою всіх миролюбних сил світу. Народи певні, що благородній справі збереження і зміцнення миру на землі послужить і XXV з'їзд КПРС, що він стане новою історичною віхою на шляху здійснення найкращих сподівань людства.

Яків ВАЛАХ

На будівництві дитячого комбінату на 280 місць працювала бригада штукатурів З. К. Караванської (третя ліворуч).

Скарби Ерденету

Про багатства Ерденетійн-обо — Гори Скарбів — в Монголії знали давно: на горі часто знаходили коштовні камені та шматки самородної міді. З покоління в покоління переходили розповіді про щасливі знахідки, з плином часу вони обростали неймовірними подробицями, ставали легендами. Одна з них розповідала: колись, ще в незапам'ятні часи, у величезний мідний казан опустили два глеки, золотий і срібний, засипали їх топазами й накрили кришкою з бірюзи — так виникла Ерденетійн-обо.

З осені 1973 року господарями на Ерденеті стали будівельники. Ні вдень, ні вночі тут не стихає гуркіт моторів — зводяться водночас три основні комплекси: гірничо-збагачувальний комбінат, комбінат будівельних матеріалів і місто.

На тлі грандіозного сучасного будівництва гора, що пробудила до життя цей пустельний край, здається занедбаною і покинутою. Ліс, досить густий на схилах, на вершині геть вирубаний: геологи, які працювали тут протягом двох років, визначили, що Ерденетійн-обо — це величезна брила міді.

За запасами міді родовище Ерденетійн-обо стоїть на першому місці в Азії і входить у першу десятку світу. Мідні поклади починаються за сімнадцять метрів від поверхні гори, тому розроблятиметься родовище найпрогресивнішим і найдешевшим відкритим спосо-

бом. Максимальна глибина кар'єру сягатиме трьохсот метрів.

За продуктивністю та технічним обладнанням гірничо-збагачувальний комбінат «Ерденет» стане в один ряд з такими підприємствами, як радянські «Джезказган» і «Балхаш», американські «Піма» й «Моренсі», канадська «Бренда». Процес виробництва буде майже цілком автоматизований. На кінець п'ятирічки 1976—1980 рр., коли комбінат досягне повної проектної потужності і перероблюватиме 22 млн. тонн руди на рік, Монголія стане значним виробником міді; завдяки цьому загальний об'єм монгольського експорту зросте майже вдвічі.

Залишився позаду дворічний (1974—1975) підготовчий етап будівництва. Ввійшли в експлуатацію автотранспортний комбінат, бетонний завод і цех металоконструкцій, вокзал і залізнична станція. Завершується будівництво деревообробного комбінату, килимової і вовномийної фабрик, харчового комбінату. Проте обличчя нового міста визначають не тільки промислові підприємства. В безлюдному степу біля Гори Скарбів виросли багатоповерхові житлові будинки, вже працюють дві школи, дві лікарні, учбовий комбінат, ясла, дитсадки, є готель, стадіон, клуби, прокладені асфальтовані дороги...

Вже заселено перший мікрорайон (всього їх в Ерденеті буде шість), забудований п'яти-семиповерховими будинками, загальною корисною площею понад 20 тисяч квадратних метрів. Архітектори запропонували цікаве й практичне для цих вітряних місць розташування будинків напівкільцем, у вигляді підкови. Квартали добре вписуються в навколишній краєвид. Ерденетці хочуть, щоб їхнє місто було не тільки найсучаснішим, але й найкрасивішим у Монголії. Тут уже склалася добра традиція — по приїзді чи перед від'їздом саджати дерева. При проектуванні Ерденета спеціально брали проби грунту і вивчали водний режим, щоб з'ясувати, які породи дерев тут приживуться найкраще.

Начальник Головного управління «Мідьмолібденбуд» Анатолій Васильович Чекашов, заслужений будівельник СРСР, до Ерденета будував в Іркутську вищі учбові заклади — від педагогічного інституту до академмістечка. В Ерденеті він «за старою звичкою, теж почав із середньої школи».

«Будівництво — це насамперед люди, — каже А. В. Чекашов. — Найголовніше — забезпечити їх житлом, роботою, умовами для відпочинку та культурного розвитку. Особливо треба подбати про молодь. Тоді місто швидко підніметься».

В молодому місті живе й працює 15 тисяч чоловік. Через три роки це число потроїться. А взагалі, Ерденет планується на 60 тисяч жителів. Новобудові потрібні робочі руки. Сюди, за путівками ЦК ревсомолу, з усіх кінців країни їдуть сотні молодих хлопців і дівчат. Їдуть юнаки, що відслужили в армії. Їдуть випускники середніх шкіл і профтехучилищ. Їдуть літні люди, з родинами й поодинці. Ясна річ, Ерденету потрібні кваліфіковані кадри. І радянські будівельники, продовжуючи традиції своїх попередників-геологів, перетворили будову на величезний навчальний заклад для монгольської робітничої молоді. Монгольських юнаків і дівчат радянські фахівці навчають в аудиторіях учбового комбінату, безпосередньо на будівельних майданчиках.

У бригаді каменяра Анатолія Миколайовича Гуреновича навчаються благородної професії будівельника шість ревсомольців. Хлопці зовсім молоді — 17—19 років, вчаться вперто й старанно. Кільком уже присвоєно робітничі розряди. І хоч Анатолій сам ще зовсім молодий, хлопці шанобливо кличуть його — «наш багша».

«Багша», вчитель,— найпопулярніше слово в Ерденеті. Людина, що вчить, традиційно користується в монголів великим авторитетом.

Мабуть, усім журналістам, що пишуть про Ерденет, знайоме подружжя арматурників Голофастів. Василь Олексійович уже два роки очолює бригаду. Першими її членами, крім дружини Вален-

тини Петрівни, стали шість монгольських юнаків — вони й досі працюють усі разом. Крім того, Валентина Петрівна щопівроку бере до себе на навчання по семеро учнів: спочатку це були солдати з будівельного загону, потім ревсомольці, що приїхали за путівками ЦК.

В. О. Голофаст керує справді інтернаціональним колективом, тут працюють монголи, росіяни, українці, татари й казахи. Бригада є начебто мініатюрною моделлю величезного інтернаціонального колективу будівельників Ерденета, де пліч-о-пліч працюють люди з усіх вісімнадцяти аймаків МНР і представники двадцяти шести національностей Країни Рад.

Талановитою вчителькою зарекомендувала себе і Зоя Кирилівна Караванська, бригадир найкращої на будові бригади штукатурів. Зоя Кирилівна в Ерденеті вже понад рік, приїхала сюди з України.

За порівняно короткий час монгольська молодь оволоділа спеціальностями теслярів, бетонників, штукатурів, екскаваторників, бульдозеристів. Велику допомогу в навчанні подає Ерденетський учбовий комбінат, що вже підготував 1600 робітників 43-х будівельних професій.

На будівельних майданчиках Ерденета працюють самоскиди БелАЗ-548 вантажопідйомністю 40 тонн. Ці машини білоруського заводу вперше випробовуються на Ерденеті. Незабаром сюди прибудуть 20 БелАЗів наступної серії. Вони підніматимуть по 70 тонн породи. Це справжні велетні: їхня довжина дев'ять метрів, ширина — п'ять, а діаметр колеса близько двох метрів. Чекають на будові нові бульдозери на 300—500 кінських сил і екскаватори ЕКГ-8, що підніматимуть у ковші до восьми кубометрів грунту.

Усі ці могутні машини та нова гірнича техніка виробляються на заводах Уралу, Сибіру, Москви, Ленінграда, Мінська, Алма-Ати спеціально для гірничо-збагачувального комбінату «Ерденет». Нещодавно до СРСР поїхали освоювати її десятки молодих робітників.

— Наше завдання, — каже А. В. Чекашов, — навчати не тільки молодь, яка щойно закінчила школу. Ми повинні допомогти вдосконалити кваліфікацію також інженерним кадрам. Я певен, що, попрацювавши з нами чотири-п'ять місяців, монгольські інженери набудуть достатньо досвіду для керівництва такою великою будовою. Ерденету — майбутньому промисловому гіганту і сучасному місту — потрібні не просто робочі руки, а руки розумні, вмілі.

4 жовтня минулого року, в переддень традиційного місячника монголо-радянської дружби, біля Мідної гори відбулося велике свято: в Ерденет щойно закінченою залізничною колією прибув перший поїзд, навантажений будівельними матеріалами, машинами й устаткуванням. Дорога Салхіт—Ерденет була здана в експлуатацію на три місяці раніше строку.

Будівництво залізниці до Ерденета почалося три роки тому від непримітної станції Салхіт трансмонгольської магістралі. Разом з радянськими шляховиками її будували монгольські солдати. Терміни були дуже стислі. Працювати доводилося і в жорстокий мороз, і в суху спеку, і під курними бурями. Рельєф Хангальського степу далеко не в усьому відповідав технічним вимогам. Щоб прокласти залізничний насип точно за проектом, довелося змінити русло Орхону і провести величезні за об'ємом вибухові роботи в скельних породах. Довжина залізничної колії — 164 кілометри.

Будівництвом дороги Салхіт—Ерденет завершився підготовчий етап. Тепер вантажі й машини, необхідні безпосередньо для будівництва гірничо-збагачувального комбінату, підуть сюди суцільним потоком.

Цього року ерденетці перейшли до основного етапу будівництва гірничо-збагачувального комбінату, на кінець цієї п'ятирічки він має бути завершений.

За матеріалами монгольської преси.

ЇРЖІ СТАНО

Справжня мить

Міхал Гоцко вчився добре. Пізнавав суспільство, в якому народився на світанку свободи і в якому зростав, беззастережно його прийнявши.

Коли в лютому 1948 року в Остраві стали відомі імена робітників Гавласа, Калабуса, Боржучки, Міска, Міхал не вмів навіть читати, і в його дитячій уяві не могло й гадки виникнути, що колись він буде серед них і всі вони стануть його найближчими друзями.

Але вже тоді на східному березі Земплінської Шірави під Вігорлатом, у селі Убреже, саме життя крок за кроком виводило його на шлях, що мав привести до зустрічі з ними. Він народився якраз через п'ять місяців після визволення Убреже військами 4-го Українського фронту. Дитя Свободи!

Сьогодні Міхал навряд чи й згадає, чому обрав металургійне училище, чому поїхав учитися до Тісовця. Може, туди привела його дитяча уява, в якій жив казковий герой Гук, а може, вплинули зовсім свіжі картини величної будови, де було виплавлено перший метал у січні 1960 року — за якихось два роки ця будова перетворилася на Східнословацький металургійний завод.

Проте у 1963 році, коли він закінчив училище, вибирати йому не довелося. У Кошіце сталеливарні ще не було, а серце Міхала Гоцко давно належало сталі. Уперше він закохався в неї, коли був на практиці в Остраві, на Новій Гуті. Отже, сів, не роздумуючи, на поїзд і подався до Морави, до своєї долі, до міста й роботи, яка зробила з нього Героя.

Як людина стає героєм?

Міхал Гоцко цього вам не скаже. Бо не знає цього, як не знає ніхто, для кого найголовніше—добре робити свою справу. Він не бачить у цьому геройства, а тільки зміст свого життя. Бо інакше він не вміє, інакше не дозволяють йому людська гідність і громадянський обов'язок. А якщо праця стає любов'ю, то неодмінно настане мить, коли народжується герой. Це справжня мить, під час якої робиться справжнє діло, як говорив Юліус Фучік.

Коли ж настала ця мить для Міхала Гоцка?

Міхалові Гоцку, коли він приїхав на Нову Гуту, було двадцять років. І він відразу пішов у сталеливарний цех. Тоді він, зрозуміло, не знав, що в майбутню велику модернізацію внесе й свою частку праці, і це й буде його справжньою миттю, яка настане для нього тут, на величезних просторах ливарного цеху.

Спочатку він працював другим помічником сталевара, потім першим помічником. Через два роки після переїзду до Остравн одружився з Боженою. Познайомився з нею в автобусі, по дорозі на роботу. І коли вже сталася в житті така важлива подія — одруження, значить, надійшов час показати, на що ти здатний. Інтерес його був спрямований на тандемні печі. З поняттям «тандем» зіткнувся він уперше ще в училищі. У підручнику було про це лише п'ять рядків. Така піч, єдина у світі, функціонувала тоді в Південно-Африканській Республіці. Справа ця була оповита таємницею, розробка відповідної технології коштувала дуже дорого. Того ж таки 1967 року почали всерйоз говорити про заміну старої мартенівської технології. Вирішено було оволодіти тандемним процесом. Ось тут Міхал Гоцко й відчув, що настає його справжня мить, нагода, на яку він чекав довгі роки. Тоді вже знали, що тандемний

Герой Соціалістичної Праці Чехословаччини Міхал Гоцко.

процес має величезні переваги і що перехід на тандемну технологію — єдино можливий спосіб модернізації виробництва сталі в старих цехах.

Восени 1967 року в ливарному цеху вже стояла перша тандемна піч. Проект купили в однієї західної фірми, але виявилося, що він поганий. Техніки, конструктори, науковці розробили нову комплексну технологію, змінивши конструкцію мало не всіх вузлів.

Першу плавку Міхал Гоцко не забуде ніколи. Він, природно, був у бригаді, що взялася освоювати тандем. Було цікаво і страшно. Ще точно не знали, чого власне домагатися, що робити. Біля печі товпилося більше науковців, ніж сталеварів. А глядачів — як на футболі! Поради, сумніви, ентузіазм — залежно від того, як ішла робота. Сьогодні про ті дні шукань згадують, як, мабуть, згадував Едісон про момент, коли вперше записав голос на валик свого апарата. Чи складалася бригада з молодих робітників, чи з досвідчених інженерів — все одно піч працювала не так, як треба.

Сьогодні, коли плавки з тандемів давно стали рекордними, в період між двома ремонтами піч дає 500 плавок. Аж не віриться, що тієї історичної осені 1967 року, піч уже після перших чотирьох плавок цілком вийшла з ладу. За одну годину тоді виплавляли 70 тонн, сьогодні майже на 100 тонн більше.

Восени 1970 року, коли почали монтувати тандем № 4, свазовці (члени чехословацької Спілки молоді) запропонували створити для його обслуговування молодіжну бригаду. На чолі її поставили Міхала Гоцка. Період освоєння печі молоді робітники тоді скоротили вдвоє — до трьох місяців.

Основа успіху бригади Соціалістичної праці, якою керував Гоцко, проста. Хлопці хотіли довести, що вміють працювати, і своєю працею прагнули віддячити за те, що їм довірили найсучаснішу техніку. Мабуть Гоцко назвав би ще й інші причини: дружбу членів бригади не тільки в цеху, але й за брамою заводу, а останнім часом — співробітництво й обмін досвідом з шахтарською бригадою Героя Соціалістичної Праці ЧССР Мілана Жабчика.

У 1970—71 рр. колектив тандема № 4 мав одну мету: взяти від нової техніки все, що можна. Адже тоді ніхто точно не знав її можливостей. І бригада Гоцка взяла на себе завдання: дати відповідь конструкторам і технікам, на що здатний тандем. Бо й найретельніші розрахунки не можуть розкрити всіх таємниць прогресивної технології. Вирішальне значення мають практичні випробування з участю в них людини. Приклад бригади Гоцка, її наполегливість і енергія запалили колективи й інших печей. Першою ластівкою стали зобов'язання до XIV з'їзду КПЧ — виплавити три мільйони тонн сталі. Стільки сталі не виплавляли за рік у буржуазній республіці всі разом узяті металургійні заводи! А сьогодні нікого вже не дивує план заводу, за яким має бути виплавлено майже три з половиною мільйона тонн сталі.

Позаторік, 1-го Травня, комуністові Міхалу Гоцку — скромній людині, талановитому організаторові, пристрасному пропагандистові промислового прогресу, послідовному прибічникові сміливих технічних концепцій — було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

«Руде право», Прага.

АВСТРІЯ

«Суфлерська будка» — таку назву має серія творів австрійських драматургів, заснована видавництвами «Зеслер» та «Ретцер». Відкривають серію п'єси «Асторія» та «Лехнер-Еді заглядає в рай» письменника-комуніста Юрі Зайфера, який загинув у фашистському концтаборі.

АНГЛІЯ

Газета «Морнінг стар» умістила рецензію Джона Гріттена на книжку Філліпа Найтлі «Перша жертва війни. Військовий кореспондент як герой, пропагандист і міфотворець — від Кримської війни до війни у В'єтнамі». Як зазначає рецензент, Найтлі викриває численні вигадки англійської та американської газетної пропаганди щодо «успіхів» армій Англії та США в колоніальних та інших імперіалістичних війнах. Особливу увагу Найтлі приділяє ролі кореспондентів у війні у В'єтнамі. Він пише, зокрема: «Надто мало репортерів намагалися поставити під сумнів офіційну американську версію подій і викрити брехню та напівправду». Рецензент робить висновок, що більшою чи меншою мірою всі кореспонденти західної преси були «рабами політичних смаків своїх роботодавців».

БОЛГАРІЯ

Серія творів болгарських прозаїків під назвою «День останній і перший» розповідає про антифашистську боротьбу. У нових випусках уміщено спогади письменників Г. Караславова і К. Григорова.

ГРЕЦІЯ

Сьогодні в Афінах діють 44 театральні трупи. У репертуар кількох із них увійшли твори Брехта. На сцені театру «Діонісій» з успіхом іде «Вишневий сад» Чехова. Важливе місце в театральному житті Греції посідають постановки творів Есхіла, Софокла, Евріпіда, Арістофана.

ДАНІЯ

Наприкінці 60-х років тут виникло кілька театральних колективів, діяльність яких спрямована на активізацію політичної свідомості масового глядача. Ці колективи ставлять п'єси на вулицях й площах Копенгагена, Одензе та інших міст. Найпопулярніша серед них трупа «Сонячна колісниця», учасники якої показують вистави, що викривають потворне обличчя чілійської хунти, організують демонстрації на підтримку чілійських патріотів. «Веселі аматори» — інший самодіяльний ансамбль — висміює духовну деградацію буржуа, використовуючи в своїх п'єсах елементи лялькового театру, гумористичні плакати й карикатури.

ІТАЛІЯ

Американський учений Луїс Беррон знайшов в архівах Падуанського університету неопубліковані твори Джеймса Джойса, серед них есе про Ренесанс і про творчість Чарлза Діккенса, а також кілька перекладів з англійської мови на мови італійську й з італійської на англійську.

Рукописи датовані 1912 роком. Джойс жив у той час у Трієсті. Безробітний, позбавлений засобів до існування, він, зневірившись у тому, що хтось із видавців погодиться надрукувати його «Дублінців», вирішив улаштуватися на роботу — викладачем англійської мови в якій-небудь італійській школі. Щоб одержати право на вчителювання, Джойс мав скласти кілька усних та письмових екзаменів у Падуанському університеті. В листі від 25 квітня він писав своєму братові: «Сьогодні мені довелося писати екзаменаційний твір —

про Діккенса...» Цей рядок і надоумив Луїса Беррона розпочати пошуки в університетському архіві Падуї.
Знайдені рукописи будуть опубліковані в «Джорнел оф модерн літерачер» (США).

КОЛУМБІЯ

Габріель Гарсіа Маркес, побувавши на Кубі, опублікував свої враження в колумбійському журналі «Альтернатива». Спростовуючи вигадки наклепників, він пише: «Щира правда, панове, полягає в тому, що сьогодні на Кубі немає жодного безробітного, жодної дитини, яка не відвідувала б школи, жодної людини без черевиків, без даху над головою, без триразового харчування на день. Немає жебраків, неписьменних, осіб, позбавлених права користуватися безплатним навчанням, безплатною і кваліфікованою медичною допомогою, отримувати безплатні ліки... Немає тут малярії, стовбняка, поліомієліту, віспи, проституції, волоцюг і крадіжок; немає індивідуальних привілеїв і поліцейських репресій; немає жодного прояву расової дискримінації».

КУБА

Інститут книги видав «Бібліографію Ніколаса Гільєна», упорядковану Марією Луїсою Антуньа та Хосефіною Гарсіа-Карракса. Кілька років тому ці ж дослідниці опублікували в журналі Національної бібліотеки імені Хосе Марті «Бібліографію Хуана Марінельйо».

●

Дві вистави — «Досить!» і «Переселенці» показали актори Національного театрального колективу Пуерто-Ріко під час Днів солідарності з пуерторіканським народом, що відбулись на Кубі. Обидві вистави відзначаються актуальною тематикою.
Одночасно в Гавані відкрилася виставка творів пуерторіканських художників.

●

«Латиноамериканська пісня-75» — під таким девізом у Гавані відбулася зустріч композиторів, естрадних музикантів та співаків Аргентіни, Венесуели, Колумбії, Куби, Мексіки, Панами, Перу.

●

У другому фестивалі сценічного мистецтва — «Театральній панорамі» — взяли участь двадцять професійних та аматорських колективів, які показали 38 спектаклів за творами національних та зарубіжних драматургів.

МЕКСІКА

Чілійський режисер Мігель Літін, автор фільмів «Земля обітована» й «Товаришу президент», знімає у шахтарському селищі Санто-Домінго в Мексіці нову стрічку «Справа Маруси». Фільм розповідає про реальні події. Гірників, жителів селища Маруса, протягом року тероризувала зграя злочинців. Зрештою робітники, об'єднавшись, розгромили банду.
Роль головного героя фільму грає італійський актор Джан Марія Волонте.

Режисер Мігель Літін.

●

Скульптор Хуліан Мартінес працює над пам'ятником Еміліано Сапаті (1877—1919) — уславленому вождю мексіканського селянства, видатному діячеві мексіканської революції.
Частину коштів, необхідних для здійснення задуму скульптора, зібрали селяни області Морелос.

НДР

З нагоди 30-річчя видавництва «Геншель» його керівники розповіли представникам преси про свої видавничі плани. Особлива увага приділятиметься популярним виданням з питань мистецтва. Готуються до друку енциклопедичні довідники: «Словник світового театру», «Оперний словник», «Кінословник», «Словник танцю». Плодом співробітництва з радянським видавництвом «Искусство» буде шеститомна «Коротка історія світового театру».
За тридцять років свого існування видавництво «Геншель» дало читачам 1300 книжок загальним тиражем 14 мільйонів примірників.

ПОЛЬЩА

Виданий наприкінці минулого року альбом «Повне зібрання творів Ф. Шопена» складається з двадцяти п'яти пластинок. Твори композитора записані у виконанні провідних польських піаністів.

●

Відзначаючи 25-річний ювілей ансамблю народної пісні й танцю «Мазовше», «Трибуна люду» наводить такі дані: за час свого існування колектив дав 2768 концертів, на яких побувало майже дев'ять мільйонів глядачів. Рецензії на виступи «Мазовше» — вирізки з газет і журналів тридцяти дев'яти країн — складають п'ятдесят грубезних томів.

ПОРТУГАЛІЯ

Американський актор Ентоні Куїн виконуватиме головну роль у фільмі, що розповідає про останні роки боротьби проти салазарівської диктатури. Куїн гратиме роль генерала Умберто Делгадо, злочинно вбитого 1964 року.
Фільм, що матиме назву «Справа Делгадо», зніматиметься італійськими й португальськими кіномитцями. В сценарії, витриманому в дусі документального фільму-розслідування, використано неопубліковані досі документи.

США

Видавець щорічника «Фіцджералд — Хемінгуей» Метью Брукколі опублікував факсиміле рукопису «Великий Гетсбі». Як зазначає рецензент «Нью-Йорк таймс бук рев'ю», цей рукопис, що рясніє цікавими для дослідника авторськими виправленнями і скороченнями, свідчить про надзвичайно вимогливе ставлення Фіцджералда до слова й ще раз переконливо спростовує вигадки про те, що автор «Великого Гетсбі» був «неуважним генієм».

●

«Автори підручників для коледжів змушені вдаватися до спрощеної мови, щоб пристосуватись до нової мовної ситуації у вищій школі; справа в тому, що теперішні студенти не можуть читати книжки на попередньому, традиційному для коледжів рівні», — пише «Нью-Йорк Таймс». Газета розповідає, що в університеті Вісконсін твори понад третини абітурієнтів, які складали екзамени на факультет журналістики, не відповідали мінімальним граматичним та стилістичним вимогам, а в каліфорнійському університеті для половини зарахованих довелося влаштовувати спеціальний курс англійської мови.
Констатуючи загальне зубожіння мовної культури серед молоді, журнал «Рідерз дайджест» пише: «Ми дійшли до антимовної цивілізації».

●

Керівництво нью-йоркського музею «Метрополітен» повідомило про закриття кількох залів: істотне зменшення дотацій змушує звільнити п'ятдесят працівників. У публічних бібліотеках Нью-Йорка буде звільнено 20 відсотків персоналу.

ФРАНЦІЯ

Письменниця Франсуаза Саган в розмові з кореспондентом американського журналу «Ньюсуїк» розповіла: «Я мрію створити щось подібне до «У пошуках втраченого часу». Або принаймні гарну книжку, яка викликала б такий самий

інтерес, як свого часу «Здрастуй, смутку». Я вірю, що мені пощастить це зробити. Можливо, в найближчі три роки». — «У романі «Здрастуй, смутку» ви твердили, що люди, передусім, — егоїсти. Ви й нині переконані у цьому?» — запитав кореспондент. «Я була зовсім молодою, коли писала цей роман і сама часто виявляла нестриманість, егоцентризм, цинізм, — відповіла письменниця. — Час учить нас по-новому дивитись на життя і на людей... Віддаватися праці, до якої відчуваю покликання, любити людей, жити в колі друзів — це головне для мене».

●

Інститут дослідження громадської думки встановив, що 48 відсотків французів відвідує кінотеатри принаймні раз на рік і тільки 3,2 відсотка — щотижня.
Чим керується глядач, обираючи той чи інший фільм? Кожного четвертого приваблюють прізвища акторів, кожний шостий покладається на авторитет преси, кожний сьомий — на думку свого оточення. Лише 9 відсотків глядачів обирають фільм, зважаючи на прізвище режисера.

●

Режисер Мадлен Гартман зняла фільм «Вілла Дюні». Це документальна стрічка, яка викриває духовну злиденність буржуа. Камера зафіксувала сцени з життя кількох буржуазних родин, людей, що, як пише тижневик «Експрес», «спожили самих себе».

ФРН

У 1972 році в Мюнхені було засноване так зване «Авторське видавництво» (або «Авторська серія»), яке очолили прогресивні літератори Уве Фрізель, Ріхард Хей, Ханнеліз Ташау, Уве Тімм. У програмній заяві цього видавництва, зокрема, зазначається, що воно ставить собі за мету створення реалістичної прози і водночас є новою видавничою моделлю: автори видають авторів.
За короткий час свого існування «Авторське видавництво» видрукувало низку творів, які істотно розширюють ідейно-тематичний діапазон прогресивної літератури ФРН. Монументальний роман Крістіана Гейслера «Хліб з терпугом» присвячений складним проблемам західнонімецького робітничого класу. В романі письменника-комуніста Герда Фукса «Берінгер і тривала лють» показано шлях інтелігента до робітничого класу. Першим твором про молодіжний рух у ФРН і його взаємозв'язки з боротьбою пролетаріату є «Гаряче літо» Уве Тімма. У «детективно-документальному» романі Бернта Енгельмана «Великий федеральний хрест за заслуги» викрито ряд нацистів, які в роки другої світової війни чинили криваві злочини на окупованих землях, а нині посідають високі посади у ФРН.
«Авторське видавництво» випустило в світ і другу частину роману «Бікфордів шнур», що належить перу Франца-Йозефа Дегенхардта. Твір присвячено підпільній боротьбі робітників-антифашистів у гітлерівській Німеччині.

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА

Видавництво «Ческословенські спісовател» видало монографію В. Форста «Антонін Запотоцький — письменник». Автор, як пише тижневик «Творба», головну увагу приділив аналізу прози А. Запотоцького.

●

З нагоди 80-річчя Вацлава Фіали у двох празьких виставочних залах було розгорнуто виставку його творів.
Життя художника склалося так, що він змолоду жив у Росії, на Україні, закінчив Харківське художнє училище. У 1915—1916 рр. навчався в Академії мистецтв у Петрограді. Серед численних експонатів — багато творів, пов'язаних з Радянською Україною, індустріальні пейзажі півдня республіки, краєвиди Закарпаття. Цікавими є ілюстрації В. Фіали до «Тараса Бульби».
«Виставка, — відзначає «Руде право», — красномовно свідчить про те, що В. Фіала належить до митців, які своєю творчістю сприяли здоровому розвитку нашого соціалістичного реалістичного образотворчого мистецтва».

ПОЛІТИЧНА КАРИКАТУРА

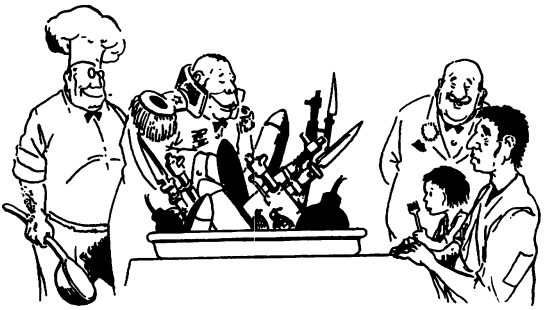

Південноамериканська дієта.

Нейшн, США

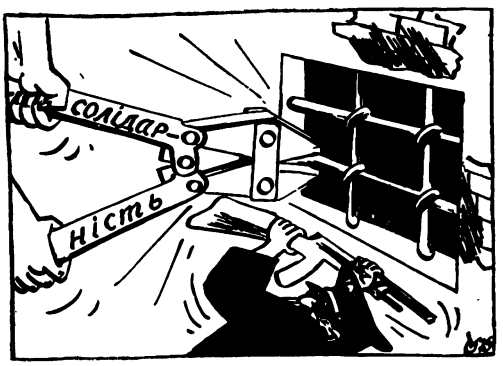

«Горіцонт». НДР

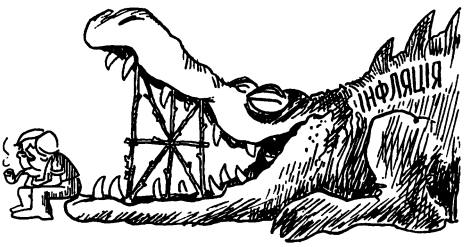

Антиінфляційні заходи Англії.

«Франкфуртер альгемайне цайтунг», ФРН

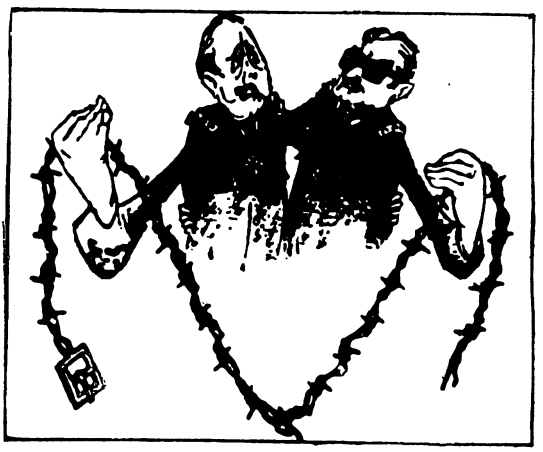

ПІНОЧЕТ: Голод у Чілі? Пусте, треба лише міцніше затягнути цей пасок.

«Дейлі уорлд», США

Завеликий кусень.

«Ді Варгайт», Західний Берлін

— Просто нікудишні програми в цьому році! Самі повторення!

«Франкфуртер нойе пресе», ФРН

— Чи правда, що внаслідок перевороту було арештовано 17 000 жінок?

— Так, можете написати, що чілійська хунта відгукнулась на оголошений ООН Міжнародний рік жінок: всі жінки за колючим дротом — рівні.

«Берлінер цайтунг», НДР

Ян Сміт і його радники.

«Руде право», ЧССР.

Головний редактор
Дмитро Павличко.

Редакційна
колегія:

Дмитро Білоус,
Павло Загребельний,
Дмитро Затонський,
Віктор Коптілов,
Юрій Кочубей,
Олег Микитенко
(заст. головного редактора),
Воліна Пасічна,
Олександр Підсуха,
Олексій Полторацький,
Юрій Смолич,
Валентина Шевченко.

Відповідальний секретар
Богдан Чайковський.

Художній редактор
Микола Коваленко.

Адреса редакції: 252021, Київ-21, вул. Кірова, 34.
Телефони: головний редактор — 93-13-18, секретаріат — 93-06-13, відділи — 93-29-61.
Видавництво «Радянський письменник», 252133, Київ-133, бульвар Лесі Українки, 20.

Рукописи обсягом до одного друкованого аркуша не повертаються.

БФ 39663. Здано до набору 13. XI 1975 р. Підписано до друку 31. XII. 1975 р. Формат паперу 70×100¹/₁₆. Друк. фізичн. арк. 15. Умовних друк. арк. 19,5. Обл.-вид. арк. 19,58. Тираж 55 090. Ціна 60 коп. Зам. 06076.

«ВЕСЬ МИР», № 2, 1976 (на украинском языке), Ежемесячный литературно-художественный и общественно-политический журнал Союза писателей Украины, Украинского общества дружбы и культурной связи с зарубежными странами. Адрес редакции: 252021, Киев-21, ул. Кирова, 34. Издательство «Радянський письменник», 252133, Киев-133, бульвар Леси Украинки, 20. Комбинат печати издательства «Радянська Україна», 252047, Киев-47, Брест-Литовский проспект, 94. Печат. физ. листов 15. Условн. печ. листов 19,5. Учетн.-изд. листов. 19,58. Тираж 55090. Цена 60 коп. Зак. 06076.

Ордена Леніна комбінат друку видавництва «Радянська Україна», 252047, Київ-47, Брест-Литовський проспект, 94.

ІНДЕКС 74089

ВСЕСВІТ

1976

Ціна 60 коп.